

Předkládaná příručka zaplňuje mezeru v naší odborné literatuře, v níž kniha o systémech politických stran dosud chyběla. Autor vzal za základ knihy hlavní myšlenky průkopnické práce M. Duvergera *Partis politiques* a v jednotlivých otázkách se opíral o díla dalších významných soudobých politologů, např. J. Blondela, R. A. Dahla, S. M. Lipseta, S. Rokkana, G. Sartoriho, D.-L. Seilera a dalších.

Kniha přispívá k pochopení politických režimů a jejich reálného fungování. Po první kapitole, která se zabývá otázkou, co jsou politické strany a jak vznikly, se přechází k analýze systémů stran. Autor se drží tradičního rozdělení na systém jediné strany (monopartismus), systém dvou stran (bipartismus) a systém více (než dvou) stran (multipartismus). Poté následují kapitoly týkající se koalic, poměrné velikosti stran, vztahů stran k vládě a k opozici.

Tato studijní příručka je určena v první řadě studentům politologie a příbuzných oborů (např. sociologie nebo práva). Poslouží samozřejmě i širší zainteresované veřejnosti. Zvláště užitečná může být pro ty, kdo jsou v naší obnovující se demokracii politicky činní.

MIROSLAV NOVÁK (* 1953) je doktorem sociologie Ženevské univerzity (1988). Specializuje se na komparativní politickou sociologii. Jeho hlavní odbornou publikací je kniha *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou* (Od Pražského jara k Moskevskému jaru, 1990). Odborné články publikuje v *Politologické revui*, *Sociologickém časopise* a v *Revue internationale de politique comparée*. Od roku 1990 přednáší politologii na Fakultě sociálních věd University Karlovy v Praze, v akademickém roce 1996/1997 také na universitě ve Fribourgu.



Cena Kč 235,-

Miroslav Novák

SYSTÉMY POLITICKÝCH STRAN

Úvod do jejich srovnávacího studia

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

Vydání knihy podpořila Společnost Jana Husa ve Švýcarsku.

STUDIJNÍ TEXTY

Vydalo SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ, Praha 1997.

Ediční řada *Studijní texty*, 11. svazek. Redigují Alena Miltová a Jiří Ryba.
Recenzovali: PhDr. Lubomír Brokl, Ing. Petr Kotlas.

Návrh obálky Rudolf Štorkán.

Vydání první.

Adresy vydavatelů:

Alena Miltová, Matěchova 409/1, Praha 4-Krč
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha 5-Zbraslav

Sazba Rekosa, Hostouň u Prahy 89
Vytiskl ÚJI, a.s., Elišky Přemyslovny 379, Praha 5-Zbraslav

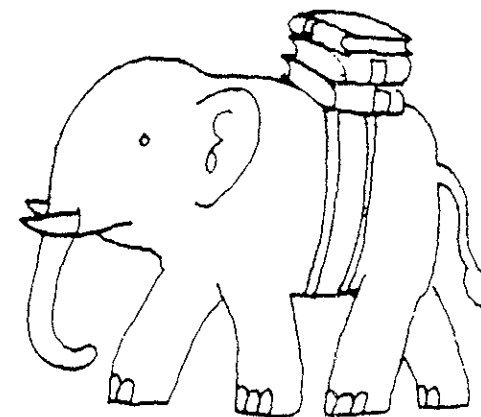
Adresa nakladatelství pro písemný styk:
SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Alena Miltová a Jiří Ryba
poštovní schránka 36, 156 00 Praha 516

Distribuce pro Moravu a Slezsko:
Jan Šabata, Kallabova 29, 616 00 Brno

Distribuce pro Slovensko:
AF s.r.o.-distribúcia, Radvanská 1, 811 01 Bratislava

© Miroslav Novák 1997
Foreword © Václav Bělohradský 1997

ISBN 80-85850-22-2



P R A H A 1997

OBSAH

Tuto knihu věnuji památce vzácného přítele

JAROSLAVA KUSÉHO

*(*18. 4. 1919 Plzeň – † 7. 3. 1995 Mnichov)*

exulanta,

který – řečeno slovy Maxe Webera – žil pro politiku.

Strany, vlády, otázky: úvod do politologie 9
(Václav Bělohradský)

Úvod 13

1. kapitola

Co jsou to politické strany a jak vznikly

Rozdíl mezi stranami a nátlakovými skupinami 19

Definice politických stran 21

Vznik stran podle Maurice Duvergera 24

Jakou stranu potřebujeme podle Václava Klause 34

Ke vzniku stran ještě jinak 36

Funkce stran 41

Literatura 43

2. kapitola

Počet stran: a) Jediná strana

Úvod: Co jsou to systémy stran 45

Sociální třídy a systémy politických stran 47

Volební systémy a systémy stran: tzv. Duvergerovy zákony 59

Počet stran: jediná strana a pluralismus stran

(režimy soutěživé a režimy nesoutěživé) 63

Literatura 75

3. kapitola

Počet stran: b) Dvě strany

Význam a druhy dvoustranických systémů	78
Typy dvoustranických systémů v historickém vývoji	86
Směřují stranické systémy k dualismu?	90
Literatura	95

4. kapitola

Počet stran: c) Více než dvě strany

Jak se od dvou stran přechází k více stranám	99
Typy dualistických rozštěpení v systémech mnoha stran	103
Robert A. Dahl o zdrojích politického rozštěpení a jejich konsensuálních nebo konfliktních důsledcích	112
Systémy mnoha stran a jejich typy	123
Nové tendence v posledních třech desetiletích 20. století	125
Jak měřit roztržičnost stranické scény	128
Multipartismus a volební systémy	132
Literatura	136

5. kapitola

Velikost a síla stran

Typy velikosti stran, jejich význam a měření	140
Strany a většinové poslání	141
Velké diskuse o malých stranách	146
Jak se velikost stran vyvíjí v čase: typy vývoje	154
Běžný vývoj a náhlé změny: úloha volebního systému	163
Blondelovo rozdělení systémů stran podle počtu stran, jejich velikosti a ideologie	167
Literatura	173

6. kapitola

Aliance a koalice

Druhy a faktory koalicí	175
Aliance z politického hlediska	179
Vztahy mezi koaličními partnery	182
Prediktivní teorie koalicí	185
Literatura	189

7. kapitola

Strany a vlády

Stranické systémy a dělba moci	192
Je prezidentský režim za multipartismu nebezpečný?	202
Polo prezidentské režimy	211
Literatura	219

8. kapitola

Strany a opozice

Co je opozice, jaký je její význam	222
Základní modely opozice v demokracii podle Roberta A. Dahla	225
Cíle a strategie opozice	234
Literatura	238

Místo závěru

Politologové citovaní v této knize	249
Literatura	259
Jmenný a věcný rejstřík	265

Strany, vlády, otázky: úvod do politologie

Miroslav Novák studoval na konci sedmdesátých a na počátku osmdesátých let na Univerzitě v Lausanne, na níž působil až do své smrti Vilfredo Pareto, jeden z otců zakladatelů moderní politické sociologie. V roce 1988 obhájil na Ženevské univerzitě doktorskou práci o „formách opozice v Československu a Sovětském svazu od roku 1968“. Díky Raymondu Aronovi, který zde působil někdy od poloviny sedmdesátých let, stala se Ženevská univerzita jedním z nejvýznamnějších evropských center politické sociologie. V osmdesátých letech dozněla vlna levicového radikalismu a marxismu, liberální hledisko znovu získává svou ztracenou váhu v evropském politickém kontextu. Raymond Aron byl jedním z těch politologů, které radikální intelektuálové nejvíce nenáviděli pro jeho racionalismus, liberalismus a politický realismus. Politický vývoj v prvním, druhém i třetím světě mu dal nakonec za pravdu a on se stal jedním z „maître à penser“ osmdesátých let, ale odpustí mu někdy revoluční intelektuálové, že se s nimi nemýlili? – ptá se Ionesco.

Kniha Miroslava Nováka Systémy politických stran je „aronovská“. Nabízí nám úvod do empirického studia reálného fungování demokracie: co jsou to politické strany, jak je klasifikujeme, jaký je vztah mezi volebním systémem a bipolárním nebo multipolárním systémem stran, co jsou strany revoluční, proč se formují koalice a proč se rozpadají, co je to dělba moci – to jsou otázky, na které nás Miroslav Novák učí odpovídat. Kniha vychází v situaci, kdy si naši občané jen pomalu zvykají na normální politiku, v níž nejde o pravdu a nápravu lidstva, ale o rozumné řešení problémů, které nikdo z nás neumí výhodně vyřešit soukromou akcí. Neexistují zájmy společnosti, to je abstrakce, za níž se vždy skrývají zájmy určitých lidí; existují ale soukromé zájmy, které můžeme výhodně realizovat jen tím, že jednáme všichni dohromady. O tom, jak takové kolektivní akce realizovat, je reálná politika.

Politologie u nás nemá velkou tradici. Vzpomínám si, že v roce 1968 se jednoho jarního dne objevila na dveřích katedry vědeckého komunismu tabulka s nápisem „katedra politologie“. Chodili jsme kolem těch dveří s údivem, moc netušili, co by ta politologie mohla být. Bohužel, dřív než jsme se o ní stačili něco dozvědět, tabulka s nápisem „vědecký komunismus“ se vrátila na své místo a nastala doba normalizace, v níž se politice lidé zdaleka vyhýbali.

V historické zkušenosti našeho národa musela stát a politiku suplovat kultura nebo náboženství, což vedlo k tomu, že lidé ztratili smysl a trpělivost pro normální politiku. Umějí přežívat nebo být disidenty, ale jen těžko přivyknou každodenní racionální politické angažovanosti ne za pravdu, ale za optimalizaci kolektivní akce. Politologie studuje způsob, jakým společnost řeší více či méně efektivně nedostatkost kolektivní akce, tedy jak uspokojuje ty soukromé potřeby, které lze efektivně uspokojit jen společným jednáním co největšího počtu lidí. Demokracie je politický systém, který řeší nedostatkost kolektivní akce neefektivněji, jak ukazuje historická zkušenost a racionální analýza.

Otázka je, zda se tento realistický pohled na politiku stane naší společnou politickou tradicí, zda lidé konečně přestanou hledat v politice řešení těch svých problémů, které politici řešit nemají, protože jde o problémy, které mohou řešit efektivně jen jednotlivci sami. Kant propojil lidskou existenci s neřešitelnými antinomiemi: nikdy nelze odpovědět na otázku, zda svět má počátek v čase nebo je věčný, zda je konečný či nekonečný, složený či jednoduchý. Stát a policie nás musí chránit před lidmi, kteří věří, že našli konečnou odpověď na takové otázky, a chtějí na ní založit stát a politickou moc. Liberální stát musí v Kantově pojetí chránit stálou otevřenost těch otázek, tedy otevřenost veřejného prostoru, myslí i postojů, ke které nás antinomičnost lidské existence odsuzuje. Tato Kantova vize je pevnou součástí liberálního dědictví: rozumný politický systém je organizován tak, aby důsledky omylnosti každého z nás byly co nejméně nebezpečné pro společnost jako celek. Řekněme, že současná epocha (snad ne přechodná) triumfu masové průmyslové demokracie se vyznačuje především tím, že jsme se smířili s antinomičností vlastní existence a pochopili, že ji nemůže překonat žádný politický systém. Snad i to je jeden z aspektů té „solidarity otřesených“, kterou Jan Patočka připisoval těm, kdo porozuměli problematičnosti a konečnosti každého smyslu. Na této solidaritě stojí demokracie nejpevněji, z ní se vždy znovu obrodí.

Knihy Miroslava Nováka vychází v době, kdy se kvalita naší demokracie významně snížila v dvojím smyslu: ohlašuje se, za prvé, „politikaření“ jako negativní důsledek proporčního volebního systému a, za druhé, začínající chronická krize režimu. Dva faktory určují kvalitu demokracie – reprezentativnost vládního rozhodování a legitimitu politické moci. Reprezentativnost znamená, že politická rozhodnutí, tedy rozhodnutí závazná pro všechny občany, reprezentují zájmy většiny občanů. K demokracii ale patří i dohoda o mezích politické moci, díky níž menšina nemá strach z vlády většiny, protože ví, že politická moc je jasně vymezena, a proto nemůže ohrozit její rozhodující zájmy. Společenskou smlouvu, obecně sdílenou dohodu o mezích politické moci, nazýváme „režimem“.

Demokracie je systém, v němž právo rozhodovat za všechny je přiznáno těm jednotlivcům, kteří získali pro své návrhy nejvíce hlasů ve svobodné soutěži na politickém trhu. Ve většinovém volebním systému pak výsledek voleb určuje sestavení vlády, zatímco v systému proporčním o sestavení vlády rozhodují koaliční jednání. Výhodou proporčního systému je, že všechny instance ve společnosti mají své politické zastoupení. Jeho nevýhodou ale je to, že hierarchie mezi těmito instancemi není pevná a může být zvrácena: malé strany, které získaly málo voličských preferencí, mohou mít velký koaliční potenciál – bez nich nelze vytvořit vládu, a tak získat vydíráním stran větších právo rozhodovat za všechny, i když zastupují menšinové instance. Ty jsou někdy tvořivé a inovační, častěji však korporativní a sobecké. Po volbách 1996 je naše demokracie méně reprezentativní, protože prudce stoupla schopnost malých stran prosadit v koalici své menšinové instance. Snížená kvalita reprezentativnosti demokracie je dlouhodobě nevýhodou, jak dokazuje třeba katastrofa demokracie první italské republiky či vleklá krize Belgie. Z knihy Miroslava Nováka se o potenciálních nebezpečích této situace mnoho dovíme, třeba z kapitoly o multipartismu a úloze volebního systému. Byl by v našich podmínkách většinový volební systém výhodnější než proporční? Odpověď hledáme ve 4. kapitole Novákovy knihy.

Volby 1996 odhalily také druhé nebezpečí našeho politického systému – chronickou krizi režimu, protože „extremistické“ strany získaly dohromady asi dvacet procent hlasů. Extremistickými nazýváme ty strany, které ohrožují režim, obecnou dohodu o mezích politické moci, takže jejich volební vítězství by mělo za následek nejen změnu vlády, ale i politického systému. Krizi režimu nelze překonat pouhým přechodem k většinovému volebnímu systému, který by redukoval instance zastoupené v parlamentu. Lze ji překonat jen růstem důvěry občanů v efektivnost demokracie a tu nelze získat jinak než tím, že naše demokracie bude opravdu efektivní.

Sartori zakončil svou slavnou příručku Teorie demokracie kapitolou „hic sunt leones“. To neznámé území je postbipolární svět, rostoucí moc médií, rozšíření pojmu „právo“ za obvyklé hranice – třeba práva zvířat, přírody, kultur, ekologická krize. Obstojí demokracie i na tomto území?

Praha, září 1996

Václav Bělohradský

ÚVOD

Tato studijní příručka se neobrací jen na politology, ale na všechny vážné zájemce o politickou problematiku. Je určena především studentům politologie a příbuzných oborů (např. sociologie nebo práva). Poslouží samozřejmě i širší kultivované veřejnosti, která zde najde nejen srozumitelný úvod do problematiky systémů politických stran, ale především klíč k chápání moderních politických režimů. A nemusím snad zdůrazňovat, že tato publikace je zvláště užitečná pro ty, kdo jsou v naší obnovující se demokracii politicky činní: mezi jiným k tomu, aby nemuseli znovu složitě objevovat Ameriku a aby věděli, jaké prostředky mohou vést k cílům, které si vytyčili. Také těm seriózním žurnalistům, kteří se specializují na vnitřní nebo zahraniční politiku, by prostudování této příručky prospělo k jejich činnosti.

Jde o pouhou studijní příručku, není to tedy originální práce. Hlavní použitou literaturu lze najít průběžně v textu v poznámkách pod čarou. Na konci každé kapitoly je pak spolu s ní uvedena další literatura k danému tématu, což poslouží zejména těm, kteří se nespokojí s přečtením této příručky, ale budou chtít ve studiu pokračovat. Byl bych rád, kdyby se této studijní příručce podařilo motivovat vážné zájemce.

Shrnuji zde v upravené podobě některé své přednášky pro studenty politologie na Filosofické fakultě University Karlovy v akademickém roce 1992/1993 (předmět Politické strany a systémy) a především na Fakultě sociálních věd University Karlovy v akademických letech 1990/1991, 1991/1992, 1992/1993, 1993/1994, 1994/1995 a 1995/1996. K tomu malé vysvětlení. Když jsem v akademickém roce 1990/1991, tj. první školní rok po listopadové revoluci, začínal přednášet v Praze politologii, rozhodl jsem se soustředit především na předávání elementárních poznatků západní politické vědy. Je to cíl skromný, ale podle mne potřebný v důsledku veliké mezery, která zůstala jako dědictví předchozího režimu.

Už od dob svých universitních studií v Praze, na něž jsem navázal na Universitě v Lausanne, mi bylo velmi blízké pojetí politiky francouzského myslitele Raymonda Arona, které vyložil zejména ve své knize *Demokracie a totalitarismus* (ta potom, co existovala v češtině jen ve formě samizdatu, nedávno konečně – deset let po autorově úmrtí – vyšla v našem jazyce i knižně). Aron mluví v této souvislosti o primátu politiky. Poukazuje na to, že zkoumání moderních společností vede na roz-

díl od názorů Marxe a jeho následovníků k závěru, že tím, co charakterizuje a specificky odlišuje rozdílné druhy průmyslových společností, je spíš politický režim než tzv. ekonomická základna. Platí to obzvlášť pro ty industriální společnosti, které se dovolávaly Marxe. Vždyť pokud nevezmeme v úvahu politické záměry komunistického vedení a obecněji existující politický systém, pak nemůžeme pochopit „fungování“ hospodářství v režimech sovětského typu. A především: politika má primát ve smyslu lidském, humánním. To, jak se vybírají ti, kteří vládou, a způsob, jakým vykonávají moc, nám odhaluje lidský nebo nelidský ráz celého společenského systému.

Politické režimy moderních průmyslových společností jsou pak úzce spjaty s politickými stranami a systémy stran. Není tedy náhodné, že klíčovou úlohu v mých přednáškách hrály politické strany a stranické systémy. Znamenalo to ovšem tehdy jít proti proudu; připomeňme jen slavné heslo OF: „Strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny“.¹

Chceme-li však popsat a pochopit politická zřízení naší doby, můžeme se přece opřít o rozlišovací kritérium, jímž je vnucený monopol jediné strany a uznaná pluralita rovnoprávných stran. Jakmile smí legálně existovat a rovnoprávně působit aspoň dvě strany, dochází mezi nimi k soutěžení o výkon moci. Uznáním legality a legitimacy plurality stran se implicitně uznává právo na opozici. Podle Arona se režimy západního typu vyznačují tím, že strany mírově soutěží o výkon moci ve svobodných volbách.

Kromě toho i způsob fungování režimů západního typu podstatně závisí právě na politických stranách. Například ve Velké Británii, kde působí systém dvou stran, má v důsledku tohoto jednoduchého stranického systému² normálně ta strana, která zvítězí ve volbách, absolut-

¹ O rozdílu mezi „obyčejnou, normální politikou“ (v níž strany mají nezastupitelné místo) a mýtem „nepolitické politiky“ viz zejm. Václav Bělohradský, „O politice politické a anti-politické“, in: V. Bělohradský, *Kapitalismus a občanské činnosti*, Československý spisovatel, Praha 1992, s. 31–34. Na jiném místě v této knize Bělohradský shrnuje: „Politika je nepolitická, když v ní získávají převahu nadpolitické instance jako kultura, náboženství, fyzické přežití národa. To je přirozené jen v době krize. Pak ale musí přijít okamžik normální politiky, která není než racionálním prosazováním relativně rozumných zájmů voličů. Nepolitická politika směřuje spor mezi vládou a opozicí se sporem o režim, a tím destabilizuje politický systém“ (s. 58).

² Předpokládejme, že v daném politickém režimu existují jen dvě strany. Pokud jedna z nich zvítězí, tj. pokud získá na základě voleb víc poslanců než druhá, musí mít nadpoloviční většinu parlamentních mandátů (tj. víc než 50 %). Kdežto když stran je víc než dvě,

ní (tj. nadpoloviční) většinu poslanců v parlamentu, respektive v Dolní sněmovně. Leader této vítězné strany se pak téměř automaticky stává ministerským předsedou. Je tedy jak hlavou vlády, tak vůdcem nadpoloviční části parlamentu. Za těchto okolností je téměř nemožné, aby parlament svrhl vládu. Je jasné, že se tím radikálně mění tzv. oddělení moci zákonodárné (parlamentu) od moci výkonné (vlády).

Seriózní literatura o politických stranách vůbec a zvláště pak o systémech politických stran je v češtině bohužel zatím vzácná.³ Nejznámějším autorem, který se u nás věnoval politickým stranám z odborného hlediska, byl prezident Edvard Beneš. Nejpozoruhodnější česká původní práce je však bezpochyby studie Jana Mertla z roku 1931.⁴ Mertl také přeložil do češtiny proslulou přednášku Maxe Webera *Politik als Beruf*,⁵ která nedávno vyšla i slovensky. Do češtiny bylo rovněž přeloženo – pod zdařilým názvem *Strany a vůdcové*⁶ – základní a dodnes citované dílo Roberta Michelse *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. K těmto dnes už klasickým dílům patří také český překlad jedné z prvních „komparativních politik“ (neboli srovnávacích politologií) v dnešním smyslu: pozoruhodné průkopnické práce lorda Jamese Bryce *Moderní demokracie*, jejíž XI. kapitola 1. svazku se věnuje politickým stranám.⁷

Z překladů uvedme ještě knihu polského autora S. Chodaka, která u nás vyšla v šedesátých letech.⁸ Je to rovněž kvalitní studie svědčící

nejsilnější strana může mít jen relativní, nikoli nutně absolutní většinu poslaneckých křesel (např. při třech stranách může mít vítězná strana relativní většinu 40 %, druhá strana 35 %, třetí 25 %). Tedy například počet stran může výrazně ovlivnit politický režim. Dodejme, že procenta se týkají získaných poslaneckých křesel pro dané strany, nikoli jejich voličských hlasů. Jedině přísně proporční volební systém totiž vede k tomu, že procenta voličských hlasů pro tu či onu stranu jsou stejná jako procenta jejich poslaneckých křesel. Přísně proporční volební systém se však téměř nikde nevyskytuje.

³ S problematikou stranických systémů se v některých statických nebo monografiích českých specialistů začínáme v 90. letech přece jen setkávat. Jmenujme Václava Bělohradského, Jiřího Kunce a Maxmiliána Strmisku. Okruh českých autorů, kteří se z odborného hlediska zabývají politickými stranami, je samozřejmě širší. Patří k nim vedle výše zmíněných také Petr Fiala, Michal Klíma a v perspektivě převážně právní Vojtěch Šimíček.

⁴ Viz J. Mertl, *Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě*, Orbis, Praha 1931.

⁵ Viz M. Weber, *Politika jako povolání*, Orbis, Praha 1929.

⁶ Viz R. Michels, *Strany a vůdcové*, Orbis, Praha 1931.

⁷ Viz J. Bryce, *Moderní demokracie*, 2 svazky, Orbis, Praha 1926 a 1927, XI. kap. 1. svazku „Politická strana“, s. 128–145.

⁸ S. Chodak, *Systémy politických stran západní Evropy*, Svoboda, Praha 1966.

o tehdejší větší volnosti společenskovedních oborů v sousedním Polsku; její název *Systémy politických stran západní Evropy*, ale jen málo odpovídá obsahu: systémům stran se tam věnuje všeho všudy pár stránek.

Já sám nejvíc vděčím dnes už klasické průkopnické práci vynikajícího francouzského politologa Maurice Duvergera *Politické strany*, jejíž první vydání spatřilo světlo světa už roku 1951 a kterou jsem vzal za základ svých přednášek i této studijní příručky.⁹ Z novějších děl je třeba doporučit především o čtvrt století mladší významnou práci Giovanniho Sartoriho *Parties and Party Systems*,¹⁰ z níž také bohatě čerpám. Vážné zájemce o problematiku politických stran a stranických systémů je dále třeba upozornit, že nyní v devadesátých letech začal vycházet v angličtině odborný časopis *Party Politics*, jehož editoři jsou ve Velké Británii D. M. Farrell a I. Holliday z University of Manchester a ve Spojených státech K. Janda z Northwestern University.¹¹

Duverger ve své průkopnické práci vytvořil teoretický model, který slouží k orientaci při dalším bádání, umožňuje do hloubky pochopit moderní politické systémy, předvídat jejich vývoj ve všech možných situacích, poskytuje i potřebný klíč k jejich reformování. Tento model se netýká jen politických stran: jsou zde uvažovány ve vztazích k moderním politickým systémům.

Ve svých přednáškách jsem se nejvíc Duvergera držel v otázkách organizace politických stran. Není to náhoda. Jak konstatoval známý současný politolog Peter H. Merkl, „dlouhá řada významných politologů od M. Ostrogorského a R. Michelse k M. Duvergerovi... tak pečlivě probádala tuto oblast, že nám vlastně nenechala mnoho věcí na práci“.¹²

Naproti tomu pokud jde o systémy stran (o kterých pojednává tato publikace), přestože zde Duvergerovo dílo rovněž hraje průkopnickou úlohu, pozdější bádání (jmenujme za všechny Sartoriho a Blondela) přinesla řadu nových výsledků, které v této knize využívám. V této pří-

ručce vynechávám problematiku struktury a organizace politických stran a problematiku role stran ve vztahu k volbám a veřejnému mínění. Tu část svých přednášek, která se věnuje struktuře a organizaci politických stran, mám rovněž připravenou k tisku. Chci ji později vydat zvlášť jako samostatnou práci.¹³ Proto hned po první kapitole této příručky, kde se zabývám otázkou, co jsou politické strany a jak vznikly, rovnou přecházím k analýze systémů stran. Držím se tradičního rozdělení na systém jediné strany (monopartismus), systém dvou stran (bipartismus) a systém více (než dvou) stran (multipartismus). Pak následují kapitoly týkající se poměrné velikosti stran, koalic, vztahu stran k vládě a k opozici. Je nesporné, že právě problematika systémů stran je u nás v literatuře ještě méně zkoumaná než problematika stran obecně. Doufám, že zmíněnou mezeru předkládaná příručka pomůže zaplnit a že přispěje k podnícení dalších prací na toto důležité téma.

Závěrem několik terminologických upozornění. Tam, kde užívám výrazu, který v české literatuře zatím není běžný, obvykle poprvé uvádím (ve shodě s doporučením Lubomíra Brokla) do závorky anglický nebo francouzský originál. Tak jsem například dal do závorky anglický výraz „cleavage“ (a francouzský „clivage“), pro který podle Lubora Jílka navrhuji jako český ekvivalent „(roz)štěpení“.

Několik českých specialistů se pozastavilo nad tím, že dávám přednost termínům „bipartismus“ a zejména „multipartismus“ před jejich českými ekvivalenty „systém dvou stran“, „systém více stran“. Vysvětlím tedy své důvody. „Bipartismus“ je jedno slovo, zatímco výraz „systém dvou stran“ tvoří tři slova. Přednost výrazu „multipartismus“ nad výrazem „systém více stran“ je ještě zřejmější. Termín „systém více stran“ vede totiž k vážnému nedorozumění: kdekdo ho ztotožňuje s pojmem „pluralismus stran“ (neboli pluripartismus), který však označuje

⁹ Viz M. Duverger, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1951; zde používám 10. vydání z roku 1981. Tato kniha, která byla přeložena do devíti jazyků, se stala základem zkoumání politických stran a systémů stran v politické vědě po 2. světové válce. I kdž tento politologický monument v některých bodech pozdější výzkumy upřesnily, doplnily a částečně korigovaly, dodnes zůstává nepostradatelnou základní literaturou na dané téma.

¹⁰ G. Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, New York 1976.

¹¹ *Party Politics*. An International Journal for the Study of Political Parties and Political Organizations.

¹² Cituji podle: D.-L. Seiler, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1993, s. 14.

¹³ Původně jsem chtěl publikovat veškeré své přednášky o politických stranách v jedné publikaci pod názvem „Politické strany a systémy stran“, ale zjistil jsem, že by to představovalo velice rozsáhlý spis. Vydávám tedy zatím jen přednášky o systémech stran, protože těch je zvláště naléhavě potřeba. Určitou nevýhodou je, že se pak v této publikaci občas operuje s pojmy, které byly podrobně vysvětleny v přednáškách o struktuře a organizaci stran (např. „strany kádrů“, „strany mas“, „Catch-all Party“, „strana voličů“, organizace stran na základě „výborů“, „sekcí“, „buněk“ nebo „milicí“, „specializované strany“ apod.). Snažil jsem se aspoň částečně tento problém vyřešit. Zafadil jsem proto do čela této příručky úvodní kapitolu „Co jsou to politické strany a jak vznikly“. Některé pojmy – například Duvergerovu typologii „specializovaných“ a „totalitních“ stran – jsem ještě navíc stručně vysvětlil v poznámkách pod čarou.

„systém více než jedné strany“, zatímco „systém více stran“ označuje ve skutečnosti „systémy s více než dvěma stranami“. Jinými slovy: z termínu „systém více stran“ není zřejmé, že je protikladem termínu „systém dvou stran“ a nikoli termínu „systém jediné strany“. Je to zvláště nepříjemné, protože rozdíl mezi systémem jediné strany (monopartismem) a pluralitními systémy stran je důležitější (mohli bychom říci i dramatictější) než rozdíl mezi systémem dvou stran (bipartismem) a systémem více než dvou stran (multipartismem), které oba patří k pluralitním stranickým systémům!

Kromě toho se ve specializované literatuře běžně rozlišuje například mezi tuhým a pružným bipartismem nebo mezi umírněným a extrémním (krajním) multipartismem apod. Zdá se mi například vhodnější říkat „extrémní multipartismus“ než „extrémní systém více stran“. Lze sice užívat termínu „dvoustranický systém“, ale „vícestranický systém“ zní už dost podivně.¹⁴ Podivně zní také slovo „dvoustranictví“, o „vícestranictví“ ani nemluvě. Příliš to zavání „stranictvím“, které má v češtině zvláštní příchuť.

Závěrem bych rád vyjádřil vřelý dík oběma recenzentům této publikace, Lubomíru Broklovi, zástupci ředitele Sociologického ústavu AV ČR, a Petru Kotlasovi z katedry veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd University Karlovy. Většinu z mnoha cenných doporučení L. Brokla jsem mohl využít při definitivní úpravě rukopisu této příručky. Rozumí se však samo sebou, že za zbylé nedostatky nesu odpovědnost já sám.

1. kapitola

CO JSOU TO POLITICKÉ STRANY A JAK VZNIKLY

Rozdíl mezi stranami a nátlakovými skupinami

Politický život v moderních demokratických státech ovládají především specializované organizace, které jsou uzpůsobené politické soutěži. Lze je zařadit do dvou hlavních kategorií. První jsou **politické strany**, z nichž obyčejně pocházejí vládnoucí politikové. Strany mají za cíl dobýt moc nebo se podílet na jejím vykonávání, získat hlasy ve volbách, dobýt poslanecká a ministerská křesla, utvořit vládu. Druhou kategorií jsou **nátlakové skupiny**, které mají za cíl ovlivňovat politickou moc, vyvíjet na ni nátlak. Jean Meynaud upozorňuje, že politická strana má za cíl dobýt moc a udržet ji, kdežto nátlaková skupina se spokojuje s působením na politické předáky, aniž by chtěla zaujmout jejich místo.¹ Podobně podle Maurice Duvergera politické strany se snaží dobýt moc a vykonávat ji, zatímco nátlakové skupiny působí na moc, ale zůstávají mimo ni. Nátlakové skupiny se snaží ovlivnit lidi, kteří jsou u moci, nikoli však dostat k moci své vlastní lidi. Dále pak na rozdíl od politických stran se nátlakové skupiny vyskytují ve všech politických režimech a ve všech dobách.²

Nátlakové skupiny představují velice široký fenomén, kterým se zde není třeba podrobně zabývat. Aspoň krátce se zastavme u jedné z nedávno obzvláště diskutovaných kategorií nátlakových skupin, tzv. nových politických hnutí. Protože se v posledních desetiletích prosazují zejména strany obracející se na širokou paletu voličů a zahrnující velké

¹ J. Meynaud, *Les groupes de pression*, Presses universitaires de France, Paris 1960, 3. vyd. 1965, s. 37.

² Viz M. Duverger, *Introduction à la politique*, Gallimard, Paris 1964, s. 201–202. Tento Duvergerův spis existuje pod názvem *Úvod do politikologie* v českém překladu, který byl pořízen pro samizdatovou edici *Prameny*, ale již v ní nevyšel.

¹⁴ O něco lepší by byl výraz „mnohostranický systém“ nebo „systém mnoha stran“.

množství cílů, nesoustředí se už jen na jednu určitou vrstvu obyvatel nebo jen na několik snadno srozumitelných cílů, nenajde volič nutně stranu, která by mu zvláště vyhovovala, která by mu byla šitá na míru. To ho může někdy přimět k tomu, aby dal přednost nějakému hnutí, které je charakterizováno jedním cílem (monotematické). Tento fenomén sám o sobě nový není; už v 19. století vznikalo například dělnické hnutí vrcholící v odborových organizacích, později se prosazovala zejména hnutí nacionalistická, evropská, národněosvobozenecká (protikolonialistická) atd.

Nová politická hnutí se objevují zvláště ve druhé polovině 20. století. Často vyrůstají z občanských iniciativ (např. ochránci životního prostředí, protestující proti stavbě nějaké atomové elektrárny, dají vznik ekologickému hnutí). Jinými takovými hnutími jsou pacifismus, feminismus, protirasistická nebo studentská hnutí. Souvisejí s růstem tzv. postmateriálních hodnot, o kterých pojednáváme později.

„Všechna tato netradiční hnutí inklinovala obvykle k tomu hovořit za všechny své generační vrstevníky či stejně postižené ať už diktátem průmyslového rozvoje, politickým patriarchátem či jinou generací, konzervativním myšlením či totalitou; později však, ve chvíli, kdy jsou postavena před úkol nejen bourat staré, nýbrž vytvářet účinné komplexní koncepce k přestavbě společnosti, se politizují, štěpí a jejich části dostávají obvykle podobu klasických – názorově vyhraněných – politických stran.“³

To se pochopitelně vztahuje i na protitotalitní hnutí, jako bylo Občanské fórum, o nichž napsal výše citovaný Adolf Müller: „Tato hnutí, nejprve početně omezená na aktivní odpůrce totalitních režimů, byla hlavními iniciátory revolucí v roce 1989, v některých státech se přetvořila v masové hnutí revolučních změn, prakticky ve všech prochází čtyřmi revolučními fázemi: euforie, rozkol, jakobinství a chaos, volání po autoritách (C. Brinton) a postupně přepouští pole klasickým politickým strukturám.“⁴

Definice politických stran

Přes všechny kritiky a averze, jichž jsou terčem, politické strany nesporně tvoří nezbytnou a nenahraditelnou součást liberálnědemokratických režimů. Co jsou to politické strany? V dobách, kdy strany v plném slova smyslu, jak je dnes chápeme, ještě neexistovaly, byly označovány především za sdružení, která prosazují určité názory, ideály, zkrátka ideologický projekt. Tak například Benjamin Constant definoval roku 1816 stranu jako „sdružení lidí, kteří vyznávají stejné učení“.⁵ Tato definice se dnes hodí spíše na intelektuální kluby. Podobně, i když z dnešního hlediska výstižněji, Edmund Burke ve spise publikovaném roku 1770 píše, že „strana je organizovaný celek lidí, kteří se sdružují k společnému dílu v národním zájmu podle zvláštního principu, na němž se shodli“.⁶ S důrazem na ideologický projekt se později setkáme v definicích strany u rakouského právníka H. Kelsena, ale i u současných francouzských politologů F. Goguela a G. Burdeaua.

Goguel uvádí, že strana je „seskupení určené k účasti na politickém životě, k částečnému nebo úplnému dobytí moci a prosazení myšlenek a zájmů svých členů“.⁷ Podle této definice nejde už jen o prosazování ideálů, ale také zájmů; s tím se ovšem setkáváme už u zájmových a nátlakových skupin. Je tedy třeba vyzdvihnout hlavně další prvek v definici, totiž snahu o částečné nebo úplné dobytí moci. Pokud si o nátlakových skupinách lze klást otázku – a rozlišovat je podle toho –, zda jim jde spíše o ideály, nebo spíše o zájmy, můžeme si analogicky klást otázku, zda stranám nejde především o dobytí a udržení moci a zda ideologický program, který hlásají, není jen prostředkem k tomuto cíli, anebo naopak zda moc a její vykonávání nejsou pouhým prostředkem k prosazování hlásaných názorů.⁸ Ideologický projekt může být buď druhotný, nebo naopak podstatný, a to do té míry, že strana raději od-

⁵ Cituji podle: M. Duverger, *Les partis politiques*, Armand Colin, Paris 1951, 10. vyd. 1981, s. 19.

⁶ E. Burke, *Thoughts on the Cause of the Present Discontents*, 1770, I, s. 530 a násl. Cituji podle: J. Charlot, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1971, s. 42.

⁷ Cituji podle: Ch. Debbašch, J. M. Pontier, *Introduction à la politique*, Dalloz, Paris 1982, s. 169.

⁸ Někteří autoři – jedním z prvních byl Max Weber – stejně jako nátlakové skupiny dělili i politické strany na „světónázorové“ (Weltanschauungspartei) a na strany zájmových společenských skupin (Interessenpartei). Francouzští politologové Bertrand Badie a Guy Hermet poznamenávají: „Každá strana je především postavena před následující rozhodnu-

³ A. Müller, *Úvod do vědy o politice*, Lunarion, Praha 1991, s. 52.

⁴ Ibid.

mítne účast na moci, než aby se zpronevěřila svým zásadám. (Je ostatně třeba odlišovat ideologický program od pouhé propagandy nebo taktiky, které strany užívají.)

Vycházíme však z toho, že výkon moci – ať už samostatně nebo ve spolupráci s jinými v rámci koalice – je normálně hlavním cílem stran, za který se nemusí stydět. Podle Arona jsou strany „víceméně organizovaná dobrovolná seskupení, která vyvíjejí víceméně stálou činnost, a ve jménu jistého pojetí obecného společenského zájmu se ucházejí o to, aby samy nebo v koalici převzaly funkce vlády“.⁹

Joseph La Palombara a Myron Weiner založili svou dnes už klasicou definici politických stran na čtyřech kritériích:

„1. Trvalá organizace, tj. organizace, která pravděpodobně přežije své současné vůdce.

2. Dobře zařízená a zjevně trvalá místní organizace, udržující pravidelné a rozmanité vztahy na celostátním měřítku.

3. Rozhodná vůle celostátních a místních vůdců organizace dosáhnout a vykonávat moc, ať už sami nebo s jinými, a nikoli pouze moc ovlivňovat.

4. Snaha vyhledávat lidovou podporu ve volbách nebo jiným způsobem.“¹⁰

K prvnímu kritériu poznamenejme, že charismatický vůdce přesto může založit stranu, jako generál Charles de Gaulle gaullistickou stranu, ale ta musí potom projevit schopnost svého zakladatele přežít.¹¹ Druhé kritérium umožňuje odlišit strany od pouhých parlamentních

tí: buď dát přednost identitě, kterou si vytvořila, nebo maximalizaci podpor, kterými musí disponovat, aby zvítězila, tj. aby dobyla moc. Nutnost této volby odkazuje pravděpodobně na rozpor: jako podnik určený k dobytí moci musí každá strana především sdružovat, sjednocovat; jako činitel konfliktu musí spravovat a zvětšovat sociální a politická rozdělení. Překonat takový rozpor by předpokládalo recept, který ve skutečnosti neexistuje. Většina stran střídá podle okolností strategie, které jim umožňují uspokojit postupně (střídavě) oba dva požadavky...“ (B. Badie, G. Hermet, *Politique comparée*, Presses universitaires de France, Paris 1990, s. 286–287).

⁹ R. Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Gallimard, Paris 1965, s. 115. Překlad je můj a poněkud se liší od velmi pečlivého překladu Vladimíra Jochmanna (*Demokracie a totalitarismus*, Atlantis, Brno 1993, s. 64), který se téměř doslovně drží francouzského originálu. Chtěl bych upozornit, že českým ekvivalentem francouzského „plus ou moins“ není doslovný překlad „více nebo méně“, nýbrž „víceméně“.

¹⁰ J. La Palombara, M. Weiner, „The Origin and Development of Political Parties“, in: *Political Parties and Political Development*, Princeton 1966, s. 6.

¹¹ Viz J. Charlot, op. cit., s. 6.

klubů (parlamentních skupin čili frakcí). Pokud jde o třetí kritérium, tj. záměr vykonávat samostatně nebo v rámci koalice moc na celostátní nebo aspoň regionální úrovni, je třeba upřesnit tak, že o dosažení moci mohou strany usilovat nejen v rámci stávajícího politického systému, ale eventuálně i v prosazovaném budoucím politickém systému, což se může vztahovat například na revoluční nebo separatistické strany. Čtvrté kritérium, tj. vyhledávání lidové podpory, a to na úrovni voličů nebo aktivistů, odlišuje strany od pouhých politických klubů (nezaměňovat s parlamentními kluby), které jsou jakýmsi nátlakovými skupinami v ideologické oblasti.

Mezi těmito čtyřmi kritérii už prosazování ideálů vůbec nefiguruje. To souvisí se situací stran ve Spojených státech. Lord Bryce ve své citované stěžejní práci poznamenává: „Obě velké americké strany byly srovnávány s prázdnými lahvemi, do nichž lze nalévat jakoukoli tekutinu, pokud jen se zachovávají stejné nálepky.“¹² Nedá se to však zobecnovat, platí to snad ještě pro dvě velké strany v Kanadě, ale nikoli pro evropské politické strany. Pokud přidáme ideologický projekt, můžeme na základě těchto kritérií definovat politickou stranu jako trvalou organizaci, uspořádanou od celostátní až k místní úrovni, která se ve jménu určitého ideologického programu (projektu) snaží sama nebo v rámci koalice dobýt a vykonávat moc, a za tím účelem vyhledává lidovou podporu.¹³ Strany v tomto smyslu vznikají teprve v 19. století, nejprve v USA od roku 1828, pak ve Velké Británii na základě volebních refo-

¹² J. Bryce, *Moderní demokracie*, Orbis, Praha 1926 a 1927, sv. 1., s. 134.

¹³ Podle Maxe Webera termín strana označuje „sociální vztahy asociativního typu s příslušností založenou na dobrovolném náboru. Jeho předmětem je zajistit moc svým vůdcům uvnitř organizované skupiny k uskutečnění ideálu nebo k získání materiálních výhod pro své pracovníky“ (M. Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, The Free Press, New York 1947, s. 407).

Roger Scruton definuje stranu v podmínkách pluralitní demokracie jako „dobrovolné sdružení jednotlivců spojených společnými politickými cíli, z nichž někteří jí slibují svou podporu, jiní kandidují ve volbách, a je-li strana úspěšná, někteří přebírají vládní funkce“ (citují podle překladu Petra Pitharta v týdeníku *Forum*, č. 3/1991, s. 9; tento překlad vyšel také v českém výboru ze Scrutonova slovníku: viz R. Scruton, *Slovník politického myšlení*, Atlantis, Brno 1990, s. 150).

Za zásadní rozdíl pro strany lze považovat buď 1) rozdíl mezi konkurenčním pluralitním prostředím, v němž i strany zaměřené proti demokracii jsou obvykle nuceny nějak přizpůsobit svou činnost, a prostředím bez soutěže, kde jediná strana nebo hegemonická strana si vynucuje „vedoucí úlohu“, anebo 2) lze považovat za zásadní rozdíl protiklad mezi stranami totalitními (ať už se nacházejí v režimech jediné strany nebo v režimech pluralitních) a stranami specializovanými, netotalitními. Podle první koncepce, kterou zastává

rem z let 1832 a 1867, ve Francii a dalších zemích evropského kontinentu se strany objevují po revolučním roce 1848.

Lze stručně říci, že strany jsou organizace, které se snaží mobilizovat občany okolo politického programu, aby dosáhly politické moci. S použitím Aristotelovy terminologie by se to dalo formulovat tak, že

- účelovou příčinou stran je dobytí moci nebo účast na jejím výkonu,
- formální neboli útvárnou příčinou je organizace, její struktura a její strategie,
- vzorovou příčinou je hlásaný ideologický projekt,
- účinnou příčinou jsou aktéři, tj. hlavně voliči, sympatizanti, členové, aktivisté a vůdcové, konečně
- materiální příčinou jsou různá (roz)štěpení (anglicky cleavages, francouzsky clivages) ve společnosti (církve - stát, vlastníci - pracující, venkov - město atd.).

Vznik stran podle Maurice Duvergera

K původu stran lze přistupovat různě. Jednotlivé přístupy se však nemusí vylučovat, mohou se spíš doplňovat. Jedním z nejdůležitějších přístupů je **institucionalistický**, jehož hlavním představitelem je Maurice Duverger; spojuje původ stran s rozmachem parlamentu a všeobecného volebního práva a klade důraz na organizační strukturu stran. Vzhledem k významu Duvergerovy koncepce zde uvedeme nejen jeho analýzu vzniku stran, ale aspoň stručně také jeho základní typologii týkající se organizační struktury stran, která je podle něho spjata právě se způsobem, jak strany vznikly. Poslouží to i k lepšímu pochopení dalších kapitol. M. Duverger¹⁴ rozlišuje původ stran na **1) volební a parlamentní**, **2) mimoparlamentní**¹⁵ a **mimovolební**. Strany podle něho nej-

D.-L. Seiler, by komunistické nebo fašistické strany v pluralitním prostředí byly něčím naprosto odlišným od stejných stran potom, co se zbavily svých soupeřů. Podle druhé koncepce, kterou zastávají M. Duverger a P. Braud, naopak vnitřní rozdíly mezi stranami vysvětlují, proč některé z nich, tzv. totalitní strany, se už v konkurenčním pluralitním prostředí připravují na monopol moci a na odstavení svých soupeřů, a proto se už v této situaci podstatně liší od tzv. specializovaných stran. K této otázce se později vrátíme. Částečně s ní souvisí i značně diskutovaná otázka, zda lze vůbec hovořit o „systémech“ jediné strany a je-li vlastně totalitní strana ještě stranou.

¹⁴ Viz citované klasické dílo M. Duvergera *Les partis politiques*, 10. vyd. 1981, o které se ve lince opírám.

¹⁵ „Mimoparlamentní vznik“ strany je něco jiného než „mimoparlamentní strana“: mimo-

prve vznikly obvykle současně s volebními a parlamentními procedurami reprezentativní (zastupitelské) demokracie, s rozšířením volebního práva a parlamentních výsad.¹⁶ Nejprve se v parlamentě vytvářejí skupiny sdružující poslance stejné orientace ke společné akci (tak u nás vznikly po listopadové revoluci např. Meziparlamentní klub demokratické pravice a Liberální klub). Mezi takovými parlamentními skupinami (kluby) a místními volebními výbory, které mají za úkol získat pro kandidáta patronát (záštitu) významných osobností a shromáždit fondy potřebné k vedení jeho kampaně, se utvářejí pravidelné styky a stálá koordinace, a to tak, že sblížení poslanců nahoře vede zákonitě ke spojování, sdružování volebních výborů dole. Iniciativa pochází obvykle z parlamentní skupiny (parlamentního klubu). Jakmile strana vznikne, založí z centra nové volební výbory a vytvoří štáb odlišný od vedení své parlamentní skupiny (parlamentního klubu), ale zachovává si hluboké stopy svého původu. Tak se vytvořily podle Duvergera první moderní politické strany.

Některé strany však vznikají vně volebního a parlamentního rámce. V řadě případů strany vzešly z předem existujících instituce, jejíž vlastní činnost spadá mimo volby a parlament. Mezi těmito institucemi uvádí Duverger odbory, průmyslové a obchodní instituce, jako jsou banky

parlamentní strana je taková strana, která ve stávajícím zákonodárném období není zastoupena v parlamentu, ať už je její původ parlamentní, nebo mimoparlamentní.

¹⁶ Pravděpodobně první, kdo viděl v moderních politických stranách dítko všeobecného volebního práva a reprezentativní (neboli zastupitelské) demokracie, byl Max Weber (připomeňme jeho známou přednášku *Politik als Beruf* z roku 1919, která vyšla v roce 1929 i v češtině – v překladu Jana Mertla – a nedávno také ve slovenštině). Ojediněle se však vyskytují organizace víceméně už odpovídající politickým stranám, přinejmenším pokud jde o jejich cíl, i v hluboké minulosti, například už za římské republiky, ve vlámských městech, které se vzbouřily proti Filipu Sličnému, v konfliktech středověkých měst severní Itálie, například mezi guelfy a ghibelliny, ve Francii za náboženských válek, v Anglii od doby Stuartovců, ve Švédsku v 17. a 18. století a v klubech za Francouzské revoluce. Diskusi o tom, zda politické strany jsou novým nebo starým jevem, se snažil vyřešit D.-L. Seiler tím, že rozlišoval mezi jejich cílem, který je dávný, a jejich organizací (tj. prostředky k uskutečnění toho cíle), která je poměrně nedávná – vznikla v 19. století. Dříve bezpochyby existovaly kluby, frakce, parlamentní kluky apod., ale moderní strany ve smyslu stálých strukturovaných organizací zaměřených na dobytí a vykonávání moci se zrodily až s moderní reprezentativní demokracií (viz také P. Bénétou, *Introduction à la politique moderne*, Hachette, Paris 1987, s. 186). Zatímco Duverger zdůrazňoval význam zavedení všeobecného volebního práva pro vznik a rozmach politických stran, Seiler (např. ve své knize *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1993, s. 19) podobně uvádí, že moderní politické strany jsou výsledkem vstupu lidových mas do politické scény. Tuto myšlenku v citované Duvergerově práci rovněž najdeme, například v závěru (s. 554–556 zmíněného vydání).

a velké podniky, sdružení intelektuálů, svobodné zednářství, církve a náboženské sekty, sdružení bývalých bojovníků, politické ligy, tajné společnosti a podzemní, ilegální skupiny.

Pokud jde o **politické ligy**,¹⁷ jsou to podobně jako strany sdružení vytvořená k politickým cílům, ale používají k jejich dosažení jiných metod. „Strany jednají vždy na volebním a parlamentním poli, když ne výlučně, přinejmenším v podstatné míře; ligy naopak nepředstavují kandidáty do voleb a nesnaží se sdružovat poslance; jsou to čistě propagační a agitační mašinerie. Z jejich podstaty plyne, že jsou silně protiparlamentní a nerespektují demokratická pravidla hry. Tím se liší od fašistických a komunistických stran, jejichž učení je rovněž antiparlamentní, ale které si slouží parlamentem k dobytí moci.“¹⁸

Politické ligy užívají tedy primitivních metod, neboť demokracii je pochopitelně účinnější ničit zevnitř volebními a parlamentními metodami než zvnějšku. Proto mají ligy zájem přeměnit se v extremistické strany. Například italská fašistická strana měla nejprve charakter ligy, než se stala skutečnou politickou stranou.

K **ilegálním a podzemním seskupením** Duverger poznamenává, že když pro ně přestane platit zákaz činnosti, mají sklon přetvořit se ve strany.

V Československu jmenujme především Hnutí za občanskou svobodu (HOS), disidentské sdružení druhé poloviny 80. let, jež sice nebylo tajné, ale československé úřady ho neuznávaly. V jeho rámci se utvořila a později osamostatnila Občanská demokratická aliance (ODA) Pavla Bratinky a Daniela Kroupy, která zůstala v Občanském fóru do doby, než došlo k jeho rozdělení, a potom vystupuje jako samostatná strana. Z Hnutí za občanskou svobodu vznikla také malá Křesťanskodemokratická strana (KDS) V. Bendy, která se od Občanského fóra odloučila dříve než ODA (už v březnu 1990) a do parlamentních voleb v červnu 1990 šla v rámci křesťanskodemokratické

¹⁷ Připomeňme jednou provždy, že ne každá organizace, která má ve svém názvu „liga“, odpovídá pojmu ligu (viz třeba Liga severu v Itálii), podobně jako ne každá strana, která se nazývá „liberální“ nebo „demokratická“ (nebo oboje), je nutně liberální nebo demokratická (viz třeba Žirinovského strana v Rusku) atd. Nálepka neboli etiketa strany nebo jiné politické organizace jistě o něčem vypovídá, ale nemusí vždycky podávat klíč k její odborné klasifikaci. Neznamena to, že by se politolog vyvyšoval do role nějakého hlavního rozhodčího, ale skromněji prostě to, že ho zajímá víc zboží samo než obal, do něhož je zabalen.

¹⁸ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 35.

koalice. V červnu 1991 z ní vystoupila a utvořila potom koalici s Občanskou demokratickou stranou (ODS).

Dále je třeba uvést Demokratickou iniciativu (DI), což byla také nelegalizovaná, i když ne tajná skupina, z níž vznikla malá Liberálnědemokratická strana (LDS) Emanuela Mandlera; ta může vystupovat jako legální politická strana také teprve po listopadu 1989. Od Občanského fóra se oddělila hned po parlamentních volbách z června 1990. Brzy potom, co jejího prvního předsedu vystřídala v čele strany Viktorie Hradská, došlo v této straně k rozkolu. Ta část, která následovala novou předsedkyní, se začátkem roku 1992 rozpustila a její členové individuálně vstoupili do Občanské demokratické aliance. Druhá část, která zůstala věrná původnímu předsedovi Mandlerovi, s rozpuštěním strany nesouhlasila, ale do nového parlamentu se nemohla dostat, protože Občanská demokratická strana (ODS), koaliční partner Křesťanskodemokratické strany, si nepřála, aby na společné listině ODS-KDS byli za KDS také někteří členové Mandlerovy frakce LDS. Jeden z významných členů Mandlerovy frakce, poslanec Bohumil Doležal, vstoupil do ODS, kterou později opustil.

Duverger uvádí, že v řadě bývalých okupovaných zemí se odbojová hnutí snažila přeměnit ve strany, většinou však neúspěšně. Italská křesťanskodemokratická strana v té podobě, jak existovala po 2. světové válce, pochází podle něho do značné míry z bývalých odbojových podzemních organizací.

Zajímavý je případ komunistické strany v Sovětském svazu, která přešla roku 1917 z ilegality k moci a zachovala si řadu rysů své předchozí organizace (kterou pak napodobovaly komunistické strany ve všech částech světa), což potvrzuje vliv vzniku strany na její trvalou strukturu.

Podle mého názoru však nelze říci, že by nedemokratický ráz komunistické strany vyplýval výlučně z ruských (nebo obecněji zaostalých) podmínek a z mechanické aplikace – ať už vnucené či dobrovolné – tohoto modelu i za jiných okolností. Lenin ve svém spisku *Co dělat* (1902) samozřejmě přizpůsobil strategii své strany specifické situaci Ruska, sám se však považoval v prvé řadě za příslušníka mezinárodního marxistického hnutí. Ve svém textu *Odbory, současná situace a omyly Trockého* z prosince 1920 zdůrazňuje Lenin výslovně, že nejen v Rusku, „jedné z nejzaostalejších kapitalistických zemí, ale také ve všech ostatních kapitalistických zemích“ je dělnická třída natolik roztržštěna a zkorumpována, že organizace, která ji celou sdružuje, je neschopná vyko-

návat své panství; to může provést jedině její „avantgarda“. Neškodí zde připomenout, že Leninova teze, podle níž revolučního uvědomění se může dostat dělnické třídě jen zvenčí (že, jinými slovy, dělnická třída k němu nemůže dospět svými vlastními silami), nepochází z požadavků ruské situace, ale Lenin ji přebрал od Karla Kautského – z jeho polemiky týkající se rakouské sociálnědemokratické strany.

To, proč koncepce totalitní komunistické strany neplyne jen ze zvláštních podmínek zaostalých zemí, vysvětlil Lenin jasně v předmluvě francouzského a německého vydání své knihy *Imperialismus, nejvyšší stadium kapitalismu*.¹⁹ Dobře postřehl, že v rozporu s Marxovými představami právě ve vyspělých západních zemích proletariát není ani zbitačený, ani revoluční. Jeho vysvětlení je však chybné. Lenin totiž nemohl uznat Marxův omyl, a tak tkví podle něho příčina prostě v tom, že průmyslově rozvinuté země západní Evropy vykořisťují země třetího světa, získávají tím koloniální nadzisky, jichž užívají ke korumpování části dělnické třídy svých vlastních zemí, tzv. dělnické aristokracie. Ta na oplátku působí na dělnické hnutí, které se pod jejím vlivem stává „reformistické“ a „oportunistické“, místo aby bylo revoluční. Proto je tedy i v průmyslově vyspělých zemích zapotřebí strany „revolucionářů z povolání“.

Jak dobře pochopili Herbert Marcuse²⁰ a zejména Alfred G. Meyer²¹, totalitní charakter komunistické strany souvisí s obecným mezinárod-

¹⁹ Viz V. I. Lenin, *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*, Svoboda, Praha 1949, zejména „Předmluva k francouzskému a německému vydání“ datovaná 6. 7. 1920, s. 9–14.

²⁰ Viz H. Marcuse, *Soviet Marxism* (franc. překl.). *Le marxisme soviétique*, Gallimard, coll. Idées, Paris 1963), zejména první kapitola.

²¹ Viz vynikající práci A. G. Meyera, *Leninism* (Harvard University Press, franc. překl. *Lénine et le léninisme*, Payot, Paris 1966), hlavně 1. část, jakož i jeho studii „Russian Utopians and Soviet Ideologists“ (in: *World Politics*, sv. 9, č. 1, říjen 1956, s. 118–128). Lze doporučit také studii o leninismu Bertrama D. Wolfa ve sborníku *Marxism in the Modern World* (Stanford University Press, Stanford 1965, franc. překl. *De Marx à Mao Tsé-toung*, Calmann-Lévy, Paris 1967).

U nás byl největším znalcem leninismu historik Jan Slavík (1885–1978), jehož špičková díla jsou *Lenin* (Melantrich, Praha 1934) a *Leninova vláda 1917–1924* (Melantrich, Praha 1935). Jeho interpretace však bohužel příliš nevybočovala z „konvenční moudrosti“ převládající v českém prostředí od T. G. Masaryka (k jehož 2. vydání *Ruska a Evropy* ostatně Slavík napsal dodatek) a kterou později v „krizových“ letech šedesátých u nás reprezentoval zejména Jiří Cvekl (dokud se nepodrobil ponižující „sebekritice“ za normalizace). Podle Masaryka je ruský komunismus především „ruský“ a „negramotný“: „Rusové nemohou vyniknout nad sebe. A podle toho vypadá jejich kommunismus a socialism – to jest není to a nemůže to být socialism a kommunismus marxistický, vědecký“ (T. G. Masaryk, *O bolše-*

ním historickým vývojem a „autentickou“ marxistickou doktrínou neméně než s místními poměry zaostalého Ruska.²² „Stalo se módou,“ konstatoval A. G. Meyer, „připisovat umírněné tendence liberálním Evropanům a ‚tvrdé‘ tendence Rusům a Asiatům, mezi jiným slavjanofilům. To je však zjednodušené zevšeobecnování, které pomíčuje o jistých autoritářských tradicích v Evropě. S ideologií slavjanofilů se setkáme u Herdera, Rousseaua, Hegela a Burkeho, kteří jsou Evropané.“²³

Strany vzniklé mimo volby a parlament se obecně podle Duvergera vyznačují řadou charakteristik, kterými se jasně odlišují od stran vzešlých z parlamentního a volebního procesu. Především jsou obecně centralizovanější, protože se rodí z vrcholu, špičky, zatímco strany utvořené ve volebním a parlamentním procesu vycházejí z báze. Místní oddělení (tzv. sekce) se tam totiž ustavují na podnět předem už existu-

victů, Evropský literární klub, Praha 1990, s. 30). Z podobných premis vycházel později Jiří Cvekl, který z nich v č. 8/1968 teoretické revue KSČ *Nová mysl* vyvodil, že československý pokus o uskutečnění nového modelu socialismu prý může vytvořit typ tak blízký původnímu marxismu, jaký doposud nikde na světě nebyl dosažen...

Podle takových koncepcí je buď komunismus despotický, ale zasahuje jen nerozvinuté země, anebo se vztahuje i na země průmyslově vyspělé, ale tam má prý „lidskou“ nebo demokratickou „tvař“. V obou těchto podobách vede tato koncepce k uspávacímu závěru, podle něhož pro rozvinuté země komunismus nepředstavuje hrozbu.

Iluzorní československý model „socialismu s lidskou tvář“ jsem analyzoval v subkapitole „Le modèle tchécoslovaque du socialisme à visage humain“ své knihy *Od Pražského jara k Moskevskému jaru*, kde jsem mj. upozornil, že není správné stavět radikálně proti sobě ruský marxismus a západní marxismus. Někteří ruští marxisté – a nikoli bezvýznamní, například Plechanov – přece odsoudili ruský komunismus. A pokud se někteří západní marxisté jako K. Kautsky také distancovali od bolševismu, skutečností zůstává, že mnozí západní marxisté – a velká část západních intelektuálů vůbec – nadšeně podporovali sovětský režim v době největšího stalinského teroru (viz M. Novák, *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou*, Georg, Genève 1990, zejména s. 101).

V české literatuře podrobil nelitostné kritice ideologii reformně-komunistických intelektuálů Pražského jara Petr Pithart ve své brilantní knize *Osmadesátý* (Rozmluvy, Praha 1990), kterou původně vydal pod pseudonymem J. Sládeček v exilovém nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem.

²² Tímto aspektem se víc zabývám ve své stati „T. G. Masaryk, kritik marxismu“; viz M. Novák, „T. G. Masaryk, critique du marxisme“, in: V. Peška, A. Marès (eds.), *Thomas Garrigue Masaryk, Européen et humaniste* (Études et documentations internationales & Institut d'études slaves, Paris 1991, s. 113–139, zejm. s. 132–136). Tento můj text, který knižně vyšel až roku 1991, je referát, který jsem přednesl na mezinárodním symposiu „T. G. Masaryk, Evropan a humanista“, pořádaném roku 1980 v Paříži.

²³ A. G. Meyer, op. cit., s. 237.

jícího centra. Ve druhém typu stran jsou to naopak předem ustavené „výbory“, které si utvářejí ústřední orgán, jehož účelem je koordinovat jejich činnost; aby si udržely co největší autonomii, omezují místní výbory pravomoc centra.

Také více či méně decentralizovaný ráz instituce, která stranu ustavuje, má samozřejmě vliv na stupeň její decentralizace; například labouristické strany jsou méně centralizovány než komunistické strany, strany vytvořené kapitalistickými sdruženími jsou méně centralizovány než strany labouristické atd. Zárodečné strany, které vznikly v Československu po revoluci roku 1989 z předem existujících neoficiálních sdružení vytvořených ještě za komunismu, obvykle příliš centralizované nebyly, protože disidentská sdružení měla často velmi volný charakter, leckdy šlo jen o neformální sdružení okolo jednoho manifestu (HOS, DI).

Zajímavý, i když poněkud složitý příklad aplikace Duvergerových kritérií představuje Občanské fórum: na jedné straně jeho mocenské centrum (tzv. koordinační centrum) rozhodovalo nejčastěji samo a udržovalo jen minimální kontakt s místními občanskými fóry a jen velmi málo je konzultovalo. To nevyplývá jenom z požadavků situace, protože k tomu docházelo i tehdy, kdy to už okolnosti nevynucovaly. Lze to přinejmenším částečně vyložit jako důsledek mimovolebního a mimoparlamentního vzniku. Místní a podniková občanská fóra však na druhé straně měla ve vztahu ke koordinačnímu centru také značnou autonomii. To pro změnu plyne ze spontánního způsobu, jímž se občanská fóra začala vytvářet, a potvrzuje to Duvergerovu tezi o vlivu způsobu vzniku strany (v daném případě hnutí) na její pozdější fungování. Obecně však platí vztah mezi vněparlamentním původem a vyšší centralizací.

Z obdobných důvodů jsou strany vzniklé mimo rámec volební a parlamentní soutěže kompaktnější (soudržnější) a disciplinovanější (ukázněnější); mají totiž k dispozici předem existující organizaci, která přirozeně spojuje všechny její základní buňky, zatímco strany pocházející z volebního a parlamentního cyklu musí takové spojení teprve utvořit.

Také vliv parlamentní skupiny (v Německu se říká parlamentní frakce, u nás se vžil termín parlamentní klub) je v těchto dvou typech stran velmi odlišný. Ve stranách, které koření ve volební a parlamentní soutěži, hrají poslanci podstatnou roli, což je pochopitelné, když vezmeme v úvahu mechanismus vytváření takové strany. Ve stranách mimoparlamentně vzniklých je vliv poslanců slabší; na parlamentní klub se v nich ostatně pohlíží víceméně s nedůvěrou a řídicí výbor se snaží si ho podřídit.

Zkrátka celý život strany nese podle Duvergera pečeť svého zro-

du.²⁴ Strany zformované v parlamentním procesu spatřují v dobytí poslaneckých křesel hlavní cíl. Pro strany vzniklé mimo parlament je volební a parlamentní boj jistě také velmi důležitý, je to však jen jeden z prostředků, jež k uskutečnění svých cílů užívají. Duverger dává příklad dnes už zaniklého Lidového republikánského hnutí ve Francii (MRP), stranu křesťanskodemokratického typu, pro niž bylo podstatné prosazovat jisté duchovní a mravní hodnoty v politickém životě, což dává výchovnému působení místo stejně důležité jako volebnímu zápasu. Pokud jde o komunistickou stranu, ta vidí ve volebním boji obvykle pouze druhotný prvek v celkové strategii zaměřené na úplné dobytí moci a její totalitní vykonávání.

Jinak řečeno to, zda strany vznikly ve volebním procesu nebo z předem existující instituce, bude mít podle Duvergera pravděpodobně dlouhodobý dopad na jejich organizační strukturu. Různé typy organizace stran Duverger rezumuje v typologii, kterou považuje za základní: v rozlišení mezi „stranami mas“ (masovými stranami, *partis de masses* ve francouzském originálu) a „stranami kádrů“ (kádrovými stranami, *partis de cadres*). Hlavní rozdíl mezi těmito dvěma základními typy stran nespočívá v počtu členů, ale v rozdílné struktuře.

V sociálnědemokratických stranách má rekrutování členů základní význam, a to jak z hlediska politického, tak z hlediska finančního. Z politického hlediska proto, že mělo za úkol vychovávat dělnickou třídu a připravovat její elitu, aby byla schopna převzít vládu a správu státu. Z finančního hlediska proto, že sociálnědemokratické strany se přinejmenším v minulosti (v první polovině 20. století) hospodářsky opíraly v první řadě o členské příspěvky.

Straně kádrů jde naproti tomu o to, shromáždit význačné osobnosti, připravit volby a udržovat kontakt s kandidáty. Zajímají je především osobnosti trojího druhu: v první řadě vlivné osobnosti, jejichž jméno, prestiž nebo charisma získají kandidátu hlasy, dále pak specialisté schopní organizovat volební kampaň a konečně mecenáši. Nerozhoduje tu tedy množství, kvantita, ale kvalita. Co strany mas získají množstvím, toho dosáhnou strany kádrů selekcí, výběrem. Vstup do strany, členství, tu pak nemá stejný význam, je to individuální akt založený na

²⁴ Tuto myšlenku dále rozvinul italský politolog Angelo Panebianco, podle něhož organizace strany zůstává poznamenána podmínkami svého vzniku. Tak například je třeba brát v úvahu fakt, že německou sociálnědemokratickou stranu politická moc zpočátku pronásledovala (viz A. Panebianco, *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, Cambridge 1988).

specifických kvalitách či schopnostech, vyhrazený jen pro některé. Ptát se po přesném množství členů tam nemá smysl (u nás se straně kádrů nejmí blíží ODA).

Rozlišení stran kádrů a stran mas zhruba spadalo vjedno s přechodem od omezeného k všeobecnému volebnímu právu. Zavedení a rozšíření všeobecného volebního práva vedlo obvykle (s výjimkou USA) k rozvoji sociálnědemokratických stran, tj. stran mas. Rozlišení stran kádrů a stran mas odpovídá tedy také (avšak jen velice zhruba) rozlišení mezi pravicí a levicí, mezi buržoazními a proletářskými stranami (ale později i další strany, např. křesťanskodemokratické, převzaly organizační strukturu sociálnědemokratických stran).

Lze shrnout, že strany kádrů odpovídají decentralizovaným a slabě rozčleněným stranám organizovaným na základě „výborů“, jak byly typické pro liberální a konzervativní strany. Strany mas odpovídají stranám spočívajícím organizačně na „sekcích“ (odbočkách), které jsou centralizovanější a silněji rozčleněné. Prvními stranami mas byly sociálnědemokratické strany. Pokud jde o strany založené především na podnikových a místních „buňkách“ (komunistické strany) a na „milicích“ (především strany fašistického typu), ty jsou rovněž stranami mas, ale s tím rozdílem, že komunistické strany pořádají pravidelně čistky, které mají za úkol zbavit se vlažných, pasivních nebo podezřelých členů. „Kvalita“ se tím opět staví nad kvantitu. Ostatně komunistické strany dost přísně kontrolují vstup do strany. (Ve fašistických stranách je tato kvalitativní tendence ještě silnější, aspoň pokud jde o teorii /značně aristokratickou/, mnohem méně už v praxi.) Podle Leninova pojetí strana sdružuje „nejuvědomělejší část“ dělnické třídy; není to tedy strana třídy jako celku, ale strana elity.

Tomuto Duvergerovu rozlišení mezi stranami kádrů a stranami mas odpovídá rozlišení na strany „individuální reprezentace“ a strany „sociální integrace“, s nímž přišel Sigmund Neumann. Stranám kádrů odpovídají strany individuální reprezentace a stranám mas strany sociální integrace. A podobně jako Duverger rozděluje strany mas na totalitní a specializované, staví Neumann proti sobě „totální“ strany integrace a „demokratické“ strany integrace.²⁵

Sám Duverger si byl vědom, že rozlišení na strany kádrů a strany mas se nesmí brát příliš dogmaticky. Nemluvě o tom, že existují různé

²⁵ Viz S. Neumann, „Toward a Comparative Study of Political Parties“, in: S. Neumann (ed.), *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*, University Press, Chicago 1956, s. 403–405.

typy stran kádrů i stran mas, dalo by se navíc říci, že se jedná o „ideální typy“, tj. myšlenkové konstrukce, protože konkrétní strany obvykle neodpovídají plně ani jednomu z těchto typů, ale v té či oné míře kombinují charakteristiky obou.

Jiní autoři se snažili Duvergerovu typologii doplnit o další pojmy, a to tím spíš, že od doby napsání Duvergerova klasického díla se politické strany dále vyvíjely. Otto Kirchheimer navrhl k postžení typu stran, který se po 2. světové válce v Evropě značně rozšířil a který neodpovídá plně ani straně kádrů, ani straně mas, pojem „strana pro všechny“ neboli všelidová strana (v angličtině Catch-all Party, ve francouzštině parti attrape-tout). Podle něho mají strany za funkci politicky integrovat skupiny a jejich členy, kteří předtím zůstávali vně oficiální politické společnosti, a udělat z nich plnoprávné účastníky politického procesu. To se v době před 1. světovou válkou a mezi dvěma světovými válkami nepodařilo. Strany kádrů lidové vrstvy neintegrovaly, zatímco strany mas je integrovaly, ale proti systému, tj. institucionalizovaly jejich sociální izolovanost. Kirchheimer vysvětluje²⁶, že po 2. světové válce se naopak strany mas (neboli strany sociální integrace), které vznikly v době silných třídních a náboženských konfliktů, postupně přeměňují ve všelidové strany „pro všechny“ (Volkspartei). Tak například některé velké sociálnědemokratické strany opouštějí dřívější výchovné ambice, soustřeďují se víc na volby v naději, že tak osloví co nejširší spektrum publika. Catch-all Party musí oslabovat konflikty, klást důraz na to, co spojuje, a být otevřená starostem voličů i zájmům nátlakových skupin. Jedině velké strany se mohou stát stranami „pro všechny“. Evropské strany pro všechny se rozšiřují v době dezideologizace, která mocně přispívá k jejich rozmachu.

Souběžně s tím uvnitř stran kádrů pozorujeme vývoj, který vyúsťuje v to, co Jean Charlot nazývá „stranou voličů“ (ve francouzském originálu parti d'électeurs), kterou odlišuje od „strany notáblů“ (parti de notables), tj. strany kádrů, a „strany aktivistů“ (parti de militants), tj. strany mas.²⁷

²⁶ Viz O. Kirchheimer, „The Transformation of Western European Party System“, in: J. La Palombara, M. Weiner, op. cit.

²⁷ Viz J. Charlot, *Le Phénomène gaulliste*, Fayard, Paris 1970, kap. III, s. 63–85. Tato strana voličů je blízká nejen tomu, co Kirchheimer nazývá stranou pro všechny (Catch-all Party), ale také tomu, co Sartori nazývá „masovou volební stranou“ (v angličtině Electoral Mass Party), kterou odlišuje od „parlamentně volební strany“ (Legislative-Electoral Party), což je ekvivalent strany kádrů, a od „strany organizace mas“ (Organizational Mass Party), což je ekvivalent strany mas.

Strana voličů na rozdíl od tradičních stran kádrů plně přijímá demokracii mas, skupinovou solidaritu a disciplínu, nespokojuje se s hledáním významných osobností, není tedy elitářská, nevyhýbá se organizování masových manifestací nebo lidových veselí. Neopírá se tedy jen o osobnosti, jako tradiční strana kádrů, ani jen o aktivisty, jako strany mas, ale především o voliče. Spokojuje se se značně širokým základem hodnot, což jí umožňuje soustředit okolo sebe maximum stoupenců. Občanská demokratická strana (ODS) Václava Klause odpovídá u nás zhruba této kategorii.

Mezi tím, co Charlot nazývá „stranou voličů“ (parti d'électeurs), a tím, co Kirchheimer nazývá stranou pro všechny (Catch-all Party), není takřka žádný rozdíl. Strany kádrů a strany mas mají v druhé polovině 20. století tendenci ke sblížování a rozdíl mezi nimi se začínají stírat. Konečně politologové Richard Katz a Peter Mair vysledovali v posledních desetiletích (zhruba od 70. let) další etapu v rozvoji těchto trendů: strany se stále víc propojují se státem, který je financuje, a v podmínkách spolupráce relevantních stran (k níž dochází zejména v tzv. konsociačních demokraciích) se vytváří jakési „kartelové strany“ a „kartel stran“.²⁸

Jakou stranu potřebujeme podle Václava Klause

Je v této souvislosti zajímavé připomenout, jak Václav Klaus, jediný předseda Občanského fóra a budoucí předseda ODS, uvažoval o charakteru politické strany, kterou je třeba u nás utvořit. Dával přednost spíš straně mas nebo straně kádrů? Jeho názory v této věci prošly určitým vývojem, přestože nejzákladnější obrysy zůstávají stejné. Začátkem listopadu 1990 prohlašuje, že není jeho ambicí vymyslet si něco zcela nového, že přijímá instituce, které se osvědčily, tj. trh v ekonomice a strany v politice: „Věřím v smysluplnost politických stran. Jestli strana musí být ‚tuhého‘ typu nebo víceméně jen stranou volební, jako je tomu v USA, to už je věc druhá. V každém případě je pro mě dlouhodobá existence občanských iniciativ v praktické politice stejně neschůdná jako myšlenka centrálního plánování v ekonomii. ... Myslím,

²⁸ O „kartelové straně“ a „kartelu stran“ viz P. Mair, R. Katz, „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party“, in: *Party Politics*, sv. 1, č. 2/1993, s. 5–28. Srovnej též M. Klíma, „Strana kartelového typu“, in: *Politologický časopis*, sv. 3, č. 1/1996, s. 4–12.

že občanské iniciativy jsou krátkodobá věc. ... Nemyslím, že mohou být v normální situaci základem politické struktury společnosti“.²⁹

Několik dní poté prohlašuje Václav Klaus v jiném interview: „Myslím, že [OF] se v budoucnu přemění ve stranu volného, volebního typu“.³⁰ V průběhu pracovního setkání občanských fór v Olomouci začátkem prosince téhož roku Klaus tuto svou myšlenku upřesňuje a částečně reviduje. Prezentuje tam svůj program nazvaný „Co chceme a co nechceme,“ kde – pravděpodobně pod vlivem příznivých průzkumů veřejného mínění – tuto stranu „volného, volebního typu“ odmítá a hlásá potřebu pevněji organizované strany s masovou členskou základnou: „Ukazuje se, že snaha udržet OF v současné podobě, tedy jako širokou koalici nejrozumnějších politických názorů, která se stále vrací a ohlíží k magickému datu 17. listopadu 1989, jako širokou koalici, jejímž jediným stmelujícím prvkem byl odpor proti minulé komunistické totalitě, je nejen nereálná, ale také nebezpečná. ...

Potřebujeme skutečnou politickou stranu, potřebujeme politickou stranu s programem, jehož sjednocujícím prvkem musí být ekonomická reformanasměrovaná k vytvoření tržní ekonomiky, založené na soukromém vlastnictví. ... Z kvantitativního hlediska se podle mně dostupných sociologických průzkumů jeví, že by do této strany bylo ochotno vstoupit řádově 10 procent našich voličů, což by znamenalo možnost okamžitě vytvořit stranu s poměrně širokou členskou základnou (několik set tisíc lidí). Kolem této členské základny je samozřejmě možné vybudovat mnohonásobně větší základnu voličů. ... V naší přechodné době by se muselo jednat o stranu, která by sdružovala své členy primárně na základě jejich politických zájmů. Nikoli tedy výlučně stranu světonázorového typu, která by byla stmelena a sjednocována výlučně nebo dominantně tou či onou ideologií...

Nedomnívám se, že by v současné době u nás stačila tak často zmiňovaná strana volebního typu, tedy typu jakéhosi volebního štábu, který se čas od času schází ke zvolení dosavadních nebo případně nových vůdců. Právě pro současné přechodné období potřebujeme pevnější strukturu s funkcionářským aktivem na místní, regionální i republikové úrovni. ... V rámci organizační struktury takové strany se mi jeví naprosto jasnou nezbytností individuální členství“.³¹ To, co V. Klaus nazývá

²⁹ Interview s V. Klausem, *Lidové noviny*, 2. 11. 1990, s. 9.

³⁰ „Rozhod s minulostí“, interview s V. Klausem, *Respekt*, č. 35/1990, 7. 11.–13. 11. 1990, s. 6.

³¹ V. Klaus, „Co chceme a co nechceme“, *Občanský deník*, 10. 12. 1990, s. 1 a 3.

val „stranami volného, volebního typu“, odpovídá zhruba stranám kádrů (M. Duverger), stranám individuální reprezentace (S. Neumann), stranám notáblů (J. Charlot) a parlamentně volebním stranám (G. Sartori). Pokud v jedné chvíli V. Klaus předpokládal, že OF se přemění v tento typ strany, on sám dává přednost podle všeho „masové volební straně“ (G. Sartori), tj. „straně voličů“ (J. Charlot) neboli „straně pro všechny“ (O. Kirchheimer). Bere však především v úvahu, co je v dané situaci realizovatelné. Klausovi se rozhodně podařilo vytvořit velkou moderní (a nikoli postkomunistickou) politickou stranu. Málčko u nás si uvědomuje, jaký klíčový význam pro Českou republiku to má.

Ke vzniku stran ještě jinak

Vraťme se však ke vzniku stran. Dva Duvergerovy způsoby vzniku stran (volební a mimovolební) je třeba doplnit o třetí – strany vzniklé sloučením nebo naopak rozštěpením jiných (už existujících) stran.

Dále je k Duvergerově tezi třeba poznamenat, že v zemích jako je Norsko nebo Švédsko se strany objevují před rozšířením volebního práva a v Dánsku a ve Francii naopak několik desetiletí po jeho rozšíření.

Pokud pak jde o **Spojené státy americké**, lze tam sice také hovořit o volebním vzniku stran, ale nikoli o parlamentním, nýbrž spíš **prezidentském** vzniku. „Klíč fungování mladé americké republiky se vsutku nachází v Bílém domě, nikoli v Kapitolu.“³² Dobyť prezidentství je tam prvořadou sázkou pro každou stranu.

Obecněji lze říci, že strany ve Spojených státech se značně liší od západoevropských stran. Samuel J. Eldersveld³³ na základě důkladného studia organizace republikánské a demokratické strany dospěl dokonce k tomu, že zatímco organizační pavouk (schéma) strany je klasicky hierarchický, její faktická struktura je naopak „stratarchická“, tj. každá úroveň moci a rozhodování je autonomní a organizuje se, jak se jí zalíbí, a to i na úrovni základních organizací. Proti Robertu Michelsovi a jeho pokračovatelům, zdůrazňujícím oligarchicko-byrokratický ráz stran charakterizovaný na jejich špičkách uzavřeným vnitřním okruhem vůdců z povolání, Eldersveld namítá, že stranická moc není soustředěna na vrcholu, ale je rozdělena mezi různé úrovně moci a rozho-

dování, je propustná jak na špičce, tak na úrovni základní organizace. To však neplatí v Evropě ani o stranách mas, ani o stranách kádrů. Stratarchický model tedy není alternativním modelem k modelu oligarchicko-byrokratickému, ale charakterizuje zvláštní organizaci stran ve Spojených státech.

Národní strany ve Spojených státech jsou jednak federace, svazy stran organizovaných v každém státě Unie, jednak dost volné aglomeráty mezi třemi nezávislými organizacemi, které se utvářejí k volbě prezidenta, dále ve Sněmovně reprezentantů a v Senátu. V tom se obě velké americké strany podobají. Národní výbor strany svolává každé čtyři roky národní nominační „konvenci“, tj. shromáždění, jež vybírá kandidáty na místo prezidenta a viceprezidenta (ale na žádné jiné posty), připravuje národní volební platformu (která však není pro nikoho závazná) a ustavuje národní výbor, jehož úkolem je spravovat stranické záležitosti až do následujícího sjezdu. Vedle těchto národních výborů má každá strana další organizaci v obou komorách Kongresu (parlamentu). Připomeňme, že tam nejde o pouhé ekvivalenty parlamentních klubů, protože zajišťují mimo jiné výběr kandidátů, správu volebních kampaní, vypracování politických programů a sběr finančních fondů. Každá komora Kongresu, jak Sněmovna reprezentantů, tak Senát, má vlastní stranické organizace, jež jsou vzájemně nezávislé.³⁴

Konečně pak ve většině rozvojových zemí se strany obvykle rodí současně se státem v jakémsi institucionálním vakuu. Kenneth Janda zjistil roku 1962, že v afrických zemích je jen malé procento stran parlamentního původu: 1 z 13, zatímco ve zbytku světa 1 ze 3.³⁵ V Africe a v Asii je v nových státech podle La Palombari a Weinaera politická strana „současně účinek i podmínka postupu k modernizaci“,³⁶ předpokládá dosažení určitého stupně ekonomického, sociálního, kulturního a politického vývoje (přechod od subsistenčního k tržnímu hospodářství, začátek alfabetyzace, informačních a dopravních prostředků a počínající sociální homogenizaci prostřednictvím urbanizace, ústřední moc a jistou vůli a schopnost jednat společně). La Palombara a Weiner patří vůbec spolu s Almondem, Apterem a Huntingtonem ke

³² Viz R. Kolodny, R. S. Katz, „The United States“, in: R. S. Katz, P. Mair (eds.), *Party Organizations: A Data Handbook on Party Organizations in Western Democracies, 1960–1990*, Sage, London 1992, s. 872–875.

³³ Viz K. Janda, *Information Retrieval. Application to Political Science*, Bob-Merril, Indianapolis 1962, s. 24.

³⁶ J. La Palombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, op. cit., s. 30.

³² D.-L. Seiler, *De la comparaison des partis politiques*, Economica, Paris 1986, s. 177.

³³ Viz S. J. Eldersveld, *Political Parties. A Behavioral Analysis*, Rand McNally, Chicago 1964.

stoupencům tzv. **developmentalistického přístupu**, který spojuje vznik stran se širším procesem „modernizace“.

V zemích třetího světa často hrají důležitou roli **charismatictí vůdcové**: všemocní, laskaví a ochraňující otcové jako dočasný účinný prostředek k rozřešení krize národní identity.³⁷ Mnohé z těchto zemí se pak opírají o systém **jediné strany** (monopartismus), což La Palombara a Weiner vysvětlují tím, že když se nacionalističtí předáci dostanou k moci, mají před sebou volné pole působnosti, a přejí-li si to, mohou zrušit parlamentní systém, zatímco socialistické strany v Evropě měly na vybranou obvykle jen mezi mírovou koexistencí s těmi, kdo řídili parlamentní systém, a občanskou válkou.

Podle výzkumu na Northwestern University, 34,6 % stran ve světovém měřítku vytvořili držitelé politické moci, 21,8 % jiní členové politické nebo administrativní elity, 30,2 % předáci různých sociálních skupin, 7,7 % političtí vůdci stojící mimo zákon, 1,9 % cizinci a jen 3,8 % občané bez zvláštní organizační podpory.³⁸

Strany vznikají zároveň s rozšířením volebního práva a volbami, které institucionalizují konflikt tím, že vyjednávají podle široce uznávaných právních procedur. Účinky konfliktu se jeho institucionalizací zeslabí. Strany jsou tedy jednak činiteli konfliktu, jednak nástroji politické integrace, a to tak, že nejprve se rodí z konfliktu, který poté, co ho institucionalizují, pomáhají integrovat do systému, a tím olamují jeho hroty.

Jak zdůrazňují zejména stoupenci tzv. **historickokonfliktního přístupu**, jehož nejvýraznějším představitelem byl významný norský politolog Stein Rokkan,³⁹ strany se tedy rodí z hlubokého a dlouhotrvajícího konfliktu v globální společnosti. „Není zapotřebí stran, pokud se všichni o všem shodnou,“ napsal jiný specialista Jean Blondel. „Strukturální“ konflikt však sám o sobě nestačí k tomu, aby vyvolal vznik politické strany. Pokud jeho hlavní protagonisté mohou dosáhnout svého,

³⁷ Připomeňme tezi Maxe Webera, podle níž „charismatické panství“ se objevuje v převratných obdobích. Stojí zde též za zmínku pozoruhodné postřehy Maxe Schelera z jeho studie o vzorech a vůdcích („Vorbilder und Führer“, in: *Schriften aus dem Nachlass*, Berlin 1933).

³⁸ Viz K. Janda, *Political Parties, a Cross-National Survey*, The Free Press, New York 1980, s. 39.

³⁹ Z Rokkanových prací připomeňme aspoň: „Cleavage Structures, Party Systems and Voters Alignments: An Introduction“, in: S. M. Lipset, S. Rokkan, *Party Systems and Voters Alignments: Cross-National Perspectives*, The Free Press, New York 1967, a S. Rokkan, *Citizens, Elections, Parties*, Universitets forlaget, Oslo 1970.

aniž by se museli obrátit na lidové masy, nelze hovořit o stranách. Strana vzniká tam, kde je třeba získat podporu obyvatelstva, což se musí zdát nutným nebo nejlepším prostředkem k dobytí moci a prosazení programu.

Protože se strany historicky objevují jako nositelé konfliktů, někteří badatelé se snažili roztrdit strany podle těch konfliktů, z nichž vznikly nebo do nichž se zapojily. S. Rokkan⁴⁰ tvrdí, že konstelace konfliktů, jak existují na Západě, plyne z národní a průmyslové revoluce. Obě revoluce zplodily štěpení ve dvou dimenzích, teritoriální a funkční. V první dimenzi jde o územní uspořádání politické kontroly, v druhé o fungování systému v čase.⁴¹

Protiklady teritoriálního charakteru kladou bariéry procesu vytváření národního státu a v krajním případě mohou vést až k odtržení (separaci). Protiklady funkčního charakteru se mohou plně rozvinout teprve po určité teritoriální konsolidaci národního státu. Z kombinace dvou revolucí (národní a průmyslové) a dvou dimenzí (teritoriální a funkční) vzniknou čtyři rozštěpení:

„Dvě z těchto rozštěpení jsou bezprostředními výtvyry toho, co by se dalo nazývat národní revolucí: konflikt mezi centrem vytvářejícím národní kulturu a rostoucím odporem obyvatelstva, které je podřízené a etnický, jazykově nebo nábožensky odlišné v krajích a periferních oblastech [1]; konflikt mezi centralizujícím, standardizujícím a mobilizujícím národním státem a historicky podloženými stavovskými výsadami církve [2]. Dvě z nich jsou výtvyry průmyslové revoluce: konflikt mezi venkovskými zájmy a nastupující třídou průmyslových podnikatelů [3]; konflikt mezi vlastníky a zaměstnavateli na straně jedné a nevládníky, pracujícími a dělníky na straně druhé [4].“⁴²

Daniel-Louis Seiler na základě těchto konfliktů navrhl genealogickou klasifikaci politických stran.⁴³ Vrátime se k ní, až budeme probírat multipartismus a bipartismus.

⁴⁰ Viz S. Rokkan, *Citizens, Elections, Parties*, cit. vyd.

⁴¹ Viz S. Rokkan, „Cleavage Structures, Party Systems and Voters Alignments: An Introduction“, in: S. M. Lipset, S. Rokkan, op. cit.

⁴² S. M. Lipset, S. Rokkan, op. cit., s. 14.

⁴³ Viz D.-L. Seiler, *La politique comparée*, Armand Colin, Paris 1982, 5. kapitola.

<i>průmyslová revoluce</i>		<i>národní revoluce</i>	
<i>dimenze</i>		<i>dimenze</i>	
<i>funkční</i>	<i>teritoriální</i>	<i>funkční</i>	<i>teritoriální</i>
vlastníci	město	církev	centrum
versus	versus	versus	versus
pracující	vesnice	stát	periferie
buržoazní	0	křesťanské	centralistické
dělnické	agrární	sekularistické	autonomistické

Štěpení **vlastníci – pracující** proti sobě staví držitele výrobních prostředků na straně jedné a námezdně pracující, ať už jde o dělníky nebo bílé límce, na straně druhé. Na základě tohoto konfliktu vzniknou hlavní politické strany na Západě. Na jedné straně buržoazní, vezme-li v úvahu jejich sociální „bázi“. Pokud jde o jejich ideologický projekt, mohou být liberální, konzervativní nebo radikální. Na druhé straně dělnické, které se buď snaží zlepšit existující společnost (socialisté), nebo ji svrhnout a nahradit jinou (komunisté).⁴⁴

Štěpení **církev – stát** staví proti sobě stoupence církevního vlivu ve společenském životě a stoupence laicizace a sekularizace. Do první kategorie bývají zařazovány křesťanskodemokratické strany, do druhé radikální strany. Konflikt mezi oběma orientacemi je dnes už značně oslaben.⁴⁵

⁴⁴ Komunisté, jak o tom ještě pojednáme později, jsou však podle jiných autorů, například podle předních francouzských specialistů na politické strany Jeana a Moniky Charlotových, zařazování mezi totalitní strany spadající do protikladu demokratických a monopolistických stran, což Charlotovi označili jako páté rozštěpení občanská společnost – stát. Ostatně už Rokkan měl potíže, kam zařadit komunistické strany. Zavedl pro ně později další, počtem třetí revoluci, kterou nazval „mezinárodní“; mnil tím bolševickou revoluci v Rusku a její dlouhodobý vliv na rozdělování dělnických stran.

⁴⁵ Srovnej M. Klíma, „Nad křesťansko-demokratickými stranami v západní Evropě“, in: *Politologická revue*, č. 1, červen 1995, s. 64–93.

Konflikt **centrum – periferie** staví proti sobě centralisty, hájící zájmy technostruktury, a autonomisty, jež lze rozdělit na federalisty a separatisty.

Konflikt **město – venkov** se politicky projevuje především ze strany venkova, kde se objevují agrární, zemědělské a ekologické strany. Lze však soudit spolu se Seilerem, že švýcarská strana automobilistů, která je zastoupena ve federálním parlamentu v Bernu, reprezentuje městské zájmy.

Funkce stran

Konflikt neopustíme ani v souvislosti s **funkcionalistickým přístupem** k původu stran. Připomeňme tzv. tribunskou funkci. Funkcionalistický přístup se obecně snaží vysvětlit původ politických stran funkcemi, které zastávají, rolemi, které hrají. Tribunskou funkci (ve francouzském originálu fonction tribunitienne) připisuje francouzský politolog Georges Lavau zejména těm politickým stranám, které hájí skupiny, jež mají dojem, že jsou vyloučeny z účasti v daném systému. Tím pádem politické strany, které jsou „zjevně“ (manifestně) nepřátelské politickému systému a jeho hodnotám (tzv. antisystémové strany), plní podle této perspektivy „latentním“ (skrytým) způsobem tribunskou funkci a přispívají nepřímou k zachování určitých prvků tohoto systému. To má znamenat, že fakticky přestávají být revoluční (nebo separatistické atd.), dále že nabyly dost síly a reprezentativity k tomu, aby mohly účinně blokovat nebo přerušit fungování systému, aniž by se zmohl odpovědět na to represí nebo jejich zákazem, konečně že mají dostatečnou autoritu nad skupinami, za jejichž mluvčí se vydávají, aby jim zabránily pořádat divoké akce.

Prospívá však vůbec tato tribunská funkce politickému systému? Lavau odpovídá takto: „Ne, v tom smyslu, že narušuje harmonické fungování a že může vyústit v neodpovědných činech a chování tribunských stran. Ano, v tom smyslu, že odvádí od revolučních sklonů a že je v jistých explozivních situacích jedním z prostředků, jak žít se stávajícími štěpeními. Pro strany, které si libují v uskutečňování této (tribunské) funkce, to obsahuje výhodu, že jim poskytuje příznivý terén k jejich růstu systematickým využíváním nespokojenosti, ale představuje to pro ně zároveň riziko, že ztratí svůj revoluční charakter, že se dostanou do vleku leckdy nestálých klientel, a konečně že je to nastálo nebo aspoň dlouhodobě vyřadí z výkonu odpovědnosti a tedy také z výhod

moci.⁴⁶ Obdobně by se dalo uvažovat o některých (post)komunistických stranách v postkomunistických zemích.

Funkcionalisté dále mezi hlavními funkcemi politických stran uvádějí například

1) rekrutování, výběr a střídání řídicích pracovníků,

2) strukturování veřejného mínění, vytváření politických programů,⁴⁷ čímž se strany stávají podle Aptera zprostředkující proměnou mezi veřejným míněním a politickou mocí,

3) integraci sociálních skupin, sladování neboli harmonizování, se skupování neboli agregování rozmanitých zájmů,

4) kontrolu, koordinaci a stabilizaci vládních orgánů.⁴⁸

To se ovšem týká funkcí stran v pluralitních systémech. David E. Apter rozlišuje funkce stran podle toho, zda jde o strany v demokratickém nebo totalitním systému. V totalitním systému má podle něho strana dvojí funkci: utváří skupinovou solidaritu a zajišťuje „vedoucí úlohu“.⁴⁹ Jaké „funkce“ má pak totalitní strana v demokratickém systému? Pokud komunistická strana ve Francii mohla hrát „tribunskou funkci“, jak uvádí Lavau, platilo to o poměrně stabilizované demokracii. A když P. H. Merkl uvádí mezi funkcemi stran také „subverzi“ neboli „kontraorganizaci“,⁵⁰ má tím na mysli, že strany mohou přispět k rozvoji systému tím, že pomohou zlikvidovat překonaný politický systém. Takové strany budou sice „disfunkční“ ve vztahu k danému politickému systému, ale funkční a pozitivní z hlediska globálního sociálního systému, jehož je politický systém součástí. To však o roli komunistických stran říci nelze.

S touto otázkou (dis)funkce a role komunistických (a obecně totalitních) stran se později setkáme v souvislosti se strategiemi stran revoluční opozice, které chtějí zničit politickou jednotku nebo základní principy jejího ústavního systému a užívají k tomu všech možností, ji-

⁴⁶ G. Lavau, „Partis et systèmes politiques: interactions et fonctions“, in: *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, II, 1, březen 1969.

⁴⁷ Ve Spolkové republice Německo článek 21 Základního zákona prohlašuje mimo jiné, že strany spolupracují na utváření politické vůle lidu.

⁴⁸ K otázce funkcí politických stran lze konzultovat brožuru *Moderní politické strany*, kterou vydala česky v Praze roku 1991 nadace Friedricha Eberta.

⁴⁹ D. E. Apter, *Comparative Politics*, The Free Press of Glencoe, New York 1963, s. 327 a násl.

⁵⁰ Viz P. H. Merkl, *Modern Comparative Politics*, Holt Rinehart & Winston, New York 1970, s. 109.

miž disponují. Taková byla podle Roberta A. Dahla⁵¹ strategie nacistů a komunistů ve výmarském Německu.

Literatura

(Úplné údaje k položkám, u nichž je uveden pouze autor a letopočet, najdete v Literatuře na konci knihy.)

- G.-A. Almond [1956].
D. E. Apter [1963].
D. E. Apter [1965].
B. Badie, G. Hermet [1990].
P. Bénétou [1987].
K. von Beyme [1985, něm. 1984].
J. Blondel [1978].
J. Bryce [1926 a 1927], zejména XI. kap. 1. svazku „Politická strana“, s. 128–145.
H. Daalder [1983].
R. A. Dahl (ed.) [1965].
M. Duveger [1951, 10. vyd., coll. Points 1981] (Tento stěžejní spis jsem vzal za základ a nejvíc jsem se o něho opíral v této, jakož i ve většině následujících kapitol.)
S. J. Eldersveld [1964].
Ch. Fenner, T. Fichter, J. Horák [1991].
S.-P. Huntington [1968].
J. Charlot [1970].
J. Charlot [1971].
S. Chodak [1966].
K. Janda [1962].
K. Janda [1980].
R. S. Katz, P. Mair (eds.) [1992].

⁵¹ Viz R. A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven 1965.

- R. S. Katz, P. Mair, „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party“, in: *Party Politics*, sv. 1, č. 2/1993, s. 5–28.
- M. Klíma [1995].
- M. Klíma, „Strana kartelového typu“, in: *Politologický časopis*, sv. 3, č. 1/1996, s. 4–12.
- V. Klokočka [1991].
- G. Lavau [1953].
- G. Lavau [1969].
- K. Lawson [1976].
- K. Lawson, P. Merkl (eds.) [1988].
- J. J. Linz [1979].
- S. M. Lipset, S. Rokkan [1967].
- P. Mair (ed.) [1990].
- P. H. Merkl [1985].
- J. Mertl [1931].
- J. Meynaud [1960, 3. vyd. 1965].
- A. Müller [1991].
- S. Neumann [1956].
- M. Offerlé [1987].
- M. Ostrogorski, *La démocratie et les partis politiques*, Calmann-Lévy, Paris 1912, 2 sv. (podstatně zkrácené vydání v jednom svazku pod stejným titulem, Seuil, Paris 1979; angl. *Democracy and the Organisation of Political Parties*, Quadrangle, Chicago 1964, 2 sv.).
- J. La Palombara, M. Weiner [1966].
- A. Panebianco [1988].
- V. Randall [1988].
- S. Rokkan [1970].
- G. Sartori [1976]. (Český překlad dvou kapitol „Kritérium počtu“ a „Umírněný pluralismus a segmentované společnosti“ in: B. Říchová, A. Lisa, *Antologie světových politologů II*, skripta VŠE, Praha 1995, s. 115–143.)
- R. Scruton [1990].
- D.-L. Seiler [1986a].
- D.-L. Seiler [1986b].
- D.-L. Seiler [1993].
- M. Weber [1929].
- S. B. Wolinetz [1988].

2. kapitola

POČET STRAN: A) JEDINÁ STRANA

Úvod: Co jsou to systémy stran

Zkoumání politických stran se nemůže omezit jen na analýzu politických stran uvažovaných o sobě, ale musí vzít v úvahu také vzájemné vztahy, které se mezi stranami vytvářejí. S výjimkou režimů jediné strany koexistují přece v jednom státě různé strany. Formy a modality této koexistence (počet stran, jejich vnitřní struktury, jejich ideologie, jejich poměrná velikost, jejich koalice, typy opozice, které utvářejí) určují systém stran dané země, který zůstává během více či méně dlouhého období do určité míry stabilní.

Při studiu systémů stran musíme tedy analyzovat dva aspekty. Zprvè podobnosti a rozdíly vnitřních struktur každé strany, z nichž se systém skládá: můžeme tak v systému rozlišovat strany totalitní a specializované, pružné (nedisciplinované) a tuhé (ukázněné), centralizované a decentralizované atd. Zadruhé pak srovnáním různých stran najdeme nové prvky, které neexistovaly ve stranách uvažovaných jednotlivě: počet stran, jejich relativní velikost, jejich aliance, jejich politické rozdělení a zeměpisná lokalizace atd. Systém stran je určován vztahem mezi těmito všemi prvky, je to „souhrn stran v interakci v daném politickém systému“¹ nebo „konstelace utvořená v rámci daného politického režimu souhrnem vzájemně závislých prvků, vyplývajících [především] z počtu a velikosti existujících politických stran“.² Podle J. Blondela lze vzít v úvahu pět základních proměnných: počet stran, jejich poměrnou velikost, jejich ideologické charakteristiky, sociální povahu

¹ J. a M. Charlot, „Interaction des groupes politiques“, 7. kapitola 3. svazku díla M. Gratz a J. Leca (eds.), *Traité de science politique*, Presses universitaires de France, Paris 1985, s. 510.

² J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*, Seuil, Paris 1986, s. 214.

jejich klientely a charakteristiku jejich organizace a vedení.³ Počet stran nebo povaha koalicí, jež je sdružují, přímo ovlivňují fungování institucí. Změny v systému stran hluboce proměňují fungování ústavních zákonů. Dotýkáme se tak důležité otázky vztahu mezi právními zákony a politickými skutečnostmi.

Klasicky se rozlišuje mezi systémem jediné strany (monopartismem, unipartismem), anglosaským systémem dvou stran (bipartismem, two-party system) a systémem více (než dvou) stran (multipartismem). Tuto klasickou typologii, se kterou se setkáváme už roku 1896 u A. Lawrence Lowella, lze kombinovat s dalšími prvky a rozlišovat mezi systémem nezávislých stran, nebo naopak systémem aliancí (koalicí), systémem vyvážených stran (v nichž žádná strana není podstatně silnější než ostatní strany), nebo naopak systémem s dominantní stranou, mezi systémem velkých nebo malých stran, stabilních nebo nestabilních stran, vývojem jedním směrem (např. doleva nebo doprava) nebo imobilností atd.

Řada autorů před tímto klasickým rozdělením systémů stran podle jejich počtu dává přednost novějšímu rozlišení systémů na soutěživé (konkurenční, pluralitní) a nesoutěživé, tj. monocentrické.⁴ Výhodou této klasifikace je, že jasně klade základní otázku existence nebo neexistence volné soutěže na politickém kolbišti. Současný belgický politolog D.-L. Seiler⁵ dokonce tvrdí, že pojem systém stran předpokládá pluralitu stran a že pojem systém jediné strany je protimluv, *contradictio in adjecto*; systém stran pak definuje jako strukturovaný celek utvořený ze vztahů opozice nebo kooperace mezi politickými stranami působícími na politické scéně dané země (nebo obecněji dané politické společnosti).

Pojem systém stran je dnes určující pro pochopení politických režimů a jejich reálného fungování. Slouží často za základ jejich klasifika-

³ Viz J. Blondel, „Party Systems and Pattern of Government in Western Democracies“, in: *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 1, 2, červen 1968, s. 183–203.

⁴ Viz J. La Palombara, M. Weiner (eds.), *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton 1966, s. 33. Abychom však předešli nedorozuměním, upozorníme, že v soutěživých systémech nemusí strany mezi sebou nutně soutěžit, ale mohou také utvářet třeba koalice. K tomu se později podrobněji vrátíme při analýze různých modelů opozice v demokraciích podle Roberta A. Dahla.

⁵ Viz D.-L. Seiler, heslo „Systémy stran“, in: O. Duhamel, Y. Mény (eds.), *Dictionnaire constitutionnel*, Presses universitaires de France, Paris 1992, s. 1014, a D.-L. Seiler, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1993, s. 121–122.

ci.⁶ Tak například v parlamentním režimu ústavní snahy v porovnání se systémem stran zmohou jen málo. Zavádění důmyslných ústavních mechanismů vedoucí k „racionalizovanému parlamentarismu“ hraje jen malou roli ve srovnání s masivní realitou systému stran, jehož zjednodušení vede k úspěchu (SRN, Pátá Francouzská republika), komplikace pak k nezdaru (Itálie, Čtvrtá Francouzská republika).⁷

Z čeho tyto systémy plynou? Systémy stran jsou výsledkem četných a složitých faktorů, z nichž některé jsou každé jednotlivé zemi vlastní, jiné jsou obecné. K těm prvním patří národní tradice a dějiny, náboženská vyznání, etnické složení státu, národnostní rivality atd.

Tak například protiklad republikánů a demokratů ve Spojených státech pochází z rivality mezi stoupenci silného federálního státu, vedenými Alexandrem Hamiltonem, a zastánci práv jednotlivých států Unie, s Thomasem Jeffersonem v čele (štěpení centrum – periferie). Přetrvávání agrárních stran ve skandinávských zemích plyne nespíš z toho, že v polovině 19. století tam měl liberalismus na rozdíl od jiných evropských států hlavní oporu u vesnického obyvatelstva, které se tehdy stavělo proti městské konzervativní šlechtě. Ke vzniku belgického systému stran v 19. století vedla především otázka laické a náboženské školy (štěpení církev – stát). V Rakousko-Uhersku před 1. světovou válkou a v předmnichovském Československu odrážel systém stran do značné míry etnické rozdíly.

Obecné faktory společné všem zemím jsou podle Duvergera trojí: 1) sociálně-ekonomické, 2) ideologické a kulturní, 3) technické.

Sociální třídy a systémy politických stran

První, tj. sociálně-ekonomické faktory, mají nesporně velký dopad. Týkají se především vlivu struktury sociálních tříd na politické strany. Rozdělení evropských stran 19. století na konzervativní a liberální lze zjednodušeně popsat jako protiklad pozemkové aristokracie a obchod-

⁶ Viz např. J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*. Podle G. Sartoriho (*Teória demokracie*, Archa, Bratislava 1933, s. 150) „... demokratický systém, tak ako skutočne funguje, je zväčša systémom stran. Ako to presvedčivo vyjadril Kelsen: „Moderná demokracia je založená výhradne na politických stranách; čím väčšími sa demokratický princíp aplikuje, tým dôležitejšie sú strany.““ (H. Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, kap. 2).

⁷ Viz J.-C. Colliard, *Les régimes parlementaires européens*, Presses de la FNSP, Paris 1979, s. 282.

ní, průmyslové a intelektuální buržoazie; nástup socialistických stran na počátku 20. století spadá vjedno se vstupem dělnické třídy do politického života atd.

Pokud bychom vycházeli ze zjednodušeného schématu levice, pravice a středu, mohli bychom shrnout, že v demokratických zemích 20. století existují nadále patrné vztahy mezi programy stran a aspiracemi jejich sociální báze: socialistická levice se opírá hlavně o dělnickou třídu a rolnický proletariát, konzervativní pravice o majetkově privilegované, jako jsou podnikatelé a velkostatkáři, členové svobodných povolání a osoby lpějící na tradicích, konečně pak liberálně demokratický střed nachází podporu středních tříd, tj. malých obchodníků, zaměstnanců.⁸

Sociálně-ekonomické rozdíly však řadu věcí nechávají nevysvětlených. Žádná strana nemá naprosto stejnorodé sociální složení. Pokud jde o politické strany v USA, ty neodpovídají podle Duvergera ani přibližně určitým třídám.⁹ I v tak homogenní zemi jako je Velká Británie, kde sociálně-ekonomický status hraje převažující roli tím spíš, že ostatní druhy sociálních rozdílů jsou slabší, přesto třetina pracujících hlasuje pro konzervativce. Ve Švédsku mají sociální demokraté nejen podporu dvou třetin dělnické třídy jako britští labouristé, ale také čtvrtiny členů středních tříd. Díky tomu jsou s několika malými přestávkami u moci od konce 2. světové války.¹⁰

Politické ideologie také do určité míry odpovídají třídnímu postavení, ale nikoli všeobecně ani absolutně. Ideologie nejsou pouhými epifenomeny ve vztahu k sociálně-ekonomické struktuře a některé mají jen nepřímé a druhotné vztahy k třídní situaci. Prosazování tzv. postmateriálních hodnot, o nichž pojednáváme na jiném místě, ještě víc komplikuje tyto vztahy.

Příliš jednostranné odvozování politického chování obecně (a politických stran zvláště) z třídního kontextu kritizoval přesvědčivě významný politolog Giovanni Sartori.¹¹ Sartori navrhl rozlišovat mezi sociologií politiky a politickou sociologií. V jejich přístupu podle něho existují

⁸ Viz S. M. Lipset, *Political Man*, Doubleday and Co., New York 1960, franc. překlad *L'Homme et la politique*, Seuil, Paris 1962, s. 149.

⁹ Někteří autoři to však popírají, zejm. S. M. Lipset ve své proslulé knize *Political Man*, o níž ještě dále pojednáme.

¹⁰ Viz R. A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven and London 1965.

¹¹ Viz G. Sartori, „The Sociology of Parties: a Critical Review“, in: O. Stammer (ed.), *Party Systems, Party Organizations, and the Politics of New Mass*, Free University of Berlin, Institute

podstatné rozdíly. Sociologie politiky spadá pod sociologii, zatímco politická sociologie je mezivědním oborem. Zatímco politologové mají tendenci zkoumat, do jaké míry strany a politický systém zasahují do politického procesu jako nezávislé proměnné, sociologové spatřují v těchto faktorech spíš závislé proměnné. Sociologie politiky může zkoumat například to, jak strany a politické systémy odrážejí třídní stratifikaci, strukturu solidarity ve společnosti, její sociálně-ekonomické a kulturní štěpení, stupeň její heterogenity a integrace, její úroveň ekonomického růstu apod. To je podle Sartoriho v pořádku, pokud to nevede k jednostranně třídnímu pohledu, který je typický zejména pro marxisty. Ve své známé knize *Political Man* Seymour Martin Lipset právem uvádí tři rozpoznávací znaky strany, která podle něho „demokraticky vyjadřuje“ třídní konflikt: 1. třídní apel (strana se obrací na jistou třídu, dovolává se jí), 2. podporu strany, založenou na třídní lojalitě (příslušníci třídy oddaně dávají svůj hlas určité straně), 3. skutečné reprezentování třídních zájmů (strana hájí zájmy určité třídy). Aby ukázal problematičnost „třídní“ koncepce politiky stran, uvádí Sartori čtyři příklady:

a) Třídní apel strany je téměř neviditelný, skoro neexistuje (tj. strana se speciálně nezaměřuje na žádnou jednotlivou sociální třídu), a to právě proto, že má stálou a silnou třídní podporu, anebo proto, že se zaměřuje na voliče fluktuující mezi třídami.

b) Třídní apel je naopak velmi zjevný a explicitní, protože třídní podpora strany je nízká (třídní oddanost mizí).

Tyto dva příklady ukazují spornost třídního apelu. Zbývá tedy třídní podpora. Ani s ní se podle Sartoriho nedostaneme příliš daleko, jak ukazuje třetí a čtvrtý příklad:

c) Strana má nespornou třídní podporu, a přesto třídní zájmy nereprezentuje, tj. strana třídní zájmy „zrazuje“.

d) Není vidět žádná třídní podpora, a přesto strana svůj mezitřídní (nebo netřídní) charakter používá k maskování toho, že třídní zájmy reprezentuje a slouží jim.

První tři případy podle Sartoriho napovídají, že ani třídní apel, ani třídní podpora neukazují, zda strana třídní zájmy skutečně reprezentuje. Čtvrtý příklad ukazuje, že neexistuje způsob, jak určit, kdo danou stranu opravdu podporuje: za jakýchkoli okolností mohu zastávat názor, že politika je politikou „třídní“. V podstatě jde o to, že teorie vytvo-

for Political Science, Berlin 1968, s. 1–25. Tato Sartoriho studie byla přetištěna ve sborníku P. Mair (ed.), *The West European Party System*, Oxford University Press, New York 1990, s. 150–182.

ří takovou formulaci, která se vymyká empirickému ověření (verifikaci). Když se setkáme s myšlenkou „reprezentování třídních zájmů“, jsme obvykle odkázáni na nedokazatelné dohady, které nelze ani potvrdit, ani vyvrátit (falzifikovat).

Ve *Svaté rodině* psali K. Marx a B. Engels: „Nejde o to, co si zatím ten či onen proletář nebo dokonce celý proletariát představuje jako cíl. Jde o to, co proletariát je a co ve shodě s tímto bytím bude historicky nucen dělat. Jeho cíl a jeho dějinný čin je jasně, neodvolatelně předznamenán v jeho vlastní životní situaci i v celé organizaci dnešní buržoazní společnosti.“¹² Ještě dál než Marx a Engels v tom šel V. I. Lenin ve své brožuře *Co dělat* z roku 1901. Není snad třeba zdůrazňovat, jak se takových formulací dá zneužívat a skutečně také zneužívalo. Polský komunistický ideolog A. Lopatka to například vyjádřil jako rozdíl mezi „objektivním zájmem“ a „subjektivní vůlí“ většiny: „Zájem je cosi objektivního, kdežto vůle je subjektivní postoj, který lidé k té nebo oné otázce zaujímají... Z hlediska průběhu revoluce by bylo sotva správné vyčkat, až se vůle většiny volbami a hlasováním vysloví ve prospěch revoluce... Hlavní je, aby nová moc prováděla politiku v zájmu většiny lidu a snažila se podporu této většiny co nejrychleji získat.“¹³ Podobně jiný komunistický ideolog Zarodov v sovětském deníku *Pravda* z 10. srpna 1975 rozlišoval mezi „aritmetickou většinou“ a „revoluční politickou většinou“...

Vedle Sartoriho také politologové Richard Rose a Derek Urwin, kteří postupovali empiričtěji, ve své důležité stati¹⁴ značně relativizovali význam třídního rozštěpení na politické strany. Zároveň upozornili na význam náboženského rozštěpení. Lze zejména konstatovat citelný rozdíl

¹² K. Marx, B. Engels, *Svatá rodina*, Spisy, sv. II, Praha 1957, s. 51. Petr Pithart k tomu výstižně poznamenává: „Zde je prakticky vše, co může ideologická výpověď právě jako výpověď ideologická na sebe prozradit: mesianismus, nezvratný pohyb dějin a jemu v patách věda, která jej může a musí odhalit, nezakryvaný despekt k pouze subjektivní motivaci, patos starozákonní dikce, eschatologická představa konce dějin, – neboť jak jinak dešifrovat jejich smysl atd. atd. Již z této myšlenky je možné logicky odvodit vše – profesionální revolucionáře, avantgardní stranu, osvícené vůdce, ochranku i internacionální pomoc. Neboť nezávisí přece na tom, co si celý proletariát, tím méně ostatní lidé v danou chvíli myslí, co cítí, co si představují jako cíl, jako svůj zájem. Jde o to, co o tom vědí ti osvícení: to jsou nakonec ti, kteří stojí nejvýše v hierarchické moci“ (P. Pithart, *Obrana politiky*, Panorama, Praha 1990, s. 60–61.)

¹³ Viz *Fragen des Friedens und des Sozialismus*, č. 9/1979, s. 1192–1193, cituji z knihy V. Klokočky, *Politická reprezentace a volby v demokratických systémech*, Aleko, Praha 1991, s. 23.

¹⁴ R. Rose, D. Urwin, „Social Cohesion, Political Parties and Strains in Regime“, in: M. Dogan, R. Rose (eds.), *European Politics*, Macmillan, London 1971.

mezi skandinávskými zeměmi na jedné straně, kde třídní hlasování hraje významnou roli, a zeměmi jižní Evropy a zeměmi vícekonfesijními (s více než jedním náboženským vyznáním) na straně druhé, v nichž třídní hlasování ustupuje před vlivem náboženské proměnné.

Pro skandinávské země, které jsou jednokonfesijní (s jedním náboženským vyznáním) a v nichž převládá protestantské náboženství v čele s národní církví blízkou politické moci, je typické převládání třídního hlediska v politice. Naproti tomu v románských zemích s převažujícím vlivem katolického náboženství, v nichž vztahy mezi církví a státem procházejí nebo procházely značnými konflikty, hraje v politice prim náboženská proměnná. Na úrovni stran se to může projevit rolí křesťanskodemokratických stran, které například v Itálii přitahovaly významnou část – i když menšinovou – dělnických hlasů. Pokud v těchto zemích křesťanskodemokratická strana schází, hlasy katolických dělníků mohou posílit pravicové strany a oslabit tak statistickou korelaci mezi třídní příslušností a hlasováním.

Ve vícekonfesijních zemích, jako je Nizozemí, Německo nebo Švýcarsko, vstupuje pak třídní identifikace do konkurence s identifikací náboženskou, přičemž náboženská bývá silnější než třídní. Váha třídního hlasování se zvyšuje úměrně s tím, jak vzrůstá identifikace dělníků s dělnickou třídou. Konkurence mezi náboženskou a třídní proměnnou se zde projevuje také tím, že ti dělníci, kteří pravidelně navštěvují bohoslužby, se méně často identifikují s dělnickou třídou. Se zvyšováním náboženské praxe roste i váha náboženské proměnné, což rovněž potvrzuje důležitost identifikace. Vezměme Belgie, kde se Vlámsko (Flandry) a Valonsko významně liší z hlediska náboženské praxe. V roce 1968 bylo ve Vlámku 73,9 % obyvatelstva nábožensky praktikujícího, kdežto ve Valonsku jen 44,1 %. Není pak divu, že valonští dělníci hlasují z 67 % pro jednu z dělnických stran, zatímco vlámské dělníci dávají dělnickým stranám jen 34 % svých hlasů, kdežto 46 % z nich volí křesťanskodemokratickou stranu (CVP).

Náboženská proměnná pak nabývá převahy nad třídní proměnnou v zemích katolických (Rakousko, Belgie, Španělsko, Francie, Itálie) a v zemích vícekonfesijních (Německo, Nizozemí, Švýcarsko). Katolické náboženství však je spjato s volbou pravicových stran jen tam, kde je většinové, tj. tam, kde katolická církev mohla být v minulosti spojenem politické moci a kde levicové strany zaujaly antiklerikální postoj. Korelace se naopak obrací tam, kde katolíci tvoří jen menšinu: pak katolíci hlasují naopak pro levici, například pro labouristy ve Velké Británii nebo pro demokraty v USA. Podobně je tomu s protestantskou

menšinou ve Francii, která rovněž hlasuje pro levice, a obecně tak reagují kulturní menšiny tam, kde jejich zájmy nehájí nějaká zvláštní strana, například strana autonomistická.

V takových katolických zemích, jako je Francie a zejména Španělsko, však postupné utváření socialistických stran s většinovým posláním vede nejen k větší pružnosti v jejich programu a strategii, ale také ke změně složení jejich voličů. A tak ve Španělsku a v menší míře i ve Francii socialisté začínají ve zvýšené míře získávat i hlasy nábožensky praktikujících občanů.¹⁵

Rose a Urwin navrhli z hlediska sociálního složení jejich voličů následující klasifikaci politických stran:

1) **Heterogenní** (různorodé) strany charakterizované voličstvem, které nemá žádné zvláštní sociologické rysy. Snaží se zprostředkovat politickou vůli maxima nejruznějších sociálních tříd, vrstev a skupin. Rose a Urwin tu narážejí na pojem „strany pro všechny“ neboli všelidové strany (Catch-all Party), který navrhl O. Kirchheimer. Tyto strany se musejí chovat opatrně a vyznávat pragmatický postoj.

2) Strany, které mají **jediný základ náboženský, nebo naopak anti-klerikální**. Jsou podobné jako první také sociálně a třídně různorodé, ale udržuje je silná náboženská nebo antiklerikální identifikace.

3) Strany, které mají **jediný základ sociální**. To jsou strany, které bychom mohli charakterizovat jako třídní.

4) Strany, které plynou z **různých identifikací, jež se vzájemně posilují**. O těch pojednáváme víc na jiném místě. Jsou to nejsoudržnější strany, jejichž volební zázemí roste ze vzájemného spojování a posilování několika (obvykle jen dvou) faktorů, například strany, které v Belgii mají základ současně jazykový i náboženský.

Jedním z nejužívanějších indikátorů vztahu mezi sociálně-ekonomickou stratifikací a politickou orientací voličů je index třídního hlasování (index of class voting), který navrhl Robert R. Alford roku 1963. Vypočítá se prostě jako rozdíl mezi procentem těch voličů levicových stran, kteří jsou manuálně pracující, a těch, kteří manuálně pracující nejsou.¹⁶

Asi nejtalentovanějším současným seriózním autorem, který zdůrazňuje vliv sociálních tříd a s nimi spjatých ideologií na vývoj politických hnutí, stran a politických systémů, je už výše zmíněný americký socio-

log politiky Seymour Martin Lipset. Dvě jeho teze tady zasluhují být uvedeny aspoň ve zjednodušené a zhuštěné podobě: 1) „autoritářství dělnické třídy“ a 2) „fašismus levice, fašismus pravice a fašismus středu“.¹⁷ Pokud jde o první fenomén, vychází Lipset z toho, že extremistická hnutí a netolerantní ideologie nacházejí v moderní společnosti mnohem častěji podporu u lidových vrstev než u bohatých tříd. Výzkumy, které navázaly na Adornovo zkoumání „autoritářské osobnosti“, totiž ukázaly, že autoritářské tendence se snižují se zvýšeným vzděláním, společenskou třídou a příjmy. Autoritářské osobnosti by se podle toho vyskytovaly častěji v nižších sociálních vrstvách než u buržoazie a uvnitř buržoazie jsou četnější v té její části, která disponuje nejnižšími příjmy.

Jak ukázaly novější výzkumy v 80. letech, existuje úzká spojitost mezi úrovní dosaženého vzdělání a typem zaměstnání na jedné straně, a postojem k přistěhovalcům na straně druhé. Například v Rakousku značná část lidí s nižším vzděláním na rozdíl od vysokoškolsky nebo středoškolsky vzdělané populace považuje omezení limitních kvót přistěhovalců za „mimořádně důležitou“ otázku. Kromě toho zahraniční dělníci (v západní Evropě např. Turci) mají tendenci soustřeďovat se v předměstských dělnických čtvrtích obklopujících velká města, kde se koncentrují také „domácí“ dělníci, mladí bez ukončeného základního vzdělání a mladí nezaměstnaní. V těchto oblastech a u těchto sociálních kategorií, pak krajně pravicové strany, jako je například Front national ve Francii, nacházejí poměrně velkou podporu.¹⁸

Známý psycholog H. J. Eysenck konstatoval v Anglii, že „konzervativci středních vrstev jsou méně nesmiřitelní než konzervativci dělníci, že buržoazní liberálové jsou tolerantnější než dělníci liberálové, že buržoazní labouristé jsou umírněnější než dělníci labouristé a že dokonce i u komunistů jsou přívrženci pocházející ze středních tříd umírněnější než ti, kteří jsou dělnického původu“.¹⁹ Jak ukázali W. J. McKinnon a R. Centers,²⁰ stoupenci metody síly jsou proporcionálně početnější v dělnických prostředích než v řadách buržoazie a aristokra-

¹⁵ Viz B. Badie, G. Hermet, *Politique comparée*, Presses universitaires de France, Paris 1990, s. 300.

¹⁶ Viz R. R. Alford, *Party and Society: the Anglo-American Democracies*, Rand McNally, Chicago 1963.

¹⁷ Těmto dvěma fenoménům věnuje Lipset 4. a 5. kapitulu své nejznámější knihy *Political Man*.

¹⁸ Viz H.-G. Betz, „The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe“, in: *Comparative Politics*, červenec 1993, s. 413–427, zejména s. 421–423

¹⁹ H. J. Eysenck, *The Psychology of Politics*, Routledge and Kegan Paul, London 1954, s. 137.

²⁰ Viz W. J. McKinnon, R. Centers, „Authoritarianism and Urban Stratification“, in: *American Journal of Sociology*, 61, 1956, s. 618.

cie a mezi dělníky pak je tato proporce silnější u těch, kteří se považují za proletáře, než u těch, kteří se chtějí identifikovat se střední třídou. Dále pak politický extremismus a politická nesnášenlivost mají podobné sociální zázemí jako náboženský fundamentalismus a náboženská nesnášenlivost, jak se s nimi setkáváme například v některých sektách. A tak například ve Švédsku komunisté a stoupenci náboženské nesnášenlivosti, konkrétně třeba Pentekotisté, soupeří o získání podpory stejných sociálních skupin. „Komunisté mezi jinými vědí, jak užívat zjednodušená schémata a jak stavět proti přítomnému zlu budoucí dobro.“²¹

Sklon k autoritářství, jak se projevuje u nižších tříd, souvisí s nízkým stupněm vzdělání, lhostejným postojem k politice, nedostatkem kontaktů s jinými sférami činnosti apod. Jak bylo zjištěno, tolerance závisí na úrovni vzdělání ještě víc než na sociálním postavení v žebříčku povolání. Co se týče lhostejnosti a apatie v politice, mají podobné sociální příčiny jako extremismus: jsou typické za normálních podmínek, ale v době krize mohou vést od apatie k extremismu. Pokud jde o nedostatek kontaktů s vnějším světem, trpí jím mimo jiné horníci, námořníci, drvoštěpové, rybáři a pastýři. Mezi těmito kategoriemi má v řadě zemí komunistická strana velký počet přívrženců. Rolníci, včetně zemědělských dělníků, se častěji než jiné kategorie stavějí proti politickému pluralismu a občanským svobodám: statkáři podporovali fašistické režimy, zatímco zemědělství pracující a nájemci podporovali komunisty. Tak tomu bylo zejména v Indii, Itálii a Francii.

To, že mají nižší třídy sklony k autoritářství a extremismu, neznamená, že budou nutně takové síly podporovat. Mezi dvěma řešeními si zvolí takové, které se jim bude zdát nejjednodušší. Když se extremismus bude zdát složitým politickým řešením, nižší sociální vrstvy podle Lipseta dají přednost jiným řešením a postaví se proti extremistickým stranám. Tak tomu bude pokaždé, když vedle slabé komunistické strany bude silná umírněná levicová strana, například ve Velké Británii, ve Švédsku, Norsku aj. Slabá strana může mít radikální program společenských změn, ale nemůže slíbit, že ho bude moci v nejbližší budoucnosti realizovat a zlepšit tak postavení nejchudších vrstev. Pak tedy v zemích, kde je komunistická strana slabá a kde jsou umírněné levicové strany mnohem silnější, komunisté rekrutují své stoupence nikoli z nejnižších vrstev, ale už mezi kvalifikovanými dělníky.

²¹ S. M. Lipset, *Political Man*, cituji podle franc. překladu *L'Homme et la politique*, Seuil, Paris 1962, s. 146.

Zatímco ve Finsku, kde je komunistická strana silná, ji podporují především nejchudší kategorie dělníků, ve Švédsku, kde je komunistická strana slabá, nachází největší ohlas u dobře placených kvalifikovaných dělníků. „Komunismus, masová strana v nejchudších zemích Evropy a světa, se ocitá ve slabém postavení všude, kde hospodářství a vzdělanost byly vysoce rozvinuty.“²²

„Ve dvou nejbohatších zemích, Spojených státech a Kanadě, nejenže komunistické strany jsou takřka neexistující, ale ani socialismus v nich nikdy nepatřil k důležitým politickým silám. V deseti dalších státech – Novém Zélandu, Švýcarsku, Švédsku, Velké Británii, Dánsku, Austrálii, Norsku, Belgii, Lucembursku a Nizozemí –, které následují na druhém místě s ročním příjmem na osobu více než 500 dolarů roku 1949 (posledního roku, kdy byly statistiky OSN vytvořeny na společné bázi), se mezi levicovými stranami prosazuje umírněný socialismus. V žádné z těchto zemí se komunistické straně nepodařilo získat víc než 7 % hlasů a obecný průměr komunistických hlasů v těchto deseti zemích byl zhruba 4 %. V osmi evropských zemích s ročním příjmem na obyvatele pod 500 dolarů v roce 1949 – Islandu, Francii, Československu, Finsku, Spolkové republice Německo, Maďarsku, Itálii a Rakousku –, kde se odehrávaly přinejmenším jedny volby, při nichž se komunistické a nekomunistické strany mohly svobodně střetávat, komunistická strana získala víc než 16 % hlasů v šesti zemích a víc než 20 % hlasů v celkovém průměru zemí této skupiny. A dvě země, kde příjem na hlavu byl tehdy nízký a přesto hlasy pro komunisty byly také poměrně málo početné – Německo a Rakousko –, žily tehdy pod sovětskou okupací.“²³

Někteří lidé na Západě došli na základě těchto skutečností k závěru, že chudé země, zejména tzv. třetí svět, by měly být rychle industrializovány, čímž by se předešlo komunistické hrozbě. Ne tak Lipset, který poukazuje na to, že extremistické strany opírající se o nejchudší vrstvy, zvláště pak strany komunistické, se projevují v zemích nově a rychle industrializovaných právě tak jako v nejchudších zemích. Všude, kde došlo k překotné industrializaci, která vyvolala náhlé porušení rovnováhy mezi starým a novým stavem věcí, se v dělnických stranách posílily extremistické tendence. Lipset to ukazuje na příkladu vývoje levicových hnutí v severoevropských zemích prvních dvou desetiletí 20. století. V Dánsku se průmysl rozvíjel postupně, rytmus průmyslové

²² S. M. Lipset, op. cit., s. 145.

²³ S. M. Lipset, op. cit., s. 73–74.

koncentrace byl také poměrně pomalý a dělníci tak mohli najít slušné ubytování. Krajně levicová hnutí jisté důležitosti se v Dánsku mohla objevit jen v některých rychle se vyvíjejících průmyslových centrech. Naproti tomu v Norsku, které se mezi skandinávskými zeměmi industrializovalo poslední, ale zato obzvlášť rychle, se v dělnickém hnutí prosadila levičácká tendence. Norsko, prakticky jediná země v Evropě, kde v době založení Kominterny probíhal proces rychlé industrializace, bylo také jedinou zemí, ve které se dělnická strana v takřka neztenčeném množství přidala ke komunistům. Souvislost mezi rychlou industrializací a extremismem dělnických stran se vztahuje také na Rusko. Ve své slavné knize *Stadia ekonomického růstu*, jejíž podtitulek zní *Nekomunistický manifest*, viděl W. W. Rostow v komunismu „nemoc období přechodu“.²⁴

Neškodí však k tomu ocitovat rozvázná slova Raymonda Arona z jeho knihy *Demokracie a totalitarismus*: „Doposud si žádná průmyslově rozvinutá země dobrovolně nezvolila režim monopolní strany komunistického typu. Ale bylo by neopatrné z toho vyvozovat závěry pro budoucnost. Jsou přinejmenším dvě možnosti. Tyto druhy režimů se zvláště v dnešním světě mohou rozšiřovat ideologickou nákazou zvnějšku, a to i bez výboje. Jisté režimy monopolní strany vzešly z průmyslově rozvinutých společností: hitlerovský režim nastoupil po výmarské republice. Ústavní režimy jsou zranitelné ve dvou momentech, nikoli pouze v jednom: Jsou zranitelné v počátečním období industrializace, ale také v jakémkoli období krize.“²⁵ Jak na to upozorňuje Robert A. Dahl, v počátečních etapách vedla industrializace k zintenzívnění kumulativního rozdělování nerovností. Marx a Engels byli svědky této fáze, kterou interpretovali a odsoudili. „Jejich popisy byly přesné, ale jejich prognózy nikoli.“²⁶

Přejděme k fašismu levice, fašismu pravice a fašismu středu podle Lipseta. Fašismus zde bral Lipset v širokém smyslu a myslel tím vlastně extremismus levice, pravice a středu.

²⁴ W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge University Press, 1960, zejména závěrečná 10. kapitola „Marxismus, komunismus a stadia růstu“.

²⁵ R. Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Gallimard, Paris 1965, s. 363 (v českém knižním překladu Vladimíra Jochmanna vydaném v brněnském nakladatelství Atlantis, který se nepatrně liší od tohoto mého překladu, se tyto pasáže nacházejí na straně 201).

²⁶ R. A. Dahl, *After the Revolution*, Yale University, 1970, 2. doplněné vyd. 1990. Cituji podle francouzského překladu 1. vyd. *Après la révolution*, Calmann-Lévy, Paris 1973, s. 160. V roce 1995 vyšel i český překlad 2. vydání (R. A. Dahl, *Demokracie v právním státě?*, Nadaace Readers International, Praha 1995). Citovaná pasáž je v českém překladu na s. 84.

Fašismus v užším slova smyslu je extremismem středu. Fašistická ideologie, která se zdánlivě staví proti liberalismu svou glorifikací státu, nicméně přejímá liberální témata boje proti soukromým monopolům, proti znárodněním podniků. Podobně jako liberalismus, i ona se staví proti účtě k tradicím, zejména těm, která mají náboženskou podobu. V Rakousku a v předhitlerovském Německu byli stoupenci nacismu svým sociálním postavením bližší liberálům než konzervativcům.

Pokud jde o extremismus levice, patří tam samozřejmě zejména komunismus, o jehož sociálním zázemí jsme už pojednávali. Ale patří tam také perónismus v Argentině. Jeho sociální bází jsou proletářské vrstvy a staví se proti středním třídám a proti privilegovaným. Na rozdíl od komunismu se perónismus dovolává nacionalismu, na počátku hnutí perónistického charakteru obvykle nacházíme nacionalistické důstojníky.

Pokud jde o pravicový extremismus, například horthismus v Maďarsku, stoupence Salazara v Portugalsku atd., nejsou jeho stoupenci na rozdíl od extremistů levice a středu revolucionáři, ale naopak konzervativci.²⁷

Extremismus dělnické třídy, ať už jde o komunisty, anarchisty, socialisty, revolucionáře nebo perónisty, se vyskytuje nejvíc ve společnostech s překotnou industrializací nebo ve společnostech, kde industrializace zasahuje zatím jen poměrně malý sektor sociální činnosti, jako v zemích Latinské Ameriky nebo jižní Evropy. Extremismus středních tříd se objevuje v zemích, kde se mocný kapitalismus střetává se solidně organizovaným dělnickým hnutím. Extremismus pravice je nejčastější v poměrně málo rozvinutých zemích, kde síly tradičního konzervatismu mají nadále velký vliv. V takových zemích, jako byla Francie, Itálie nebo výmarské Německo, v nichž tyto odlišné typy situací koexistovaly, se někdy mohou vyskytovat současně všechny tyto tři formy politického extremismu. Virus extremismu se zdá ušetřovat jen země vysoce průmyslově vyspělé se stálým městským obyvatelstvem a s vysokou životní úrovní; ale i v takových zemích, jako jsou Spojené státy a Kanada, pociťují ti, kdo pracují na svůj vlastní účet, zklamání ze

²⁷ Připomeňme zde C. J. Friedricha, který rozlišuje mezi 1. „radikály“ (neboli revolucionáři), kteří nejsou spokojeni se stávající situací a věří v možnost jejího zlepšení, 2. „liberály“, které existující situace uspokojuje a kteří věří, že se dá ještě zlepšit, 3. „konzervativci“, kteří jsou spokojeni a v další zlepšení nevěří, a konečně 4. „reakcionáři“, nespokojení s danou situací a nevěřící v její zlepšení (viz C. J. Friedrich, *Der Verfassungsstaat der Neuzeit*, 1953, s. 477 a násl.).

ztráty místa, jež zaujímali ve společnosti v minulosti. Je tedy třeba podle Lipseta zjistit, jaká vrstva společnosti se cítí odstrčena probíhajícím industrializačním procesem. Někde to může být nově se tvořící dělnická třída, která ještě nenašla své místo ve společnosti. Jinde to mohou být maloobchodníci, drobní podnikatelé a rolníci, kteří se cítí být drce ní rostoucí mocí dělnických odborů a tíhou vládní administrativy. Ještě jinde to konečně mohou být tradiční konzervativci, kteří se snaží uchránit starou společnost od socialismu i od liberalismu. V Itálii se podle Lipseta fašismus snažil oportunisticky odpovědět na aspirace všech těchto tří hlavních sociálních vrstev.

V zásadě však fašismus, zejména pak německý nacismus, ovlivňuje podle Lipseta stejné sociální vrstvy jako liberalismus. Typickým nacistickým voličem v roce 1932 je protestantský maloměšťák, žijící ze svého skromného venkovského vlastnictví nebo obchodu v maloměstě, který dříve hlasoval pro liberální strany středu nebo pro regionalistické, autonomistické, tj. anticentralistické strany, a který se vehementně staví proti velkopodnikatelům a mocným odborům. Nacisty tedy podporovaly jiné vrstvy než ty, které dávaly svůj hlas tradiční konzervativní pravici. Nacisté výrazně oslabili konzervativce jedině v těch oblastech, v nichž hrály prim nacionalistické zřetele související s těžkou amputací území vyplývající z Versailleské smlouvy. „Z údajů získaných z rozličných zemí vyplývá, že fašismus ve své obvyklé podobě je hnutím malých vlastníků pocházejících ze středních tříd, nejčastěji obvyklých stoupenců liberalismu, vystupujících proti konzervativním prostředím ... Na rozdíl od [fašistických] režimů středu, konzervativní režimy nejsou ani revoluční, ani totalitní. Autoritářský konzervativní režim nebude na prostém občanu vyžadovat, aby přísahal věrnost režimu, aby vstoupil do strany nebo do jiných organizací. Vyzve ho prostě, aby se nepletl do politiky.“²⁸

Voličstvo francouzské extrémní pravice (tzv. Národní fronty, jejímž leadrem je Jean-Marie Le Pen) do značné míry odpovídá, jak to ukázal zejména francouzský politolog Pascal Perrineau,²⁹ Lipsetovým cha-

rakteristikám fašismu středu. Není to voličstvo, v němž by byly výrazně zastoupeny sociální charakteristiky tradiční konzervativní pravice: tj. spíše ženy, spíše starší osoby, praktikující věřící atd., ale naopak je to, z jistého hlediska, „sociologické dvojče levicového voličstva“ (Perrineau): převážně mužské, mladé, nábožensky nepraktikující... 60 % voličů francouzské Národní fronty jsou muži, kteří přitom tvoří jen 48 % voličstva. Zatímco 76 % praktikujících katolíků dává svůj hlas umírněné pravici, extrémní pravice mezi nimi přitahuje jen 7,2 %. Také rakouská FPÖ měla ve volbách roku 1990 podporu převážně mužů a mladých pod 30 let, podobně jako norská Strana pokroku ve volbách roku 1989.³⁰

Některé výzkumy se zdají nasvědčovat tomu, že podobné charakteristiky, jaké mají voliči těchto extrémně pravicových západoevropských stran, mají u nás ti, kdo hlasují pro republikány Miroslava Sládka. Podle Marka Boguszaka z výzkumné instituce AISA se potenciální voliči Sládkových republikánů rekrutují z převážně mužské mladé populace do 30 let, v městech od 20 000 do 100 000 obyvatel.³¹

Volební systémy a systémy stran: tzv. Duvergerovy zákony

Hlavním technickým faktorem stranických systémů je volební systém, který má značný vliv na systém stran a je s ním úzce spjat. Volební systémy se rozdělují především na majoritní (většinové) a proporční (poměrného zastoupení), i když významnou roli hraje například i velikost volebních obvodů. Zjednodušeně lze říci,³² že při většinových volebních systémech získá mandát kandidát, který obdržel nejvíc hlasů. Při relativním neboli jednokolovém většinovém volebním systému stačí poměrná (relativní) většina. První kandidát získá třeba 35 %, zatímco všichni ostatní – včetně druhého nejsilnějšího s 30 % – v daném volebním obvodu propadají („vítěz bere vše“). Při absolutním (dvoukolovém) většinovém systému se od vítěze vyžaduje nadpoloviční (ab-

²⁸ S. M. Lipset, op. cit., s. 193.

²⁹ Viz P. Perrineau, „Le Front national: un électorat autoritaire“, in: *Revue politique et parlementaire*, sv. 87, č. 918, červenec-srpen 1985, s. 24–31. Srovnej také: P. Perrineau, „Le Front national et les élections: L'exception présidentielle et la règle législative“, in: *Revue politique et parlementaire*, sv. 90, červenec-srpen 1988, a dále N. Mayer, P. Perrineau (eds.), *Le Front national à découvert*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris 1989.

³⁰ Viz výše citovanou stať H.-G. Betze, „The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe“, in: *Comparative Politics*, červenec 1993, s. 413–427, zejména s. 421–423.

³¹ Viz M. Boguszak (AISA), „Rok po volbách a rok před volbami“, *Lidové noviny*, 9. 7. 1991–23. 7. 1991.

³² Podrobnější a úplnější vysvětlení je třeba hledat v literatuře věnované speciálně volebním systémům.

solutní) většina, a pokud jí nikdo nedosáhne, rozhoduje druhé kolo voleb, do něhož smí postoupit obvykle jen několik neúspěšnějších z prvního kola (např. při francouzských prezidentských volbách jen dva). Při systému **poměrného zastoupení** získá každá strana počet mandátů odpovídající počtu obdržovaných hlasů. Strana, která získala 30 % hlasů, bude mít tedy zhruba 30 % poslaneckých mandátů, druhá strana s 25 % voličských hlasů bude disponovat zhruba 25 % poslaneckých křesel atd.

M. Duverger schematicky shrnuje vliv volebního systému na systém stran do tří pravidel (tzv. Duvergerovy zákony): 1) proporcí systém usnadňuje zavedení a udržování systému četných, tuhých (tj. ukázněných), nezávislých a obvykle stabilních stran. 2) Dvoukolový většinový systém tíhne k systému více než dvou pružných (tj. nedisciplinovaných), závislých a relativně stabilních stran. 3) Jednokolový většinový systém pomáhá bipartismu, střídání neboli alternaci dvou velkých nezávislých stran.³³

Duverger klade důraz na to, že jde pouze o základní tendence a nic víc. Působení volebního systému lze podle něho srovnat s brzdou nebo plynem v autě: jeden volební systém může usnadňovat množení stran, vyvolané jinými činiteli, jiný volební systém takové množení politických stran ztěžuje. Není však motorem systému stran; tím jsou charakteristiky dané země, ideologie a především sociálně-ekonomické struktury.

Douglas Rae, který později provedl systematickou analýzu parlamentních voleb ve dvacítce zemí od roku 1945 do roku 1964, Duvergerovy závěry ještě o něco upřesnil, ale v zásadě je potvrdil. Ze 107 voleb 96 (tj. 89,7 %) je v plném souladu s Duvergerovými pravidly: 23 jednokolových většinových voleb z 27 je spjato s bipartismem, 73 z 80 jiných systémů voleb s multipartismem. „Výjimky“ jsou soustředěny do dvou zemí: Rakouska, kde čtyři volby podle poměrného systému jsou přesto spjaty s bipartistickým formátem, a Kanady, kde sedm voleb podle většinového jednokolového systému bylo přesto spjato s multipartismem. K začlenění těchto výjimek stačí pravidla poněkud přeformulovat, jak to udělal Rae: „Jednokolové většinové volby jsou vždy spjaty se střetnutím dvou stran, ledaže by existovaly mocné místní menšiny organizované ve stranu (příklad Kanada). Střetnutí dvou stran spadá vjedno s ji-

³³ Viz M. Duverger, *L'influence des systèmes électoraux sur la vie politique*, A. Colin, Paris 1950, s. 13–69, a M. Duverger, *Les partis politiques*, A. Colin, 1951, 10. vyd., Paris 1981, s. 291 a násl., s. 306 a násl.

nými volebními systémy tehdy a jen tehdy, jestliže menšinové strany jsou velmi slabé (příklad: Rakousko).“³⁴

Nejnovější studie³⁵ potvrdily, že Duvergerova pravidla v podstatě platí, až na nedůležité výjimky. Jean Charlot³⁶ tedy právem konstatuje, že Duvergerova pravidla prošla zatěžkávací zkouškou fakt úspěšně, v každém případě mnohem lépe než většina „zákonů“ formulovaných v humanitních vědách. A připomíná, že William Riker rozřešil další „výjimku“ pravidla bipartismu ve většinovém systému, totiž případ Indie. Tam nejsilnější strana, strana Kongresu, zaujímá střed politického spektra. V takovém případě taktické hlasování (kdy jde o to zabránit, aby nezvítězila druhá velká strana levice nebo pravice) ztrácí své opodstatnění a zklamaní voliči dávají své hlasy malým levicovým nebo pravicovým stranám, jimž pozice středu strany Kongresu brání, aby se spojily.³⁷

Určité nuancování vyžaduje v podstatě jen druhé pravidlo, týkající se dvoukolového většinového systému. Z kritik, které vyvolala tato pravidla, stojí proto za zmínku, co poznamenal už v první polovině 50. let Duvergerův krajan a kolega Georges Lavau: „Není jisté, že dvoukolový většinový volební systém nemůže mít – přinejmenším teoreticky – koagulující (srážející) účinek na stranické skupiny. Příprava seskupení a koalicí druhého kola by měla vybízet strany k aliancím, které by se

³⁴ D. W. Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws*, Yale University Press, New Haven, 1967, 2. vyd. 1971, s. 95. Duverger si však byl dobře vědom, že jednokolový většinový systém může koexistovat v celostátním měřítku s multipartismem, existují-li strany menšinové v celostátním měřítku, ale silné v určité oblasti: „Jednokolový většinový systém vede k dualismu stran, tedy k potlačení malých stran a k existenci stran s většinovým posláním. Avšak tento koagulující (srážející) účinek působí především na místní úrovni: jediné kolo [voleb] tlačí k souboji dvou v každém volebním obvodu zvlášť, nicméně rozmanitost soupeřů po celé zemi dává zelenou multipartismu v celonárodním měřítku. Malé lokální strany se tam tedy mohou objevit. Přesto však jejich rozmachu napomáhá spíš dvoukolový systém, s výjimkou stran regionálně menšin, kterým jediné kolo často umožňuje, aby monopolizovaly všechno zastoupení ve své geografické zóně (Irové ve Velké Británii, demokraté v jižních státech USA).“ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 401–402.

³⁵ Viz W. H. Riker, „Duverger's Law Revisited“ a M. Duverger, „Duverger's Law: Forty Years Later“, in: B. Grofman, A. Lijphart (eds.), *Electoral Law and their Political Consequences*, Agathon Press, New York 1986, s. 19–42, 69–84.

³⁶ Viz J. a M. Charlot, „L'interaction des groupes politiques“, 7. kap. *Traité de science politique* (eds. M. Grawitz, J. Leca), s. 511.

³⁷ Viz W. H. Riker, „The Number of Political Parties, A Reexamination of Duverger's Law“, in: *Comparative Politics*, říjen 1976, s. 93–100.

mohly stát permanentní.³⁸ Pozdější francouzská zkušenost Páté republiky do značné míry potvrdila tento dohad. Duverger potom sám konstatoval, že dvoukolový většinový systém může přispět k utvoření „dualismu aliancí“ (quadrille bipolaire, tj. doslova bipolární čtverylky) a v jednom ze svých posledních děl uznal, že oba většinové systémy si zasluhují dát blíž vedle sebe: nejen jednokolový, ale i dvoukolový většinový volební systém zvýhodňuje velké strany a znevýhodňuje strany malé.³⁹ Kromě toho nutnost aliancí ve druhém kole vede normálně k tomu, že se spíš prosadí strany středu a umírněné než strany krajně pravicové nebo krajně levicové, které těžko nacházejí koaliční partnery. Dále pak se při interpretaci dnešní Páté Francouzské republiky nesmí přihlížet jen k dvoukolovému většinovému systému při parlamentních volbách, ale také k dvoukolovým přímým prezidentským volbám, při nichž do druhého kola mohou postoupit jen dva kandidáti, což nesporně přispívá k bipolaritě.

Z citované vyčerpávající studie, jejímž autorem je D. Rae, vyplývá prvořadý význam velikosti volebních obvodů. Na jedné straně jsou tedy volební obvody s malým počtem mandátů (pokud možno jednomandátové obvody, ale spadají tam i obvody, kde se obsazují dvě až pět křesel), a na druhé straně volební obvody s větším počtem mandátů. Kdo tedy dává přednost účinnosti a stabilitě před přesným zastoupením, nemůže se spokojit s většinovým systémem, pokud není doprovázen malým volebním obvodem, nejlépe jednomandátovým. A pokud se v proporcčním volebním systému výrazně zmenší volební obvody (a odpovídajícím způsobem se zvýší jejich počet), výsledný efekt takového volebního systému na stranický systém se velmi přiblíží většinovému volebnímu systému.⁴⁰

³⁸ G. Lavau, *Partis politiques et réalités sociales*, A. Colin, Paris 1953, s. 20.

³⁹ Viz M. Duverger, *La nostalgie de l'impuissance*, Albin Michel, Paris 1988, s. 56–57.

⁴⁰ Kdyby tedy dvě největší české strany (ODS a ČSSD) chtěly, prosadily by takový systém voleb do Poslanecké sněmovny, jehož účinek na naši stranickou scénu by se podobal většinovému. A nebylo by k tomu třeba přejít od proporcčního systému k většinovému (což by vyžadovalo změnit ústavu). Viz M. Novák, „Malá politologická úvaha o vládní stabilitě“, in: *Parlamentní zpravodaj*, březen 1996, s. 296–297.

Počet stran: jediná strana a pluralismus stran (režimy soutěživé a režimy nesoutěživé)

Zabýváme-li se počtem stran, musíme nejprve rozlišovat mezi pluralismem stran neboli pluripartismem⁴¹ a systémem jediné strany neboli monopartismem. Toto rozlišení bývá bráno za kritérium politického Východu a Západu. V zásadě a zhruba, pokud podáme potřebná upřesnění, můžeme ztotožnit totalitní režim s režimem jediné strany a liberální demokracii s pluralismem stran, i když režim jedné strany fungoval také ve Španělsku, v několika latinskoamerických zemích a i když tzv. lidovědemokratická zřízení v zemích střední a východní Evropy tolerovala některé satelitní nekomunistické strany.

Raymond Aron je jedním z těch, kdo zvolili kritérium rozlišení na pluralitu stran (režimy ústavně pluralitní) a jedinou stranu (režimy monopolní strany), a pokusil se to zdůvodnit.⁴² Když klasičtí političtí myslitelé klasifikovali režimy podle počtu nositelů svrchovanosti na monarchii, aristokracii a demokracii, nemohli znát fenomén reprezentace (zastoupení), který se objevuje později a uvědomuje si ho až Montesquieu. Zatímco v Řecku shromáždění lidu přijímalo rozhodnutí skutečně přímo, reprezentativní (zastupitelský) princip znamená, že formální nositel svrchovanosti, například lid, už pak nemůže splývat s nositelem reálným. A forma reprezentace je dána právě tím, zda existuje jediná strana nebo pluralita stran. Dnes je tedy lépe použít početní kritérium na politické strany. Tím uplatňujeme na moderní politiku klasický přístup. Dnes, kdy takřka každý tvrdí, že moc vychází z lidu a kdy je demokratická svrchovanost přijímána jako samozřejmá, záleží především na institucionální formě vyjádření demokratického principu.

⁴¹ Opět připomínám, že „pluralismus stran“ je něco zcela jiného než „systém více stran“. Systém více stran je jedním z českých ekvivalentů multipartismu a označuje systém více než dvou stran, zatímco pluralismus stran označuje systémy, v nichž může rovnoprávně působit více než jedna strana. Protikladem pluralismu stran (tj. soutěživých politických systémů) je systém jediné strany (tj. nesoutěživý politický systém). Naproti tomu protikladem systému více (než dvou) stran (tj. multipartismu) je systém dvou stran (tj. bipartismus), ale oba tyto systémy jsou pluralitní, tj. oba jsou soutěživé stranické systémy. Výraz „systém více stran“ je tedy matoucí a měl by být v češtině nahrazen nejlépe výrazem ve světové literatuře (angličtině, francouzštině, italštině atd.) běžným, jímž je „multipartismus“. Z českých výrazů by pak menším zlem byl „systém mnoha stran“ nebo „mnohostranický systém“.

⁴² Viz R. Aron, *Démocratie et totalitarisme*, kap. IV. a V., český překlad *Demokracie a totalitarismus*, 1993.

Jediná strana a pluralismus stran symbolizují dvě charakteristické formy institucionálního vyjádření principu ideje svrchovanosti lidu.

Jsme ostatně svědky toho, že Sovětský svaz přechází z vlády jednotlivce na kolektivní vedení, aniž by došlo k podstatné změně režimu. Naproti tomu přechod od monopolu nebo hegemonie jedné strany k soutěži mezi dvěma nebo více rovnoprávnými stranami vyvolává zásadní změnu. Evropa je, jak se zdá, po 2. světové válce ovládána protikladem mezi režimy, v nichž si jediná revoluční strana vyhrazuje monopol nebo hegemonii na politickou činnost, a režimy, v nichž pluralita stran akceptuje pravidla pokojného soutěžení o moc. Případ maďarské revolty roku 1956 ukazuje, že zhroucení monopolu vede bezprostředně k druhé alternativě – k pluralitě stran.

Kromě toho, jak jsme uvedli u příležitosti genealogické klasifikace politických stran, strany institucionalizují štěpení vycházející z konfliktů (např. církve – stát, centrum – periferie, vlastníci – pracující). Moderní společnosti nejsou stejnorodé, jsou rozděleny do tříd. Lidé se organizují do skupin, které spolu soupeří například o rozdělování národního důchodu, přičemž vycházejí mimo jiné ze své představy, jak by měl vypadat politický režim.

V tomto kontextu je smysl protikladu jediné strany a pluralismu stran jasný. Buď dovolujeme různým politickým skupinám, aby se svobodně organizovaly do stran, získávaly lidovou podporu ve volbách a mohly tak dospět k moci v soutěži s jinými stranami. Anebo jediná strana nedovoluje jiným, aby s ní soutěžily o moc: ať už prostě proto, že jí jde jen o udržení u moci (na což nepotřebuje ideologii), či proto, že je vyzbrojena revoluční mesianistickou ideologií a že se považuje za její jedinou povolovanou vykladačku. Tato ideologická strana je pak podle Arona postavena před následující alternativu: buď permanentní revoluce, nebo stabilizace, ať už tradiční nebo technokratická. Nestačilo by pak, aby se při této stabilizaci začala respektovat volební pravidla uvnitř jediné strany? „Ale až by se k tomu dospělo, čím by se ospravedlnil monopol strany? A kdyby existovalo více skupin svobodně soutěžících ve straně, proč je nenazvat stranami?“⁴³

To svého času pochopil Václav Havel, když roku 1968 napsal ve své známé stati *Na téma opozice*: „Nejdůležitějším prostředkem a samozřejmým důsledkem demokracie, její podstatou – totiž skutečným zdrojem našich záruk – je... veřejná a zákonná soutěž o moc. ... Rovněž předpo-

⁴³ Viz R. Aron, op. cit., s. 107, český překlad s. 57. Můj překlad není totožný s Jochmanovým.

klad, že dostatečná záruka demokracie je ve vnitřní demokratizaci vedoucí strany (ochotné tolerovat i cosi jako vnitrostranickou opozici), považují za iluzorní. Nejen proto, že – zásadně – jedinou skutečnou demokracií je ta, jež platí ve stejné míře pro všechny, ale i z jiného důvodu: patří přece k hořké zkušenosti všech revolucí, že neobnoví-li politická skupina, která v nich převzala veškerou moc, zavčas svou kontrolu zvenčí, ztratí nutně dříve nebo později i svou vnitřní sebekontrolu a začne pomalu, ale jistě degenerovat. Neboť neživeny kontrolními tlaky zvenku zkvalitňujícími skupinu jako celek, odumírají nutně i všechny vnitřní kontrolní tlaky ve skupině zkvalitňující její vedení a skupina, místo aby se permanentně a přirozenou cestou regenerovala, nezadržitelně kornatí, odcizujíc se stále hlouběji skutečnosti. ... Jinými slovy: neumožní-li komunistická strana co nejrychlejší rozvoj své kontroly zvenčí, nebude mít záruku, že po nějakém čase opět zvolna nezdegeneruje. Jak je vidět, bez celospolečenské demokracie nemůže nikdy natrvalo vydržet ani demokracie vnitrostranická. Nikoli tedy, že druhá zaručuje první, ale právě naopak: první zaručuje druhou. ... Opravdu: o demokracii lze vážně mluvit jen tam, kde má lid možnost – jednou za čas – svobodně si zvolit, kdo mu má vládnout. Což předpokládá existenci aspoň dvou souměřitelných alternativ. Totiž dvou svéprávných, rovnoprávných a navzájem na sobě nezávislých sil, z nichž obě mají tutéž šanci stát se vedoucí silou ve státě, rozhodne-li tak lid.“⁴⁴

Jeden z nejvýznamnějších dnešních specialistů na politické strany, Giovanni Sartori, se zabývá námitkou, podle níž soupeření mezi politickými vůdci existuje nejen za pluralismu stran, ale i tehdy, když existuje jen jediná strana. V těchto dvou situacích je zásadní rozdíl, zdůrazňuje Sartori.⁴⁵ Rivalita mezi vůdci v systému jediné strany je bojem

⁴⁴ V. Havel, „Na téma opozice“, duben 1968, otištěno poprvé v týdeníku *Literární listy* 6. dubna 1968. Přetištěno např. ve sborníku V. Havel, *Do různých stran*, Lidové noviny, Praha 1989, s. 413–420. Uvedené citáty jsou ve výše zmíněném sborníku na s. 413, 414, 415 a 417.

⁴⁵ Viz G. Sartori, *Théorie de la démocratie*, A. Colin, Paris 1973, s. 69–70. Tento francouzský překlad byl na autorovu žádost proveden podle rozšířeného a revidovaného amerického vydání z roku 1962, které vyšlo pod názvem *Democratic Theory*. Navíc byl ve srovnání s americkým originálem doplněn dvěma Sartoriho články redigovanými pro *International Encyclopedia of the Social Sciences* publikovanou roku 1968 (1. vydání Sartoriho díla vyšlo italsky r. 1957 pod názvem *Democrazia e definizioni*). Bratislavské nakladatelství Archa vydalo roku 1993 pod názvem *Teória demokracie* slovenský překlad poslední přepracované americké verze této Sartoriho knihy, která vyšla v anglickém originále roku 1987 pod názvem *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham House Publishers, Chatham, New Jersey.

mezi vůdci, kteří se staví přímo proti sobě. Problémem vůdce jedné frakce je, aby se zmocnil strany a státu, a mohl tak oboje ovládat. V systému plurality stran se soutěžení mezi vůdci netýká frakcí, ale stran, vůdcové se tedy staví proti sobě nepřímě. Vstupují do soutěže jeden s druhým tak, že svůj pohled obrací k voličům. Soupeření mezi vůdci zde závisí od voličů, kterým chtějí vládnout. V případě jediné strany stát a strana jsou vzájemným odrazem, zrcadlovým odleskem, zatímco v případě plurality stran tomu tak není.

Sartori kombinuje ve své typologii systémů stran dvě kritéria: počet stran a jejich ideologii (přesněji ideologickou intenzitu v režimech nesoutěživých a ideologickou vzdálenost v režimech soutěživých). Konstatuje, že jednou z nejzávažnějších mezer literatury věnované systémům stran je, že dostatečně nerozlišovala mezi radikálně odlišnými případy, jež se skrývají za etiketou „jediná strana“. Sartori zde rozlišuje mezi systémy: 1) jediné strany v přísném slova smyslu, 2) hegemonské strany a 3) predominantní (převládající) strany; uvnitř každé z těchto tří kategorií provádí další rozdělení.⁴⁶

Zatímco režim jediné strany v plném slova smyslu nedovoluje žádnou jinou stranu, hegemonské systémy povolují podřízené satelitní strany, kterým však neumožňují, aby s nimi otevřeně soutěžily o moc a mohly tedy ohrozit jejich hegemonii. Pokud jde o systémy převládající strany, volební soutěž tam normálně probíhá, ale jedna strana regulérně vyhrává jedny volby za druhými a udržuje se tak velmi dlouho u moci.

Začneme systémem predominantní (převládající) strany, který nesmí být směřován se systémem strany dominantní.⁴⁷ Systém predomi-

⁴⁶ Celkově Sartori podává tuto typologii systémů stran: 1) systém jediné strany, 2) hegemonské strany, 3) predominantní strany, 4) bipartismus, 5) umírněný multipartismus (neboli omezený pluralismus), 6) extrémní multipartismus (neboli polarizovaný pluralismus) a 7) atomizovaný systém (viz G. Sartori, „The Typology of Party System: Proposals for Improvement“, in: E. Allardt, S. Rokkan, *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, Free Press, New York 1970, s. 322–333; Sartori tuto svou typologii převzal a rozvinul ve svém důležitém spise *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, New York 1976, kap. V, VI a VII).

⁴⁷ Pojem dominantní strana zavedl Maurice Duverger a později Gabriel Almond. Pojednáme o něm, až budeme rozlišovat strany podle velikosti a zejména vývoj velikosti stran v čase. Připomeňme, že dominantní strana je po určité období – řekněme víc než troje řádné volby po sobě – podstatně větší než kterákoli jiná politická strana. Nemusí mít však sama nadpoloviční většinu poslaneckých křesel. Naproti tomu predominantní (převládající) strana získá po stejné období víc než trojích řádných voleb po sobě nadpoloviční většinu

nantní neboli převládající strany je systém, v němž jiné strany nejen smějí existovat, ale skutečně působí jako legitimní, uznaní soupeři a konkurenti predominantní strany, na které jsou nezávislí. Systém predominantní strany je tedy pluralitní systém, v němž dlouho nedochází ke střídání u moci (alternaci), protože jedné a téže straně se daří mnohokrát po sobě dobýt nadpoloviční většiny parlamentních křesel. Existuje tam však možnost skutečné a otevřené opozice. Predominantní strana proto může svou pozici kdykoli ztratit a jiná strana ji může vystřídat; žádná ústavní ani faktická překážka (manipulace pravidel hry, např. při volbách) tomu nebrání.

Příklady bychom mohli najít v některých státech USA, v Japonsku, v Indii nebo Norsku. Systém predominantní strany může být jednou z variant bipartismu (na jihu USA) nebo multipartismu (strana Kongresu v Indii), ale normálně může být predominance, převládání jedné strany, jedním z výsledků dvoustranické formy.

Pokud jde o hegemonskou stranu, je to něco úplně jiného. Polský politolog Jerzy J. Wiatr vztahuje termín hegemonská strana na komunistické Polsko. „V jistých socialistických zemích pozorujeme zajímavou politickou konstelaci, spočívající v koexistenci více politických stran, které kooperují; jedna z nich, komunistická strana, hraje v tomto systému vedoucí úlohu. Ostatní strany disponují na všech úrovních vládními a administrativními místy a podílí se na politických rozhodnutích v té míře, v níž se týkají skupin nebo vrstev, jež reprezentují; ovlivňují veřejné mínění prostřednictvím svých vlastních propagačních orgánů, aniž by se však snažily podřívát postavení hegemonské strany.“⁴⁸

poslaneckých křesel, ale nemusí být podstatně větší než kterákoli jiná strana (např. při dvoustranickém formátu může být rozdíl mezi predominantní a druhou stranou poměrně malý). Stranu, která by byla predominantní i dominantní zároveň, můžeme nazývat „ultradominantní“. Pojem ultradominantní strana navrhl R.-G. Schwartzberg (*Sociologie politique*, Montchrestien, 3. vyd., Paris 1977, s. 578 a násl.) a chápe ji jako stranu, která v pluralitním režimu a za skutečně svobodných voleb je mnohem silnější než všechny ostatní strany, deklasuje všechny své rivaly a sama pravidelně dosahuje nadpoloviční většiny parlamentních křesel. Ostatní strany tedy nejsou zakázány, ale ultradominantní strana může mít pokušení zneužít této své pozice a chovat se jako hegemonská strana.

⁴⁸ J. J. Wiatr, „One Party-System: the Concept and Issue for Comparative Studies“, in: E. Allardt, Y. Liittunen (eds.), *Cleavages, Ideologies, and Party Systems*, The Academic Bookstore, Helsinki 1964, s. 281–290. Cituji podle: G. Ionescu, *The Politics of the European Communist States*, Weidenfeld and Nicolson, London 1967, s. 248 (franc. překlad: *L'Avenir politique de l'Europe orientale*, SEDEIS, Paris 1967, s. 317).

V takové situaci neexistuje žádné soupeření o moc, ani formální, ani faktické. Jiné strany smějí existovat, ale jen jako satelity, neboť nemohou soutěžit o moc s hegemonickou stranou jako rovné s rovnou. Nejenže ke střídání u moci (alternaci) nedochází, ale ani k němu v rámci toho systému dojít nemůže. Ať je politika hegemonické strany jakákoli, její panství nesmí být uváděno v pochybnost. Zkrátka systém hegemonické strany – na rozdíl od predominantní strany – nepatří k pluralitním systémům. Hegemonická strana představuje zdání, nikoli však podstatu politické soutěže, protože neumožňuje skutečnou a otevřenou opozici. To, že se řada autokratických režimů snaží udržet nebo dokonce organizovat zdání plurality stran, charakterizuje D.-L. Seiler vtipně jako „čest, kterou neřest prokazuje ctností“.⁴⁹

Přejdeme k režimům **jediné strany** (monopartismu) v přesném slova smyslu, které znemožňují jakékoli jiné straně existovat a zakazují de iure i de facto každý pluralismus stran. Podle toho, do jaké míry je jediná strana totalitní, více či méně nesnášenlivá nebo utlačující, Sartori rozlišuje tři **typy** jediné strany:

- 1) totalitní (ideologická) jediná strana,
- 2) autoritářská jediná strana,
- 3) pragmatická jediná strana.

Je to v souladu s tím, jak La Palombara a Weiner používají za jednu z dimenzí kontinuum „ideologie – pragmatismus“ s tím, že Sartori ji aplikuje nejen na systémy soutěživé, ale na všechny stranické systémy. Rozdíl mezi ideologickou a pragmatickou stranou odpovídá zhruba rozlišení mezi stranou s doktrínou a stranou bez doktríny. Pragmatická nebo slabě ideologická mentalita se spokojuje s tím, že kontroluje struktury, zatímco režimy, které mnoho vyžadují od společnosti, se obvykle uchylují k intenzivní ideologické mobilizaci.

Vezměme si podrobněji jeden příklad netotalitní, pragmatické jediné strany. V Turecku působila kemalovská Republikánská strana lidu od roku 1923 do roku 1946 jako jediná strana. Její ideologie neměla charakter „řádu“ (německy Bund), jako je tomu u komunistických nebo fašistických stran. Měla ráz podstatně pragmatický a prozápadní, okcidentalistický, šlo jí o modernizaci Turecka. Za tím účelem se stavěla proti islámu, v němž viděla překážku modernizace. Odtud její antiklerikalismus a racionalismus; v tom se blížila liberálům 19. století. Její nacionalismus se příliš neliší od nacionalismu, který otrásl Evropou roku 1848.

⁴⁹ D.-L. Seiler, *Les partis politiques*, s. 27.

To, že jiné strany nepřipouštěla, neodůvodňovala ideologicky: ani tím, že představuje revoluční předvoj, ani snahou vytvořit beztrždní společnost, ani jinak. Kemal se dokonce několikrát pokusil vyzkoušet určitý pluralismus, například v roce 1930 nechal vytvořit liberální stranu, kterou později nerad rozpustil, když se stala baštou náboženských fundamentalistů.

Dále pak tato turecká jediná strana neměla nijak totalitní strukturu. Nespočívala ani na buňkách, ani na milicích, dokonce ani na sekcích, jednalo se spíš o kádrovou stranu (stranu notáblů), i když často organizovala veřejné schůze určené k politické výchově mas. Vstup do strany byl otevřený, neznala čistky ani vylučování, uniformy, slavnostní přehlídky, průvody nebo tuhou disciplínu. Okolo vlivných osobností se v ní mohly utvořit četné frakce.

Turecko před rokem 1946 nebylo ani fašistickým, ani demokratickým režimem. Volby byly plebiscitem jediného kandidáta a základní svobody byly značně omezeny. Podobně tomu bylo v Salazarově Portugalsku, kde ovšem jediná strana, Národní jednota, hrála v zemi roli mnohem méně výraznou a byla slaběji organizována. Jediné strany netotalitního, pragmatického typu lze nazvat s Duvergerem stranami „virtuálně pluralitními“.

Podobně jako režimy jediné strany lze režimy hegemonické strany roztřídit na dva typy:

1) ideologické hegemonické strany a 2) pragmatické hegemonické strany.

Takzvaná lidovědemokratická zřízení východní a střední Evropy představují systém ideologické hegemonické strany, kde ostatní strany jsou stranami satelitními. Satelitní strany sice mohou dostávat místa ve vládě a státní správě, ale nepodílí se na moci *optimo iure*, stejným právem, a jejich nerovnoprávnost ve vztahu k hegemonické straně jim brání, aby k ní zaujímaly nezávislý postoj. I v nejlepším případě, který reprezentovalo Polsko, byl systém hegemonické strany nanejvýš parodií politické soutěže, simulováním pluralismu. Přesto se Sartori domnívá, že hegemonická strana nemá být zaměňována se stranou jedinou. Proč simulovat soutěž stran? Podle Sartoriho se může jednat o bezpečnostní pojistku a příliv informací, přičemž hegemonická strana vykonává svou vůli, ať jsou tyto informace jakékoli.

Pokud je případ ideologické hegemonické strany poměrně jasný, u pragmatické hegemonické strany tomu tak už není. Je těžké najít tuto kategorii v praxi a jasně ji odlišit od jediné pragmatické strany. Portugalsko za Salazara bychom mohli podle Sartoriho zařadit do pragma-

tické jediné strany, zatímco Mexiko spíš do pragmatické hegemonické strany.⁵⁰

Jako stranický systém je samozřejmě jediná strana odlišná od pluralismu a je třeba ji zkoumat zvlášť. Totalitní strana však nemusí být jen v systému jediné strany. Historicky vzato, řada velkých jediných stran byla nejprve opozičními stranami v rámci pluralitního režimu a jejich struktura se nějakým zásadním způsobem nezměnila po nabytí mocenského monopolu: jejich totalitní podstata, jejich charakter „řádu“, jejich autokratická a centralizovaná struktura vznikají často v rámci demokratického systému. Mezi totalitními jedinými stranami a totalitními stranami působícími v rámci pluralitních režimů není základní strukturní rozdíl: Komunistická strana Sovětského svazu (KSSS) a Komunistická strana Francie (KSF) jsou si podobné víc než KSF a Francouzská radikální strana.⁵¹

⁵⁰ Viz G. Sartori, „The Typology of Party System: Proposals for Improvement“, in: E. Allardt, S. Rokkan, *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, cit. vyd. Je samozřejmě, že rozlišování jediných (a hegemonických) stran podle kritéria „ideologie – pragmatismus“ úzce souvisí s rozlišováním totalitních a autoritářských politických systémů. Na toto téma existuje rozsáhlá literatura obsahující vedle známých spisů také důležité stati. Zmíníme se aspoň o autorech jako jsou Hannah Arendtová, Raymond Aron, Philippe Bénéton, Alain Besançon, Zbigniew Brzezinski, Carl J. Friedrich, Pierre Hassner, P. Hollander, Jane Kirkpatricková, Leszek Kolakowski, Claude Lefort, Juan J. Linz, Richard Löwenthal, Robert A. Nisbet, Jacques Rupnik, Giovanni Sartori, Leonard Schapiro, J. L. Talmon, Robert Tucker. V české původní odborné literatuře je pojem totalitarismus důkladně a seriózně rozebírán v 1. svazku díla *Otázky demokracie* Vladimíra Čermáka (vydala Academia v Praze 1992). Do češtiny byla také přeložena mj. Aronova významná práce *Demokracie a totalitarismus* a zajímavá stať hraběte Karla Ballestrema „Neřešitelný rozpor teorie totalitarismu“ (in: *Střední Evropa*, č. 22/1992, s. 35–48). Kdo se chce seznámit s povrchní kritikou pojmu totalitarismus, jak se v posledních desetiletích často vyskytuje u „pokrokových“ anglosaských intelektuálů, může si přečíst heslo „Totalitarismus“ v jinak celkově kvalitní *Blackwellově Encyklopedii politického myšlení* (český překlad vydal Proglas v Brně 1995, viz s. 530–531). Ve Francii se pojmem totalitarismus zabývali specialisté zejména od sedmdesátých let daleko vnímavějším způsobem. Pozoruhodný je např. francouzský sborník *Totalitarismes*, který vydal Guy Hermet ve spolupráci s Pierrem Hassnerem a Jacquesem Rupnikem (Economica, Paris 1984) a kniha Philippa Bénétona *Introduction à la politique moderne* (Hachette, Paris 1987). Z nejnovějších statí věnovaných pojmu totalitarismus v angličtině stojí za zmínku zejména velmi přesný a vyvážený rozbor Giovanniho Sartoriho „Totalitarianism, Modelmania and Learning from Error“, který vyšel v odborném časopise *Journal of Theoretical Politics*, č. 5/1993. Sartori věnoval pojmu totalitarismus už dříve velkou část 7. kapitoly své knihy *The Theory of Democracy Revisited* (1987), slovenský překlad *Teória demokracie*, cit. vyd., zejm. s. 192–204.

⁵¹ Viz M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 350–351.

Ostatně strana, která má totalitní ráz, se snaží zrušit pluralismus stran, pokud to jen může. Lze říci, že totalitní strana uvnitř pluralitního režimu představuje, jak se vyjadřuje současný francouzský politolog Philippe Braud,⁵² „anticipovanou“ jedinou stranou.⁵³ Komunistické strany v rámci monopolistického politického režimu a komunistické strany v rámci pluralitního režimu se neliší jako vlk a beránek, nýbrž jako vlk, který si pochutnává na své oběti, a vlk, který si cení zuby na kořist, jíž prozatím není schopen se zmocnit. Pravá tvář komunistické strany se sice plně projeví, až když získá totální moc, ale už předtím jsou její organizace a její ideologie přípravou na tento budoucí stav. Dalo by se analogicky říci, že komunistická strana je v pluralitním režimu jakýmsi dočasným poutníkem v slzavém údolí, který se tam osvědčuje a připravuje na plný život v budoucím systému jediné totalitní strany.⁵⁴

Cílem komunistických stran v pluralitních režimech je uchopení totalitní moci, zatímco cílem komunistických stran u moci je udržení této

⁵² Viz P. Braud, *La vie politique*, Presses universitaires de France, Paris 1985, 2. vyd. 1990, s. 95–96.

⁵³ Připomeňme, že jiný názor v této otázce hlásá např. D.-L. Seiler, podle něhož, jak uvádíme v jiném kontextu, se prvý komunistická strana změnila ve své podstatě, jakmile odstranila nebo ochočila své soupeře (viz D.-L. Seiler, *Le cas des partis politiques dans les nouvelles démocraties de l'Est européen*, Université de Lausanne, Institut de science politique, Lausanne 1991, s. 16). Braudovu tezi, podle níž je totalitní komunistická strana v pluralitním systému anticipovanou jedinou stranou, lze však považovat za nespornou.

Teoreticky je ovšem možný vývoj komunistické strany od totalitního rázu směrem ke specializovanému (tj. demokratickému) jak v konkurenčním prostředí (příklad: Itálie), tak v režimu monopolní (jediné nebo hegemonické) strany (příklad: Maďarsko). V obou případech je však neobyčejně obtížný a nepravděpodobný, mj. proto, že totalitní vnitřní struktura komunistické strany účinně brání takové metamorfóze. Přesto některé komunistické strany na Západě institucionalizaci konfliktu, který vtělují, pomohly tento konflikt oslabit, a pak samy přecházely postupně zleva doprava, tj. od revolucionářství k reformismu a – podobně jako půlstoletí před nimi sociální demokraté a socialisté – začaly se postupně integrovat do západní demokracie.

⁵⁴ Zdeněk Mlynář svého času (v září 1975) v jednom interview pro švédský rozhlas a televizi prohlásil, že politika západoevropských komunistických stran je něco právě tak skutečného jako politika komunistických stran socialistických zemí (Viz *Hlasy z domova*, Index, Köln 1976, s. 97–98). Je třeba to chápat v daném kontextu; pokud však vezmeme myšlenku jako takovou, je třeba namítnout, že nelze klást na stejnou úroveň zkušenost západních komunistických stran, které zůstávají mimo vládu nebo na jejím okraji, s komunistickými stranami, které dlouhá desetiletí ovládají své země. K poznání komunistických stran je užitečnější zkoumat jejich chování především tam, kde mají volné ruce k provádění své politiky, než věřit volebním slibům komunistických stran v pluralitních režimech. Platí to tím spíš, že komunismus existoval v mnoha zemích světa a aspoň některé z nich

totalitní moci. Spravovat utopii je jedna věc, připravovat její nástup je druhá věc.⁵⁵ Rozdíl ovšem spočívá spíš v celkové konstelaci (která se věru radikálně mění) a v důsledku toho v roli, kterou v ní komunistická strana hraje, než v charakteru komunistické strany samé, který zůstává v podstatě nezměněný.

Proč? Plyne to jednak z její organizační struktury (včetně tzv. demokratického centralismu), jak na to právem poukazuje Duverger, jednak také z její elitářské a mesianistické koncepce: považuje se totiž za revoluční avantgardu (neboli předvoj), která je sice před revolucí nucena pohybovat se na pluralitní politické scéně, ale jejíž úsilí je zaměřeno k úplné kontrole politického života a jež se prohlašuje za výlučného nositele historického poslání.⁵⁶

Je otázkou, máme-li následovat Duvergera, když spatřuje zásadní rozdíl mezi jedinými stranami vytvořenými v režimech do té doby pluralitních a jedinými stranami založenými v autokratických režimech, které doposud nepoznaly pluralitní demokracii. Podle tohoto hlediska by jen první byly protidemokratické, zatímco druhé by se daly charakterizovat jako revoluční, pokrokové a představovaly by krok vpřed směrem k demokracii a sociální rovnosti. Proti tomu lze leccos namítnout. Zaprvé, pokud by byl špatně fungující pluralitní režim někdy vystřídán pragmatickou či autoritářskou jedinou stranou, mělo by to pro celou společnost dopad méně tragický než vláda totalitní jediné strany (byť by byla tzv. pokroková). Zadruhé ty jediné strany, které se snaží modernizovat zemi doposud málo rozvinutou a nedemokratickou, mohou být také buď pragmatické, nebo totalitní, v čemž je velký rozdíl. Zatřetí totalitní jediná strana revolučního typu staré sociální nerovnosti nahrazuje novými (nomenklatura atd.) a – jak se dnes ukazuje – sociálně-ekonomické výsledky jejího dlouhodobého panství jsou při přechodu k moderní demokratické a tržní společnosti do značné míry nepoužitelné.

Určité opatrnosti je ostatně třeba nejen ve vztahu stran k minulosti, ale i k budoucnosti. Podle vztahu k budoucnosti by se daly rozlišovat přechodné či „dočasné“ jediné strany od „definitivních“ jedinečných stran.

byly – nebo ještě jsou – poměrně nezávislé, což znamená, že nelze všechno svádět na vnější tlak Sovětského svazu (viz M. Novák, *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou. Les formes de l'opposition en Union soviétique et en Tchécoslovaquie de janvier 1968 à janvier 1990*, Georg, Genève 1990, s. 200).

⁵⁵ Viz A. Besançon, *Court traité de soviétologie*, Hachette, Paris 1976, s. 98.

⁵⁶ Viz P. Braud, *ibid.*

Zde je především třeba, jak uvádí Duverger, aby po slovech následovaly činy. Sliby nic nestojí a totalitní povaha stran je vážnou překážkou na cestě k demokracii.

Praxe jediné strany předchází její teorii. Pokud jde o pragmatické jediné strany, některé státy ji měly, aniž by ji vůbec doktrinálně koncipovaly (kemalovské Turecko, Salazarovo Portugalsko). Dokonce i totalitní jediné strany nijak nespěchaly s tím, aby mocenský monopol komunistické strany zakotvily v ústavě. V Sovětské svazu jsme museli čekat až na stalinskou ústavu z roku 1936, prohlašovanou za nejdemokratičtější na světě, kde mu byl věnován článek 126: „Nejaktivnější a nejuvědomělejší občané dělnické třídy a ostatních vrstev pracujících se sdružují v Komunistické straně Sovětského svazu, jež je předvojem pracujících v jejich boji za upevnování a rozvíjení socialistického zřízení a která představuje vedoucí jádro všech organizací pracujících, jak společenských, tak státních.“

Stojí za zmínku, že v sovětské ústavě z roku 1977, tj. už po podepsání Helsinského závěrečného aktu, je tento mocenský monopol komunistické strany ještě víc rozvinut. Její článek 6 nejenom v podstatě reprodukuje citovaný článek 126 stalinské ústavy, když uvádí: „Komunistická strana Sovětského svazu je silou, která vede a orientuje sovětskou společnost, je jádrem jejího politického zřízení, státních a společenských organizací,“ ale navíc ještě dodává: „Komunistická strana, opírající se o marxisticko-leninské učení, určuje obecnou perspektivu rozvoje společnosti, orientaci vnitřní a zahraniční politiky SSSR, řídí veliké tvořivé dílo sovětského lidu, vtiskuje mu organizovaný a vědecky podložený ráz v jeho boji za vítězství komunismu.“

Jak se liší komunistické a fašistické jediné strany? Duverger staví proti sobě komunistický optimismus a fašistický pesimismus. Komunistická filosofie je dědičkou osvícenské filosofie a víry v pokrok. Zlatý věk, věk beztrždní společnosti, skoncování s vykořisťováním je před námi. Zářná budoucnost, zítřky, které zpívají – to jsou typicky komunistické slogany. Fašisté hledají zlatý věk spíš v minulosti, ve starém dobrém čase, anebo hlásají, že zlatý věk není, existuje cyklický vývoj, člověk je v podstatě stále stejný. Komunismus je egalitářský, rovnostářský, zatímco fašismus je aristokratický. Jenom komunismus představuje globální vizi světa, fašismu se to plně nepodařilo.

Pokud jde o stranické struktury, jsou blízké úzkou centralizací a vertikálními vazbami. Komunistické strany oficiálně své vůdce volí, kdežto fašistické strany je jmenují, ale v praxi je rozdíl menší než v teorii. Komunistické strany jsou založeny na buňkách, fašistické na milicích,

ale milice po uchopení moci nutně pozbývají na významu, jinak by tvořily stát ve státě.

Nejvýznamnější rozdíl ve struktuře se týká podle Duvergera přijímání do strany. Do stran fašistického typu byl vstup vyhrazen prakticky jen mladým, kteří přešli z mládežnických organizací. V KSSS je tomu jinak, není třeba přejít z Komsomolu. Musí tam však být patronát (ručitelství) tří členů strany a kandidát musí projít zkušebním obdobím jednoho roku.⁵⁷ Tyto rozdíly v rekrutování jsou důležité; strana chce tvořit avantgardu, elitu, způsob výběru je tedy podstatný. Fašistické strany byly uzavřené; ten, kdo nebyl jejich členem předtím, než se strana zmocnila vlády, neměl prakticky šanci do ní vstoupit. Mohly se do ní dostat jen nové generace, a to po dlouhém školení. Fašistické strany mají tedy kastovní charakter, izolují se od lidových vrstev.

Do komunistické strany není sice snadné vstoupit, ale je to pořád možné. Tuto zvláštnost komunistických stran brilantně literárně vyjádřil Ludvík Vaculík v červnu 1967 na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů: „Je to dynastie historicky nového typu, neboť zachovává jednu významnou demokratickou zásadu: kdo o to stojí, může se k ní přidat. Dynastie nemůže tedy vymřít po meči, ani po přeslici.“⁵⁸ Zatímco v komunistické straně hrají čistky důležitou roli a mají pravidelný a systematický ráz, ve fašistických stranách mají ráz pouze výjimečný. Úloha komunistické strany je dále větší a má spíš rostoucí tendenci, zatímco úloha nacistické strany v Německu a fašistické strany v Itálii po uchopení moci spíš klesá.

⁵⁷ Potom se z nich však těžko vystupuje: jak se vyjádřil Jean-Paul Sartre ve svém díle *Les mains sales*, „ze strany se vystupuje jen nohama dopředu“.

⁵⁸ L. Vaculík, Projev na IV. sjezdu Svazu čs. spisovatelů v červnu 1967, uveřejněno např. v *Literárních listech*, č. 5, 28. 3. 1968.

Literatura

(Úplné údaje k položkám, u nichž je uveden pouze autor a letopočet, najdete v Literatuře na konci knihy.)

- R. R. Alford [1963].
R. Aron [1965; čes. 1993].
B. Badie, G. Hermet [1990].
H.-G. Betz [1993].
J. Blondel [1968].
J. Blondel [1990] (Částečný český překlad „Systémy vlády. Srovnávací studie“ in: B. Říchová, A. Lisa, *Autologie světových politologů II*, skripta VŠE, Praha 1995, s. 145–191.)
V. Bogdanor [1983].
P. Braud [1985, 2. vyd. 1990].
J. Bryce [1926 a 1927].
J.-C. Colliard [1979].
R. A. Dahl [1970, 2. rozšířené vyd. 1990] (český překlad 2. vyd. 1995).
J.-M. Denquin [1985].
O. Duhamel, Y. Mény (eds.) [1992].
M. Duverger [1950].
M. Duverger [1951, 10. vyd. 1981].
M. Duverger [1955, 19. vyd. 1990].
M. Duverger [1960].
M. Duverger [1964].
M. Duverger [1986].
V. Dvořáková, J. Kunc [1995].
H. Eckstein [1968].
H. J. Eysenck [1954].
A. N. Holcombe, „Direct Primaries and the Second Ballot“, in: *American Political Science Review*, sv. 5, 1911, s. 535–552.
A. N. Holcombe, „Parties (Political) Theory“, in: *Encyclopaedia of the Social Sciences*, 2. svazek, MacMillan, New York 1933, s. 590–594.
J. a M. Charlot, „Interaction des groupes politiques“, 7. kapitola 3. svazku díla M. Grawitz a J. Leca (eds.), *Traité de science politique*, Presses universitaires de France, Paris 1985.
G. Ionescu, *The Politics of the European Communist States*, Weidenfeld and Nicolson, London 1967.
J. Jupp, *Political Parties*, Routledge and Kegan, London 1968.
R. S. Katz, *A Theory of Parties and Electoral Systems*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1980.
V. Klokočka [1991].
O. Krejčí, *Knihy o volbách*, Victoria Publishing, Praha 1994.
J. E. Lane, S. O. Ersson, *Politics and Society in Western Europe*, Sage, London 1987.

- G. Lavau [1953].
- V. Lemieux, *Systemes partisans et partis politiques*, Presses de l'Université du Québec, Montréal 1985.
- A. Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford University Press, Oxford 1994.
- J. J. Linz, „Totalitarian and Authoritarian Regimes“, in: F. I. Greenstein, N. X. Polsby (eds.), *The Handbook of Political Science. Macropolitical Theory*, Addison-Wesley, Reading 1975.
- S. M. Lipset, *Political Man*, Doubleday and Co, New York 1960.
- A. L. Lowell, *Governments and Parties in Continental Europe*, Harvard University Press, Cambridge 1896.
- T. Lowit, „Le parti polymorphe en Europe de l'Est“, in: *Revue française de science politique*, sv. XXIX, č. 4-5, srpen-říjen 1979, s. 812-846.
- P. Mair (ed.) [1990].
- J. S. Mill, *Úvahy o vládě ústavní*, Svoboda, Praha 1992.
- D. Nohlen, *Wahlrecht und Parteiensysteme*, Opladen 1989.
- M. Novák, „Malá politologická úvaha o vládní stabilitě“, in: *Parlamentní zpravodaj*, březen 1996, s. 296-297.
- J. La Palombara, M. Weiner (ed.) [1966].
- P. Perrineau, „Le Front national: un électorat autoritaire“, in: *Revue politique et parlementaire*, sv. 87, č. 918, červenec-srpen 1985, s. 24-31.
- P. Pithart, *Obrana politiky*, Panorama, Praha 1990.
- J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*, Seuil, Paris 1986.
- D. W. Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws*, Yale University Press, New Haven, 1967, 2. vyd. 1971.
- W. H. Riker, „The Number of Political Parties: A Reexamination of Duverger's Law“, in: *Comparative Politics*, říjen 1976.
- W. H. Riker, „The Two-Party System and Duverger's Law: An Essay on the History of Political Science“, in: *American Political Science Review*, sv. 76, 1982, s. 753-766.
- W. H. Riker, „Duverger's Law Revisited“, in: B. Grofman, A. Lijphart (eds.), *Electoral Laws and their Political Consequences*, Agathon Press, New York 1986.
- R. Rose (ed.), *Electoral Behavior: A Comparative Handbook*, The Free Press, New York 1974.
- R. Rose, D. Urwin, „Social Cohesion, Political Parties and Strains in Regime“, in: M. Dogan, R. Rose (eds.), *European Politics*, Macmillan, London 1971.
- W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge University Press, Cambridge 1960.
- G. Sartori, „European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism“, in: J. La Palombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton 1966.
- G. Sartori, „The Typology of Party System: Proposals for Improvement“, in: E. Allardt, S. Rokkan, *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, Free Press, New York 1970.

- G. Sartori [1976] (Český překlad dvou kapitol „Kritérium počtu“ a „Umírněný pluralismus a segmentované společnosti“ in: B. Říchová, A. Lisa, *Antologie světových politologů II*, skripta VŠE; Praha 1995, s. 115-143.)
- G. Sartori, *Teória demokracie*, Archa, Bratislava 1993.
- G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcome*, New York University Press, New York 1994.
- R. Scruton [1990].
- D.-L. Seiler, *Les partis politiques en Europe*, Presses universitaires de France, Paris 1978, 3. přepracované vyd. 1996.
- D.-L. Seiler, *La politique comparée*, A. Colin, Paris 1982.
- D.-L. Seiler [1986b].
- D.-L. Seiler [1993].
- R. Taagepera, M. Soberg Shugart, *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*, Yale University Press, New Haven 1989.
- J. J. Wiatr, „One Party-System: the Concept and Issue for Comparative Studies“, in: E. Allardt, Y. Littunen (eds.), *Cleavages, Ideologies, and Party Systems*, The Academic Bookstore, Helsinki 1964, s. 281-290.

POČET STRAN: B) DVĚ STRANY

Význam a druhy dvoustranických systémů

Ve srovnání s rozdílem mezi monopolem jediné (nebo hegemonické) strany a pluralitou rovnoprávných stran je rozlišení mezi bipartismem a multipartismem pochopitelně méně důležité. Přesto, jak to někteří jasnozřiví autoři pochopili, má tento rozdíl mezi bipartismem a multipartismem základní význam v pluralitním režimu, i když s určitou výhradou či spíš korekturou, na niž brzy poukážeme. Proč umístit hranici právě mezi dvěma stranami a více než dvěma stranami, a ne třeba mezi třemi stranami a víc než třemi stranami? Z jednoduchého důvodu. Pokud existují dvě strany, ta z nich, která ve volbách zvítězí, získá absolutní (nadpoloviční) většinu odevzdaných voličských hlasů a parlamentních křesel. Vláda se tak může opřít o stejnorodou a stabilní většinu. Naproti tomu v systému více než dvou stran se obvykle žádná strana nepodaří získat nadpoloviční většinu poslaneckých mandátů a je třeba utvořit buď víceméně nesourodou koalici, nebo menšinovou vládu: v obou těchto případech je vláda oslabena.

Prvním, kdo proti sobě stavěl bipartismus a multipartismus, byl asi A. Lawrence Lowell, který už roku 1896 zdůrazňoval spjatost multipartismu s politickou nestabilitou, protože koaliční vlády mají kratší trvání než vlády homogenní a protože parlamentní systém vede k silné a účinné vládě jen tehdy, když jedna strana má většinu.¹ Stejnou tezi pak najdeme v dnes už klasickém a dodnes cenném dvousvazkovém díle lorda Jamese Bryce *Modern Democracies* z roku 1921, které bylo česky vydáno v letech 1926 a 1927² a které je symptomaticky věnováno

¹ Viz A. L. Lowell, *Governments and Parties in Continental Europe*, Harvard University Press, Cambridge 1896, 1. svazek, s. 73–74.

² J. Bryce, *Moderní demokracie*, 2 svazky, Orbis, Praha 1926 a 1927.

právě A. Lawrence Lowellovi. Roku 1933 Arthur N. Holcombe v *Encyclopaedia of Social Sciences*³ rovněž poznamenává, že v bipartismu mají dvě velké strany tendenci ke sblížení, a opět vyzdvihuje, že koalice jsou méně stálé než strany.

Přesto když v roce 1950 zahajoval Maurice Duverger své přednášky o politických stranách a prohlašoval, že rozlišení mezi režimem dvou stran a režimem více než dvou stran je „summa divisio“ ústavního práva, znělo to stále nově a hlavně neobvykle. V prvním případě, uvádí Duverger, si prakticky jen dvě strany rozdělují poslanecká křesla; jedna z nich zajišťuje sama vládu, druhá se omezuje na svobodné vyjádření opozice; vláda je stejnorodá a silná, disponuje stabilní a soudržnou většinou. V druhém případě je k utvoření vládního kabinetu třeba koalice více stran, odlišných svým programem a svou klientelou. Takovou vládu pak ochromují jejich vnitřní rozpory a nezbytnost udržet s velkými obtížemi křehkou koalici, která tvoří parlamentní většinu.⁴

Giovanni Sartori pak přispěl k pojmovému ujasnění, když oddělil „formát“ (neboli „kategorie“, třídy) systémů stran, založené na stupni fragmentace (jinak řečeno na počtu stran), od „typů“ systémů stran, založených na stupni ideologické polarizace. Jediná strana je podle toho tedy formátem neboli kategorií, uvnitř níž se dají odlišit tři typy, jak jsme už dřív uvedli (1. totalitní neboli ideologická, 2. autoritářská a 3. pragmatická jediná strana).

Stupeň ideologické polarizace respektive ideologické vzdálenosti má velký význam právě v otázce stability a nestability za multipartismu. Multipartismus může být „umírněný“ (moderate pluralism čili umírněný pluralismus podle Sartoriho); ten je slabě polarizovaný, stabilní, „vládnutelný“; anebo může být multipartismus silně polarizovaný (extrémní neboli polarizovaný pluralismus podle Sartoriho), a jen tehdy se stává „nevládnutelný“, nestabilní. K vysvětlení toho, že některé multipartistické země jako Švýcarsko nebo Nizozemí, jejichž společnost je subkulturně rozdělená (etnicky, jazykově, nábožensky...), jsou přesto velmi stabilní, se tak Sartori dostal poněkud jinou cestou, než šli v postkomunistické České republice velmi citovaní teoretikové konsociační (konsociativní) demokracie Arend Lijphart, Hans Daalder nebo

³ Viz A. N. Holcombe, „Parties (Political) Theory“, in: *Encyclopedia of Social Sciences*, 2. svazek, MacMillan, New York 1933, s. 590–594.

⁴ Srov. M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 294.

Gerhard Lehmbruch.⁵ K podobným závěrům jako Sartori dospěl už před ním Duverger, když odpovídal na otázku, proč v některých multipartistických zemích s proporčním volebním systémem, jako například v Nizozemí, nebyla přesto vládní akceschopnost příliš ochromena. Je to podle Duvergera tím, že strany tam nejsou nesnášenlivé, ideologicky sektářské a oddělené doktrinální propastí, jako tomu bylo ve Francii, ale naopak jsou pragmatické a realistické.⁶ Val Lorwin nazývá takovou situaci subkulturně rozdělené společnosti, v níž multipartismus koexistuje se slabou ideologickou vzdáleností, „segmentovaným pluralismem“.⁷

Tento rozdíl mezi pluralismem umírněným (slabě polarizovaným, vládnutelným) a pluralismem extrémním, silně polarizovaným (nevládnutelným) je podle Sartoriho základní. Obzvláštního významu nabývá tento rozdíl, když si uvědomíme, že multipartismus je v rámci západních parlamentů spíš pravidlem, zatímco většinová strana je tam spíš výjimkou (poměr mezi nimi je tři ku jedné mezi lety 1918 a 1974), a především že stabilní vládní koalice se tam mohou utvořit (80 % vlád trvajících nejméně čtyřicet měsíců pochází právě z nich).

Je tedy třeba provést malou rektifikaci: k tomu, aby mohla být vláda stabilní a dlouho trvat, nemusí tam být systém dvou stran, pokud je slabá polarizace, tj. malá ideologická vzdálenost mezi relevantními stranami. Podobně jako slabá polarizace, také bipolarita má obvykle obdobné důsledky jako systém dvou umírněných a poměrně disciplinovaných stran, tím spíš, že bipolarita je obvykle spjata se slabou polarizací. Lze proto do značné míry souhlasit s těmi autory, kteří navr-

⁵ Z literatury věnované konsociačním demokraciím citujeme: A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven and London 1977, H. Daalder (ed.), *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands and Belgium*, Francis Pinder, London 1987, G. Lehmbruch, *Proporzdemokratie: Politisches System und Politische Kultur in der Schweiz und in Oesterreich*, Mohr, Tübingen 1967. V češtině zejména: B. Říchová, „Demokracie v pluralitní společnosti“, in: *Politologie dnes* (sborník), 1. svazek, uspořádala G. Štěchová, Kabinet pro politické vědy při Ústavu státu a práva ČSAV, Praha 1992, s. 31–45. B. Říchová také vydala spolu s A. Lisou *Antologii světových politologů II* (skriptu VŠE, Praha 1995), kde jsou mj. přeloženy tři důležité odborné stati týkající se konsociační demokracie.

⁶ Viz např. M. Duverger, *Les régimes politiques*, Presses universitaires de France, Paris 1948, 7. vyd. 1965, s. 80–81. Je tam tedy už v zárodku obsažena Lijphartova myšlenka o důležité roli způsobu chování politických elit.

⁷ Val Lorwin, „Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in the Smaller European Democracies“, in: *Comparative Politics*, sv. 3, č. 2, 1971.

hují nahradit rozlišení mezi bipartismem a multipartismem distinkcí bipolárních a multipolárních systémů stran.⁸

Abychom pochopili tyto výrazy, můžeme se opět opřít o Sartoriho, který velice přispěl k terminologickým ujasněním v politické vědě. „Bipolární“ neboli dvoupólový znamená, že faktické fungování systému stran se točí okolo dvou pólů (ať už jsou strany dvě, tři nebo čtyři). V takovém případě systém nemá střed, nemá pól středu. „Multipolární“ neboli mnohopólový označuje takový systém stran, který je organizován okolo víc než dvou pólů, a v tom případě má střed. Důležitý však není jen počet pólů, ale především vzdálenost, distance, která je odděluje. Když je spektrum politických názorů krajní, extrémní, tj. když pravý a levý pól politického systému představují vskutku „dva opačné póly“, řekneme, že systém je silně polarizovaný. Polarizovaný systém označuje tedy situace extrémní distance (vzdálenosti) a silného protikladu. V takovém případě schází základní konsensus,⁹ pokud jde o hlavní orientace, zvláště normy a postoje, ve vztahu k stávajícímu politickému režimu (takový konsensus se však nemusí vztahovat na existující vládu).

Bipartismus a polarizace jsou tedy dvě zcela odlišné věci. Například klasický britský bipartismus je bipolární, ale nikterak polarizovaný systém. Fungující bipolární systémy mají totiž tendenci směřovat do středu, jsou dostředivé. Naproti tomu polarizované multipolární systémy mají odstředivé sklony: mají centrální pól (pól středu), ale nikoli středovou (dostředivou) orientaci, nemají centristický charakter. S tím

⁸ Jak však poukazujeme dále s odvoláním na Seilera, teoreticky může existovat – přinejmenším dočasně – také bipolární systém, který je zároveň silně polarizovaný (např. Rakousko hlavně před 2. světovou válkou), i systém, který je multipolární a současně přesto jen slabě polarizovaný (Norsko). To by svědčilo ve prospěch teze G. Saniho a G. Sartoriho, podle níž nejlepší „vysvětlující proměnnou“ je stupeň polarizace.

⁹ S použitím kategorií Davida Eastona (viz D. Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley and Sons, New York 1965, zvláště 12. kapitola) Sartori vyvozuje: 1. Konsensus na úrovni společenství neboli základní konsensus předpokládá homogenní politickou kulturu; není nevyhnutelnou podmínkou demokracie, ale usnadňuje ji, a demokracie by k takovému konsensu měla směřovat, jinak se stane křehkou a může selhat. 2. Procedurální konsensus neboli konsensus na úrovni režimu je nutnou podmínkou (conditio sine qua non) demokracie. 3. Pokud jde o konsensus na úrovni politické taktiky, linie a členů vlády, platí, že „demokracie je diskuse“ a v tom smyslu patří k charakteristickým složkám demokracie disent, opozice a nesouhlas (viz G. Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham House Publishers, Chatham, N.J. 1987, 5. kapitola 1. částí; ve slovenském překladu *Teória demokracie*, Archa, Bratislava 1993, s. 92–93).

souvisí jejich rostoucí radikalizace. Když má politický systém dostředivý sklon, politický styl je tam umírněný; extremistický politický styl je naopak spjat s odstředivými tendencemi.

Zkrátka, Sartori bere v úvahu počet pólů, vzdálenost mezi póly a odstředivé nebo dostředivé tendence, které vyplývají z jejich vzájemného vztahu. Podle toho bipartismus britského typu je, jak jsme už uvedli, bipolární, ale nikoli polarizovaný; umírněný pluralismus na základě tří nebo čtyř stran je bipolární a dostředivý.¹⁰ Pokud jde pak o extrémní pluralismus (s víc než pěti „relevantními“ stranami, tj. stranami, s nimiž se musí počítat při utváření koalice nebo při volební kampani), ten je multipolární, polarizovaný a má odstředivé sklony.¹¹ Některé z těch mnoha stran jsou proti systému jako takovému („antisystémové strany“) a vládnoucí strana je konfrontována s „bilaterální neboli oboustrannou opozicí“, tj. opozicí jak zleva, tak zprava. Jak vysvětluje Sartori, z toho plyne, že v takovém systému existuje strana středu nebo skupina stran v politickém středu (tendence tam však není dostředivá, ale naopak odstředivá). Systém má tak logicky spíš tři než dva póly. Společnost je tam silně zideologizována. Michael G. Roskin například uvádí,¹² že co činí obtíže v politickém spektru nově se tvořících demokracií ve střední a východní Evropě po roce 1989, je, že liberálové se tam ocitají ve středu v bilaterální opozici jak k nacionalistické nebo agrární konzervativní pravici, tak k exkomunistické levici. Podle Sartoriho je Itálie po 2. světové válce příkladem extrémního polarizovaného pluralismu.

Takové jsou hlavní případy. Lze však souhlasit se Danielem-Louisem Seilerem,¹³ že je možno doplnit zbývající příhrádky: existují i systémy bipolární, které jsou zároveň dost polarizované, například Francie 70. a začátku 80. let tohoto století, nebo – případ ještě markantnější – Rakouská první republika, kde „austromarxisté a klerofašisté na ulici navazovali na

¹⁰ Seiler tvrdí, že nepolarizovaný bipolární systém se těžko kombinuje s multipartismem: není podle něho znám prakticky žádný příklad, leda tzv. systém dvou a půl stran, který podle Blondela charakterizoval Kanadu (viz D.-L. Seiler, *La politique comparée*, A. Colin, Paris 1982, s. 132).

¹¹ Viz G. Sartori, „European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism“, in: J. La Palombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, 1966, s. 138–139.

¹² Viz M. G. Roskin, „The Emerging Party System of Central and Eastern Europe“, in: *East European Quarterly*, sv. XXVII, č. 1, březen 1993, s. 47–63, zejm. s. 58–59. Srovnej též: B. Říchová, „Demokracie a minulost v nás“, in: *Přítomnost*, č. 8/1992, s. 1–2.

¹³ Viz D.-L. Seiler, *La politique comparée*, cit. vyd., s. 128 a násl.

své parlamentní souboje“ (Seiler). Taková kombinace silné polarizace s bipolaritou však je těžko dlouhodoběji udržitelná. Konečně lze najít také příklady multipolárních systémů, které jsou přesto jen slabě polarizované, například Norsko.

Podle Sartoriho dále pak není totéž, když řekneme: „tento systém obsahuje dvě strany“ a „tento systém má dvoustranické vlastnosti, tj. funguje podle pravidel bipartismu“. Například v Rakousku od roku 1946 systém dost dlouho spočíval na dvou stranách, ale postrádal aspoň po dvě desetiletí funkční vlastnosti bipartismu (zejména alternaci). Naopak Austrálie nepatřila k dvoustranickému formátu (byly tam tři relevantní strany), ale patřila k dvoustranickému typu, tj. její systém fungoval podle pravidel bipartismu.

Jak na to upozornil Seiler, v bipartismu obvykle stojí proti sobě strany vzešlé ze štěpení vlastníci – pracující (anglický model, který ve své nejčistší podobě reprezentoval Nový Zéland), zatímco ve Spojených státech je bipartismus založen na soupeření stran, jejichž pramenem je rozštěpení centrum – periferie.

Jean Blondel navrhl rozlišovat mezi bipartismem dokonalým a nedokonalým („systém dvou a půl strany“, jako je tomu ve Spolkové republice Německo) a multipartismem dokonalým (čistým) a nedokonalým (s dominující stranou, jako ve Švédsku). Duverger rozlišoval skutečný bipartismus (britského typu s disciplinovanými stranami) od pseudobipartismu (amerického typu s pružnými, tj. neukázněnými stranami) a od tzv. paradualistického systému, tj. systému dvou a půl stran; pokud jde o multipartismus, stavěl skutečný multipartismus proti zdánlivému neboli bipolárnímu multipartismu (v němž strany utvářejí dvě velké a stabilní koalice).

Které strany však máme počítat a které nikoli, máme-li rozhodnout, jedná-li se o systém dvou stran? Jinými slovy, které strany jsou „relevantní“? Pokud jde o strany s vládním posláním a ideologicky přijatelné eventuálním partnerům, může být podle Sartoriho malá strana pokládána za bezvýznamnou tehdy, když není nikdy nutná ani užitečná k žádné většinové koalici. Malá liberální strana je například ve Spolkové republice Německo potřebná vládnoucí straně, ať je to křesťanská, nebo sociální demokracie. Není to tedy strana bezvýznamná, bývá oním pověstným jazýčkem na váze. Kdyby Německo zavedlo většinový volební systém, liberální strana by se stala patrně bezvýznamnou a z Německa by se podle všeho stal příklad bipartismu. Nespadá-li Německo podle striktních Sartoriho kritérií do bipartismu, faktem nicméně zůstává, že představuje bipolaritu.

V případě bipartismu kritérium koaliční schopnosti neboli koaličního potenciálu tedy znamená, že třetí strana nemůže zabránit, aby jedna ze dvou hlavních stran vládla sama (avšak nikoli donekonečna, protože pak by šlo o systém převládající, predominantní strany). Jinými slovy: reálná možnost střídání u moci (alternace) je odlišující známkou „mechanismu“ bipartismu.

Na rozdíl od malých a přece potřebných stran existují poměrně důležité strany, které přesto zůstávají prakticky permanentně v opozici (např. italská komunistická strana dosahovala okolo 25 %, ale její šance podílet se na vládní koalici se přesto blížila nule). U těchto stran s opozičním posláním musíme vzít v úvahu jejich „zastřehovací neboli vyděračskou schopnost“ (Sartori): když taková strana změní strategickou orientaci soutěže, tj. způsobí přechod od dostředivé k odstředivé soutěži, pak s ní musíme počítat a také ji nemůžeme považovat za bezvýznamnou.

Podmínky fungování bipartismu lze pak formulovat podle Sartoriho takto:

- 1) Dvě strany soupeří o absolutní většinu poslaneckých křesel.
- 2) Jedné nebo druhé z těchto dvou stran se tuto nadpoloviční většinu v každém případě podaří získat.
- 3) Tato strana má v úmyslu vládnout sama.
- 4) Střídání u vlády neboli alternace zůstává pravděpodobnou eventualitou.

Pokud vezmeme v úvahu jenom formát bipartismu, pak neplatí princip střídání u moci a některé systémy predominantní strany, kde opozici představuje jenom jedna strana (jako v Uruguayi), tam mohou spadat. Podobně lze do dvoustranné formy zařadit i systém, kde strana, která by mohla vládnout sama, to přesto neudělá (tak tomu bylo např. v Rakousku po roce 1946).

Pokud nás naopak zajímá mechanismus bipartismu, zjistíme, že podstatné vlastnosti tohoto systému mohou fungovat v rámci třístranného (tripartistického) formátu. Ačkoli na Novém Zélandu a ve Velké Británii působí třetí (irelevantní) strany, můžeme tyto země přesto považovat za příklady dokonalého bipartistického systému, protože vykazují jak formát, tak souhrn vlastností bipartismu. Spojené státy jsou už příkladem méně dokonalým, protože tam je sice formát bipartismu, ale ke střídání u moci dochází obvykle jen v soutěži o místo prezidenta, jímž je někdy republikán, jindy demokrat, zatímco v Kongresu mají demokraté většinu téměř stále.

Duverger uvádí další důležitý důvod, proč je americký bipartismus

méně dokonalý než bipartismus britský. V bipartismu většina patří jedné straně, je tedy stejnorodá, stabilní, není ochromena vnitřními konflikty. Ale stabilita a homogennost vlády v bipartismu závisí také na disciplíně uvnitř většinové strany. Když takřka všichni poslanci jedné a téže strany volí při důležitých hlasováních stejně, jako je tomu ve Velké Británii, opírá se vládní kabinet o soudržnou a trvalou většinu. Pokud naopak existuje úplná svoboda hlasování, jako ve Spojených státech, pak má vláda podobné problémy s vládnutím jako v multipartismu. Dvě hlavní americké politické strany nemají žádnou pevnou ideologickou ani sociální bázi, obsahují naprosto nesourodé prvky a doktríny. Prezident Spojených států, který chce, aby Kongres odhlasoval nějaký zákon, se tam ocitá v situaci podobné ministerskému předsedovi Francie za Třetí nebo Čtvrté republiky: nikdy si není jist svou většinou, nad každým problémem ji musí trpělivě utvářet. Pokud je zároveň leaderem většinové strany, tj. když jeho strana má většinu v Kongresu, situaci to radikálně nezmění, protože ta strana je jen rámec, v němž si každý poslanec zachovává plnou svobodu rozhodování.¹⁴ Skutečným bipartismem je tedy jen „tuhý“ bipartismus britského typu, kde každá strana ukládá svým poslancům hlasovací kázeň, kdežto americký „pružný“ bipartismus je jen pseudobipartismem, který v praxi dospívá k podobným výsledkům jako multipartismus.¹⁵

Rozlišení mezi bipartismem a multipartismem nelze tedy chápat příliš mechanicky. Tím spíš, že i multipartismus lze podobně dělit na skutečný a zdánlivý. Za umírněného multipartismu se stabilně utvořené aliance, které jdou do voleb s přesným společně připraveným programem a aplikují ho pak v parlamentu, svým fungováním blíží bipartistickému „mechanismu“. Multipartismus je pak vlastně jen vnějším zdáním, za nímž se ve skutečnosti skrývá bipolarita čili dualismus. Například dualismus aliancí v Holandsku mezi rokem 1868 a rokem 1925 byl fakticky tužší a stálejší než americký bipartismus.¹⁶ Podobně ve skandinávských zemích aliance všech pravicových a centristických stran proti sociální demokracii vyúsťuje také v systém blízký bipartismu. Takový multipartismus, který aliance čili stálé koalice přibližují svým fungováním „skutečnému bipartismu“ (Duverger) neboli „bi-

¹⁴ To na druhé straně do značné míry vysvětluje, proč mohou koexistovat republikánští prezidenti s většinou demokratů v Kongresu.

¹⁵ Viz M. Duverger, *Introduction à la politique*, Gallimard, Paris 1964, s. 165–166.

¹⁶ Viz M. Duverger, „Sociologie des partis politiques“, in: G. Gurvitch (ed.), *Traité de sociologie*, 2. svazek, Presses universitaires de France, Paris 1960, s. 33–34.

partistickému mechanismu" (Sartori), lze nazvat **bipolárním**. Na základě těchto kritérií lze zahrnout skutečný bipartismus a bipolární (neboli zdánlivý) multipartismus do jedné kategorie: dohromady by tvořily spolu s paradualistickým systémem, tj. systémem dvou a půl stran, **bipolární systém**.¹⁷ Obdobně by pak pseudobipartismus spolu se „skutečným“ multipartismem tvořily **multipolární systém**.

Uruguay, jak jsme uvedli, řadí Sartori – pokud jde o mechanismus – spíše pod režim predominantní strany než pod bipartismus. Duverger, který Uruguay označuje za zajímavý případ bipartismu, upozorňuje zejména na důmyslný volební systém, který tam umožňuje každé frakci dvou soupeřících stran (strany Colorado a strany Blanco) předkládat, navrhopvat svého kandidáta na prezidenta a na jiné vysoké volené funkce, přičemž celkový výsledek dosažený souhrnem frací jedné a téže strany je počítán k dobru kandidátu nejsilnější frakce. Například v roce 1950 strana Colorado předložila tři kandidáty; nejsilnější z nich dostal součet hlasů všech tří kandidátů své strany a ten byl větší, než byl analogický součet hlasů, který připadl na nejsilnějšího kandidáta strany Blanco.

Typy dvoustranických systémů v historickém vývoji

Pokud opustíme dualismus stran v zeměpisném prostoru a přejdeme k jeho rozšíření v čase, můžeme s Duvergerem rozlišovat tři druhy (typy).

1) Volby na základě cenzu, tj. když ještě neexistovalo všeobecné hlasovací právo, vyvolaly „buržoazní“ bipartismus charakterizovaný protikladem mezi konzervativci a liberály. Konzervativci se obvykle opírali zejména o aristokracii a sedláky, liberálové o obchodní, průmyslovou a intelektuální městskou buržoazii. Toto schéma v takto zjednodušené podobě však zdaleka vždy neplatí. Například ve skandinávských zemích byla konzervativní aristokracie seskupena ve městech, a proto se liberální tendence projevovaly nejprve na vesnici. Agrární, zemědělský liberalismus se stavěl proti liberalismu městskému, který měl intelektuálnější a průmyslovější charakter. Vedlo to od dualismu k tripartismu (systému tří stran). Konzervativci hlásali ve svém programu autoritu, tradici, podřízení stávajícímu řádu. Liberálové, kteří byli individualisty

¹⁷ Viz M. Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, 1. svazek, Presses universitaires de France, Paris 1955, 18. vyd. 1988, s. 141.

a racionalisty, se dovolávali americké a francouzské revoluce a jejich myšlenek, tj. rovnosti a především svobody.

V protestantských zemích až na výjimky bipartismus nekomplikovaly náboženské opozice. V katolických zemích spojení mezi duchovenstvem a starým režimem vedlo liberály k antiklerikalismu, politický boj se někdy stával bojem náboženským, zvláště silným v oblasti vyučování (církvní soukromé školy a laická státní škola; příklad: Belgie, Francie).

2) Zavedení všeobecného volebního práva umožnilo vznik a rozmach socialistických a sociálnědemokratických stran koncem minulého a začátkem tohoto století. Bipartismus (konzervativci – liberálové), jež tím načas – ale ne nadlouho – vytlačil tripartismus (konzervativci, liberálové, socialisti), se vynořil později znovu, ale v jiné podobě. Nový bipartismus spočíval v protikladu mezi stranou buržoazní a stranou socialistickou (dělnickou). Buržoazní strana vznikla buď sloučením konzervativní a liberální strany (příklad Austrálie a Nového Zélandu), nebo konzervativní strana zůstala prakticky sama proti socialistům, zatímco liberálové byli více či méně eliminováni (Velká Británie). K opačné situaci, totiž eliminaci konzervativců ve prospěch liberálů, nedošlo, což lze logicky vysvětlit. Objevující se socialistické strany jim braly levicovou klientelu, zatímco druhá část klientely se ze strachu z levice přibližovala konzervativcům. Konečně pak většinový volební systém, který v těch zemích byl v platnosti, znevýhodňoval stranu středu.

Vzniklý bipartismus je spíše bipartismem konzervativců a labouristů než konzervativců a socialistů. Tento nový dualismus se uskutečnil jenom v zemích, kde dělnická strana měla tehdy nepřímou strukturu (byla složena z odborů a jiných dělnických sdružení jako kolektivních členů). Takové dělnické strany byly už tehdy jen málo ideologické, byly reformistické a nikoli revoluční. Bipartismus totiž nemůže fungovat, když jedna ze dvou stran chce radikálně smést stávající režim. Pokud tomu tak je a jedna ze dvou stran je revoluční, může se dualismus udržet, jen když revoluční strana zůstává dlouhodobě v opozici a může pak jít buď o systém predominantní (převládající) strany, o kterém jsme už hovořili, nebo o tzv. zablokovaný bipolární systém, o němž se ještě zmíníme. Dnes už jsou dávno všechny strany socialistického a sociálnědemokratického typu reformistické, ať už jsou nepřímé nebo – což je obvyklé – přímé.

3) Duverger psal v roce 1951, že v některých zemích, zejména v Itálii, se na horizontu rýsuje historicky zatím ještě neexistující třetí bipartismus, a to protiklad mezi komunistickou stranou a stranou „západní“ (v Itálii byla tou západní stranou křesťanská demokracie).

Giorgio Galli to v Itálii nazýval „nedokonalým bipartismem“.¹⁸ Za nedokonalý bipartismus se však také někdy považuje německá situace „dvou a půl stran“, která se od italské výrazně liší tím, že není zablokovaná, že je tam možné určité střídání u moci.¹⁹ Proto by se italská situace v padesátých letech 20. století, která až k bipartismu nedospěla (G. Sartori ji naopak považoval dokonce za příklad extrémního multipartismu neboli „polarizovaného pluralismu“, což od roku 1979 odpovídá skutečnosti), dala lépe charakterizovat jako „nedokonalý pluralismus“²⁰ nebo jako zablokovaný bipolární systém.²¹

Výstižně italskou situaci popsal a vysvětlil Václav Bělohradský.²² Opozici tam od konce 2. světové války reprezentovala komunistická strana, která však prakticky znemožňovala, aby docházelo ke střídání u vlády. Kdyby se totiž komunistická strana dostala k moci, nedošlo by jen ke změně uvnitř režimu, ale ke změně režimu jako takového. Znamenalo by to základní zvrat jak v ekonomické politice, tak i v mezinárodním postavení Itálie. Křesťanskodemokratickou stranu, která tam

¹⁸ Viz G. Galli, *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*, Il Mulino, Bologna 1967.

¹⁹ Střídání u vlády je však v Německu jen omezené: křesťanské ani sociální demokracii se vzhledem k převážně proporcívnímu volebnímu systému normálně nedaří dosáhnout nadpoloviční většiny, a pokud nechtějí vládnout spolu ve velké koalici – jako tomu bylo v letech 1966–1969 –, stávají se rukojmími malé liberální strany, jež rozhoduje, která ze dvou velkých stran bude ve vládě a která v opozici. V Rakousku má malá třetí strana (FPÖ) horší reputaci než německá FDP, a proto se jí obě silné strany vyhýbají a velká koalice sociálních demokratů a lidovců je tam častější než v Německu.

²⁰ Termín „nedokonalý pluralismus“ navrhl svého času Georges Lavau – kterého k tomu Galli inspiroval – k označení fungování francouzského politického systému (viz G. Lavau, „Le parti communiste français et le pluralisme imparfait en France“, in: J.-L. Seurin, J.-L. Martres, *La démocratie pluraliste*, Economica, Paris 1981).

²¹ V prvních dvou svobodných parlamentních volbách po listopadu 1989 (1990 a 1992) skončili na druhém místě komunisté (i když s velkým odstupem za vítězem). To prakticky znemožňovalo, aby došlo ke střídání vlád. Při třetích parlamentních volbách (1996) se naštěstí jasně nejsilnější levicovou stranou stala sociální demokracie, což činí alternaci možnou. Už dávno před těmito volbami jsem v *Sociologickém časopisu*, č. 3, 1995 (s. 318) napsal: „Je v zájmu České republiky, aby se v pozici druhé nejsilnější strany po ODS stabilně usadila sociální demokracie, která by mohla na rozdíl od komunistů perspektivně představovat základ normální a legitimní alternativy současné vládní koalice vedené ODS.“

²² Viz V. Bělohradský, „Politika nepečuje o lidi, ale o principy“, *Mladá fronta Dnes*, 5. 5. 1992, s. 7. Srovnej také: V. Bělohradský, „Italská varování“, *Lidové noviny*, 16. 12. 1993, s. 6, a V. Bělohradský, „Konec velkého strachu: K výsledkům voleb v Itálii a jejich zjednodušeným interpretacím“, *Lidové noviny*, 6. 5. 1994, s. 6.

představovala režim, pak volili i ti, kdo byli prostě proti komunismu.²³ Zavedení jednokolového většinového volebního systému by tehdy v Itálii vedlo k urychlenému nástupu bipartismu „komunistická strana – západní strana“, ale mohlo by to tehdy mít, jak říká Duverger, katastrofální následky.²⁴

Bipartismus – a vůbec dualismus – totiž dobře funguje a je životaschopný jen tehdy, když protiklad dvou soupeřů se týká jen prostředků a druhotných cílů, zatímco hlavní rysy politického režimu oba přijímají. Duverger v té souvislosti hovoří o **technickém** bipartismu, na rozdíl od **metafyzického** bipartismu, kde se soupeření týká samé podstaty režimu a kde má konflikt nesmiřitelný ráz. Je tedy samozřejmé, jak uvádí Duverger, že bipartismus nemůže fungovat, když jedna ze dvou stran má totalitní strukturu. Bipartismus funguje nejlépe, když názorové spektrum je omezené a jeho distribuce je normální ve statistickém smyslu slova, tj. ve formě zvonu: nejsilnější je střed, z něho se na obě strany – nalevo i napravo – zhruba stejně a postupně počet stoupenců názorového spektra snižuje. Nerozhodní a váhaví se soustřeďují blízko středu, mezi dvěma stranami. Jinak řečeno, bipartismus funguje optimálně, když názorové rozpětí není příliš velké, když ideologická vzdálenost je poměrně malá, když existuje poměrně široký konsensus (shoda názorů) týkající se základních rysů politického režimu.²⁵ Jako příklad bipolárního systému, který byl současně značně polarizovaný, lze uvést Francii prvních let po vítězství levice začátkem 80. let. Tato polarizace se však už několik let po vítězství francouzské levice snížila: komunisté odešli z vlády, socialisté se pod vlivem praktických problémů u vlády přeorientovali z ideologů na pragmatiky atd.

²³ Zhroucení světového komunismu má v Itálii větší dopad než v jiných zemích Západu, protože tamější stranický systém odrážel víc než kde jinde konflikt Západ/Východ. Jak konstatuje Bělohradský, pádem Berlínské zdi došlo k radikální změně. Exkomunistických stran se v Itálii už nikdo nebojí, a proto tam také křesťanskodemokratická strana ztratila ty voliče, kteří jí dávali své hlasy jen proto, že reprezentovala západní režim. Doposud koncentrované antikomunistické voličstvo se rozptýlilo.

²⁴ Jak jsme už dříve poznamenali, v 90. letech je v Itálii konstelace jiná.

²⁵ Viz M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 303, a G. Sartori, „The Typology of Party System: Proposals for Improvement“, in: E. Allardt, S. Rokkan, *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, Free Press, New York 1970.

Duverger poukazuje na to, že tři země, které po 2. světové válce opustily systém jediné strany a vydaly se na cestu pluralismu, totiž Německo, Itálie a Turecko, se vyvíjejí směrem k dualitě stran. Zdá se mu, že dualita stran má přirozený ráz. „Tím chceme říci, že politické možnosti se představují obvykle v dualistické formě. Nesetkáváme se vždy s dualismem stran, ale téměř vždy existuje dualismus tendencí. Každá politika předpokládá volbu mezi dvěma typy řešení: tzv. střední řešení se pojí k jednomu nebo k druhému.“²⁶

Ve středu se shromažďují umírnění, stoupcí dvou opačných tendencí, umírněná pravice a umírněná levice, jinak řečeno střed je složen ze dvou částí, pravého středu a levého středu. Osudem středu podle Duvergera je buď to, že jedna půlka volí pravici, druhá levici (pak je střed rozčtvrcen), nebo že střed jako jeden muž při rozhodujícím hlasování (např. při druhém kole) volí hromadně někdy levici, někdy pravici, anebo se zdrží hlasování a je tak „anihilován“. Snem středu je uskutečnit syntézu protikladů, ale syntéza je jen schopnost ducha, kdežto politika je čin a čin předpokládá volbu.²⁷ André Siegfried psal v roce 1930, že pokud je střed něčím v parlamentu a v zemi (Francii), není v podstatě ničím v každém volebním obvodu uvažovaném zvlášť, protože na lokální úrovni poslanci ke svému zvolení ve volbách potřebují podporu extrémní pravice nebo extrémní levice.

Politický střed může být podle Duvergera důsledkem překrývání dvou (eventuálně více) dualismů. Například francouzské křesťanskode-

²⁶ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 303. Podobný názor na politický střed jako M. Duverger má i V. Klaus: „Myslím, že je myšlenka středu naprosto falešná, matoucí a svádívá. Střed je vždy matematickou abstrakcí, středová pozice je vždy ex post výsledkem kompromisů reálného jednání, nemůže být ex ante apriorním východiskem jakékoli smysluplné politiky. Domnívám se, že úvahy o středu jsou skutečným a škodlivým nedorozuměním.“ (V. Klaus, „Co chceme a co nechceme“, projev na pracovním setkání občanských fór v Olomouci dne 8. 12. 1990, publikováno např. ve sborníku V. Klaus, *O tvář zítřka*, Pražská imaginace, Praha 1991, s. 205–206). To také měl na mysli Bělohradský, když zdůraznil, že ve středu musí být voliči, ne nějaká strana (viz V. Bělohradský, „Italská varování“, *Lidové noviny*, 16. 12. 1993, s. 6).

²⁷ Na druhé straně se však setkáme také s opačným názorem: „Čím víc rozmanitost skutečných problémů neumožňuje vytvoření [jen] dvou stran, tím víc mají teoretikové sklon nahrázovat složitost [reálných] zájmů abstraktními antitezemi. Existenci dvou bloků si představujeme o to víc, oč méně existuje ve skutečnosti“ (R. Aron, *Espoir et peur du siècle*, Calmann-Lévy, Paris 1957, s. 87). Řada výzkumů nám ukazuje rozmanitost postojů, které se vytvářejí okolo jednoho problému, a jemnost odstínů, které je charakterizují.

mokratické Republikánské lidové hnutí (Mouvement républicain populaire, MRP) bylo politicky napravo, sociálně nalevo.²⁸ Něco takového v českých zemích představovalo po listopadu 1989 Bartončíkovo křídlo v lidové straně.

„Kdykoli je veřejné mínění postaveno před velké problémy základního rázu, má tendenci krystalizovat okolo dvou opačných pólů.²⁹ Přirozený pohyb společností má sklon k bipartismu; tomu mohou samozřejmě odporovat opačné tendence...“³⁰

S tímto pojmem přirozeného politického dualismu se setkáme v nejrozličnějších sociologických koncepcích. Někteří autoři rozlišují mezi radikálním neboli revolučním temperamentem a temperamentem konzervativním. První by chtěli všechno změnit, zatímco druzí se cítí dobře uprostřed vježděných kolejí, zvyků, osvědčených tradic. Tyto tendence jsou spojovány také s věkem: mládí se považuje za radikálnější a revolučnější, zralý věk za konzervativnější. Snížením věkové hranice při volbách se často chce pomoci levici, zatímco zvýšením pravici.

Zde je na místě aspoň stručně se zmínit o známém výzkumu „autoritářské osobnosti“, který provedl v Berkeley tým pod vedením Theodora W. Adorna.³¹ Adorno se svými spolupracovníky vyšli z hypotézy, podle níž politická přesvědčení jsou výrazem hlubokých vrstev osobnosti. Mezi složkami autoritářství jmenuje Adorno: a) lpění na konvencích, b) podřízení principu vyšší autority, c) autoritářskou agresivitu (odsuzování osob, které se neřídí konvencemi), d) odmítání přílišného rozvoje subjektivity a představitosti (antiintracepci), e) sklon k pověřivosti a stereotypům, f) destruktivní duch, g) pesimismus (víru, že svět je ohrožen katastrofami), h) přehnaný zájem o sexuální oblast.

²⁸ Dnešním částečným nástupcem této francouzské křesťanskodemokratické strany je CDS jako jedna ze tří součástí aliance centristických a liberálních stran UDF.

²⁹ Ve své pozdější práci o poloprezidentském režimu Duverger opakuje tuto myšlenku: „Lidová investitura [tj. přímá volba prezidenta lidem] nutí k zjednodušení výběru tím, že snižuje počet kandidátů a schematizuje rozhodování. Ač se to nezdá, je to velká výhoda. Když jde o to dojít k základnímu rozhodnutí, máme koneckonců na výběr vždycky dvojí (binární) možnost. Musíme odpovědět ‚ano‘ nebo ‚ne‘, zatímco různé odstíny slouží k zabalení zboží, jehož vnitřní obsah různé obaly v zásadě nijak nemění.“ M. Duverger, *Echec au roi*, Albin Michel, Paris 1978, s. 78.

³⁰ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 305.

³¹ Viz T. W. Adorno et al., *The Authoritarian Personality*, Norton, New York 1969 (1. vyd. 1950).

„Autoritářská“ osobnost je charakterizována:

- tendenci klást důraz na potřebu hierarchizované sociální struktury,
- trváním na přísném přijetí norem,
- bojem proti svým vlastním sklonům, které odsuzuje, a jejich promítáním na jiné (rozhořčeně je označuje za zženštilé, nemorální atd.),
- následováním vůdců, kteří útočí na obětní beránky destruktivním a chaotickým způsobem...

„Liberální“ neboli „demokratické“ osobnosti se připisují opačné rysy.³²

Nejdůležitější námitka proti této známé Adornově studii spočívala v tom, že se v ní omezuje jen na pravicové autoritářství. Této jednostrannosti se vyvarovala jiná známá studie, Eysenckova práce z roku 1954, opírající se rovněž o široké kvantitativní šetření.³³ Eysenck doplňuje dimenzi „pravice – levice“ (tzv. faktor R, který měří radikalismus, tj. levicovost, od radikálů po konzervativce) druhou dimenzí, převzatou od W. Jamese, dimenzí „tvrdý – něžný“ (tough-minded, tender-minded), tzv. faktorem T. Ideologie jako komunismus, socialismus, liberalismus, konzervatismus a fašismus lze pak řadit podle dvou kritérií:

1) od nejlevicovější (nejradikálnější v anglickém smyslu) do nejpravicovější (nejkonzervativnější),

2) od nejnesnášenlivější k nejliberálnější.

V prvním případě bude klasifikace taková, jak je uvedena výše, tj. na jednom pólu komunismus, na druhém fašismus, v druhém případě dospějeme k následujícímu řazení:

a) komunismus a fašismus, b) socialismus a konzervatismus, c) liberalismus.

Abychom vzali v úvahu obě klasifikace, musíme zavést systém dvou dimenzí. Graficky ho můžeme znázornit dvěma osami, na horizontální ose dimenzí levice – pravice, na vertikální dimenzí demokratický – autoritářský.

Někteří se snažili nahradit dualismus čili dichotomií pravice – levice trichotomií doplněním středu. Podle nich mezi temperamentem levice a pravice je temperament středu. Na postojových škálách se pojmy středu a extrémů definují nejsnáze, pravice a levice jsou míněny jako dva póly, k nimž směřují temperamenty, které se jim víceméně blíží.

³² Viz F. Frenkel-Brunswik, „Interaction of Psychological and Sociological Factors in Political Behavior“, in: *American Political Science Review*, březen 1952, s. 44–65.

³³ Viz H. J. Eysenck, *The Psychology of Politics*, Routledge and Kegan Paul, London 1954.

Taková teze se tedy vlastně podstatně neliší od dualistické koncepce. Umožňuje nuancovat, rozlišovat mezi středem a krajnostmi, ale neuniká vládě dvou tradičních pólů politického života.³⁴ Od tohoto doplnění dualismu levice – pravice středem je pak už jen malý krůček k tomu, že dualismus levice – pravice se nahradí **kontinuem levice – pravice**. Za zmínku stojí zejména Blondelův pokus, o němž hovoříme na jiném místě, když uvádíme jeho typologii stran podle počtu, poměrné velikosti a ideologie. Blondel rozlišuje šest stranických skupin či „rodin“, které řadí odleva doprava od komunistů přes socialisty, liberály-radikály, agrárníky, křesťanské demokraty až ke konzervativcům. Dnes bychom mohli přidat ještě víc napravo za konzervativce krajní nacionalistickou pravici.

Mnozí autoři, zejména Ronald Inglehart, Hans Klingemann, Giacomo Sani, Giovanni Sartori a Dusan Sidjanski, analyzují umístění západoevropských politických stran na pravo-levé škále na základě výsledků pravidelných kvantitativních šetření „eurobarometru“. Eurobarometr nám neumožňuje zjistit, jak třeba francouzští voliči situují relevantní politické strany na škále levice – pravice. Zato tam najdeme údaje o politických preferencích voličů a o tom, kam se sami na pravo-levé škále zařazují. Víme tedy, kde se na této škále nacházejí voliči komunistické strany, socialistické strany, gaullistické strany (RPR) atd. Za předpokladu, že preference pro určitou stranu odpovídá umístění (čili zařazení), které si její voliči sami určují na desetistupňové škále levice – pravice, se dá vypočítat průměrná poloha voličů té které strany na této pravo-levé škále. Tak například komunistické, socialistické nebo gaullistické voličstvo získá určité skóre na pravo-levé škále. Nakonec se předpokládá, že toto průměrné umístění vyjadřuje objektivní postavení politické strany na pravo-levé dimenzi. Tímto způsobem můžeme umístit relevantní evropské strany na škále levice – pravice.³⁵ Tento

³⁴ Viz J. Meynaud, A. Lancelot, *Les attitudes politiques*, Presses universitaires de France, Paris 1962, s. 89.

³⁵ Viz R. Inglehart, H. D. Klingemann, „Party Identification and the Left-Right Dimension among Western Mass Public“, in: I. Budge, I. Crewe, D. Farlie (eds.), *Party Identification and Beyond*, John Wiley and Sons, New York 1976, s. 243–257, D. Sidjanski, „Tournout, Stability and the Left-Right Dimension“, in: H. Penniman (ed.), *Switzerland at the Polls*, American Enterprise Institute, Washington 1983, s. 104–136, R. Inglehart, D. Sidjanski, „Dimension gauche/droite chez les dirigeants et électeurs suisses“, in: *Revue française de science politique*, sv. 24, č. 5, říjen 1975, s. 994–1025, D. Fuchs, H. D. Klingemann, „The Left-Right Schema“, in: M. Kent Jennings, J. W. van Deth et al., *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies*, De Gruyter,

přístup je velmi výhodný zvláště v zemích poměrně homogenních, kde existuje jen jedno skutečně relevantní rozštěpení. Na určité problémy používání eurobarometru k takovým účelům však poukázal Richard S. Katz.³⁶

Na desetistupňové škále levice – pravice představuje střed 5,5 %, levice okolo 3 %, pravice okolo 7,5 %, extrémní levice okolo 1,5 % a extrémní pravice okolo 9 %. Na základě kumulovaných údajů z eurobarometrů č. 5 a 6 z druhé poloviny sedmdesátých let Dusan Sidjanski konstatoval, že podle celostátního průměru na škále levice – pravice byla z devíti tehdejších západoevropských členských zemí Evropského společenství (Irsko, Velká Británie, SRN, Lucembursko, Belgie, Nizozemí, Dánsko, Francie, Itálie) nejlevicovější Itálie (národní průměr 4,4 %), na druhém místě Francie (4,9 %). Nejbližší středu bylo Dánsko (5,4 %) a Lucembursko (5,7 %). Nejvíce zemí (celkem pět) směřovalo tehdy k pravému středu s průměrem mezi 5,9 % (Německo a Nizozemí) a 6 % (Irsko, Velká Británie a Belgie).

Pokud jde o průměrné postavení voličů politických stran na škále levice – pravice, dá se srovnávat například mezi různými stranami uvnitř jedné a téže země (včetně tzv. ideologické vzdálenosti mezi relevantními politickými stranami) nebo mezi stranami podobného typu (např. sociálnědemokratickými) v různých zemích. Například ve Velké Británii byl tehdy index (průměr) na pravo-levé škále u voličů konzervativní strany 7,1 %, labouristické strany 4,6 % a liberální strany 5,4 % (tj. ve středu, ale bližší labouristům než konzervativcům). Podobně to bylo v Německu, kde SPD (sociální demokracie) představovala 4,5 %, CDU (křesťanská demokracie) 7,3 % a FDP (liberálové) 5,9 % (němečtí svobodní demokraté tedy byli takřka stejně vzdáleni od levicové SPD jako od pravicové CDU, ale víc napravo než liberálové britští).

„Ideologická vzdálenost“ mezi relevantními stranami je tedy malá ve Velké Británii (mezi 4,6 % a 7,1 %) i v Německu (mezi 4,5 % a 7,3 %); nejmenší vůbec je v Irsku (mezi 5,3 % pro Labour Party a 6,5 % pro Fine Gael). Naopak velká ideologická vzdálenost charakterizuje země, jako je Itálie, tehdejší Francie a Dánsko.

Konečně můžeme srovnat strany, které se hlásí ke stejné orientaci.

Berlin/New York 1990, s. 203–234, G. Sani, G. Sartori, „Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies“, in: H. Daalder, P. Mair (eds.), *Western European Party Systems: Continuity and Change*, Sage, Beverly Hills 1982, s. 307–340.

³⁶ Viz R. S. Katz, „Measuring Party Identification with Eurobarometer Data: A Warning Note“, in: *West European Politics*, sv. 8, č. 1, 1985, s. 104–108.

Mezi stranami, které se hlásí ke křesťanské demokracii, je v daných zemích rozpětí mezi nejméně pravicovým indexem 5,7 % (italská Democrazia cristiana) a nejpravivější 7,5 % (lucemburská Parti chrétien social). Německá CDU je s indexem 7,3 % druhá nejpravivější. Jaksi stranou všech – někde uprostřed mezi nimi – stojí irská Fine Gael s 6,5 %. Velká většina křesťanskodemokratických stran je bližší německé CDU než italské DC. Rozdílný pravo-levý index mezi nimi vyjadřuje disparitu mezi „horizontální a mezitřídní“ (jak se vyjadřuje Seiler) italskou DC a konzervativní CDU. Podobné rozpětí můžeme konstatovat u západoevropských sociálnědemokratických stran (mezi 3,2 % pro Partito Socialista Italiano a 5,3 % pro irskou Labour Party) i u liberálních stran.³⁷

Duverger, jak na to brzy poukážeme v souvislosti s multipartismem, vychází z toho, že nemusí existovat jen jeden dualismus, tj. levice – pravice, ale že jich může být víc, například klerikalismus – antiklerikalismus, Východ – Západ. Tuto myšlenku pak nacházíme v rozpracovanější podobě u Steina Rokkana a jeho pokračovatele Daniela-Louise Seilera, o kterých jsme už hovořili v rámci genealogické typologie politických stran.

Literatura

(Úplné údaje k položkám, u nichž je uveden pouze autor a letopočet, najdete v Literatuře na konci knihy.)

T. W. Adorno et al. [1969, 1. vyd. 1950].

G. A. Almond [1954].

R. Aron [1965; čes. 1993].

³⁷ Viz D. Sidjanski, *Europe elections. De la démocratie européenne*, Alain Stanké, Paris 1979, kap. XI a XIII.

- V. Bělohradský [5. 5. 1992].
 V. Bělohradský [16. 12. 1993].
 V. Bělohradský [6. 5. 1994].
 J. Blondel [1968].
 V. Bogdanor [1983].
 J. Bryce [1926 a 1927].
 H. Daalder (ed.), *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands and Belgium*, Francis Pinder, London 1987.
 J.-M. Denquin [1985].
 M. Duverger, *Les régimes politiques*, Presses universitaires de France, Paris 1948, 7. vyd. 1965.
 M. Duverger [1950].
 M. Duverger [1951, 10. vyd. 1981].
 M. Duverger [1955, 19. vyd. 1990].
 M. Duverger [1960, 3. vyd. 1968].
 M. Duverger [1964].
 M. Duverger [1986].
 D. Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley and Sons, New York 1965.
 H. J. Eysenck [1954].
 D. Fuchs, *Die Unterstützung des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1989.
 D. Fuchs, H. D. Klingemann, „The Left-Right Schema“, in: M. Kent Jennings, J. W. van Deth et al., *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies*, De Gruyter, Berlin/New York 1990, s. 203–234.
 R. Y. Hazan, „Center Parties and Systemic Polarization: An Exploration of Recent Trends in Western Europe“, in: *Journal of Theoretical Politics*, sv. 7, č. 4, říjen 1995, s. 421–445.
 A. N. Holcombe, „Direct Primaries and the Second Ballot“, in: *American Political Science Review*, sv. 5, 1911, s. 535–552.
 A. N. Holcombe, „Parties (Political) Theory“, in: *Encyclopaedia of Social Sciences*, 2. svazek, MacMillan, New York 1933, s. 590–594.
 J. a M. Charlot, „Interaction des groupes politiques“, in: M. Grawitz, J. Leca (eds.), *Traité de science politique*, Presses universitaires de France, 1985, 7. kapitola 3. svazku.
 R. Inglehart, H. Klingemann, „Party Identification and the Left-Right Dimension among Western Mass Public“, in: I. Budge, I. Crewe, D. Farlie (eds.), *Party Identification and Beyond*, John Wiley and Sons, New York 1976, s. 243–257.
 R. Inglehart, D. Sidjanski, „Dimension gauche/droite chez les dirigeants et électeurs suisses“, in: *Revue française de science politique*, sv. 24, č. 5, říjen 1975, s. 994–1025.
 J. Jupp, *Political Parties*, Routledge and Kegan, London 1968.

- R. S. Katz, *A Theory of Parties and Electoral Systems*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1980.
 J. Kunc, „Zrod a zánik stranického systému: První italská republika“, in: *Politologická revue*, prosinec 1994, s. 5–22.
 G. Lavau [1953].
 G. Lavau, „Le parti communiste français et le pluralisme imparfait en France“, in: J.-L. Seurin, J.-L. Martres (eds.), *La démocratie pluraliste*, Economica, Paris 1981.
 G. Lehmbruch, *Proporzdemokratie: Politisches System und Politische Kultur in der Schweiz und in Oesterreich*, Mohr, Tübingen 1967.
 V. Lemieux, *Systèmes partisans et partis politiques*, Presses de l'Université du Québec, Montréal 1985.
 A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven and London 1977.
 Val Lorwin, „Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in the Smaller European Democracies“, in: *Comparative Politics*, sv. 3, č. 2, 1971.
 A. L. Lowell, *Governments and Parties in Continental Europe*, Harvard University Press, Cambridge 1896.
 J. Meynaud, A. Lancelot, *Les attitudes politiques*, Presses universitaires de France, Paris 1962.
 J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*, Seuil, Paris 1986.
 D. W. Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws*, Yale University Press, New Haven, 1967, 2. vyd. 1971.
 W. H. Riker, „The Number of Political Parties: A Reexamination of Duverger's Law“, in: *Comparative Politics*, říjen 1976, s. 93–100.
 W. H. Riker, „The Two-Party System and Duverger's Law: An Essay on the History of Political Science“, in: *American Political Science Review*, sv. 76, 1982, s. 753–766.
 W. H. Riker, „Duverger's Law Revisited“, in: B. Grofman, A. Lijphart (eds.), *Electoral Laws and Their Political Consequences*, Agathon Press, New York 1986.
 W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge University Press, 1960.
 B. Říchová, „Demokracie v pluralitní společnosti“, in: *Politologie dnes* (sborník), 1. svazek, uspořádala G. Štěchová, Kabinet pro politické vědy při Ústavu státu a práva ČSAV, Praha 1992.
 B. Říchová, A. Lisa, *Antologie světových politologů II*, skripta VŠE, Praha 1995.
 G. Sani, G. Sartori, „Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies“, in: H. Daalder, P. Mair (eds.), *Western European Party Systems: Continuity and Change*, Sage, Beverly Hills 1982, s. 307–340.
 G. Sartori, „European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism“, in: J. La Palombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton 1966.

- G. Sartori, „The Typology of Party System: Proposals for Improvement“, in: E. Allardt, S. Rokkan, *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, Free Press, New York 1970.
- G. Sartori [1976] (Český překlad dvou kapitol „Kritérium počtu“ a „Umírněný pluralismus a segmentované společnosti“ in: B. Říhová, A. Lisa, *Antologie světových politologů II*, skripta VŠE, Praha 1995, s. 115–143.)
- G. Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham House Publishers, Chatham, N.J. 1987; slovenský překlad *Teória demokracie*, Archa, Bratislava 1993.
- D.-L. Seiler, *Les partis politiques en Europe*, Presses universitaires de France, Paris 1978, 3. přepracované vyd. 1996.
- D.-L. Seiler, *La politique comparée*, A. Colin, Paris 1982.
- D.-L. Seiler, *Le cas des partis politiques dans les nouvelles démocraties de l'Est européen*, Université de Lausanne, Institut de science politique, Lausanne 1991.
- D. Sidjanski, *Europe elections. De la démocratie européenne*, Alain Stanké, Paris 1979.
- D. Sidjanski, „Tournout, Stability and the Left-Right Dimension“, in: H. Penniman (ed.), *Switzerland at the Polls*, American Enterprise Institute, Washington 1983, s. 104–136.
- J. W. Van Deth, P. A. Geurts, „Value Orientation, Left-Right Placement and Voting“, in: *European Journal of Political Research*, sv. 17, 1989, s. 17–34.
- J. J. Wiatr, „One Party-System: the Concept and Issue for Comparative Studies“, in: E. Allardt, Y. Littunen (eds.), *Cleavages, Ideologies, and Party Systems*, The Academic Bookstore, Helsinki 1964, s. 281–290.

POČET STRAN: C) VÍCE NEŽ DVĚ STRANY

Jak se od dvou stran přechází k více stranám

Všichni, kdo jako Duverger hlásají, že dualismus má přirozený ráz, si musí klást otázku, proč se dualismus uplatnil v anglosaských a několika dalších zemích, ale významným způsobem nepronikl do zemí kontinentální Evropy?

Duverger zdůrazňuje vliv volebního systému. **Dualismu stran napomáhá jednokolový většinový systém**, ale s tím se v kontinentální Evropě téměř nesetkáme. Jak jsme už uvedli, téměř všechny země s jednokolovým (tj. relativním) většinovým volebním systémem jsou dvoustranické a téměř všechny dvoustranické země mají jednokolový většinový volební systém. Jednokolový většinový systém tenduje k dualismu stran přinejmenším uvnitř každého volebního obvodu, přičemž volební soupeři mohou být odlišní v různých oblastech země. Většinový systém tedy nebrání tvoření lokálních stran, ani ústupu stran na místní úrovni. Jednokolový (tj. relativní) většinový systém má zhruba řečeno dvojitý účinek – účinek brzdy a plynu: jednak brzdí vznik nových stran, aniž by bariéra, kterou před ně klade, byla nepřekročitelná, jednak eliminuje slabé strany, pokud existuje víc stran než dvě (zrychlující úloha plynu).

Když se labouristická strana v první polovině tohoto století rozmáhala a stávala se silnější než liberální strana, jednokolový většinový systém stavěl liberály do následujícího dilematu: buď se 1) sloučí (nebo aspoň úzce spojí) s konzervativci, nebo 2) budou trvat na vlastní samostatnosti a budou postupně eliminováni.

K eliminaci dochází společným účinkem dvou faktorů: první je **mechanický** a znamená, že třetí strana je v počtu křesel znevýhodněna, **nedostatečně reprezentována** ve vztahu k procentu svých voličů,¹ dru-

¹ Přesnost reprezentace v parlamentu se mění s volebním systémem. Dokonalá je reprezentace (ale jen v parlamentu, nikoli ve vládě, která je důležitější) tehdy, když poměr mezi

hý je **psychologický** a znamená, že voliči chápou, že jejich hlasy se ztrácejí, když je dávají třetí straně, a proto je raději dají té ze dvou hlavních stran, která je jim přijatelnější. Tento fenomén „bipolarity“ hraje proti nové (třetí) straně, dokud nepředstihne druhou, ale jakmile ji předežene, obrátí se bipolarita proti ustupující staré straně. A protože trvá jistou dobu, než si veřejné mínění uvědomí převahu třetí nastupující strany, psychologický faktor působí až o něco později než technický. Tlak volebního systému k dualismu tedy triumfuje až z dlouhodobého hlediska. Jednokolový většinový systém je z dlouhodobého hlediska schopen udržet existující bipartismus proti štěpení starých i proti tvorbě nových stran. Je také schopen přispět ke znovunastolení dualismu, který zmizel vstupem třetí strany na politickou scénu.

Zavedení jednokolového (relativního) většinového systému ve Spolkové republice Německo by mělo jistě za následek postupné zmizení menších stran z parlamentu a zůstala by jen křesťanská demokracie se sociální demokracií. Jak uvádí roku 1951 Duverger, k podobnému výsledku by tehdy vedlo zavedení většinového systému v Itálii, ale s tím velkým rozdílem, že jednou ze dvou stran by byla komunistická strana, což by bylo nebezpečné pro budoucnost demokracie v té zemi. Zavedení převážně většinového systému v Itálii v 90. letech nemůže mít úplně stejné účinky: jednak ideologická vzdálenost mezi hlavními stranami se zmenšila, jednak dvě bývalé nejdůležitější strany – zejména lidovci (bývalí křesťanští demokraté), ale i exkomunisté demokratické strany levice – výrazně poklesly a v parlamentních volbách 1992, které se konaly ještě podle starého proporčního volebního systému, poprvé po 2. světové válce součet procent hlasů pro tyto dvě strany byl pod 50 % (29,7 % pro křesťanské demokraty a 16,1 % pro exkomunisty, což dává dohromady jen 45,8 %).

Brutální zavedení většinového volebního systému v zemích, kde zapustil multipartismus hluboké kořeny, povede k bipartismu jen z dlouhodobého hlediska. Volební systém tlačí k bipartismu, ale nevede k ně-

procentem poslaneckých křesel strany a procentem hlasů, které ta strana získala, se rovná jedné, tj. když počet procent je v obou případech stejný. Když je tento poměr menší než jedna, tj. když procento poslaneckých mandátů je nižší než procento hlasů, strana je nedostatečně reprezentována. Když je naopak poměr větší než jedna, tj. když procento poslaneckých mandátů je vyšší než procento získaných hlasů, strana je nadměrně reprezentována. Čistý neboli úplný proporční volební systém by vedl k dokonalé reprezentaci, jednokolový většinový systém nadměrně reprezentuje velmi silné strany (jednu nebo dvě) a nedostatečně reprezentuje všechny ostatní strany včetně té, která se dostane na třetí místo.

mu vždy a za všech okolností. Jiné faktory mohou tuto tendenci oslabit, brzdit nebo vůbec zastavit.

Duverger dále upozorňuje, že multipartismus je často směřován s **faktickou neexistencí stran**. Země, kde se veřejné mínění dělí na početné, ale nestálé, efemérní, měnící se skupiny, neodpovídá skutečnému multipartismu, ale jde jen o zárodky stran. Dokud neexistují skutečné strany, nemá smysl rozlišovat mezi bipartismem a multipartismem. S takovou situací se setkáváme v některých středoevropských zemích mezi dvěma světovými válkami, v mnohých mladých národech Afriky, Orientu a Středního východu a v řadě zemí Latinské Ameriky i ve velkých západních státech 19. století. Vztahuje se to pochopitelně i na polistopadovou Českou a Slovenskou federativní republiku; proto bylo například nesmyslné vytýkat mnohým poslancům Občanského fóra jejich „převlékání kabátů“, vždyť šlo naopak vesměs o přirozený a zdravý proces diferenciací – a pozdější krystalizace – politické scény. Některé z uvedených národů však spadají spíše do jakési mezikategorie: vedle nestálých a neorganických skupin tam najdeme skutečné politické strany s minimem organizace a stability. Demarkační čára mezi multipartismem a neexistencí stran se stírá, rozplývá, a to tím spíše, že pozůstatky, zbytky neorganizovanosti přetrvávají v mnoha zemích s organizovanými stranami, jako je Francie, kde úsek veřejného mínění napravo od radikálů nereprezentovaly donedávna skutečné strany, ale byl spíše zalidněn proměnlivými skupinami, které jsou charakteristické pro předchozí vývojovou etapu.

Dále pak uvnitř jednoho základního dualistického (binárního) rozštěpení mohou vznikat podštěpení mezi umírněnými a radikálními. Takovému podštěpení se podobá také štěpení autoritářský temperament – demokratický temperament. Předpokládejme bipartismus. Uvnitř stran, z nichž se skládá, lze rozlišovat umírněnou a radikální tendenci, holubice a jestřáby, tvrdé a měkké atd. Protiklad revolucionářů a reformistů v kontinentálních evropských stranách začátku 20. století je jenom zvláštním příkladem tohoto obecného jevu. Rozlišení radikálního a konzervativního temperamentu by se tedy dalo doplnit rozlišením mezi temperamentem **extremistickým** a **umírněným**. Tato druhá distinkce zasahuje první a znamená utváření frakcí a rivalit uvnitř stran vzniklých na základě první distinkce. Uvnitř konzervativců pak můžeme rozeznávat umírněné a extrémní.

Pokud se však tyto frakce navzájem nesnášejí, mohou vznikat další strany. Například ve Švýcarsku se počáteční bipartismus (konzervativci – liberálové) odštěpením radikálů od liberálů přeměnil v tripartismus

(systém tří stran), který později rozmach socialistů přeměnil v kvadripartismus (systém čtyř stran). V mnoha evropských zemích včetně Československa vedl ke zvětšení počtu stran rozkol mezi komunisty a socialisty okolo roku 1920 (je ovšem otázkou, zda toto schizma neplyne spíš z jiné logiky, totiž ze štěpení monopolní strana – demokratická strana). Takové vnitřní dělení názorů nazývá Duverger vnitřní **frakcionalizací**,² což je podle něho jeden ze způsobů, jak může být narušen přirozený dualismus stran a vzniknout multipartismus. Tato frakcionalizace plodí strany středu. Připomeňme, že podle Duvergera neexistuje názor středu, tendence středu, doktrína středu odlišné od pravice a levice, ale jen oslabení či zmírnění té či oné tendence. Pokud se bývalá liberální strana (která v původním dualismu konzervatismus – liberalismus představovala levičák) rozdělí na liberály a radikály, původní levice se změnila ve střed. Podobně je tomu, když se konzervativní strana rozdělí na smířlivé a nesmířitelné. To je první způsob vznikání středu. Teoreticky by střed předpokládal, že umírnění z pravice a umírnění z levice se spojí a utvoří jednu stranu, v praxi však málo záleží na tom, odkud strana středu pochází.

Častější než frakcionalizace je podle Duvergera **překrývání**: ve své průkopnické práci o politických stranách Duverger provádí rozlišení dualistických rozštěpení, s nimiž se setkáváme ve Francii, a pak je staví na sebe, „vrství“. Tyto různé kategorie dualismů vzájemně nekorespondují (neodpovídají si), a tak se jejich křížením dospívá k multipartistickému rozdělení. Dualistický neboli binární charakter se tím neopouští, ale opouští se tím myšlenka, že dualismus existuje jen jeden (např. levice–pravice), naopak se předpokládá, že dualistických rozštěpení může být víc.

To podle Duvergera ukazuje meze přirozeného charakteru bipartismu. Každý protiklad je dualistický neboli binární ve své podstatě, ale poněvadž takových protikladů může být víc a protože rozdílné protiklady jsou vzájemně nezávislé, přijetí jednoho hlediska v jedné oblasti ponechává obvykle poměrně volný výběr v jiné oblasti. Multipartismus se rodí z této vzájemné nezávislosti protikladů. Je vlastností všech totalitních koncepcí vytvořit přísnou závislost všech problémů, takže jeden postoj vede nutně k zaujetí odpovídajícího postoje ve všech jiných problémech. Ale i v rámci multipartismu mohou existovat tota-

² D.-L. Seiler rozlišuje mezi fragmentací, která má podle něho strukturální ráz, a frakcionalizací (francouzsky „fractionnement“), která má ráz jenom konjunkturní (viz D.-L. Seiler, *De la comparaison des partis politiques*, Economica, Paris 1986, s. 123).

litní ideologie, pokud se neshodnou na tom, jaká je základní oblast, již se všechny ostatní oblasti musí podrobit.

Typy dualistických rozštěpení v systémech mnoha stran

Duverger rozlišuje ve Francii poloviny 20. století mezi stranami:

- 1) náboženskými (klerikálními) a laickými (sekularistickými),
- 2) liberálními a dirigistickými (plánovačskými),
- 3) východními a západními.

Podle toho pak zařazuje hlavní duchovní politické rodiny ve Francii té doby. Komunisté pak jsou: východní, dirigističtí a sekularističtí; progresivističtí křesťané jsou východní, dirigističtí a klerikální; socialisté jsou západní, dirigističtí a sekularističtí; lidoví republikáni jsou západní, dirigističtí a náboženská; radikálové jsou západní, liberální a laičtí; pravice je západní, liberální a náboženská. Francouzský multipartismus po 2. světové válce tak vyplývá ze vzájemné nezávislosti velkých názorových dualismů.³

Pokud se opřeme o genealogickou klasifikaci politických stran, jak ji

³ Obecněji pak Duverger rozlišuje mezi mnoha protiklady, které se mohou vrstvit na sebe: a) **politickými**, týkajícími se formy nebo struktury vlády (monarchisté, republikáni, nuancovaněji pak bonapartisté a rojalisté, orleanisté a legitimisté), b) **sociálními** neboli třídními, c) **ekonomickými** (dirigisté a liberálové), odpovídajícími do značné míry protikladům sociálním, d) **náboženskými** (boj mezi klerikály a sekularisty v katolických zemích, boj mezi katolíky a protestanty v zemích nábožensky rozdělených, jako je Holandsko), e) **etnickými a národnostními** (Češi a Slováci v Československu, Srbové a Chorvati v Jugoslávii, Katalánci a Baskové ve Španělsku, Irové ve Velké Británii, Vlámové a Valoni v Belgii), e) **diplomatickými** (prozápadní a provýchodní), f) **historickými**: nové rivality se vrství na staré.

Arend Lijphart navrhl ve svém příspěvku do kolektivní práce *Democracy at the Polls*, kterou vydali D. Butler, H. R. Penniman a A. Ranney (AEI, Washington 1981) sedm dimenzí: 1) dimenze **sociálně-ekonomická**, kde jsou v sázce čtyři alternativy ekonomické politiky, jak je vyjmenovali Harmel a Janda, tj. a) soukromé nebo veřejné vlastnictví výrobních prostředků, b) slabé nebo silné zasahování státu do hospodářské sféry, c) stanovisko pro nebo proti přerozdělování bohatství zámožných chudým, d) zdůrazňování nebo naopak omezování veřejných programů sociální ochrany; 2) dimenze **náboženská**, 3) dimenze **etnicko-kulturní**, 4) dimenze **vesnicko-městská**, 5) dimenze **týkající se podpory režimu** (kam spadají tzv. antisystémové strany), 6) dimenze **zahraniční politiky** (např. rozdíl mezi prosovětskými a nezávislými komunistickými stranami nebo mezi stranami pro evropskou integraci a stranami proti ní), 7) dimenze **materialistické versus postmaterialistické**, která se objevuje v 60. a 70. letech a kam spadá samosprávná demokracie a ekologismus.

na základě Rokkanových myšlenek navrhl Seiler a již jsme dříve charakterizovali, můžeme dojít k obecnější dualisticky (binárně) rozdělené typologii. Připomeňme, že dvě revoluce, průmyslová a národní, zplodily sérii konfliktů a štěpení ve dvou dimenzích: a) v teritoriálním rozčlenění politické kontroly a b) ve fungování systému. Vznikají tak čtyři dualistická rozštěpení:

- 1) vlastníci – pracující (funkční osa průmyslové revoluce),
- 2) venkov – město (teritoriální osa průmyslové revoluce),
- 3) církve – stát (funkční osa národní revoluce),
- 4) centrum – periferie (teritoriální osa národní revoluce).

Co však se štěpením Východ – Západ, o němž hovoří Duverger? A kam umístit komunistické strany? Jean Charlot a Monica Charlotová⁴ možná zabíjejí dvě mouchy jednou ranou, když navrhuji:

- 5) stát – občanská společnost.

Ke státu spadají podle nich strany, které pohlucují občanskou společnost státem a politikou (komunistické a nacistické), zatímco k občanské společnosti se řadí strany, které uznávají autonomii občanské společnosti ve vztahu ke státu a politice. Toto kritérium vlastně navazuje nejen na Duvergerovo rozštěpení Západ – Východ, ale i na obecnější Duvergerovo rozlišení stran totalitních a stran specializovaných.⁵

Jak zařadit rozštěpení stát – občanská společnost, respektive totalitní strany – specializované strany, do celkového rámce genealogické klasi-

⁴ Viz J. a M. Charlot, „Les groupes politiques dans leur environnement“, in: M. Grawitz, J. Le-ca (eds.), *Traité de science politique*, sv. 3., Presses universitaires de France, Paris, 1985, s. 449.

⁵ Ve své klasické práci o politických stranách Duverger v souvislosti s problémem povahy politické participace (účasti) rozlišuje mimo jiné totalitní strany od specializovaných stran. Ve specializované straně její angažovaný člen věnuje nějaký čas politické práci, ale neovlivňuje to podstatně jeho intelektuální život ani jeho zaměstnání, tím spíš pak jeho rodinný život. V totalitní straně je tomu jinak. Angažovaný člen je zároveň členem odborů přidružených k jeho straně, zúčastňuje se pravidelných schůzí, jeho žena je rovněž ve straně nebo aspoň v přidružené ženské organizaci, podobně jeho děti jsou v jiskrách, pionýru, svazu mládeže. Strana je tam všudypřítomná a je těžké vymanit se z jejího vlivu: doprovází člověka od kolébky až do hrobu. Strana skutečně totalitní se neomezuje na politickou a ekonomickou oblast, neposkytuje jenom rámec pro veškerý materiální život, ale dává členu také totální vševysvětlující pojetí světa, vylučující jakékoli jiné. Komunistické strany jsou klasickým příkladem tohoto totalitního typu. Pro komunistu jsou vlast, rodina i přátelé podřízeni zájmům strany. Obecně lze říci, že komunistické a fašistické strany jsou jasně totalitní, zatímco konzervativní a liberální strany jsou jasně specializované. Sociálnědemokratické strany tihly zpočátku k totalitnímu pojetí, ale postupně se z nich staly specializované strany. Totalitní strany jsou posvátné (sakrační), zatímco specializované strany jsou profánní (světské, laické). Není tedy divu, že komunismus mohl být právem nazván seku-

fikace politických stran podle Rokkanova pokračovatele Seilera? Ve své knize *De la comparaison des partis politiques* Seiler píše, že se Charlotovi dopouštějí omylu perspektivy, když navrhuji připojit toto páté štěpení. Udělat z komunistických stran a ze štěpení, která způsobily, politickou rodinu cizí dělnickému hnutí znamená pro politologa upadnout do antikomunismu, který je vědeckému duchu cizí, uzavírá svůj komentář Seiler.⁶

Ve své pozdější studii o politických stranách v nových demokraciích evropského Východu⁷ Seiler připomíná, že Rokkan se pokusil vysvětlit přítomnost silné komunistické strany působením mezinárodní revoluce, tj. bolševické Říjnové revoluce 1917. Tato mezinárodní revoluce se připojuje k předchozím dvěma revolucím a vytváří páté rozštěpení, které fragmentuje dělnické hnutí a staví proti sobě komunismus a sociální demokracii.

To, že J. Charlot na tomto základě navrhl dvě kategorie proti sobě stojících stran, totalitních a specializovaných, a chápal je jako plod štěpení mezi státem a občanskou společností, je podle Seilera chyba, protože mezinárodní revoluce a její pozdější obměny – trockismus, maouis-mus, titoismus – zapůsobila jenom na jednu část rozštěpení vlastníci – pracující, tj. na pracující. Jinými slovy nejde o nějaké nové páté rozštěpení, ale jen o podštěpení zasahující výlučně dělnické strany. Západní komunistické strany sice podle Seilera spadaly pod kategorii „monopolistické strany“ (Raymond Aron), ale prý nikdy nebyly – nebo nikdy neměly čas se stát – totalitními. Přes svou neobyčejně zvláštní organizaci zůstávaly prý věrné politickému programu, který sdílely se všemi stranami věnujícími se obhajobě práv pracujících.

Pokud se přítomnost rozštěpení stát – občanská společnost, vycházejícího z mezinárodní revoluce, nedá obhajovat v západních demokraciích, zcela jinak je tomu v případě tzv. lidových demokracií, pokračuje Seiler. Jako pravá monopolistická strana se komunistická strana změnila ve své podstatě, jakmile odstranila nebo ochočila své soupeře. Tím se z ní stala státostrana (francouzsky Parti-Etat), což ji podle Seilera radí-

larizovaným náboženstvím. Ostatně totalitní strany se objevují v době, kdy vliv tradičních náboženství Západu klesá, zejména v dělnických masách. Nová (pseudo)náboženství 20. století jsou tedy politická. Politické doktríny se změnily v (pseudo)náboženské víry.

⁶ Viz D.-L. Seiler, *De la comparaison des partis politiques*, cit. vyd., s. 123.

⁷ Viz D.-L. Seiler, *Le cas des partis politiques dans les nouvelles démocraties de l'Est européen*, Institut de science politique, Travaux de science politique, Université de Lausanne, Lausanne 1991.

kálně odlišuje nejen od soutěživých stran působících v liberálních společnostech, ale i od komunistických stran těchto liberálních společností.

Na Východě došlo ke skutečné revoluci. V Rokkanově modelu představují revoluce proměnné, nikoli konstanty, jejich počet není omezen a vyjadřují dějiny každé společnosti ve své jedinečnosti. Naproti tomu obě osy vytyčené Rokkanem, tj. osa funkční a osa teritoriálně-kulturní, představují struktury v silném slova smyslu. Pokud chceme zobecnit paradigma čtyř rozštěpení, dostaneme tabulku, v níž dvě horizontální linie (čáry) představují funkční a teritoriální osy a sloupce odpovídají revolucím, které vyjadřují každou společnost ve své jedinečnosti.

V zemích, které reprezentují východní periferii západní Evropy, zanechala mezinárodní revoluce (rozuměj bolševická revoluce) jako dědictví či odkaz zvláštní konstelaci protikladů, konfliktů a štěpení. Jde tam jednak o rekonstrukci reprezentativního režimu a právního státu, který byl předtím zakořeněn jen v Československu, jednak o vytvoření tržního hospodářství. Systém stran tam odráží jak znovuoobnovení předkomunistických přežitků, tak i konflikty pramenící z rozporů vyvolaných vyproštěním z komunismu.

Podle Seilera, jehož myšlenky zde reprodukuje, tak dostaneme tabulku, v níž se ke dvěma revolucím (průmyslové a národní) připojuje třetí, mezinárodní revoluce. Podobně jako dvě předchozí, i mezinárodní revoluce působí podél dvou strukturálních os. V teritoriálně-kulturní ose plodí mezinárodní revoluce podle Seilera rozštěpení stát – občanská společnost, které proti sobě staví totalitní strany a demokratické strany. V pobaltských zemích toto štěpení zůstává prozatím neúplné (nedokonalé, nedovršené), protože ho zčásti zastihuje (zakrývá) štěpení centrum – periferie. Zatímco na funkční ose se mezinárodní revoluce projevuje rozštěpením minimalisté – maximalisté, v němž se proti sobě staví sociální strany a liberální strany.

Paradigma šesti rozštěpení podle D.-L. Seilera

Osy	Revoluce		
	<i>národní</i>	<i>průmyslová</i>	<i>mezinárodní</i>
<i>Teritoriální</i>	Centrum/ Periferie	Město/ Venkov	Stát/Občanská společnost
<i>Funkční</i>	Církev/ Stát	Vlastníci/ Pracující	Minimalisté/ Maximalisté

To vyžaduje následující komentář. 1) V teritoriální ose jde podle Seilera o územní uspořádání politické kontroly, ve funkční ose o fungování systému. Proč tedy štěpení stát – občanská společnost zařazovat do teritoriální osy a ne do osy funkční?

2) Štěpení minimalisté – maximalisté lze převést buď na distinkci radikální – umírněný, která není typická jen pro jedno rozštěpení, ale protíná je všechna, nebo – ještě lépe – lze ji převést na štěpení vlastníci – pracující, tj. zhruba pravice – levice, které podle Seilera v postkomunistických zemích ještě není; ono se tam však už zárodečně prosazuje.

Zdá se mi, že je zde třeba vzít v úvahu chronologický aspekt, který je v rychle probíhajících politických změnách důležitý. Jak ostatně Seiler sám správně poznamenal, v postkomunistických zemích jsou na počátku, tj. v první fázi (obvykle při prvních svobodných volbách), rozhodující dvě štěpení: buď štěpení stát – občanská společnost, nebo štěpení centrum – periferie. Jednodušeji řečeno, utvoří se buď široká demokratická antikomunistická aliance, například ve formě hnutí jako bylo Občanské fórum, nebo se utvoří neméně široké národní hnutí za nezávislost (oba cíle se pochopitelně mohou kombinovat). Teprve potom, co je tohoto jednoho nebo dvou cílů dosaženo, začínají se široká hnutí diferencovat, a to obvykle především na základě rozštěpení sociální – liberální, které představuje (pravda, ve formě více či méně zárodečné) klasické rozštěpení levice – pravice.

Štěpení sociální – liberální se tedy začíná prosazovat až později, ve druhé fázi. Tvzení, podle něhož nemá smysl hovořit o štěpení levice – pravice v postkomunistických zemích, platí tedy podle mne pouze pro první etapu širokých hnutí, nikoli však už pro druhou etapu diferenciace a dezintegrace těchto širokých hnutí, a tím méně pro následující fázi krystalizace a stabilizace „normální, standardní“ politické scény.

3) Štěpení stát – občanská společnost Charlotovi nevztahují jen na komunistické strany, ale také na strany fašistického typu. Těžko pak mohou přijmout tezi, podle níž toto štěpení zasahuje jen dělnické strany, v nichž by komunistické strany představovaly pouhé podštěpení.

Ostatně J. a M. Charlotovi v této souvislosti kritizují Seilera za to, že koneckonců považuje komunistické strany jenom za odrůdu, podskupinu rodiny dělnických stran, ještě z dalšího důvodu. Odlišující prvky komunistických stran – například rádooby vědecká ideologie, organizace leninského typu – jsou vesměs politického rázu, dotýkají se globální koncepce moci. Nuže Seilerova typologie de facto odstraňuje, zapuzuje

politické vysvětlení politických fenoménů; vymanila se sice z marxistického ekonomického vidění, ale nikoli z jistého sociologismu, v němž politické má jen omezenou autonomii ve vztahu k ekonomickému a kulturnímu.

Pokud se osvobodíme od tohoto aprioristického stanoviska a ve světle studií o totalitarismu Arendtové, Friedricha a Brzezińského vezme me v úvahu, že podstatou komunistické strany (ve smyslu základního rysu, bez něhož by nemohla existovat jakožto komunistická strana) není její deklarovaný a více či méně skutečný statut dělnické strany, ale její aspirace na totální moc, můžeme pak dát komunistické strany podle Charlotových do souvislosti, respektive připojit do nového základního štěpení, štěpení stát – občanská společnost. Ke státu bychom zařadili ty strany, pro něž je vše politické a pro něž občanská společnost musí být pohlcena, absorbována státostranou. K občanské společnosti bychom umístili strany, které hájí jistou autonomii občanské společnosti ve vztahu ke státu.

Na základě těchto připomínek J. a M. Charlotových by ke dvěma revolucím (průmyslové a národní) bylo možno přidat revoluci **totalitarismu**, do jejíž funkční osy lze zařadit štěpení stát – občanská společnost, respektive monopolistické strany – demokratické strany. Do teritoriální osy totalitní revoluce by bylo možno včlenit štěpení **národní – mezinárodní** (neboli partikularistické – kosmopolitní). Pokud jde o monopolistické strany, rumunští komunisté by se za Ceaușescuova režimu dali charakterizovat jako domácí (partikularistická) monopolistická strana, zatímco za Husákovy normalizace by KSČ byla importovanou monopolistickou stranou (těžší už by bylo rozhodnout, zda byla KSČ domácí nebo importovaná za Gottwalda).

Ve své studii *The Formation of Party Systems in East Central Europe*⁸ staví Herbert Kitschelt proti sobě „spontaneous market allocation“ a „political redistribution“, což odpovídá rozštěpení liberalismus – dirigismus, a na druhé straně „libertarian cosmopolitan politics“ a „autho-

⁸ H. Kitschelt, „The Formation of Party Systems in East Central Europe“, in: *Politics & Society*, sv. 20, č. 1, březen 1992, s. 7–50. Herbert Kitschelt vede mezinárodní srovnávací výzkum rodících se systémů stran v Bulharsku, České republice, Maďarsku a Polsku. O výsledcích týkajících se České republiky napsal rozsáhlou stať „Politická kultura a politický prostor České republiky“ vedoucí českého týmu tohoto mezinárodního komparativního výzkumu Lubomír Brokl v *Lidových novinách* dne 11. 11. 1994. Výzkum potvrzuje, že politické spektrum se v České republice utváří klasičtějším způsobem než v jiných postkomunistických zemích.

ritarian particularist politics“. Druhé Kitscheltovo rozštěpení, tj. kosmopolitní libertarianismus⁹ proti autoritářství, tradicionalismu a partikularismu, zhruba odpovídá tradičnímu štěpení mezinárodní (modernizační) versus národní (tradicionalistické, populistické, slavjano-filské). V Maďarsku by mezi specializovanými, tj. demokratickými stranami a hnutími Demokratické fórum představovalo stranu národně-populistickou, zatímco Aliance svobodných demokratů (SZDSZ) stranu mezinárodně-modernizační.

Termín totalitní revoluce se vztahuje na komunistický totalitarismus a na totalitarismus nacistického a eventuálně i fašistického typu.

Modifikované paradigma šesti štěpení

Osy	Revoluce		
	Národní	Průmyslová	Totalitní
Teritoriální	Centrum/ Periferie	Město/ Venkov	Domácí/ Mezinárodní
Funkční	Církev/ Stát	Vlastníci/ Pracující	Stát/Občanská společnost

Přitom je pochopitelně třeba dbát na to, aby klasifikace politických stran byly prováděny na základě toho, co strany skutečně jsou, a ne na základě pouhé jejich ideologie nebo pretence. Například ne každou stranu, která se vyhlašuje za mluvčí zájmů dělnické třídy, lze považovat automaticky za dělnickou.¹⁰ Nešlo by v tomto smyslu částečně přijmout Seilerovu tezi, že komunistická strana se skutečně po dobytí moci změní, ale v tom smyslu, že se z původního zájmu o dělnickou třídu začne dříve či později orientovat na nomenklaturu? Ať je tomu jakkoliv, už před dobytím moci je komunistická strana spíš stranou totalitní než dělnickou (tj. základní virtuální štěpení pro ni je stát – občanská

⁹ Andrew Heywood definuje „libertarianismus“ takto: „Názor, že by jednotlivec měl mít co nejširší svobody, zahrnuje i myšlenku o odstranění jakéhokoli vnějšího i vnitřního nátlaku na jednotlivce.“ A. Heywood, *Politické ideologie*, Victoria Publishing, Praha 1994, s. 283.

¹⁰ J. a M. Charlot, op. cit., s. 451.

společnost, nikoli deklarovaná a více či méně skutečný nárok reprezentovat zájmy dělnické třídy).

R. Rose a D. W. Urwin hlásali tezi o tzv. sociální kohezi (soudržnosti), podle níž strana může budovat svůj základ na několika rozštěpeních (čili dualismech), která se vzájemně posilují.¹¹ To znamená, že tato binární rozštěpení nemusí být na sobě nezávislá. Jak jsme už uvedli, když jsme hovořili o genealogické klasifikaci politických stran v souvislosti s otázkou vzniku stran, Seiler zdůrazňuje, že politická strana se nejprve rodí z jednoho konfliktu (štěpení), který později tím, že ho institucionalizuje, oslabuje a integruje ho do systému. Stranický politický projekt se vytváří v době, kdy aktéři tento jeden konflikt hluboce pociťují a prožívají. Teprve později, když už se strana usadila, etablovala na politické scéně, se musí rozhodnout, jak se postavit k dalším konfliktům (štěpením), tj. k těm, jichž není nositelem. Pro stranu tu vznikají dvě nebezpečí. Zaprvé, že se rozdělí do frakcí odpovídajících jiným štěpením. Zadruhé, že když v ní bude panovat přílišná jednomyslnost v jiných kontroverzních problémech, než je ten, z něhož vznikla, strana nebude schopna působit na všechny své přirozené klienty a část z nich ztratí. První případ je typický pro křesťanskodemokratické strany Belgie, Itálie, Holandska a Švýcarska, které jsou rozděleny do různých frakcí, tendencí či proudů. Druhý případ je typický pro vlámský socialismus, který si v důsledku svého antiklerikálního postoje odcizuje značnou část svých potenciálních stoupenců i mezi dělníky. Strana musí obrátit hledat dynamický kompromis, aby co nejvíc posílila svou vnitřní soudržnost, ale také roztáhla, rozvinula své rybářské sítě co nejširěji a mohla tak ulovit co nejvíc ryb mezi voliči, nejen mezi těmi, jichž se bezprostředně dotýká konflikt, z něhož vzešla.

Teze o sociální kohezi neumožňuje podle Seilera třídít, klasifikovat politické strany, protože s výjimkou štěpení, které zplodilo její projekt, bývá stanovisko strany k jiným rozštěpením nahodilé.¹² Postoj socialistů k náboženství je typickým příkladem tohoto problému. Dále pak, jak uvádí Seiler, teze o sociální soudržnosti odporuje logice konfliktu, který je – jak to zdůrazňoval zejména Duverger – vždy dualistický (binární) a zjednodušující, simplifikující. Aktéři, kteří určili projekt strany, a voliči, kteří se v ní rozpoznali, se nemobilizují okolo vějře racio-

¹¹ Viz R. Rose a D. W. Urwin, „Social Cohesion, Political Parties and Strains in Regimes“, in: *Comparative Political Studies*, 2, (1), 1969, s. 7–67.

¹² Viz D.-L. Seiler, *De la comparaison des partis politiques*, cit. vyd., s. 112.

nálně zvolených alternativních možností, ale naopak okolo jednoho problému, který skutečně prožívají a na nějž stranický program umožňuje poskytnout jednoduchou odpověď.

To, co nazývá Duverger „překrýváním“, tj. množení stran v důsledku nezávislosti různých štěpení (dualismů) čili jejich vzájemné křížení, protínání, je podle Seilera 1) poměrně vzácným případem; navíc 2) jde tam jen o to, že první čili matečně rozštěpení je useknuto, přeřato, rozděleno rozštěpením druhým (strany, které by se ocitaly v místě průsečíku více než dvou štěpení, jsou podle něho čistě hypotetické), 3) stálé rozdělení se vyskytuje jen velice zřídka, protože to omezuje volební dosah takových stran. Zájmem stran, které pocházejí z jiného rozštěpení než třídního, je totiž dosáhnout „horizontality“ vytvořením široké mezitřídní fronty;¹³ podobně strany, které mají třídní charakter, mají zájem vytvořit co nejširší třídní blok.¹⁴ Naproti tomu strany vyskytující se v průsečíku dvou štěpení se obracejí jen na omezené kategorie (levicoví antiklerikálové, křesťanští dělníci, autonomistická levice); jde proto obvykle o strany okrajové, marginální, které však přesto mohou být užitečné v koaliciích.

Například pokud jde o Hnutí levicových radikálů (Mouvement des radicaux de gauche, MRG) ve Francii, je to podle Seilera sekularistická a lidová strana, představující programově antimonopolistický a lidový liberalismus, blízký v podstatě sociální demokracii s akcenty decentralistickými, ekologicko-asociačními a spotřebitelskými. Do této kategorie spadá málo stran, které zřídka překračují 5 % hlasů; patří tam také Aliance nezávislých ve Švýcarsku, Venstre v Norsku a Demokratie 92 v Holandsku.

Existují také levicově orientované konfesionální (náboženské) strany. Jediná strana, která se od roku 1965 obtížně udržuje na takové pozici, je Politieke Partij der Radikalen v Holandsku, zatímco v Belgii tři podobné pokusy ztroskotaly (Union démocratique belge obdržel jeden poslanecký mandát roku 1946, Groupe politique des travailleurs chrétiens

¹³ Tak např. strany, které skutečně reprezentují náboženské štěpení, mají zájem obracet se na věřící všech sociálně-ekonomických kategorií, od nejchudších dělníků k nejbohatším podnikatelům. Pokud tak nečiní, může to svědčit o tom, že náboženská reference se pro ně stává víceméně jen nálepkou (jíž se ostatně často chtějí zbavit) a že ve skutečnosti jde o strany pravicové, konzervativní, tj. strany, které v podstatě reprezentují štěpení vlastníci – pracující.

¹⁴ To znamená, že dělnická strana by se měla obracet na všechny dělníky, ať jsou věřící nebo nevěřící.

získala jeden mandát v Senátu roku 1975 a Solidarité et participation – SeP – utrpěla fiasko ve volbách roku 1985). Také v Itálii roku 1970 neuspěla podobná strana – Movimento politico dei lavoratori.

Kromě těchto rozdělení, která se dotýkají rozštěpení církev – stát, připomeňme jednu dělnickou autonomistickou stranu Basků: Euskadiko Ezkerra.

Za určitých okolností se však podle mého názoru mohou určitá štěpení skutečně vzájemně posilovat, přinejmenším dočasně. Lze se například domnívat, že v období přechodu od komunismu dochází po určitou dobu ke vzájemnému posilování štěpení centrum – periferie a stát – občanská společnost (např. v pobaltských zemích se protikomunistický postoj mohl posilovat spojením s postojem nezávislosti na Sovětském svazu).

Robert A. Dahl o zdrojích politického rozštěpení a jejich konsensuálních nebo konfliktních důsledcích

Podle Roberta Dahla¹⁵ způsoby, jimiž jsou vzájemně spjaty různé sociálně-ekonomické faktory v širokém slova smyslu (zahrnující nejen sociální třídu, sociální status a povolání, ale také náboženství, etnickou skupinu a jazyk, region...), nevedou v různých zemích k jednomu modelu štěpení, ale k celé řadě. Lze podle něho schematicky rozlišovat tři různé skupiny zemí:

a) **Země se složením značně homogenním, s výjimkou sociálního statusu a ekonomického postavení.** Jsou to obvykle země protestantské, v nichž náboženské rozdíly ztratily mnoho ze své důležitosti a kde etnické, jazykové a regionální rozdíly zanechaly jen málo stop. Patří k nim zejména Velká Británie a Švédsko, méně už Norsko vzhledem k tomu, že tam ještě přetrvávají rozdíly regionů, náboženství a jazyka na vesnici.

Tyto rozdíly jsou minimální. Hlavní a nejviditelnější rozdíly se týkají zaměstnání, výše příjmů, sociálně-ekonomického statusu. V důsledku toho ve Velké Británii a ve Švédsku odrážejí politické strany jasněji než jinde rozdíly existující mezi třídní skladbou jejich klientely: sociální demokraté nebo labouristé čerpají hlavní sílu z manuálně pracujících, zatímco pravicové strany získávají mnohem víc hlasů ve vyšších

¹⁵ Viz R. A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven and London 1965.

nebo středních vrstvách. Existuje tam tedy vysoká polarizace statusu, která je však spíš statistická než psychologická, tj. nejde o polarizaci, jak ji chápe Sartori, která by předpokládala velkou ideologickou vzdálenost.

b) **Země, v nichž se více druhů sociálně-ekonomických rozdílů spojuje, konverguje, a tím se vzájemně posilují** (to nazývají Rose a Urwin sociální kohezí). Tento model vede k vážným konfliktům. Nejvíce se tomu modelu blíží země jako Belgie nebo Severní Irsko. Tak se mohou spojovat například náboženské a jazykové rozdíly a utvrzovat existenci dvou protikladných táborů.

c) **Země, v nichž se různé druhy sociálně-ekonomických rozdílů vzájemně přetínají, kříží.** To nazývá Duverger „překrýváním dualismů“. Pak se objevují účinky toho, co američtí politologové nazývají překrývající se členství (overlapping membership), konfliktní identifikace (conflicting identifications) a křížující se tlaky (cross-pressures). Holandský katolický dělník je citově identifikován současně s katolicismem i s dělnickou třídou. Je tedy potenciálně v konfliktu v náboženské oblasti s nekatolíky a v ekonomické oblasti s těmi, kdo nepatří k jeho třídě. Jak náboženství, tak třída tvoří trvalé aspekty jeho života. Jako pracující žijící mezi pracujícími nachází terén k dohodě se svými kolegy, ať jsou nebo nejsou katolíky; jako katolík žijící mezi katolíky se cítí solidární se svými spolubratry, ať jsou vlastníci nebo dělníci. Pokud se silně identifikuje s oběma těmito skupinami, snaží se redukovat konflikty uvnitř každé skupiny. Bude pravděpodobně mít sklon ke kompromisu a ke smířlivosti jak v otázkách týkajících se náboženství, tak v těch, jež se týkají ekonomiky, protože konflikty hrozí rozdělit skupiny, vůči nimž chce zůstat solidární. Tedy místo abychom měli dva nepřátelské tábory jako v případě spojování rozdílů, máme čtyři tábory, které mohou spolu navázat aliance. Tak je tomu zejména ve Švýcarsku, kde se jazykové a náboženské rozdělení kříží: jak německy mluvící Švýčari, tak francouzsky mluvící Švýčari jsou protestanty a katolíky. Kdyby se naopak tato dvě rozštěpení spojovala, vznikly by dva tábory, například německy mluvící protestanti versus francouzsky mluvící katolíci.

Dnes kladou důraz na tento rozdíl mezi tím, zda se různá rozštěpení v dané zemi spojují, nebo naopak kříží (a na jejich konsensuální nebo konfliktní důsledky) zejména Douglas Rae a Michael Taylor.¹⁶ Tuto myšlenku však už mnohem dříve, začátkem 20. století, formuloval ně-

¹⁶ Viz zejména D. Rae, M. Taylor, *The Analysis of Political Cleavages*, Yale University Press, New Haven 1970.

mecký sociolog Georg Simmel a po něm pak Arthur F. Bentley, David B. Truman a Seymour M. Lipset.¹⁷

Dahl se však také pokusil o vypracování obecnější teorie vysvětlující, jak se pohnutky politických předáků namířené na konfliktní nebo naopak konsensuální cíle a na užívání konfliktních nebo konsensuálních strategií mění v závislosti na čtyřech faktorech:

- 1) na distribuci neboli rozdělení politických názorů,
- 2) na spojování, korespondenci názorů u různých jedinců, tj. do jaké míry lidé, kteří jsou zajedno v jedné otázce, jsou zajedno v jiných,
- 3) na výrazném charakteru neboli intenzitě názorů na různé otázky,
- 4) na institucionálních prostředcích, které umožňují agregaci (sdružení) názorů, a mezi nimi zvláště na systému stran.

Už od Lowella přes Duvergera, Lipseta až po Sartorihovo politologové zdůrazňují, že dvoustranický systém má umírňující vliv na volbu cílů. Strana u vlády i strana v opozici tam nacházejí společný terén: obě musí získávat hlasy velké masy voličů, jejichž politické názory nejčastěji představují střed.

Pokud je rozdělení názorů unimodální, tj. podobá se známému modelu ve formě zvonu (nejsilnější střed, čím víc se od něho vzdalujeme doprava nebo doleva, procento stoupenců se snižuje), dále pak pokud vůdcové znají toto názorové rozdělení a chtějí vyhrát ve volbách zaujetím stanovisek, která jim zaručují maximum lidové podpory, pak v bipartismu mají obě strany silné motivy směřovat k postojům blízkým středu, s nimiž souhlasí většina občanů. Za těchto okolností budou ve směr voliči považovat vládní politiku za přijatelnou, ať vyhraje kterákoli z těch dvou stran. Soutěž mezi těmito dvěma stranami bude mít za účinek posílení umírněného nebo centristického postoje, přičemž umírněným postojem se míní prostě postoj blízký středu daného názorového rozdělení.

Umírňující účinky soutěže stran budou asi zvláště silné v systému, kde volba poslanců probíhá v jednomandátových obvodech v jednoko-

¹⁷ Viz G. Simmel, *Conflict and the Web of Group Affiliations*, The Free Press, Glencoe 1956, s. 126-195, D. B. Truman, *The Governmental Process: Political Interest and Public Opinion*, Alfred A. Knopf, New York 1951, s. 508 a 511, A. F. Bentley, *The Process of Government: A Study of Social Pressure*, Evanston 1955, s. 208, S. M. Lipset, *Political Man*, Doubleday and Co., New York 1960, s. 88-89 (ve franc. překl. *L'Homme et la politique*, Seuil, Paris 1962, s. 100 a násl.) a R. Lane, *Political Life*, The Free Press, Glencoe 1959, s. 187-203. V české literatuře srovnej J. Klofáč, V. Tlustý, *Současná sociologie*, Nakladatelství politické literatury, 3. část 1. svazku („Teorie konfliktu“), Praha 1965, zejména s. 252.

lovém (tj. relativním) většinovém systému. Tam jsou totiž voliči extrémní levice (nebo extrémní pravice) postaveni před následující alternativu: buď dát hlas své straně, a pomoci tím možná k vítězství pravicové straně, resp. levicové straně), anebo hlasovat pro tu ze dvou velkých stran, která je jim bližší.

Umírněná a extrémní strana mohou sice vytvořit koalici, ale pro umírněnou stranu, která by zamýšlela utvořit koalici s extrémní stranou téhož tábora, by bylo málo výhodné opustit svou vlastní politiku ve prospěch politiky svého menšího spojence za jediným účelem – získat jeho podporu. Umírněná strana by tak totiž ztratila velkou část svých stoupenců ve prospěch umírněné strany druhého břehu, druhého tábora.

Tato analýza je pravděpodobně grosso modo správná. Předpokládá však, že je velký počet voličů vnímavých vůči centristickým myšlenkám a návrhům, což se obvykle stává,¹⁸ ale nemusí tak tomu být vždycky. Za určitých okolností může systém dvou stran vést naopak k zintenzivnění, zostření politických konfliktů. Když jedna velká otázka rozděluje názory občanů do dvou nepřátelských „táborů“, pak střed skoro neexistuje a stoupenci umírněnosti se ocitají v podobné nevýhodě jako extrémisté za minule analyzované situace. Například pokud by se umírněná levicová strana držela své tradiční pozice centristické umírněnosti, vystavovala by se nebezpečí, že se objeví nová strana na její levici a že ji vytlačí. To se stalo ve Velké Británii, když labouristé vytlačili liberály.¹⁹ Jednomandátové volební obvody s jednokolovým většinovým volebním systémem mohou v takovém případě bimodálního rozdělení politických názorů konflikty a štěpení názorů ještě zostřovat, místo aby je zmírňovaly, a zostřují je dokonce ještě víc, než by to dělal systém poměrného zastoupení, a to buď tím, že tlačí existující strany k extrémům, anebo tím, že pomáhají nové extremistické straně, a tím systém přestává přinejmenším dočasně být dvoustranickým.

Za multipartismu je ovšem utváření extremistických stran téměř nevyhnutelné a vzrůst klientely těchto stran tím, že činí pro strany středu

¹⁸ Stačí připomenout známé průzkumy veřejného mínění, při nichž se dotazovaní mají sami zařadit do několikastupňové škály levice – střed – pravice. Obvykle se největší část občanů zařazuje do středu a z ostatních se víc považuje za stoupence pravého středu (a levého středu) než pravice (a levice).

¹⁹ Srov. J. Bonham, *The Middle Class Vote*, Faber and Faber, London 1954, s. 149 a násl., I. Jennings, *Party Politics: The Growth of Parties*, Cambridge University Press, Cambridge 1961, s. 250 a násl.

obtížnější utvoření životaschopné koalice, posiluje šance koalicí ovlivněných extrémů. Taková byla situace výmarského Německa a v menší míře také Itálie. Avšak tam, kde polarizace není úplná, systém poměrného zastoupení a multipartismus mohou pomoci středu, aby přežil tak dlouho, dokud přetrvávají centristické, levostředové a pravostředové názory. Strany středu si tedy mohou udržet aspoň část moci k vyjednávání v koalici vládách a v opozici, a tak aspoň trochu oslabit tendence k antagonismu a konfliktu.

Nelze proto říci, že by vždy a za všech okolností bipartismus vedl k umírněnosti a že by multipartismus vždycky vyvolával antagonismus a vážný konflikt. Podle Dahla platí, že když jsou voličské názory unimodální (tj. ve formě zvonu se silným středem a slabými extrémů), pak nejen systém dvou stran, ale i systém více stran povedou pravděpodobně k umírněnosti a ke kompromisu mezi vládnoucími stranami. A když jsou na druhé straně názory voličů silně polarizovány podle bimodálního modelu (střed slabý, extrémů silné, což lze lidově označit za tvar dvou velbloudích hrbů), pak obě strany v bipartismu ještě zостří konflikt tím, že se každá z nich bude snažit neztratit podporu extrémistů na svém boku; pokud pak jde o multipartismus, centristické strany v důsledku poklesu jejich voličstva oslabí svůj vliv.

Lze podle mne říci, že bimodálnímu rozdělení politických názorů ve stranickém spektru zhruba odpovídá to, co Sartori nazývá velkou „ideologickou vzdáleností“ mezi relevantními politickými stranami (neboli silnou „polarizací“), a že unimodálnímu rozdělení názorů naopak zhruba odpovídá malá ideologická vzdálenost (čili velmi slabá polarizace). Lze pak souhlasit se Sartorim a Sanim, že polarizace ve smyslu ideologické vzdálenosti je nejlepším vysvětlujícím faktorem.²⁰

Relativní síla pohnutek ke smířlivosti a k antagonismu nezávisí však jenom na bimodálním nebo unimodálním charakteru názorů, ale také na tom, do jaké míry se spojují, když se přejde od jedné politické otázky k druhé, tj. do jaké míry skupiny a jednotlivci, kteří spolu souhlasí v jedné politické otázce, souhlasí také ve druhé. Pokud dochází k výraznému spojování, pak to posiluje účinky unimodálních nebo bimodálních rozdělení názorů. Tedy ti, kdo jsou umírnění v jedné otázce,

²⁰ „...the best single explanatory variable for stable versus unstable, functioning versus non-functioning, successful versus immobile, and easy versus difficult democracy is polarization...“ G. Sani, G. Sartori, „Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies“, in: H. Daalder, P. Mair (eds.), *Western European Party Systems: Continuity and Change*, Sage, Beverly Hills 1982, s. 337.

jsou umírnění také v druhé. (Straničtí předáci pak budou asi vyhledávat umírněné politiky.) A naopak ti, kdo se v jedné otázce nacházejí v opačných krajnostech, musí se nacházet v opačných krajnostech také v druhé otázce.

Účinky silného spojení jsou tedy jasné, ale účinky slabého spojování jsou složitější. Slabé spojení vede především k vzrůstání počtu skupin osob, které mají odlišné názory. Každá z těchto názorových skupin potenciálně představuje samostatnou politickou klientelu, a v důsledku toho tvoří možný základ odděleného politického hnutí, ať jde o nátlakovou skupinu, frakci nebo stranu.

Vezměme příklad Belgie. Zjednodušeně lze říci, že se Belgičané střetávají v třech sériích otázek. Jedinec v Belgii může být buď:

pro pracující, nebo pro kapitalisty,
antiklerikální, nebo prokatolický,
provalonský, nebo provlámský.

Tyto tři dichotomické znaky, atributy, lze vzájemně kombinovat osmi různými způsoby, a tudíž situovat každého Belgičana na jedné z těch osmi kombinací. Například osoby A, B, C, D atd. by mohly být:

A: pro pracující, antiklerikální, Valon
B: pro pracující, prokatolický, Valon
C: prokapitalistický, antiklerikální, Valon
D: pro pracující, prokatolický, Vlám
atd.

V krajním případě, že by spojení, korespondence názorů dosáhla u Belgičanů maxima, stačilo by, abychom věděli o jednotlivci, jaká je jeho pozice ve vztahu k jedné otázce, a mohli bychom odvodit, jak se staví ke všem zbývajícím. Například všichni Valoni by byli pro pracující a proticírkevní, zatímco všichni Vlámové by byli katolíky a pro pracující. Společnost by pak byla pravděpodobně silně polarizována do dvou táborů.

Na druhém pólu by se mohlo stát, že spojení názorů by bylo minimální, pak by všech osm názorových skupin mohlo být v obyvatelstvu reprezentováno, přičemž každá skupina by poskytovala potřebný základ samostatného politického hnutí. To odpovídá „překrývání dualismů“ M. Duvergera. Nemusí to vést k antagonismu. Závisí to navíc na intenzitě názorů a na institucionálních prostředcích, jakými je seskupujeme, agregujeme.

Předpokládejme, že v Belgii je nejen slabá korespondence (spojení) názorů, ale ještě i to, že tři základní otázky plodí u každého vysoce intenzivní reakce. Každá názorová skupina by se tak stávala odděle-

ným politickým hnutím a bylo by velmi ožehavé, aby mezi nimi docházelo k politickým koalicím. Například katolíci by se rozštěpili podle toho, jsou-li pro pracující nebo pro kapitalisty, a valonští katolíci by se oddělili od vlámských katolíků. Měli bychom buď čtyři katolické strany, nebo jednu katolickou stranu rozdělenou do čtyř frakcí, tendencí, proudů. Pokud by se každá z nich držela nekompromisně všech svých názorů, kompromis by nebyl možný. Každá otázka by vedla k boji mezi dvěma nesmiřitelnými tábory a většina utvořená ve vztahu k jedné otázce by se rozpadla ve vztahu k jiné otázce. To podle Dahla znamená, že unifikující a umírňující účinky takového křížujícího se štěpení nejsou automatické, ale objevují se jediné tehdy, jestliže některá z těch rozštěpení jsou méně výrazná než jiná.

Také Arend Lijphart²¹ se snažil upřesnit a omezit myšlenku o umírňujícím vlivu překrývajících se členství: „Je třeba rozlišovat mezi v základě homogenní politickou kulturou, kde prohlubující se kontakty pravděpodobně povedou ke zvýšení oboustranného porozumění a vyústí v další homogenizaci, a heterogenními kulturami, kde těsnější kontakty pravděpodobně povedou k prohloubení nepřátelství a napětí. Na tento rozdíl upozorňuje Walter Connor,²² když říká, že „prohloubení kontaktů napomáhá řešit regionální kulturní rozdíly v takové zemi, jako jsou Spojené státy. Avšak musíme si položit otázku, zda zvýšený kontakt mezi nimi nepovede spíše ke zvýšení antagonismu, pokud se místo s variantami stejné kultury setkáme se dvěma zcela odlišnými a samostatnými kulturami.“

Je dále podle mne třeba rozlišovat mezi vzájemným kontaktem a vzájemným křížením. Vzájemné křížení nutně nepředpokládá vzájemný kontakt. Uváděli jsme, že ve Švýcarsku jsou mimo jiné katolíci německy mluvící i katolíci francouzsky mluvící, protestanté německy mluvící i protestanté francouzsky mluvící. Dalo by se tedy zjednodušeně říci, že toto křížení je tam všestranné, tj. že se tam vyskytují všechny možné kombinace. Protože však švýcarské kantony jsou většinou jednojazyčné, dalo by se – rovněž zjednodušeně – tvrdit, že sice francouzsky mluvící protestanti jsou v kontaktu s francouzsky mluvícími katolíky, ale že nejsou v kontaktu ani s německy mluvícími protestan-

²¹ A. Lijphart, „Consociational Democracy“, in: *World Politics*, sv. 21, 1969, s. 207–225, cituji podle českého překladu „Konsociační demokracie“ in: B. ŘíCHOVÁ, A. LISA, *Antologie světových politologů II*, skriptá VŠE, Praha 1995, s. 23

²² W. Connor, „Self-Determination: The New Phase“, in: *World Politics*, sv. XX, říjen 1967, s. 45–50.

ty, ani s německy mluvícími katolíky. Vzájemné kontakty tam tedy na rozdíl od vzájemného křížení nejsou všestranné.

Jak jsme výše uvedli, Lijphart zdůrazňuje, že pokud politická kultura je heterogenní, vzájemné kontakty mohou posilovat napětí, místo aby ho snižovaly. Navrhuje tedy pro takové země „segmentální autonomii“: tím, že se jednotlivé „segmenty“ od sebe izolují, omezí to vzájemné kontakty i třenice. Dahl ve své citované práci o opozicích uvádí šest různých možností řešení konfliktu mezi komunitami (subkulturami) v heterogenní zemi: všeobecné veto, autonomii, proporční zastoupení, represi, separaci a asimilaci. Lijphart první tři z nich považuje za odpovídající svému konsenzuálnímu modelu demokracie, zatímco tři poslední nikoli. Segmentální autonomie se však podle mého názoru částečně podobá separaci: v obou případech je cílem, aby každá komunita (subkultura) žila co nejvíc sama pro sebe a co nejméně vstupovala do kontaktu s druhými komunitami. Snad jediné, co výrazně odlišuje „segmentální autonomii“ od separace, je konsenzuální chování politických elit, na což ostatně Lijphart klade veliký důraz.²³ Mohli bychom to vyjádřit schematicky takto: „segmentální autonomie minus konsenzuální chování politických elit rovná se separace“. Do podobné logiky jako separace spadá také „odsun“, ba i nechvalně proslulé „etnické čištění“.²⁴

Konsenzuálnímu řešení napomáhá, když relativní síla různých subkultur je zhruba vyvážená nebo se od rovnováhy příliš neodchyluje: „Vyhledávky na konsocialismus jsou tedy lepší, pokud žádná subkultura

²³ Dobře vystihl význam způsobu chování politických elit Hans Daalder, když zdůraznil, že bychom ho neměli chápat jenom jako závislou proměnnou, ale také jako velmi důležitou nezávislou proměnnou, která může hrát determinující úlohu. Konsenzuální chování politických vůdců se může projevit zejména utvořením velké nebo široké koalice zahrnující představitele všech významných „segmentů“, jako je tomu zejména ve Švýcarsku, kde všechny strany významné na federální úrovni mají své ministry ve vládě. Konsensus na úrovni politických elit může tvořit protiváhu subkulturnímu rozdělení země.

²⁴ Lze souhlasit s mezinárodně známým sociologem Jaroslavem Krejčím, že působí nepřesvědčivě, když představitelé České republiky označují svůj pečlivě etnický „zhomogenizovaný“ stát za „občanský“: „Aniž bych chtěl ulehčit našemu svědomí, že jsme se podíleli na něčem, co bylo v příkrém rozporu s naším vyzváním ideálů humanitních, uzavírám: Vezměme za vděk, že konečně máme svůj národní stát a že tak zmizelo dosud nejobvyklejší ohnisko vnitřních rozbrojů. Při současné etnické struktuře České republiky je představa, že tento stát není zbudován na etnickém základě, absurdní. Ke zbudování skutečně občanského státu – se všemi důsledky v jazykové politice a samotném názvu státu – jsme měli nejlepší příležitost v roce 1918. Teď takové úvahy znějí dutě.“ Jaroslav Krejčí, „Nacionalismus v Evropě zdaleka není mrtev“, *Lidové noviny*, 6. 10. 1995, s. 19.

nezahrnuje většinu obyvatelstva, nemůže ani vzhledem k volebnímu systému dostat většinu křesel, a tak si sama vytvořit vládu. Dvě subkultury jsou tedy méně příznivé než tři nebo čtyři, z nichž žádná ne tvoří většinu.²⁵ Podle Lijpharta se dále konsensuální řešení snáze prosadí v malých zemích, a to ze dvou důvodů. Jednak je větší pravděpodobnost, že se tam politické elity osobně znají a často setkávají, jednak se malé země častěji cítí ohroženy zahraničními mocnostmi než státy velké, což může posilovat vnitřní konsensus.²⁶ Velké vnější ohrožení může vést dočasně k opuštění soutěže a k utvoření „celonárodní“ široké koalice i v zemích velkých a poměrně stejnorodých jako ve Velké Británii za obou světových válek. Nedala by se subkulturní rozdělenost země chápat analogicky jako „permanentní vnitřní ohrožení“?

Vraťme se však k Belgii a k Dahlově analýze. Může se stát, že jedna ze třech základních otázek, jež existují v Belgii, je výraznější než ostatní. V nejjednodušším případě by jedna a tatáž otázka převažovala u všech. Předpokládejme například, že všichni Belgičané věří, že jazyk je klíčovým problémem. V takovém případě by předáci valonské subkultury (komunity) měli zájem na tom hledat ve Valonsku podporu jak stoupenců kapitalismu, tak antiklerikálů a katolíků; podobně by tomu bylo u vlámských předáků. Tedy zatímco by se jazykové konflikty zostřily, možnosti smíření by vzrostly v ostatních problémech, protože by každý měl dobré důvody k tomu, aby omezil jiné konflikty, než je klíčový konflikt.

²⁵ R. A. Dahl, *Democracy and Its Critics*, Yale University Press, New Haven 1989; cituji podle českého překladu *Demokracie a její kritici*, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 235.

Je tedy zjevné, že v československé federaci nebyly příliš vhodné podmínky: dvě hlavní subkultury, z nichž jedna byla dvakrát početnější než druhá. Docházelo navíc ke spojování štěpení: zhruba třikrát vyšší nezaměstnanost na Slovensku než v českých zemích měla za přirozený následek, že většina Slováků dávala přednost „měkčí“, sociálnějším ekonomické reformě, zatímco Češi, kteří byli zasaženi negativními sociálními dopady ekonomické transformace podstatně méně, ve své většině dávali přednost „razantnější“ ekonomické reformě. Jedno štěpení (sociální – liberální) tak posilovalo druhé štěpení (centrum – periferie). Jinak řečeno nesouhlas většiny Slováků s federální (respektive českou) koncepcí ekonomické transformace u nich posiloval stoupence separace a konfederace dvou nezávislých států. Konečně slovenská i česká politická elita, které se dostaly k moci na základě parlamentních voleb v červnu 1992 a které se v řadě klíčových otázek diametrálně rozcházele, se v jednom bodě vzácně shodovaly: konsensuální chování nepatřilo k jejich charakteristikám.

²⁶ Viz A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, Yale University Press, New Haven 1977, s. 65 a 66. Srovnej též R. A. Dahl, *Democracy and Its Critics*, cit. vyd.; v českém překladu *Demokracie a její kritici*, cit. vyd., s. 235.

Jinou možností je, že by všichni souhlasili s tím, že jedna otázka převažuje, ale o tom, která otázka to je, by se názory jednotlivců rozcházelely: pro jednoho by to byla otázka jazyka, pro druhého katolicismu, pro třetího socialismu. Takové rozdělení názorů velmi posiluje možnost utvářet koalice složené z více názorových skupin. Bylo by například jednodušší dnes spojit Valony výrazně prodělnické, pro něž by antiklerikalismus měl jen druhotnou důležitost, s vlámskými dělníky, jejichž katolicismus by je obvykle vedl k hlasu pro sociálněkřesťanskou stranu. Každá názorová skupina by tedy měla tendenci ustoupit poněkud v otázce pro ni druhotné, aby si zajistila podporu v té otázce, na níž klade hlavní důraz. Mohlo by docházet k utváření heterogenních koalicí nebo stran a straničtí předáci by měli vyvíjet úsilí, aby smířili své různé klientely.

Holandsko je příklad země se silnými štěpeními, jimž částečně vděčí za svou jednotu. Setkáváme se tam nejen s třídním antagonismem, ale s ještě hlubším rozštěpením náboženským. Avšak způsob, jímž se jedno rozštěpení vrství na druhé, pravděpodobně pomáhá ke snížení konfliktního potenciálu. Katolická strana sdružuje zároveň pracující a členy středních tříd; protestantské strany také překračují třídní hranice. Socialisté ani liberálové neměli velký úspěch u katolíků a u pravověrných protestantů, ale přesto nadále vyhledávají jejich hlasy i hlasy liberálních protestantů. Tím socialisté i liberálové zmírňují náboženská štěpení. Globálně vzato tedy úsilí stran přispívá k udržování jednoty společnosti.

Holandský příklad napovídá, že účinky slabého spojení, slabé korespondence se nemohou jednoduše vysvětlit více nebo méně výrazným charakterem (tj. intenzitou) otázek v různých názorových skupinách: je třeba vzít v úvahu také způsob, jak politické instituce vybízejí lidi různých skupin, aby se spojily do koalic. Politická strana je nesporně nejdůležitější z těchto institucí. Pokud vycházíme z toho, že počet relevantních stran není závislý jenom na různých modelech mínění, že vyplývá také z volebních systémů, historických událostí, tradic a z váhy institucí, pak účinky slabého spojení názorů závisí částečně na počtu stran.

Tam, kde se politické názory nespojují a jsou nestejně výrazné, systémem dvou stran posiluje motivy ke smíření a snižuje motivy ke konfliktu. To bývá často aplikováno na Spojené státy. Tam je slabé spojení, nestejná intenzita a bipartismus. Slabé spojení vede obě strany k různorodosti. Spojení názorů je tam příliš slabé k tomu, aby umožnilo existenci homogenních stran. Tyto okolnosti vybízejí ke smířlivosti a kom-

promisu. Neboť vůdcové stran nemají žádný zájem na tom, aby ustoupili před jedinou názorovou skupinou: tato strategie by jim zabránila získat většinu v Kongresu nebo zvítězit při prezidentských volbách. Je tedy třeba, aby věnovali úsilí neustálému koalizování různých názorových skupin nejen proto, aby vyhráli ve volbách, ale i proto, aby mohly být odhlasovány zákony. V důsledku toho je hlavní starostí amerického politika přesvědčit každou názorovou skupinu, aby opustila své druhotné požadavky a dosáhla pro své prvotní požadavky podporu – přinejmenším dočasnou – ostatních názorových skupin. Vzhledem k tomu, že intenzita názorů je tam v různých skupinách nestejná, politiko- vé mají v tomto úsilí o smířování silnou šanci uspět.

Jaký je účinek multipartismu? Je možno podle Dahla soudit, že za stejných podmínek, tj. za slabého spojení a za nestejně intenzity, týž proces povede k podobným výsledkům. Motivy ke smířlivosti jsou však silnější, když existují jen dvě strany. V systému dvou stran se proces vyjednávání odehrává mezi politiky jedné a téže strany a ne mezi politiky různých stran. Stranická disciplína pak tendenci k životaschopnému kompromisu neoslabuje, ale naopak posiluje.²⁷

Faktory ovlivňující tendence ke smířlivosti nebo k zostřování opačných názorů podle R. A. Dahla

<i>Faktory smířlivosti</i>	<i>Faktory zostřování</i>
I. všechna unimodální rozdělení názorů	I. všechna bimodální rozdělení názorů
II. silné spojení unimodálních rozdělení	II. silné spojení bimodálních rozdělení
III. slabé spojení, jsou-li názory nestejně intenzivní	III. slabé spojení, jsou-li názory stejně intenzivní
IV. systém dvou stran: a) jsou-li názory unimodální	IV. multipartismus: a) jsou-li názory unimodální

²⁷ Viz citovanou knihu sociologa Georga Simmela a zejména spisy jeho pokračovatele Lewis Cosera (L. Coser, *The Functions of Social Conflict*, The Free Press, Glencoe 1956 a *Continuities in the Study of Social Conflict*, The Free Press, New York 1967).

b) je-li slabé spojení názorů a nestejná intenzita	b) spojují-li se silně názory nestejně intenzivní
V. systém více stran, je-li rozdělení názorů bimodální a silné spojení	V. systém dvou stran, je-li rozdělení názorů bimodální a silné spojení

Zdroj: R. A. Dahl: *Political Oppositions in Western Democracies*, cit. vyd.

Systemy mnoha stran a jejich typy

Od toho, jak se dospívá k multipartismu, přejdeme k už etablovanému (zavedenému) multipartismu. Začneme tripartismem (systémem tří stran). Duverger analyzuje dva konkrétní typy tripartismu. První je tripartismus, jaký existoval na prahu 20. století, a druhý je australský tripartismus poloviny 20. století.

V Austrálii jde o případ rolnické strany, kterou tam reprezentuje Country Party a která narušuje dualismus konzervativců a labouristů. Country Party napodobuje ve své organizaci labouristy. Tento tripartismus odpovídá schématu buržoazie, proletariát, rolnictvo. Podle Duvergera však podstatným problémem každé zemědělské strany je stále kolísání, rozdělení mezi pravici a levici, které plyne z rozmanitosti rolnických sociálních struktur: není rolnická třída, ale zemědělský proletariát a vlastníci, malorolníci a velkorolníci. „Z toho plyne přirozená potřeba vytvořit rolnické strany, nevyhnutelné meze jejich rozšíření a jejich dost obecný sklon k pravici a konzervatismu; malorolníci a zemědělský proletariát dávají přednost socialistickým nebo komunistickým stranám.“²⁸

Proto jsou rolnické strany dost vzácné, v každém případě se nerozšířily tolik jako socialistické strany. V některých zemích však jejich rozvoj vedl ke kvadripartismu (systému čtyř stran) jako výsledku připojení agrární strany k tripartismu konzervativci – liberálové – socialisté, běžnému okolo roku 1900.

Taková je podle Duvergera situace skandinávských zemí, s nimiž je možno srovnat Švýcarsko a Kanadu. Ve Skandinávii protiklad mezi konzervativci a liberály nabyl v 19. století formy protikladu města a vesnice, přičemž vesnice tam byla, na rozdíl od ostatních zemí, více nalevo než město. A tak se tam poměrně silná rolnická strana stavěla proti městské aristokracii a buržoazii. Ale rozmach městské liberální strany

²⁸ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 327.

a později socialistické strany postrčil postupně rolnickou stranu doprava. Přesto však určitá politická tradice rolnictva zůstávala a umožňovala přetrvávání (v Dánsku Venstre) nebo znovuvynošení (ve Švédsku 1911 a v Norsku 1918) rolnických stran.

Ve všech těchto třech zemích představují v polovině 20. století tyto strany část pravicového spektra, a to přes jejich sociální základnu tvořenou malými a středními rolníky. Zemědělská civilizace a rolnický způsob života tam, jak se zdá, favorizují politický konzervatismus.

Přejděme k tripartismu, jak fungoval na počátku 20. století. Jak známo, základní bipartismus (konzervativci – liberálové) se přeměnil v tripartismus v důsledku rozmachu sociálnědemokratických a socialistických stran na sklonku 19. a začátkem 20. století. Tak tomu bylo například v Anglii, Belgii, Švédsku, Austrálii, Novém Zélandu. Tento proces vysvětlil Duverger a nazval ho vývojem doleva (ve francouzském originále *sinistrisme*): „Je to dost obecný jev, že reformátorská nebo revoluční strana se stane konzervativní, potom co se uskuteční reformy nebo revoluce, které hlásala; zleva přechází doprava a zanechává prázdno, které zaplní nově vzniklá strana levice, která projde stejným vývojem. A tak za dvacet nebo třicet let se levice jedné epochy stane pravicí druhé epochy... Teoreticky by přechod od staré strany levice doprava měl vést ke zničení staré konzervativní strany, aby se tak opět objevil původní bipartismus (anglosaský příklad). Prakticky však strany umírají velice dlouho, sociální struktury mají tendenci přetrvávat dlouho potom, co přestaly být užitečné; skluz k levici by se tak kombinoval se základní dualistickou tendencí a dal by vznik tripartismu. Po sobě by tak následovaly tyto tripartismy: konzervativci – liberálové – radikálové, pak konzervativci nebo liberálové – radikálové – socialisté, potom liberálové – socialisté – komunisté.“²⁹

Podle Seilera s tím souvisí přetrvávání, přežívání starých stran, které dějiny odsoudily a které se musí přizpůsobit, ale nezanikly a v některých případech i prosperují. Tento fenomén přežívání je podle Seilera jednou z příčin multipartismu. Týká se zejména buržoazních stran konzervativních, liberálních a radikálních, které dříve byly spjaty buď s aristokracií, nebo s částí buržoazie protidělnicky zaměřené, nebo s částí buržoazie, která viděla v rodícím se dělnickém hnutí svého spojence proti šlechtě. Dnes se tyto tři tendence už liší jen nepatrně. Příkladem jsou skandinávské země, kde existují všechny strany odpovídající těmto dnes už prakticky zaniklým rozdílům, zejména Norsko, kde

²⁹ M. Duverger, op. cit., s. 326–327.

se navíc – podobně jako ve Francii – radikálně rozstepili do dvou stran, z nichž jedna podporuje pravici, druhá levici. Toto přežívání dokládá, jak jsou strany schopny se adaptovat, přežívat příčiny, které je zrodily.

Nové tendence v posledních třech desetiletích 20. století

Tento časový posun se může projevat také opačně: místo aby strany přežily vyhaslý ideologický projekt, nové společenské proměny mohou reaktivovat, oživit, rozdmýchat už zaniklé protiklady tím, že je poněkud pozmění. To nazývá Seiler *reaktivací* a za příklady dává neosekularisty (např. Partito radicale Marco Pannella v Itálii), skandinávské neoklerikály a především neoagrárníky neboli zelené. Ve skandinávských zemích – hlavně v Dánsku a Finsku – vyrůstají nové náboženské strany ekumenického rázu, které se zaměřují na potírání permissivní společnosti. Tento fenomén se zdá být typický pro velmi vyspělé země. Naopak v zemích, kde vliv náboženství v politice zůstává ještě dost silný, pozorujeme zrod nového libertariánského antiklerikalismu, jehož cílem je naopak prosadit permissivitu.

Zelení jsou podle Seilera jakási podskupina či odrůda agrárníků, jak se pokusil ukázat na příkladu vývoje švédské zemědělské strany Centerpartiet, tj. doslova strany středu.³⁰ Ve Švédsku, jedné z průmyslově nejvyspělejších zemí západní Evropy, se ekologická tendence objevuje dříve než jinde, ale je zprostředkována zemědělskou stranou. Naproti tomu v těch zemích (jako je Finsko nebo Švýcarsko), kde agrárníci tvoří vládní stranu pevně zakotvenou v establishmentu, nejsou tohoto zprostředkování schopni a objevují se tam samostatné strany zelených.

Pokud Lipset a Rokkan konstatovali roku 1967,³¹ že v Evropě se systém stran po 1. světové válce a po rozšíření všeobecného hlasovacího práva zmrazil, v posledních desetiletích lze pozorovat, že systém stran se uvedl opět do pohybu (někteří politologové hovoří o „odmražení“). Například „zelení“ se v řadě západoevropských zemích začínají prosazovat ve volbách od roku 1979. Dále lze od 70. let postihnout mimo jiné oživení nacionalismu, autonomismu a regionalismu. Vůbec některá

³⁰ Viz D.-L. Seiler, *De la comparaison des partis politiques*, cit. vyd., s. 116 a násl.

³¹ Viz S. M. Lipset, S. Rokkan (ed.), *Party Systems and Voter Alignments*, The Free Press, New York 1967.

štěpení, která byla už dávno na ústupu a zdála se být překonána historickým vývojem (město – vesnice, centrum – periferie, stát – církev), se v posledních desetiletích poněkud reaktivují.

A zejména se projevuje tzv. **konflikt hodnot**, který je nejčastěji testován na základě modelu Ronalda Ingleharta. Mladí se odvracejí od štěpení založených na materiálních potřebách a iniciují diskuse o **postmateriálních hodnotách** projevujících se odmítáním centralistického a reglementujícího státu a nástupem individualismu. Mladé generace ve vyspělých západních demokraciích, vychované v prostředí materiálního dostatku a fyzického bezpečí, začínaly už v 60. letech dávat přednost hodnotám méně materiálním než jejich rodiče, kteří byli poznamenáni ekonomickou krizí 30. let a 2. světovou válkou.

Inglehartův model vychází z teorie A. Maslowa, podle něhož hierarchie hodnot jednotlivce závisí na tom, do jaké míry jsou jeho potřeby uspokojovány. Tyto potřeby jsou hierarchicky uspořádány: nejprve je třeba uspokojit elementární, takřka fyziologické potřeby přežití a bezpečí, které dávají vznik materiálním hodnotám. Když jsou tyto elementární potřeby uspokojeny, na řadu přicházejí nemateriální potřeby „osobní seberealizace“, vrcholící v potřebách estetických a intelektuálních. Tyto sofistikovanější potřeby mohou být pocíťovány stejně naléhavě jako potřeby materiální.

Nelze tedy očekávat, že v postindustriální společnosti konflikty ztichnou; změní se prostě jejich podoba a jejich aktéři. Nejvíce nebudou protestovat sociálně slabé kategorie, které budou mít spíš sklon k udržení svých sociálních vymožeností, ale mladí, kteří neznají cenu těchto „výdobytků“ a požadují uspokojení „nových“ hodnot. K měření tohoto vývoje sestavil Inglehart tzv. „index hodnot“ (values index). Ve svých kvantitativních šetřeních žádal respondenty, aby zvolili své nejdůležitější priority na seznamu, ve kterém byly vedle sebe cíle materiální (zachovat vysokou míru ekonomického růstu, udržet pořádek v zemi atd.) a postmateriální (zaručit svobodu projevu, dát lidem větší možnost podílet se na politických rozhodnutích apod.). Výsledky ukazují, že „postmaterialisté“ se rekrutují především mezi mladými, kteří často podporovali levicové strany nebo nová protestní sociální hnutí (ekologická, feministická, pacifistická, antinukleární atd.), přestože pocházeli obvykle ze sociálně vysoko postavených vrstev. Takové tendence se začaly rozvíjet koncem 60. let. Pozdější ekonomické problémy vyspělých západních společností začaly tento trend brzdit (materiální potřeby nejsou tolik zajištěny, jak se zdálo v roce pařížských studentských bouří 1968), ale úplně ho nezastavily.

Rozdělení materiálních a postmateriálních hodnot v západoněmecké společnosti v 80. letech

Rok	1980	81	82	83	84	85	86	87	88	89	1990
Postmateriální	10 %	8 %	16 %	19 %	19 %	21 %	21 %	25 %	25 %	22 %	21 %
Smíšené	47 %	49 %	52 %	54 %	58 %	55 %	62 %	57 %	57 %	62 %	58 %
Materiální	43 %	43 %	31 %	27 %	22 %	24 %	17 %	18 %	18 %	16 %	21 %
Skóre	-33	-35	-15	-8	-3	-3	4	7	7	6	0

Skóre je procento postmaterialistů minus procento materialistů. Procenta jsou zaokrouhlena.

Zdroj: P. Abramson, R. Inglehart, „Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies“, in: *British Journal of Political Science*, sv. 22, duben 1992.

„Materialisté“ a „postmaterialisté“ zaujímají opačné pozice především na škálách zachycujících „protestní potenciál“ a „represivní potenciál“: u „postmaterialistů“ se objevuje tendence k vyššímu „protestnímu potenciálu“, zatímco u „materialistů“ naopak tendence k vyššímu „represivnímu potenciálu“.

Protestní potenciál	Velká Británie	USA	SRN
Čistí materialisté	21 %	38 %	23 %
Čistí postmaterialisté	55 %	72 %	74 %
Represivní potenciál			
Čistí materialisté	56 %	47 %	56 %
Čistí postmaterialisté	23 %	15 %	8 %

Zdroj: R. Inglehart, „Value Priorities and Socio-economic Change“, in: H. S. Barnes, M. Kaase (eds.), *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*, Sage, Beverly Hills 1979, s. 305–380.

V praxi to znamená, že zatímco mnozí mladí příslušníci vyšších sociálních vrstev sympatizovali s hodnotami prosazovanými jistými formami „levicových“ protestních hnutí, mnozí dělníci naopak sympatizovali s „tradičními“ materiálními hodnotami, jako je ekonomický růst, boj proti zločinnosti, vojenská bezpečnost atd. Občas tak vznikala neobvyklá spojení. Za zmínku stojí konflikt mezi revoltujícími studenty v pařížském květnu 1968 a politiky Komunistické strany Francie. Jak ukázaly rozbory politických postojů stoupenců autonomistických stran, projevil se u nich silný postmateriální profil.³²

S reaktivací a přežíváním souvisí **přerazení**, přeorientování (anglicky *realignment*, francouzsky *réalignement*), i když se od nich liší. Mohli bychom to opsat jako přizpůsobení a znovuzařazení. Znamená to, že strana přejde z jednoho štěpení, jednoho ideologického projektu, skupiny či druhu stran do druhého. Příkladem takového podařeného přizpůsobení a znovuzařazení je německá CDU-CSU, která se v 50. letech stala z klasické křesťanskodemokratické strany (náboženské horizontální strany spadající do štěpení církev – stát) stranou konzervativní (pravicovou třídní stranou zapadající do štěpení vlastníci – pracující). Tento vývoj byl usnadněn politikou západních spojenců, kteří vybízel, aby se pod křesťanskodemokratickou etiketou utvořila alternativa k sociální demokracii. Za velmi zdařilé (úspěšné) přizpůsobení a znovuzařazení lze považovat také vývoj belgických liberálů, kteří se z okrajové antiklerikální strany stali poměrně silnou konzervativní stranou.³³

Jak měřit roztržitost stranické scény

Podle Duvergera nelze už nad čtyři strany provádět platnou klasifikaci. **Polypartismus** neboli krajní množení stran lze vysvětlit rozmanitými obecnými příčinami. Existuje více typů polypartismu. Jedním je **nacionalistický neboli etnický**, ke kterému dochází v zemích rozdělených do více historických skupin. Tyto národnostní protiklady se přidávají k protikladům sociálním a politickým a plodí velké komplikace. Příkladem je Rakousko-Uhersko, jehož zahraniční ministr Andrassy v předvečer 1. světové války melancholicky zvolal: „Dvacet pět stran!“ Štěpení mezi konzervativci, liberály, radikály a sociálními demokraty se komplikovala rivalitami mezi jednotlivými národnostmi. Podobně v tzv. před-

³² Viz R. Inglehart, *The Silent Revolution*, Princeton University Press, Princeton 1977.

³³ Viz D.-L. Seiler, op. cit., s. 124 a násl.

mnichovském Československu v roce 1938 bylo čtrnáct stran, z toho jedna maďarská, jedna slovenská, čtyři německé, a mezi těmi, které byly rozmístěny oficiálně po celé zemi, byly ve skutečnosti některé spíše české nebo spíše slovenské. Podobně v německém Reichstagu mezi lety 1871 a 1914 byla jedna polská strana, jedna alsaská, jedna dánská. V Anglii hrála na přelomu 19. a 20. století důležitou roli irská strana.

V mnohých zemích má **pravice tendenci k polypartismu**. Ve Francii je například levice na počátku století koalizována ve dvou až třech stranách, zatímco pravice je roztržena v celé řadě stran a strániček. V Holandsku náboženské rozdělení rozštěpilo především pravici a střed, zatímco levice zůstala seskupena za socialistickou stranou. Vysvětluje se to někdy vývojem směrem doleva (některé současné pravice strany jsou bývalé levicové strany vytlačené novými), jindy **individualistickým charakterem buržoazie**. Nejrozvinutější třída je logicky také nejdiferencovanější, což ji vede k nejrozmanitějším politickým postojům. Spjatost (korespondence) mezi stranou a třídou, kterou zdůrazňují marxisté, platí podle Duvergera jen pro primitivní, málo vyvinuté a málo diferencované sociální třídy; každý pokrok uvnitř třídy do ní zavádí rozmanitost, která se pak může odrážet v politické oblasti a v rozdělení stran.³⁴

Někteří autoři též uvádějí sklon k **polypartismu u románských národů**, spjatý s jejich hlubokým individualismem, hledáním originality za každou cenu, jejich anarchickým temperamentem (štěpení socialistů v Itálii, 22 stran ve volené komoře ve Španělsku roku 1936). Nelze to však generalizovat: například v říšském a výmarském Německu byly strany též velmi početné.

V odborné literatuře se setkáme s různými způsoby, jak kvantifikovat roztržitost politické scény. Jedním z nejjednodušších kritérií je počítat, kolik stran je zastoupeno v parlamentu. Důležitý však není jen počet zastoupených stran, ale také jejich velikost, kterou lze nejlépe měřit procentem poslaneckých křesel v dolní sněmovně. Lze tak například vzít procento křesel první (tj. nejsilnější) strany nebo ještě lépe – jak to udělal Jean Blondel – součet procent dvou největších stran.³⁵ Na základě voleb do ČNR (přetransformované do Poslanecké sněmovny nového státu) měla Občanská demokratická strana Václava Klause 38 % poslaneckých křesel (76 z 200), druhá nejsilnější strana, tj. komunisté, měli 17,5 % (35 z 200). Součet, tj. 38 + 17,5 = 55,5 %.

³⁴ Viz M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 330.

³⁵ Blondel však počítal s procenty odevzdaných hlasů, nikoli s procenty poslaneckých křesel.

D. Rae zavedl tzv. **index fragmentace systému stran** (Rae index of party system fragmentation). Měří pravděpodobnost, podle níž dva náhodně vybraní poslanci patří různým stranám. Tato pravděpodobnost se vyskytuje mezi nulou (všichni poslanci jsou členy stejné strany, tj. existuje jen jedna strana a všichni poslanci k ní patří) a jednou (každý poslanec je jediným představitelem své strany, tj. existuje tolik stran, kolik je poslanců). Index fragmentace se vypočítá tak, že odečteme od jedné součet čtverců proporce každé strany.

Například máme-li jen dvě strany, z nichž každá má 50 %, index fragmentace bude následující:

$$1 - (0,5^2 + 0,5^2) = 1 - (0,25 + 0,25) = 0,5, \text{ což se označuje } .50.$$

Pokud existují opět jen dvě strany, ale jedna z nich má 90 % a druhá 10 %, index fragmentace bude:

$$1 - (0,9^2 + 0,1^2) = 0,28, \text{ tj. } .28.$$

Pokud existují jen tři strany, které jsou všechny stejně velké, index fragmentace bude:

$$1 - (0,33^2 + 0,33^2 + 0,33^2) = 0,67, \text{ tj. } .67.$$

Na základě parlamentních voleb z roku 1992 získala Občanská demokratická strana 38 % poslaneckých křesel, komunisté 17,5 % atd., což dává následující index:

$$1 - (0,38^2 + 0,175^2 + 0,08^2 + 0,08^2 + 0,075^2 + 0,07^2 + 0,07^2 + 0,07^2), \text{ což je přibližně } 0,79, \text{ tj. } .79.$$

Vezmeme-li za základ výsledky parlamentních voleb v roce 1996, dostaneme následující výsledek:

$$1 - (0,34^2 + 0,305^2 + 0,11^2 + 0,09^2 + 0,09^2 + 0,065^2) = 0,76, \text{ tj. } .76.$$

Vedle indexu fragmentace se v odborné literatuře setkáme také s Laaksovým a Taageperovým **efektivním počtem stran** (Laakso/Taagepera effective number of parties), který měří, kolik stran je ve stranickém systému, vážených podle jejich velikosti.³⁶ Pokud každá strana má stejné procento poslaneckých křesel, pak efektivní počet stran je rovný počtu stran zastoupených v parlamentu. Laakso-Taageperův efektivní počet stran vypočteme tak, že vydělíme jednu součtem čtverců proporcí každé strany zastoupené v parlamentu.

V myšleném příkladu, kdy existují jen dvě strany, které jsou stejně silné, tj. mají stejný počet poslanců (každá jednu polovinu celkového

³⁶ Efektivní počet stran lze odvodit z indexu fragmentace prostou algebraickou transformací.

počtu poslaneckých mandátů), vypočteme efektivní počet stran takto: $1 : (0,5^2 + 0,5^2) = 2$. Pokud má jedna strana 90 % a druhá 10 %, efektivní počet stran je $1 : (0,9^2 + 0,1^2) = 1,22$.

Na základě našich parlamentních voleb z roku 1992 a 1996 dospějeme k následujícímu efektivnímu počtu stran:

1992

$1 : (0,38^2 + 0,175^2 + 0,08^2 + 0,08^2 + 0,075^2 + 0,07^2 + 0,07^2 + 0,07^2)$, což je přibližně 4,8.

1996

$1 : (0,34^2 + 0,305^2 + 0,11^2 + 0,09^2 + 0,09^2 + 0,065^2)$, což je zhruba 4,15.

Pokud srovnáme efektivní počet stran a index fragmentace České republiky s údaji stabilizovaných západních demokracií, dojdeme k závěru, že Česká republika je stále ještě příliš fragmentovaná. Existuje ovšem několik stabilních demokratických zemí, které jsou dnes ještě o poznání fragmentovanější, například Belgie (ale tam stranické roztržštění logicky odráží jazykovou a náboženskou komplikovanost země, což kontrastuje s homogenitou České republiky).

Pokud bezprostředně před parlamentními volbami v červnu 1992 bylo v tehdejší československé Federální shromáždění 19 parlamentních klubů, počítáme-li i tzv. nezávislé, bylo to tehdy vysvětlitelné jako přirozený důsledek zdravého procesu politické diferenciaci (politického rozrůžňování), který postihl zejména bývalé Občanské fórum. Dnes však jsou už hlavní kontury tohoto diferenciacního procesu dovršeny.³⁷ Jde tedy už o to, aby se politická scéna zjednodušila a díky tomu zefektivnila.

Velmi účinným prostředkem, který může pomoci dosažení takového cíle, je změna nebo podstatná úprava volebního systému. U nás se diskuse o volebním systému donedávna redukovala na protiklad proporcí – většinový, přičemž většinový byl spojován s osobnostmi, zatímco proporcí se stranami. To je však jen jednostranné a ve své neúplnosti skoro až zavádějící. Ve skutečnosti je hlavním kritériem při rozhodování, kterému volebnímu systému dát přednost, to, zda za důležitější považujeme vytvořit co nejlepší předpoklady k účinnosti, akce-

³⁷ Dochází už jen k malým přesunům: na levé části spektra především směrem k sociální demokracii, což je nesporně pozitivní jev; tím, že sociální demokracie v parlamentních volbách roku 1996 jasně předstihla komunisty a stala se druhou nejsilnější stranou, jednak přispěla ke zvýšení konsensu v zemi, jednak se alternace (střídání u vlády) stala výhledově možná.

schopnosti vlády za cenu nadměrného zastoupení dvou nejsilnějších stran, anebo zda za hlavní považujeme co nejpřesnější zastoupení všech stran, což však velmi ztěžuje utvoření a fungování akceschopné vlády. V zemích národnostně a jinak značně heterogenních je poměrně přesné zastoupení téměř nutností, i když to vede někdy až k naprostému ochromení vlády. K takovým zemím patří Belgie, patřila k nim Československá republika mezi dvěma světovými válkami a vzhledem ke své federální struktuře do značné míry i bývalá ČSFR.

Z postkomunistických zemí střední a východní Evropy bylo do rozdělení československé federace nejstejnorodější Maďarsko a logicky zavedlo – na rozdíl od Polska nebo ČSFR – převážně většinový volební systém, který – jak na to poukázal zejména americký politolog nizozemského původu A. Lijphart³⁸ – vede k většinovému efektu, jenž se skoro vyrovná působení britského jednokolového většinového volebního systému. Česká republika, která je teď podobně homogenní jako Maďarsko, by rovněž měla zavést volební systém s obdobnými účinky. Naše pětiprocentní volební klauzule sice vyřazuje z parlamentu ty nejmenší strany, ale to nestačí, protože dostatečně nepomáhá stranám největším. Většinového efektu lze docílit i v rámci proporčního volebního systému, například podstatným zvýšením počtu volebních obvodů, čímž výrazně zmenšíme jejich velikost a znesnadníme malým stranám vstup do parlamentu.³⁹

Multipartismus a volební systémy

Zatímco relativní (jednokolový) většinový volební systém,⁴⁰ o jehož působení jsme už hovořili, podporuje bipartismus, systém poměrného zastoupení – a ve zmenšené míře i dvoukolový většinový systém – směřují k multipartismu.

³⁸ Viz A. Lijphart, „Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary and Poland, 1989–91“, in: *Journal of Theoretical Politics*, sv. 4, č. 2, 1992, s. 207–233.

³⁹ Pro zájemce uvádím, že toto téma jsem víc rozvedl ve svém zamyšlení nad cennou knihou Evy Brokové o československé demokracii: M. Novák, „První republika: vzor pro dnešní Českou republiku?“, in: *S-OBZOR, Čtvrtletník pro kritickou sociologii*, roč. 3, č. 2, 1994, s. 81–85. Pozornému čtenáři neujde, že se v tomto textu při konverzi z jednoho textového editoru do jiného z „na druhou“ (?) stala obyčejná dvojka (2) a laskavě si to na odpovídajících místech na straně 83 opraví.

⁴⁰ V americké literatuře se tento volební systém nazývá často „pluralitní“, což je matoucí; mělo by se to do češtiny překládat jako jednokolový (nebo ještě lépe jako relativní) většinový volební systém.

Působení dvoukolového většinového systému, který s výjimkou Francie je málo rozšířen, je v zásadě jednoduché: rozmanitost stran ideologicky blízkých nepotírá, protože se strany mohou seskupit ve druhém kole. Fenomén bipolarity a nedostatečné reprezentace se zde může projevit leda ve druhém kole, kdežto v prvním kole si každá strana může udržet šanci. Dvoukolový většinový systém podporuje multipartismus méně než systém poměrného zastoupení, ale hlavní rozdíl mezi jejich účinky je v tom, že jinak modifikují vnitřní strukturu stran: proporční systém napomáhá disciplinovanosti stran, zatímco dvoukolový většinový systém vede strany k pružnosti a podporuje vývoj ve směru k individualismu, tj. k osobnosti, drahé Václavu Havlovi,⁴¹ takže jsou strany uvnitř víc rozštěpené.

Strany se tu mohou množit, ale aby porazily odpůrce, jsou nuceny se spojovat do koalic nebo aliancí. Druhé kolo je ve své podstatě kolem aliancí. To obvykle favorizuje strany středu, které se na koalici dohodnou snáze než strany extrémní (v parlamentních volbách ve Francii získala v roce 1993 krajně pravicová Národní fronta J.-M. Le Pena víc než 12 % hlasů, ale ani jediného poslance).

Dvoukolový většinový systém je méně příznivý malým stranám než proporční systém, je o něco příznivější velkým stranám a poněkud napomáhá bipolaritě. Může tedy vést k dualismu aliancí, zavést tak jakýsi bipartismus v multipartismu, tj. bipolární multipartismus, jak to ukazuje příklad Francie od roku 1958. Této bipolaritě však od roku 1962 napomáhají také přímé prezidentské volby, neboť do druhého kola mohou postoupit jen dva kandidáti.

Je ovšem nutno připomenout, že pokud volební systém působí na organizaci stran, ta ho rovněž ovlivňuje; existuje tu vzájemná závislost. Například v Belgii existoval ještě v první polovině 90. let minulého století bipartismus, který fakticky bránil, aby došlo ke druhému kolu. Proč tam však samotná možnost druhého kola nevyprovokovala multipartismus? Podle Duvergera to lze do značné míry vysvětlit tím, že politické strany byly v té době v Belgii disciplinovanější, kompaktnější

⁴¹ Není divu, že návrh volebního systému, s nímž přišel Václav Havel a který poslanci odmítli, se podobal většinovému dvoukolovému systému. Byl to v podstatě na československé poměry adaptovaný a poněkud pozměněný australský systém „preferential vote“: obvody jsou jednomandátové, ale volič má víc než jeden hlas (v Havlově návrhu jen dva) a díky tomu může seřadit více kandidátů (v Havlově návrhu jen dva) podle svých preferencí do pořadí. Pokud nezíská žádný kandidát absolutní většinu prvních hlasů, začínou se počítat druhé hlasy počínaje posledním kandidátem.

a hierarchicky rozčleněnější, než bylo v tehdejší Evropě zvykem. Tato poměrně silná organizace ztěžovala rozkol ve stranách, a tím bránila rozdělováním tendencím dvoukolového většinového systému. Navíc pak systém listiny znemožňoval zásahy nezávislých osobností. Ostatně síla katolické strany, stmelené centralizovanými intervencemi církve, byla varovným mementem liberálům – jejichž strana byla slabší a méně organizovaná –, aby se nerozštěpili. Dělicí čára mezi liberální a katolickou stranou spočívala tehdy na otázce náboženství a školní výuky (konflikt stát – církev), zatímco omezení hlasovacího práva znemožňovalo nástup socialistů.

Vliv **proporčního** volebního systému není tak jednoduchý, jak by se na první pohled zdálo. V každém případě však systém poměrného zastoupení spadá vjedno s multipartismem; v žádné zemi proporční systém neudržel bipartismus. V zásadě umožňuje, aby každá tendence byla reprezentována, a tak by množení stran mohlo být nekonečné. Mohly by se uvádět příklady Itálie, Německa, předmnichovského Československa, republikánského Španělska nebo Francie za Čtvrté republiky. Není tomu však vždy tak, že by vedl k množení: zavedení systému poměrného zastoupení v Belgii od roku 1900 spadá vjedno s tripartismem; byly tady výjimky jen od roku 1939 (vzestup krajně pravicové rexistické strany) a 1946 (vzestup komunistické krajní levice). Podobně po 2. světové válce v Německu a Rakousku se setkáváme se systémem, který někteří autoři nazývají systémem „dvou a půl stran“. I v těch případech jde však o režimy s více než dvěma relevantními stranami.

Duvergerova analýza je ostatně hlubší. Podle ní proporční systém především **udržuje existující mnohost stran**. Když strana, která bývala silná, už neodpovídá důležitým sociálním silám, proporční systém přesně zaregistruje její oslabení, ale umožňuje jí, aby do nekonečna přežívala jako malá čili drobná strana. Tím, že usnadňuje život malým stranám, ztěžuje naopak žádoucí bipolaritu okolo dvou stran velkých. Relativní (jednokolový) většinový systém působí opačně: zesiluje pohyby dvou hlavních stran, a aby nová strana mohla získat poslanecká křesla, musí v některých volebních obvodech zvítězit. To předpokládá, že jde o stranu, která má za sebou skutečně vážné sociální zázemí. Staré strany, jejichž sociální báze už vyprchala, podobně i nové strany, vyjadřující jen přechodné módy či proměnlivé nálady voličstva, jsou nemilosrdně rozdrceny.

Duverger k tomu uvádí jako příklad srovnání Velké Británie a Belgie. V obou na sklonku minulého století existoval bipartismus konzervativců a liberálů, v obou se okolo roku 1900 objevuje jako třetí socialistická

strana. Avšak zatímco v Anglii, která si ponechala jednokolový většinový systém, byl vytlačení liberálů půlstoletí po nástupu socialismu bipartismus obnoven, v Belgii poměrný volební zastoupení liberály zachránil a umožnil později vznik několika dalších stran, zejména komunistické.

Záchrana belgické liberální strany, která přežila díky proporčnímu systému, proběhla ve dvou etapách. Při prvních volbách s poměrným zastoupením byl růst liberálů spjat s nepřítomností nedostatečné reprezentace (i u třetí strany procentu získaných voličských hlasů přesně odpovídá počet procent parlamentních křesel); od druhých voleb se k nepřítomnosti mechanického účinku nedostatečné reprezentace připojil ještě psychologický vliv odbipolarizování,⁴² tj. voliči si začínali uvědomovat, že když budou volit třetí stranu, jejich hlasy se neztratí.

Kolektivní ráz proporčního systému zmírňuje silné tendence k zachování multipartismu: vyžaduje totiž poměrně pevnou organizaci, určitou disciplínu, což kontrastuje s individualistickými a anarchistickými tendencemi, které někdy plodí dvoukolový většinový systém. Vadí to zejména stranám pravice a středu, v nichž je anarchie rozšířenější. Proporční systém hrál však také jistou úlohu ve sjednocení středních a buržoazních vrstev okolo křesťanskodemokratické strany v Itálii v roce 1920 a v roce 1945. V tom smyslu proporční systém může někdy zmírnit, oslabit multipartismus, nikdy ho však nezruší.

Omezuje se působení proporčního systému jen na udržení, zachování existujícího (etablovaného) multipartismu, nebo ho ovlivňuje směrem k polypartismu, tj. k dalšímu zvyšování počtu politických stran? Odpověď není snadná.

Proporční systém nebrání rozkolům a oddělování existujících stran – což je velmi obtížné ve většinovém systému, nenutí strany, aby se spojovaly, brzdí resp. brání vývoji k bipartismu. Zavedení proporčního systému spadá často vjedno s rozkoly uvnitř existujících stran, ať už šlo o schizmata přiznaná, nebo zastřená (strana, která se prohlašuje za novou, vzniká z části vůdců a kádrů staré strany, která nadále existuje). Ve Švýcarsku tak například vznikla roku 1919 Strana rolníků a měšťanů (dnešní Demokratická unie středu) prakticky rozkošem Radikální strany.

⁴² Duverger v tomto případě hovoří o depolarizaci, ale v souladu se Sartorem považují za vhodnou polarizaci v Duvergerově smyslu nahradit bipolaritou a depolarizaci odbipolarizováním a vyhradit pojmy polarizace velké ideologické vzdálenosti mezi póly a depolarizace zmenšování vzdálenosti mezi póly.

Je tedy nesporné, že volební systém poměrného zastoupení přispívá ke zvyšování počtu stran, k jejich „množení“. Tento množící účinek **proporčního systému** však není tak velký, jak se mu někdy připisuje. Vcelku je dost omezený, víceméně ponechává počet stran i jejich strukturu ve stejném stavu, jako byly na počátku, kdy bylo poměrné zastoupení zavedeno.

Vliv proporčního systému se projevuje méně rozkošem starých stran než tvořením stran nových, přičemž jde obvykle o malé (drobné) nové strany. Čistý proporční systém však neexistuje prakticky nikde, a to nikoli v důsledku technických problémů, které by se daly zvládnout, ale právě kvůli svým politickým následkům. Většina skutečně používaných proporčních volebních systémů je proto doplněna určitými dávkami většinových procedur, aby se bránilo vytváření nových malých stran, které jsou jinak plodem poměrného zastoupení. K těmto opatřením patří i tzv. volební klauzule.

Tendence proporčního systému vytvářet nové strany se však neomezuje jen na malé (drobné) strany. Proporční volební systém je velice citlivý na proměnlivé nálady a přechodné módy veřejného mínění, a tedy voličstva. Napomáhal tak například rozmachu fašistické strany v Itálii roku 1922, nacistické strany v Německu roku 1933 nebo krajně pravicové Národní fronty J.-M. Le Pena ve Francii roku 1986. Země, v nichž se prosadily strany fašistického typu, měly právě proporční systém; i když to rozhodně nebyl hlavní faktor, jeho roli nelze popřít.

Literatura

(Úplné údaje k položkám, u nichž je uveden pouze autor a letopočet, najdete v Literatuře na konci knihy.)

- P. Abramson, R. Inglehart [1992].
A. F. Bentley [1955].
J. Blondel [1968].

- V. Bogdanor [1983].
P. Braud [1985, 2. vyd. 1990].
L. Brokl [11. 11. 1994].
J. Bryce [1926 a 1927].
D. Butler, H. R. Penniman, A. Ranney (eds.) [1981].
L. Coser [1956].
L. Coser [1967].
R. A. Dahl (ed.) [1965].
R. A. Dahl [1989, čes. 1995].
J.-M. Duquin [1985].
M. Duverger [1950].
M. Duverger [1951, 10. vyd. 1981].
M. Duverger [1955, 19. vyd. 1990].
M. Duverger [1986].
A. Heywood, *Politické ideologie*, Victoria Publishing, Praha 1994.
A. N. Holcombe, „Parties (Political) Theory“, in: *Encyclopaedia of Social Sciences*, 2. svazek, MacMillan, New York 1933, s. 590–594.
J. a M. Charlot, „Interaction des groupes politiques“, in: M. Grawitz, J. Leca (eds.), *Traité de science politique*, Presses universitaires de France, Paris 1985, 7. kapitola 3. svazku.
R. Inglehart, *The Silent Revolution*, Princeton University Press, Princeton 1977.
R. Inglehart, „Value Priorities and Socio-economic Change“, in: H. S. Barnes, M. Kaase (eds.), *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*, Sage, Beverly Hills 1979, s. 305–380.
J. Jupp, *Political Parties*, Routledge and Kegan, London 1968.
H. Kitschelt, „The Formation of Party Systems in East Central Europe“, in: *Politics & Society*, sv. 20, č. 1, březen 1992, s. 7–50.
J. Klofáč, V. Tlustý, *Soudobá sociologie*, 3. část 1. svazku (Teorie konfliktu), Nakladatelství politické literatury, Praha 1965.
J. Krejčí, „Nacionalismus v Evropě zdaleka není mrtev“, *Lidové noviny*, 6. 10. 1995, s. 19.
J. Kunc, „Stranické systémy v re/konstrukci“, in: *Politologická revue*, 2. sv., červen 1996, s. 4–26.
M. Laakso, R. Taagepera, „Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe“, in: *Comparative Political Studies*, sv. 12, 1979, s. 3–27.
R. Lane, *Political Life*, The Free Press, Glencoe 1959.
G. Lavau [1953].
V. Lemieux, *Systèmes partisans et partis politiques*, Presses de l'Université du Québec, Montréal 1985.
A. Lijphart, „Consociational Democracy“, in: *World Politics*, sv. 21, 1969, s. 207–225 (Český překlad „Konsociální demokracie“ in: B. Řichová, A. Lisa, *Antologie světových politologů II*, skriptá VŠE, Praha 1995, s. 9–32.)
A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, Yale University Press, New Haven 1977.

- A. Lijphart, „Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland, 1989–91“, in: *Journal of Theoretical Politics*, sv. 4, č. 2, 1992, s. 207–233.
- A. Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*, Oxford University Press, Oxford 1994.
- A. Lijphart, B. Grofman (eds.), *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives*, Praeger, New York 1984.
- S. M. Lipset, S. Rokkan (ed.) [1967].
- V. R. Lorwin, „Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in the Smaller European Democracies“, in: *Comparative Politics*, sv. 3, č. 2, 1971, s. 141–176.
- A. L. Lowell, *Governments and Parties in Continental Europe*, Harvard University Press, Cambridge 1896, 1. svazek.
- D. Nohlen, *Wahlrecht und Parteiensysteme*, Opladen 1989.
- M. Novák, „První republika: vzor pro dnešní Českou republiku?“, in: *S-OBZOR, Čtvrtletník pro kritickou sociologii*, roč. 3, č. 2, 1994, s. 81–85.
- J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*, Seuil, Paris 1986.
- L. Rabušic, „Tichá revoluce neboli od materialismu k postmaterialismu v západních společnostech“, in: *Sociologický časopis*, č. 26, 1990, s. 505–517.
- D. W. Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws*, Yale University Press, New Haven, 1967, 2. vyd. 1971.
- D. Rae, M. Taylor, *The Analysis of Political Cleavages*, Yale University Press, New Haven 1970.
- W. H. Riker, „The Number of Political Parties, A Reexamination of Duverger's Law“, in: *Comparative Politics*, říjen 1976, s. 93–100.
- W. H. Riker, „Duverger's Law Revisited“, in: B. Grofman, A. Lijphart (ed.), *Electoral Laws and Their Political Consequences*, Agathon Press, New York 1986.
- G. Sani, G. Sartori, „Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies“, in: H. Daalder, P. Mair (eds.), *Western European Party Systems: Continuity and Change*, Sage, Beverly Hills 1982, s. 307–340.
- G. Sartori, „European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism“, in: J. La Palombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, 1966.
- G. Sartori, „The Typology of Party System: Proposals for Improvement“, in: E. Allardt, S. Rokkan, *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, Free Press, New York 1970.
- G. Sartori [1976] (Český překlad dvou kapitol „Kritérium počtu“ a „Umírněný pluralismus a segmentované společnosti“ in: B. Říchová, A. Lisa, *Antologie světových politologů II*, skripta VŠE, Praha 1995, s. 115–143.)
- G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcome*, New York University Press, New York 1994.
- D.-L. Seiler, *La politique comparée*, A. Colin, Paris 1982.
- D.-L. Seiler [1986a].
- D.-L. Seiler [1986b].
- D.-L. Seiler, *Le cas des partis politiques dans les nouvelles démocraties de l'Est européen*, Institut de science politique, Travaux de science politique, Université de Lausanne, Lausanne 1991.
- D.-L. Seiler [1993].
- D.-L. Seiler, *Les partis politiques en Europe*, Presses universitaires de France, Paris 1978, 3. přepracované vyd. 1996.
- M. Shamir, „Changes in Electoral Systems as ‚Interventions‘: Another Test of Duverger's Hypothesis“, in: *European Journal of Political Research*, sv. 13, č. 1, března 1985, s. 1–10.
- W. P. Shively, „The Elusive Psychological Factor: a Test for the Impact of Electoral Systems on Voter's Behavior“, in: *Comparative Politics*, sv. 3, 1970, s. 115–125.
- M. S. Shugart, „The Two Effects of District Magnitude: Venezuela as a Crucial Experiment“, in: *European Journal of Political Research*, sv. 13, č. 4, prosinec 1985, s. 353–364.
- G. Simmel, *Conflict and the Web of Group Affiliations*, The Free Press, Glencoe 1956.
- G. Sjöblom, *Party Strategies in a Multiparty System*, Studentlitteratur, Lund 1968.
- D. Spafford, „Electoral Systems and Voter's Behavior: Comment and a Further Text“, in: *Comparative Politics*, sv. 5, 1972, s. 129–134.
- R. Taagepera, B. Grofman, „Rethinking Duverger's Law: Predicting the Effective Number of Parties in Plurality and PR Systems-Parties Minus Issues Equals One“, in: *European Journal of Political Research*, sv. 13, č. 4, prosinec 1985, s. 341–352.
- R. Taagepera, M. S. Shugart, *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*, Yale University Press, New Haven 1989.
- R. Taagepera, M. S. Shugart, „Predicting the Number of Parties: A Quantitative Model of Duverger's Mechanical Effect“, in: *American Political Science Review*, sv. 87, č. 2, červen 1993, s. 455–463.
- D. B. Truman, *The Governmental Process: Political Interest and Public Opinion*, Alfred A. Knopf, New York 1951.
- M. Weiner, *Party Politics in India: the Development of a Multiparty System*, Princeton University Press, Princeton 1957.

VELIKOST A SÍLA STRAN

„Vůdcové veliké a silné strany musí dbát na mínění svých stoupenců stejně jako na mínění celého národa. Ono mínění uvnitř strany udržuje vůdce na správné cestě, neboť jakmile se vidí, že sledují své vlastní cíle, strana ztrácí důvěru. Tam, kde jsou malé strany, každá se stává ohniskem intrik, v nichž osobní ctižádost má volnou ruku. Strany obchodují mezi sebou a jejich úmluvami, k nimž dochází popřípadě tajně a nepředvídaně, mohou být porážena ministerstva jedno po druhém, což znemožňuje pokrok zákonodárství a souvislost národní politiky. Když už strany musí být, čím méně jich a čím silnější, tím lépe.“

J. Bryce¹

Typy velikosti stran, jejich význam a měření

Měření velikosti stran předpokládá měřítko. Lze používat tři rozdílné míry: členy, voliče, parlamentní křesla. První míra je však nepoužitelná; od měřicího nástroje totiž především předpokládáme, že je společný všemu, co budeme měřit. Členové nesplňují tuto podmínku; strany kádřů je nemají a strany mas je neurčují všichni stejným způsobem. Počet členů může sloužit jedině k posuzování vývoje stejné strany nebo ke srovnání velikosti stran, které jsou podobné. Druhá měřítko, tj. voliči a parlamentní mandáty, jsou obecná, ale nemusí se vždy shodovat. Rozdíl by neexistoval v dokonalé a úplně proporční volební soustavě, ale proporční systém se nikde neuplatňuje v čisté podobě. Kromě toho v některých zemích platí většinový systém, který způsobuje velký rozdíl mezi počtem voličů dané strany a počtem křesel, jež ta strana dobyla.

Počet voličů měří sílu strany ve veřejném mínění, počet parlament-

¹ J. Bryce, *Moderní demokracie*, 1. sv., Orbis, Praha 1926, s. 139–140.

ních křesel měří její vládní možnost, potenciál. Obě měřítka se vzájemně doplňují, ale přesto je třeba někdy zvolit jedno nebo druhé. Kdybychom analyzovali vývoj veřejného mínění, kladli bychom větší důraz na voliče. Protože nás zde víc zajímá úloha stran ve státě, velikostí stran budeme obvykle chápat její parlamentní velikost.

Parlamentní síla je prvkem volební síly. Voliče omrzí, když vidí, že se ztrácejí jejich hlasy, které dají straně znevýhodněné volebním systémem: svědčí o tom bipolarita, k níž dochází v jednokolovém většinovém systému. Dále pak ta strana, která má méně poslanců, má obvykle menší vliv a prestiž.

Velikost stran je úzce spjata s aliancemi. Ve všech režimech, kde existují aliance, na nich velikost stran závisí. Tato závislost je: 1) materiální, čímž se myslí to, že volební koalice hrají podstatnou roli v počtu křesel, které strana získá (příklad české KDS v roce 1992); 2) politická, tj. parlamentní a vládní aliance zvyšují nebo snižují numerickou sílu stran. Podle Duvergera měla ve francouzském Národním shromáždění v letech 1946–1951 komunistická strana menší vliv se 163 poslanci než radikální strana se 45 poslanci. Komunisté byli totiž izolováni, osamoceni, zatímco radikálové využívali svého postavení ve středu politického spektra k navazování kombinací a dohod. Skutečná velikost komunistické strany pokulhávala za její velikostí zdánlivou, zatímco skutečná velikost radikální strany její zdánlivou velikost převyšovala.

Klasifikace založené na velikosti jsou jen přibližné; smysl mají pokud, pokud rozdíl ve velikosti jsou rozdíl v podstatě. Je to podobné jako rozlišování mezi dětstvím, dospíváním atd. Strany lze rozlišovat podle velikosti do tří hlavních kategorií: strany s většinovým posláním, velké (silné) strany a malé (drobné) strany.

Strany a většinové poslání

Strana s většinovým posláním je taková, která má absolutní většinu v parlamentu nebo je reálně schopna ji dosáhnout bez porušení pravidel hry. V multipartistických režimech se objevuje zřídkakdy; prakticky se s ní setkáme v režimech predominantní strany nebo v režimech s dominantní stranou (prvně jmenovaný termín už známe, pojem dominantní strany vysvětlíme později). Dominance nebo predominance jedné strany může přivodit i v multipartistickém režimu většinové poslání, ale kritéria jsou tam nejčastěji obtížná. Lze se domnívat, že v Norsku socialistická strana nabyla většinového poslání od roku 1933,

kdy dosáhla 69 mandátů: absolutní většina byla 76 a té dosáhla roku 1945. Ve Švédsku se zdá, že Sociálnědemokratická strana dosáhla většinového poslání roku 1936, kdy získala 112 křesel; absolutní většina byla 117 a té dosáhla roku 1940, kdy dobyla 134 křesel z 230. V roce 1944 dosáhla přesně poloviny poslaneckých mandátů, v roce 1968 získala absolutní většinu hlasů i křesel (125 z 233). V Itálii měla ve třech parlamentních volbách po sobě, v letech 1948, 1953 a 1958, de Gasperiho křesťanská demokracie absolutní většinu křesel v poslanecké sněmovně.² Ve Francii získala gaullistická UDR v předčasných parlamentních volbách roku 1968 s 37,7 % hlasů 60,2 % křesel v Národním shromáždění; podobně tomu bylo i roku 1981, kdy při předčasných parlamentních volbách dosáhli socialisté s 37,5 % hlasů 269 křesel ze 491.

Uvádět v této souvislosti případ Rakouska, Německa nebo Řecka je méně přesvědčivé. Všechny tyto tři země měly totiž „formát“ víceméně dvoustranický – například „nedokonalý bipartismus“ neboli systém „dvou a půl stran“³ – jako tomu bylo po 2. světové válce v Německu –, i když tento bipartistický „formát“ neodpovídal všem Sartoriho podmínkám bipartistického „mechanismu“. Pokud jde o Rakousko, křesťanští demokraté získali absolutní většinu křesel ve volbách v letech 1945 a 1966 a kromě toho v roce 1956 jim k absolutní většině scházelo jen jeden mandát a v roce 1962 dva mandáty; Kreiského sociální demokraté tam měli dokonce třikrát za sebou, v letech 1971, 1975 a 1979, absolutní většinu hlasů i křesel. Hovořit o straně s většinovým posláním

² O italské křesťanskodemokratické straně píše Duverger ve své klasické práci o politických stranách z roku 1951 toto: „Italská křesťanskodemokratická strana nebude možná jednou skutečného většinového poslání, které ještě nemá: její odpor k tomu, aby vládla sama, její snaha, aby jiní sdíleli odpovědnost za moc, přestože má sama absolutní většinu, jasně ukazuje, že zůstává ještě v zajetí psychologie strany, pro kterou je tato situace výjimečná“ (op. cit., s. 387).

³ Tyto výrazy (nedokonalý bipartismus, systém dvou a půl stran) se dost ujal. Méně se ujal termín, který svého času prosazoval M. Duverger a který má přesně stejný význam: „paradualistický systém“. Duverger ho se svou obvyklou jasností definoval takto: „Paradualistickými nazýváme ty systémy, kde dvě velké strany ovládají politický život, aniž by však mohla jedna nebo druhá získat sama většinu. Jsou tedy nuceny buď se spojit do koalice s třetí stranou, nebo utvořit alianci mezi sebou. Tyto paradualistické systémy by se neměly zaměňovat (ztotožňovat) s pseudobipartismem neboli pružným bipartismem..., jehož modelem jsou Spojené státy; to je systém dvou stran bez vnitřní kázně, kde většina získaná jednou z nich nic neznamena, protože její členové nehlasují téměř nikdy stejně... Takto definovaný paradualismus charakterizuje Spolkovou republiku Německo, Belgie a Rakousko.“ M. Duverger, *Sociologie politique*, Presses universitaires de France, Paris 1966, s. 421–422.

lze také ve Spolkové republice Německo, kde roku 1953 scházelo CDU-CSU jediné křeslo k absolutní většině (243 ze 487), v roce 1957 už absolutní většiny křesel dosáhla: 270 ze 497.⁴

Podobně jako v Rakousku a Německu je tomu i v Řecku, kde po parlamentních volbách v letech 1981 a 1985 dobyli kromě dvou hlavních stran – Socialistické panhelénské strany (PASOK, která získala v obou případech absolutní většinu poslaneckých mandátů) a Nové demokracie – pár křesel jen komunisté.⁵ Řecko tedy také bylo přinejmenším svým formátem blízké bipartismu.

Většinové poslání lze naopak jasně určit v bipartistickém režimu, kde jde o něco normálního a kde obě hlavní strany mají většinové poslání (příklad republikánů a demokratů v USA na federální úrovni); připomeňme, že systém predominantní strany, i v případě, kdy existují jen dvě hlavní strany, nepočítáme podle kritérií Sartoriho k bipartismu. Lze tedy říci, že strany s většinovým posláním se obvykle vyskytují v bipartistickém systému nebo v systémech podobných (např. v systému predominantní strany nebo v systému dvou a půl stran), kdežto v jiných systémech je obtížné je odlišit od velkých stran.

Rozlišení mezi stranami s většinovým posláním a velkými stranami odráží základní rozdíl v politické psychologii. Strana s většinovým posláním ví, že bude schopna sama vykonávat vládní odpovědnost (pokud ji ještě nevykonává). Jiná strana, i kdyby to byla strana velká, si je vědoma, že se v takovém postavení nikdy neocitne, leda za naprosto výjimečných okolností. Tento rozdíl podle Duvergera naprosto mění sociologickou podstatu stran. Strana s většinovým posláním je nutně realistická. Její program může projít zatěžkávací zkouškou fakt. Proto musí obvykle slibovat jen to, co je možné, odhlédneme-li od řečnických efektů a literárních hyperbó. Důraz tedy bude přirozeně klást na konkrétní problémy daleko spíš než na teoretické otázky, protože s teorii se nevládne. Do popředí bude obyčejně stavět jasně vymezené a omezené reformy daleko spíš než velké revoluční principy, které se

⁴ V roce 1961 měla aliance CDU-CSU 242 křesel ze 499, v roce 1965 245 ze 496, v roce 1969 242 ze 496, v letech 1972 a 1980 byli křesťanští demokrati těsně předstíženi v počtu poslaneckých mandátů sociálními demokraty, ale roku 1976 měli 243 ze 496 a roku 1983 255 z 520.

⁵ Z celkového počtu 300 křesel získala Papandreuova strana PASOK v roce 1981 172 křesel, Nová demokracie 112, komunisté 13. Roku 1985 byly výsledky podobné: 161 mandátů PASOK, 126 Nová demokracie, 13 komunisté (z toho 12 komunisté prosovětští, 1 křeslo pro tzv. vnitřní komunistickou stranu). Lze v takovém případě mluvit o multipartismu?

nedají snadno realizovat. Zkrátka bude cele zaměřena na akci, činnost, s velmi vyvinutým smyslem pro meze realistické politiky.

Ostatní strany nejsou tolik nuceny respektovat skutečnost. Jsou si vědomy, že jejich program nebude nikdy srovnáván se skutečností, protože podle všeho nikdy nebudou u moci samy; budou nuceny se o ni dělit se svými spojenci, přinejmenším ve formě parlamentní podpory. Budou tedy vždycky moci svést odpovědnost za neúspěch na své koaliční spojence. Platforma strany pro ně není konkrétním plánem činnosti (i když se mu někdy podobá), protože strana sama není schopna tento program dodržovat a musí se svými koaličními spojenci definovat společný plán vládní činnosti. To předpokládá od každé z koaličních stran vzájemné ústupky a citelné modifikace vlastního programu. Každý z koaličních partnerů bude mít sklon postupovat podle zásady: žádej víc, abys získal aspoň něco.

Strany bez majoritního poslání, ať jsou malé nebo velké, pak logicky směřují k demagogii. Nepřítomnost praktické sankce a zatěžkávací zkoušky fakt jim umožňuje, aby bezrestně (bez negativních následků) požadovaly jakoukoli reformu, i takovou, která je neuskutečnitelná. Takové sliby se dávají kvůli svému volebnímu účinku (efektu). Nutnost kompromisu s příbuznými stranami vede strany k nesmiřitelnosti a k přehánění, aby si tak vytvářely příhodný a co nejširší terén k ústupu. Strany nakonec začnou brát svou demagogii vážně, zvláště když si jí sloužily, aby galvanizovaly aktivisty (militantní straníky), kteří pak odmítají se zvlažnit, ochabnout. Komunisté nejsou jediní, kdo podávají „čistě demonstrativní návrhy zákonů“ (příkaz politbyra Francouzské komunistické strany z roku 1924). Mezi dvěma světovými válkami byla marxistická reference u francouzské socialistické strany čistě verbální; odmítala totiž revoluční a násilné metody aplikace Marxovy doktríny a musela si být vědoma, že se ani sama nikdy nedostane k moci parlamentními metodami, ani že žádná koaliční vláda neuskuteční takovou revoluci.⁶ „Teorie ‚kusu společné cesty‘ již všechny strany ospravedlňují aliance a nutná omezení, která způsobují, je čirou iluzí, protože spolu půjdou až na konec cesty a žádná z nich se sama nedostane dál než jiné.“⁷

V multipartismu může skutečného většinového poslání dosáhnout jediná taková strana, která si zajistí svou dominanci na dlouhou dobu; jinak ji demagogie jejich soupeřů (kteří nemají žádné většinové poslání,

⁶ Demagogie ovšem není výlučnou doménou levice. Když např. belgičtí liberálové vyžadovali roku 1949 snížení všech daní o 25 %, uvědomovali si nereálnost takového požadavku.

⁷ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 387.

žádnou šanci vykonávat sami moc, a tedy žádnou obavu, že budou muset svůj program plnit) přivede k protidemagogii. V dvoustranickém režimu spočívá nepřítomnost demagogie v zásadě v tom, že opoziční strana (nikoli tedy jen strana vládní) se nemůže uchýlit k přemrštěným (přehnaným) slibům, protože může sama také zajišťovat vládní funkci. V multipartismu zůstávají odpůrci dominantní strany, která má sama parlamentní většinu, ex definitione rozdělení a naprosto neschopni sami dospět ke stejné většině v blízké budoucnosti. Proto se mohou naplno pustit do demagogie, což vládní strana nemůže. Logicky z toho plyne, že svou většinu ztratí a přijde o svou dominanci a o své většinové poslání.

Demagogie je samozřejmě normálně snazší v opozici než u moci, ale v dvoustranickém systému, kde obě strany mají většinové poslání, reálná možnost, že opozice vystřídá u moci současnou vládu, demagogii opozice omezuje. Naproti tomu v systému bez stran s většinovým posláním dělba vládní odpovědnosti zvyšuje demagogii stran u moci. V jistém smyslu jsou zároveň ve vládě i v opozici a každá se snaží svalit na své spojence (koaliční partnery) odpovědnost za neúspěchy.

Rozlišení mezi velkými a malými stranami je stejně důležité, ale méně zřetelné. Podobně jako předchozí rozlišení spočívá také na základním rozdílu v psychologii stran každé kategorie. Malé strany mají originální rysy, znaky, takže je musíme považovat za zvláštní sociologickou kategorii.

Někdy lze dát mezi tyto dvě kategorie ještě mezikategorii středních stran. Jejich úloha je významnější než u malých stran, ale méně důležitá než u velkých stran. Těžko by mohly samy tvořit menšinovou vládu podporovanou jinými stranami, leda zcela výjimečně. Ve vládních koalicích si mohou nárokovat maximálně jedno nebo dvě důležitá ministerstva. Jsou-li v opozici, nemohou ji sdružit okolo sebe, musí následovat leadership velké strany nebo udržovat opozici rozdělenou. Příklady středních stran jsou četné. Například v Belgii liberální strana od roku 1919 do roku 1936 měla v poslanecké sněmovně mezi 10 a 16,5 procenty křesel, což ji jasně odlišovalo od dvou velkých stran, socialistů a katolíků, kteří se pohybovali od 31 do 42 procent. Ve Švýcarsku strana rolníků a měšťanů, pozdější UDC (Union des démocrates du centre), která má od roku 1919 mezi 10 a 17 procenty křesel, se odlišuje jasně od tří velkých stran, radikálů (mezi 24 a 30 procenty), socialistů (mezi 21 a 29 procenty) a křesťanských demokratů (mezi 21 a 23,5 procenty). Rozlišení velkých a středních stran odpovídá tedy nějaké skutečnosti, ale je příliš vágní na to, abychom ho mohli zobecnit; lze ho aplikovat jen v rámci té či oné země.

Velké strany mohou dosáhnout absolutní většiny jen zcela výjimečně, a pokud jsou u moci, pak k tomu potřebují podporu a souhlas dalších stran. Obvykle vládnou jen v rámci koaličního kabinetu, ale jejich velikost jim umožňuje hrát v aliancích důležitou roli, rozdělit si hlavní ministerstva a klíčové posty. Pokud zůstávají v opozici, mohou tam provádět účinnou akci, zejména když se koaličně spojí s jinými stranami. Malé strany se naopak obvykle musí spokojit s rolí doplňkové strany, ať ve vládě nebo v opozici; ve vládě jen s několika málo významnými posty. Ledaže je rozdíl mezi parlamentní většinou a menšinou jen malý, což může zvýšit jejich význam: mohou se stát oním pověstným jazýčkem na váze.

Přesnou hranici mezi malou a velkou stranou určit nelze, ale to nebrání tomu, že mezi oběma kategoriemi existují podstatné, reálné a hluboké rozdíly. Je třeba každou zemi zkoumat zvlášť v období dostatečně dlouhém (několik voleb po sobě) a poměrně stejnorodém, stálém a brát v úvahu výkyvy v parlamentní síle stran. Například komunistická strana představovala v období 1920–1939 ve skandinávských zemích, v Belgii, Švýcarsku a Holandsku malou stranu. Náhlý vzrůst v roce 1945 mohl naznačovat, že změny povahu a stane se velkou, ale pak se vrátila do původní role. V USA jsou na federální úrovni všechny strany s výjimkou republikánské a demokratické malými stranami. V Anglii se liberální strana stala malou stranou od roku 1935. Ve Francii komunisté byli malou stranou až do roku 1936. Pokud jde o francouzské pravicové strany, ty, jak už víme, podle Duvergera byly často jen jakýmsi zárodečnými stranami, nikoli skutečnými stranami, protože pravice nemá ráda disciplínu a dvoukolový většinový systém jí umožňoval takový stav.

Velké diskuse o malých stranách

Malá strana zasluhuje podle Duvergera zvláštní pozornost. Problematikou malých stran se zabývá zejména sborník *Small Parties in Western Europe*, vydaný 1991 pod vedením F. Müllera-Rommel a G. Pridhama.⁸ Peter Mair tam uvádí 157 stran, které získaly mezi 1 a 15 procenty v národních volbách v zemích západní Evropy mezi lety 1947 až 1987. Na

⁸ Viz F. Müller-Rommel, G. Pridham (eds.), *Small Parties in Western Europe. Comparative and National Perspectives*, Sage, London 1991.

zmíněném sborníku pracovali společně komparatisté se specialisty na jednotlivé země. F. Müller-Rommel rozeznává čtyři přístupy, které mohou fungovat jako rámeček pro analýzu:

1) „konceptně definiční“ přístup (angl. *conceptional definitional approach*), který si klade otázku, co malé strany jsou a jak je klasifikujeme v evropském systému stran, 2) přístup „numerický a skupin stran“ (numerical and party family approach), zaměřený na volební trendy a volební výsledky různých skupin (family, tj. doslova „rodin“) malých stran, 3) „diachronický“ přístup, který analyzuje vývojové cykly malých stran, jejich utváření, úspěchy a možný zánik a konečně 4) „systémový“ přístup (systemic approach), který zkoumá roli a výkony malých stran ve vztahu ke státu, ke společnosti a k jiným politickým stranám ve stejném politickém systému.

Pro konceptně definiční přístup je důležitou otázkou politická „relevance“ malých stran. Jak jsme už uvedli, podle Sartoriho je relevantní ta strana, s níž je třeba počítat při koalici nebo která má zastrahovací neboli vyděračský potenciál.

Podle Duvergera existují dva jasně odlišné typy malých stran: strany osobností a strany stálých menšin. První jsou v podstatě parlamentní kluby (skupiny, frakce), které nemají skutečnou stranickou organizaci po celém území státu a nemají skutečnou sociální bázi (zázemí). Sdružují poslance, kteří špatně snášejí disciplínu velkých stran nebo kteří se domnívají, že velké strany nejsou schopny splnit jejich ambice. Existuje množství variant takových stran. Některé tvoří klientelu velmi vlivné osobnosti a jsou spjaty s její prestiží nebo s její přízní. Jiné mají egalitárnější (rovnostářštější) ráz, jsou to „štáby bez vojska a bez generálního štábu“ (Duverger). Z jiného hlediska lze rozlišovat mezi malými stranami **nezávislými**, jež se přímo neorientují k jedné nebo druhé velké straně, a **satelity**, které se točí okolo silné hvězdy.

Malé strany osobností jsou obvykle dost fluidní a pohyblivé. Jsou to strany kádrů, slabě rozčleněné, silně decentralizované a není v nich takřka žádná stranická kázeň, s výjimkou některých stran klientel a některých satelitních stran. Obvykle se neopírají o přesně definovanou doktrínu, protože jsou utvořeny pod známkou oportunistu nebo nuancí.

Avšak v posledních desetiletích (zejména od 60. let, tj. až po napsání Duvergerovy klasické práce) došlo k některým změnám. Způsob, jakým se totiž nyní vede volební kampaň, kdy na jedné straně masové sdělovací prostředky, zejména televize, a na straně druhé výzkumy volebních preferencí působí víc než vylepování plakátů, nutí současné strany kádrů, aby zvýšily svou centralizaci a svěřily vedení volební

kampaně profesionálním masovým médií a výzkumů veřejného mínění.⁹

Je ostatně třeba od těchto malých stran osobností bez přesně formulované doktríny odlišit, jako to udělal už Duverger, „strany vzpurných“ (franc. *partis des réfractaires*), pro něž je naopak doktrinální báze něčím bytostně důležitým: sdružují disidenty jistých stran, a snaží se buď udržet, ochraňovat čistotu nauky, nebo naopak ji omladit a zmodernizovat. Příkladem jsou četné socialistické skupiny nejrozmanitějších odstínů. „Tyto strany vzpurných sdružují často průkopníky, jejichž chybou je, že mají pravdu příliš brzy a věří, že strana se staví ze špičky (shora) a bez základní organizace.“¹⁰

Když však tato základní organizace existuje, ocitáme se v druhé kategorii, ve stranách **permanentních menšin**. Ty se nespokojují s parlamentním klubem, mají rozvětvenou organizaci v zemi, buď na celostátní, nebo aspoň na regionální úrovni. Některé se skládají z výborů, jiné ze sekcí, některé dokonce z buněk nebo milicí. Podle Duvergera jde v takovém případě co do struktury o strany mas: jsou „moderním“ typem malých stran ve vztahu k předešlému typu, který reprezentuje „archaický“ typ malých stran. Opírají se o sociální nebo politické zájemy, odpovídají části veřejného mínění, která je sice silně menšinová, ale poměrně stálá. Mezi nimi je možno uvést strany národních, etnických nebo geografických (zeměpisných) menšin, strany náboženských menšin a konečně strany politických menšin.

Nejrozšířenější jsou strany **národnostních menšin**, jaké existovaly například v Rakousku-Uhersku nebo v Československu za první republiky nebo jaké dnes existují na Slovensku. V Anglii konce minulého a počátku 20. století lze uvést irskou stranu, ve Španělsku strany Basků a Katalánů, ve Spolkové republice Německo CSU, což je bavorská křesťanskosociální unie, která tvoří pevnou alianci s CDU. Strany národnostních menšin mohou být separatistické, autonomistické, federalistické nebo regionalistické.

Pokud jde o strany **náboženských menšin**, ty jsou značně rozšířené v afrických a asijských zemích; Libanon pokládá Duverger za nejtypičtější a nejsložitější příklad. V západních zemích, kde se vliv náboženství na politický život oslabil, jsou strany náboženských menšin celkově na ústupu, přičemž velké strany křesťanskodemokratického typu odpovídají jiné kategorii. Tento globální soud je však třeba nuancovat.

⁹ Viz D.-L. Seiler, *De la comparaison des partis politiques*, Economica, Paris 1986, s. 173.

¹⁰ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 393.

Lze opět připomenout to, co Seiler nazývá reaktivací; jako ilustraci uvádí totiž mezi jiným skandinávské neoklerikály (objevující se nyní hlavně v Dánsku a Finsku a typické právě pro velmi vyspělé země). Ostatně i Duverger uvádí Holandsko, kde bylo dělicí kritérium umírněných a konzervativních stran náboženské a kde se mezi dvěma světovými válkami dalo pozorovat vynořování malých stran utvořených okolo protestantských sekt.

Pokud jde o stranu **politické menšiny**, tento pojem je méně zřejmý. Duverger tak nazývá tu část veřejného mínění, která je vymezena svou ideologickou pozicí. Jde o poměrně přesně určenou, výrazně menšinovou a relativně stálou duchovní „rodinu“, kterou nelze redukovat na velké orientace (tendence), jež rozdělují zemi. Komunistická strana odpovídá tomuto pojmu v Anglii, ve skandinávských zemích, v Belgii, v Holandsku a ve Spolkové republice Německo. V podobné situaci se nacházejí socialisté v USA nebo malé fašistické strany v západní Evropě před 2. světovou válkou.

Původ těchto malých stran je rozmanitý. Jedny tvoří **historické relikty**, poslední zbytky zmizelých velkých stran, například monarchisté ve Francii. Jiné tvoří **zeměpisné relikty**, tj. jde o tendenci, která je jinde velmi rozšířená, ale v dané zemi nebo regionu se nedokáže výrazně prosadit. Lze sem zařadit socialistickou stranu ve Spojených státech, komunistickou v Anglii a severských zemích, malé fašistické strany před 2. světovou válkou ve Francii, Belgii, Holandsku a ve Skandinávii. Vzácněji se jedná nikoli o relikty, ale o zárodky, průkopníky budoucích velkých stran.

Rozdílu ve struktuře odpovídá jistý rozdíl ve funkcích, ale tato korespondence není přísná. Strany osobností jsou spíš vládní, strany menšin spíš opoziční. První hrají často úlohu doplňku parlamentní většiny; mnohé z nich jsou jakýmsi odbory pro kandidáty na ministerská křesla. Nacházejí se obvykle ve středu politického spektra, což jim umožňuje, aby tvořily levicovou pojistku pravicové vládě nebo pravicovou pojistku levicové vládě. Tato jejich pozice „stěžeje“ (*charnière*) na hranici vlády a opozice jim dává úlohu nepoměrně větší, než by odpovídala jejich velikosti. Takové strany bývají někdy nazývány „pivotalními stranami“ (franc. *partis-pivot*, angl. *pivotal parties*, nebo *partis-charnière* a *hinge parties*).¹¹ Duverger poznamenává, že z nich dokonce pocházejí často ministerští předsedové, protože ministři velké strany raději po-

¹¹ Viz heslo „*Parti-charnière, Parti-pivot*“ in: O. Duhamel, Y. Mény (eds.), *Dictionnaire constitutionnel*, Presses universitaires de France, Paris 1992, s. 704–705. Srovnej také: D.

slouchají představitele malé strany než představitele jiné velké strany (ve Francii Třetí republiky lze citovat jména Painlevé, Poincaré, Briand, Tardieu, Laval). Podle Williama Rikera jsou pivotální strany posledním a nepostradatelným partnerem minimální vítězné koalice.¹²

Všechny strany osobností však nemají vládní a ministerský charakter; jsou mezi nimi také sateliti, jejichž úloha je jiná. Sateliti slouží podle Duvergera k tomu, aby nuancovali doktríny a pozice velké strany, a přitahovali tím k sobě poslance, kteří by se vylekali, kdyby ji viděli bez závoje. Zároveň umožňují vytvořit vazby a přechody (mosty) mezi dvěma velkými sousedními stranami: jejich funkce se tedy podobá funkci malých stran středu mezi většinou a menšinou.

Strany stálých menšin naopak směřují k opozici. Vyjadřují mínění, které se cítí v zemi izolované a slabé; to je vede k postoji protestu a nesmlouvavosti (nesmiřitelnosti), stejně jako podle psychologů vede komplex méněcennosti k agresivitě. Jsou to nejdemagogičtější strany. Když se opírají o homogenní a solidní fragment obyvatelstva – zeměpisnou nebo náboženskou menšinu –, tato jejich tendence se ještě posiluje. Pokud strana silně menšinová na celostátní úrovni je v některých oblastech většinová, zaujímá autonomistický nebo separatistický postoj, který se může ukázat nebezpečný pro jednotu země (viz příklady alsaské strany v Německu, sudetoněmecké strany v předmnichovském Československu).

V citované kolektivní práci o malých stranách v západní Evropě rozlišuje Gordon Smith mezi 1) „okrajovými“ malými stranami (marginal small parties), které jsou umístěny na pravém a levém okraji pravo-levého kontinua a mají jen omezený koaliční potenciál, 2) „pivotálními“ (doslova „stěžejovými“ neboli kloubovými, pantovými) malými

Rémy, „The Pivotal Party: Definition and Measurement“, in: *European Journal of Political Research*, č. 3, 1975.

¹² Abram de Swaan naproti tomu soudí, že pivotální strany tím, že se nacházejí ve středu politického spektra, dávají přednost koalicím vyváženým na jejich levici i na jejich pravici (takové koalice jinde nazýváme aliancemi středu neboli koncentrací), což jim umožňuje, aby stále zůstávaly ve vládě. Podle Swaana tedy jen ty strany, které se nacházejí na krajích (extrémech) politického spektra, usnadňují sestavení minimálních vítězných koalic (viz A. De Swaan, *Coalitions Theories and Cabinet Formations: A Study of Formal Theories of Coalition Formation Applied to Nine European Parliaments after 1918*, Elsevier, Amsterdam 1973 a od téhož autora „A Classification of Parties and Party Systems according to Coalitional Options“, in: *European Journal of Political Research*, sv. 3, 1975, s. 361–375). To samozřejmě neplatí pro systémy dvou a půl stran, kde malá pivotální strana středu může alternativně vstoupit do koalice se stranou pravicovou nebo levicovou.

mi stranami (hinge small parties), které se nacházejí mezi většími etablovanými (zavedenými) stranami poblíž středu a které mají důležitý koaliční potenciál, a konečně 3) „oddělenými“ malými stranami (detached small parties), které nelze zařadit do pravo-levé osy; k nim patří regionální a na etnické základně vzniklé strany, jež se jen příležitostně začleňují do koalicí.¹³ Pivotální malé strany (hinge small parties) odpovídají některým stranám osobností podle Duvergera, okrajové malé strany tvoří část stran malých politických menšin a oddělené malé strany odpovídají především malým stranám zeměpisných, etnických a náboženských menšin.

Smith zdůrazňuje, že relevance malých stran závisí na systému stran, v němž působí, tj. že v různých systémech stran mohou mít malé strany menší nebo větší politický vliv. Nebudeme uvádět systémy stran, o nichž hovoří Smith, ale použijeme těch známějších kategorií Sartoriho, Blondela a Duvergera, které jim zhruba odpovídají. V systému predominantní strany a v systému skutečného bipartismu, v nichž jedna vítězná strana má absolutní většinu parlamentních křesel, žádná malá strana nemá významný vliv na stranický systém. Naproti tomu v systému dvou a půl stran soutěží dvě velké a jedna menší strana o získání minimální vítězné koalice. Tam je tato třetí strana relevantní a důležitá, i když je svou voličskou podporou a počtem poslaneckých mandátů malá (příklad německé FDP). Pokud je však tato třetí strana dvěma velkými stranami nepřijatelná (příklad FPÖ v Rakousku), pak raději dvě hlavní strany utvoří spolu velkou koalici. V multipartismu s dominující stranou (tj. v nedokonalém multipartismu) dominující strana obvykle nemá sama většinu, a závisí proto na podpoře jedné nebo více menších stran (příklad Itálie a některých skandinávských zemí). Naproti tomu v čistých multipartistických systémech, kde není jedna dominující strana a kde obvykle tři nebo čtyři mají okolo 15–25 procent (případ Belgie, Finska nebo Švýcarska), se malé strany obvykle uskupují kolem nějaké větší strany a jako takové hrají podpůrnou roli; vliv těchto malých stran je tam pochopitelně menší než v multipartismu s dominující stranou. Tato poměrná nerelevantnost malých stran je například ve Švýcarsku dokonce jaksi „institucionalizována“ tím, že čtyři strany (tři největší a jedna prostřední) tvoří jakýsi „stálý vládnoucí kartel“, nazývaný též magickou formulí (franc. formule magique).

¹³ Viz G. Smith, „In Search of Small Parties: Problems of Definition, Classification and Significance“, in: F. Müller-Rommel, G. Pridham (eds.), op. cit., s. 23–40.

Malé strany tedy mohou výjimečně zaujímat pozici rozhodčího, která jim dává značný vliv, buď na úrovni volební, nebo na úrovni parlamentní, když rozdíl mezi dvěma hlavními stranami nebo koalicemi je minimální. Změna aliance malé strany pak stačí k převrácení politické rovnováhy. Klasický je příklad německých liberálů (FDP), kteří jsou už řadu desetiletí u vlády, zatímco dvě velké strany, tj. křesťanští demokraté a sociální demokraté, na ní závisejí. Osud země se tak ocitá v rukou silně menšinové strany.

Závažné to může být obzvlášť tehdy, pokud je taková malá strana hluboce odlišná od národního společenství (může být např. separatistická nebo nábožensky fundamentalistická). Nedá se pak bez ní vládnout a její podpora kompromituje toho, kdo ji přijímá do koalice. Irové se nacházeli v takové situaci v Anglii v letech 1885, 1892 a 1910. To ukazuje nebezpečí stran stálých menšin. Východiskem může být tzv. velká koalice, kdy spolu vládnou obě velké strany, jako tomu bývá často po 2. světové válce v Rakousku. Tam velké strany nebo strany s většinovým posláním (sociální demokraté a lidovci) považovali nejednou za nepřijatelnou koalici s malou třetí stranou, která byla v jejich očích příliš nacionalistická a extrémní.

Lze zobecnit a hovořit o nebezpečí malých stran jako takových? Úloha malých stran osobností jako amortizátorů (tlumičů) a spojovacího můstku je podle Duvergera jistě velmi užitečná. Pokud se jim někdy vytýká, že činí vztahy mezi stranami fádni, že je zbavují originality, pak by podle něho tato kritika vlastně měla být adresována multipartismu a nutnosti aliancí, jež z něho vyplývají, a neměla by být namířena proti malým stranám, které pouze z tohoto systému vyvozují důsledky a snaží se, aby fungoval. Malé strany však mají svůj vlastní nedostatek, že totiž usnadňují různým finančním lobby, aby zasahovaly do politického života. V menší míře to však platí i o velkých, ale decentralizovaných a pružných stranách, tj. o stranách bez hlasovací disciplíny. Naproti tomu se takové lobby prosazují hůř ve velkých centralizovaných a disciplinovaných stranách.

Co vede k malým stranám? Je znovu třeba připomenout vliv volebního systému. Systém poměrného zastoupení usnadňuje množení malých stran, jak to ukazují příklady Holandska, Švýcarska, výmarského Německa a předmnichovského Československa, zejména když jde o takřka čistý poměrný systém. Je třeba upřesnit, že tento volební systém favorizuje strany stálých menšin. Výjimku tvoří ty strany zeměpisných menšin, které jsou v některých regionech jasně většinové. Takové strany zeměpisných menšin může naopak proporční systém oslabit

(poškodit), protože umožňuje jejich soupeřům zastoupení i v jejich volební baště, zatímco většinový systém by jim tam mohl získat takřka monopol. Stranám osobností proporční systém nepomáhá, protože má kolektivní ráz, staví osobnost kandidáta do pozadí, vyzdvihuje program strany a ztěžuje ideologickou pružnost.

Pokud jde o vliv většinového systému na rozvoj malých stran, je těžké učinit obecné závěry, které by odhlédly od jeho různých modalit a od různých typů stran. Značný dopad má velikost obvodů. Malé volební obvody dávají volbě individuální charakter, který staví do popředí osobnost kandidáta. Stranické svazky se uvolňují (povolují) a poslanci nabývají značné nezávislosti. Tvoří proto s oblibou malé strany, které jim umožňují pružnější parlamentní hru a rozsáhlejší vliv.

Ve velkých obvodech, v nichž existuje kandidátní listina, hlasování nabývá kolektivního charakteru podobně jako v proporčním systému, osobnost ustupuje do pozadí, stranická disciplína se zvyšuje a šance malých stran osobností se zmenšují, zejména pokud tam neexistuje možnost panašování (právo škrtnat jména v kandidátní listině a nahrazovat je jinými jmény), které tyto důsledky poněkud zmírňuje.

Důležitý je rozdíl mezi jednokolovým a dvoukolovým většinovým systémem. Jednokolový většinový systém vede na místní úrovni, tj. v každém volebním obvodu zvlášť, k systému dvou stran, k vytváření stran s většinovým posláním a k eliminování malých stran. Na celostátní úrovni však jednokolový většinový systém nebrání multipartismu, pokud tam existují lokálně silné malé strany, zejména strany regionálních menšin, kterým, jak jsme už uvedli, jednokolový systém umožňuje monopolizovat pozice v jejich zeměpisné zóně.

Celkově lze snad říci, že většinový volební systém pomáhá malým stranám osobností, ale může vyhovovat i stranám místních menšin. Je však třeba zdůraznit, že vliv volebního systému je jen omezený. „Volební reformy by možná poněkud změnily počet poslaneckých křesel irské strany v Anglii nebo německých stran v Československu, ale ani jednu z nich by nezrušily.“¹⁴ Svědčí o tom i to, že ve Francii jsou malé strany spíš ve středu a pravé části politického spektra než na levici, přestože pro všechny strany platí stejný volební systém.

¹⁴ M. Duverger, *ibid.*, s. 402.

Vážený pane Exnere,

Zasílám kopii knihy pana profesora Nováka, jak jsme se domluvili.
Předem děkuji za zpracování.

Přeji příjemné prožití Vánoc a do nového roku vše nejlepší.

Věra Vyhnálková

Věra Vyhnálková
Vysoká škola CeVroinstitut - knihovna

V Praze dne 20. prosince 2006

K určení velikosti stran bereme v úvahu určitou periodu, z níž získáme průměr, a s ním pracujeme. Tento statický pohled je však třeba doplnit pohledem dynamickým. Když uvažujeme celkově o systému stran, můžeme rozlišovat typy vývoje. Obecně lze říci, že vývoj buď jde po určité období jedním směrem (např. doleva, jako tomu bylo v první polovině 20. století; Duverger to nazývá *sinistrismem*), nebo se kyvadlově střídají dvě strany či dvě koalice (to bývá považováno za nejzdravější případ). Když naopak po dlouhou dobu nedochází k výraznější změně, lze rovněž odlišit dva případy: první, kdy existuje stálá konstelace několika stran, mezi nimiž poměr zůstává skoro beze změny; druhý, kdy jedna strana dlouhodobě dominuje. Dostáváme se tak k Duvergerovi, který uvádí čtyři typy: 1) střídání (*alternaci*), 2) vývoj jedním směrem (např. *sinistrismus*, tj. vývoj doleva, nebo *dextrismus*, tj. vývoj doprava), 3) stabilní rozložení a 4) dominanci.

Alternaci neboli střídání u vlády lze definovat jako kyvadlový pohyb, v jehož důsledku dvě politické strany (nebo dvě koalice) s většinovým posláním jsou jednou ve vládě, jednou v opozici.¹⁵ K takovému střídání může docházet v různých intervalech.¹⁶ Politologové ji vesměs až na výjimky¹⁷ považují za něco zdravého.

Jak vysvětlit tento kyvadlový pohyb? Hatschek ve své studii o anglickém politickém systému formuloval zákon o dezintegraci většinové strany. Podle něho spočívá na dvou základních mechanismech. Jednak výkon moci nutí stranu, aby slevila ze svého programu a nesplnila všechny sliby voličům; část jejích voličů je tedy zklamána a dá příště svůj hlas druhé straně. Na druhé straně pak vládní činnost vyvolává přirozeně neshody ve většinové straně, prohlubuje se rozdělení mezi levicovým neústupným křídlem a vyčkávajícím pravým křídlem. Na-

¹⁵ Viz J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*, Seuil, Paris 1986, s. 64.

¹⁶ Po jednom, dvou nebo třech zákonodárných obdobích. Vycházíme ze stabilních vlád a nebereme momentálně pro zjednodušení v úvahu možnost alternace v průběhu jednoho zákonodárného období převrácením stranických aliancí. Pokud v rámci dvoustranné nebo dvoukoaliční formy nedochází po více než třech řádných (plných) zákonodárných obdobích ke střídání, můžeme už spolu se Sartorim hovořit o začátku „predominance“, tj. převládání jedné velké strany nebo jedné pevné velké koalice.

¹⁷ Mezi málo politology, kteří plně nesdílejí pozitivní názor na alternaci, jmenujme Arenda Lijpharta, který s odvoláním na nedávno zesnulého britského politologa Samuela Edwarda Finera (viz A. Lijhart, „On S. E. Finer's Electoral Theory“, in: *Government and Opposition*, sv. 29, č. 5, 1994, s. 623–636) tvrdí, že alternace může vést k příliš častým a pří-

proti tomu strana, která je v opozici, zůstane snáze jednotná než strana vládní: ať je otráasána jakýmkoli vnitřními neshodami, všichni její členové se shodují při boji proti vládnoucí straně v tom, že ji z tohoto místa chtějí odstranit a sami na něj zasednout. Když pak k tomu dojde, vnitřní rozpory se projeví v plném světle. Výkon moci tak vede k dezintegraci strany, která se oslabuje ve prospěch svého opozičního soupeře. Ten pak může snadněji zaujmout její pozici, ale jakmile k tomu dojde, proces dezintegrace se obrátí proti němu a pomáhá poražené straně. Tento popis zhruba odpovídá skutečnosti; dalo by se uvést mnoho příkladů opotřebování a rozkládání stran u moci, například rozdělení liberálů na sklonku minulého století, zejména v letech 1885 a 1892, nebo krize Labour Party v roce 1931 či vnitřní rivality belgické Liberální strany v 19. století, které vedly k nástupu katolíků k moci atd.

Nicméně opotřebování stran u moci je fenomén obecný, zatímco alternace nikoli, nemůže tedy samo o sobě střídání u vlády vysvětlit. Lze říci, že fungující alternace předpokládá poměrně vysoký konsensus, projevující se v malé ideologické vzdálenosti mezi relevantními stranami (tj. jen ve velmi slabé polarizaci v Sartorihovo smyslu), dále pak předpokládá bipolaritu a poměrnou homogennost: existenci jen jednoho významného rozštěpení (obvykle vlastníci – pracující, tj. zjednodušeně levice – pravice). Roli hraje pochopitelně počet relevantních stran: bipartismus a systémy stran jemu podobné usnadňují střídání. Důležitý, i když – jak na to upozornil právě Duverger – jen nepřímý vliv má volební systém: relativní (tj. jednokolový) většinový volební systém napomáhá bipartismu, který usnadňuje střídání u vlády (*alternaci*). Střídání u vlády však je možné i v systému koalicí, přesněji v bipolárním multipartismu (viz příklad alternace konzervativní koalice, tvořené katolíky a protirevolucionáři, a liberální koalice, složené z liberálů a radikálů, v Holandsku na sklonku minulého a začátkem 20. století).

liš prudkým změnám v hospodářské politice, která by měla být naopak stájejší. Například pravicová vláda může privatizovat mnoho podniků, pak je levicová vláda znovu zestátní, pravicová zase zprivatizuje atd. Jak však uvádíme, alternace dobře funguje v zemích, kde je ideologická vzdálenost poměrně malá, což znamená, že střídání u vlády obvykle nevede v ekonomické ani v jiné oblasti k žádnému velkému „zemětřesení“. Neměli bychom se nechat příliš ovlivňovat příkladem Velké Británie koncem 70. a začátkem 80. let, kdy došlo k dočasnému zvětšení ideologické vzdálenosti: vždyť to mělo za následek právě ohrožení systému dvou stran střídajících se u vlády a naopak posílení třetí síly vznikem disidentských sociálních demokratů! Jinak řečeno: neměla by se brát za bernou minci situace, kdy se systém otrásal ve svých základech!

Korektní střídání u moci předpokládá od nové většiny, že v zaváděných reformách a změnách nepůjde dál, než se zavázala při volební kampani. To měl bezpochyby na mysli francouzský prezident François Mitterrand, když ve svém prvním poselství parlamentu 8. července 1981 mimo jiné prohlásil: „...kdyby se mělo jít dál, než co odpovídá přijatým závazkům, pak by k tomu musel mít poslední slovo lid, který by bylo třeba znovu dotázat“.¹⁸

Bezproblémové střídání u vlády vyžaduje ostatně od soupeřících politických sil konsensus nejenom v otázkách charakteru politického systému a jeho pravidel hry, ale do určité míry i v otázkách zahraniční politiky a politiky obrany.¹⁹ Pokud naopak opozici představuje strana antisystémová (např. revoluční nebo separatistická), zvláště když je totalitní, systém se nejspíš zablokuje a k alternaci nedochází (tomu do značné míry odpovídala Itálie po 2. světové válce, kde opozici představovala především komunistická strana). Podobně systém zablokuje a pro demokracii je snad ještě nebezpečnější tzv. bilaterální neboli oboustranná opozice, kdy se proti centristické vládě tyčí dvě silné opoziční antisystémové strany, každá na jednom z opačných pólů politického spektra. Tak tomu bylo v německé výmarské republice (komunisté nalevo a nacisté napravo).

¹⁸ To nám dává příležitost uvést značně diskutovaný problém rozdělení československé federace do dvou samostatných států. Nepřekročila česká a slovenská vítězná politická reprezentace své mandáty? Nedohodli se Vladimír Mečiar s Václavem Klausem za zády lidu o něčem, co lid nechtěl? Je samozřejmé, že před tak závažným krokem, jako je rozdělení federace na dva samostatné státy, má být lid přímo dotázán. Návrh referenda byl však podán už dávno před parlamentními volbami z června 1992 a je známo, že byl tehdy zamítnut (převážně slovenskými a levicovými poslanci). Nelze tedy vinit z odmítní referenda ty strany české vládní koalice, jejichž poslanci většinou hlasovali pro referendum (platí to o všech stranách vládní koalice s výjimkou KDU-ČSL, která brala tehdy ohled na svého potenciálního slovenského partnera KDH). Pokud pak jde o „spiknutí Mečiar-Klaus proti lidu“, je třeba si uvědomit, že nejen Klaus, ale dokonce ani Mečiar neměli za cíl úplnou separaci. Klausovým cílem byla fungující federace, ale tu odmítal Mečiar. Mečiar dával přednost konfederaci dvou republik, z nichž každá by byla obdařena mezinárodní subjektivitou, ale to bylo pro změnu nepřijatelné pro Klause. Rozdělení na dva samostatné státy představovalo východisko z této patové situace, ale plně neodpovídalo cílům ani jednoho z partnerů; bližší je nesporně Mečiarovým záměrům, protože konfederace předpokládá dva samostatné státy. Patří k dobrému tónu zdůrazňovat, že „vínou“ na rozdělení federace nese především česká strana. Nebude tedy neúžitečné připomenout, že slovenská ústava platná od 1. 10. 1992 fakticky znamenala vyhlášení slovenské samostatnosti v době, kdy formálně federace ještě existovala.

¹⁹ Viz L. Hamon, „Nécessité et condition de l'alternance“, in: *Pouvoirs*, č. 1, 1977, s. 19.

Ani v lépe fungujících demokraciích však nemusí nutně probíhat alternace: v tzv. konsenzuálním modelu demokracie, jemuž se podle A. Lijpharta nejvíce blíží Švýcarsko, jsou všechny strany významné na federální úrovni zastoupeny ve vládní koalici. Ve Švýcarsku sice existuje silný konsensus, ale také velká jazyková a náboženská „segmentace“ (existuje tam řada odlišných subkultur neboli komunit, např. německy mluvící, francouzsky mluvící, italsky mluvící, dále protestanté a katolíci) a v důsledku toho více různých štěpení. Pomocí důmyslné „magické formule“ mají všechny hlavní „segmenty“ neustále od roku 1959 své zástupce ve federální vládě.

Lze rozlišovat tři druhy střídání u moci: a) střídání absolutní, b) střídání relativní, c) střídání zprostředkované.²⁰ Absolutním střídáním se rozumí takový přesun moci z vládní většiny na opozici, který se vztahuje současně na vládu i na parlament vycházející z všeobecného hlasování. Relativní alternace je takový transfer (převod) moci z většiny na opozici, který jí dává do rukou jenom vládu nebo jenom parlamentní většinu. Konečně ke zprostředkované střídání u moci dochází tehdy, když se změní aliance (koalice) stran, aniž by alternace vyplývala z voleb.

Absolutní střídání se dalo dlouho jen ve Velké Británii, kde se od roku 1832 střídají konzervativci a liberálové a – po meziválečné tripartistické závorce, kterou způsobil vznik a rozvoj labouristů – s konzervativci s labouristy. Od roku 1945 do roku 1995 došlo ve Velké Británii k šesti střídáním u vlády: labouristé vládli zhruba 17 let, konzervativci 32 let. V průběhu této periody fungovalo střídání bez problémů, s výjimkou voleb z února 1974, kdy labouristé s menšinou hlasů ve vztahu k procentu dosaženému konzervativní stranou měli jen relativní většinu křesel v Dolní sněmovně. Avšak na žádost Harolda Wilsona došlo po několika měsících k rozpuštění parlamentu a v předčasných volbách získali labouristé relativní většinu hlasů (39,2 %) a absolutní většinu křesel (50,2 %). Od té doby střídání funguje normálně, i když u labouristů došlo ke schizmatu a ke vzniku nové sociálnědemokratické strany, která utvořila alianci s liberály. Od roku 1979 vládnou konzervativci a disponují pohodlnou parlamentní většinou.

²⁰ Viz J.-L. Quermonne, op. cit., s. 65 a násl.

Střídání u vlády ve Velké Británii

<i>Datum střídání</i>	<i>Vítězná střídající strana</i>	<i>Trvání výkonu moci většinové strany</i>
červenec 1945	labouristé	6 let a 4 měsíce
říjen 1951	konzervativci	13 let
říjen 1964	labouristé	5 let a 8 měsíců
červen 1970	konzervativci	3 roky a 8 měsíců
únor 1974	labouristé	5 let a 3 měsíce
květen 1979	konzervativci	? let

Počet střídání za 50 let: 6

Trvání výkonu moci:

- konzervativci: 32 let a 9 měsíců

- labouristé: 17 let a 3 měsíce

Rozdíl ve prospěch konzervativců: 15 let a 6 měsíců

K relativnímu střídání může pochopitelně docházet jedině v prezidentském nebo v poloprezidentském systému, ne v systému parlamentním, kde vláda pochází z parlamentu. Nejběžnější případy relativní alternace nám poskytují dějiny USA. Tam má obvykle většinu v Kongresu demokratická strana, ke střídání tedy běžně dochází jen v případě prezidentského úřadu. Nastává tam pak „kohabitace“ (soužití) mezi republikánským prezidentem a demokratickým Kongresem (ať už je demokratická většina jen ve Sněmovně reprezentantů nebo i v Senátu).

Americká prezidentská alternace

<i>Datum střídání</i>	<i>Prezidentova strana</i>	<i>Délka vlády</i>
1944	demokratická	8 let
1952	republikánská	8 let
1960	demokratická	8 let
1968	republikánská	8 let
1976	demokratická	4 roky
1980	republikánská	12 let
1992	demokratická	? let

Jak jsme uvedli už v jiném kontextu, skutečnost, že ve Spojených státech jsou obě strany s většinovým posláním „pružné“, tj. nedisciplinované, takové soužití čili kohabitaci usnadňuje (ale znesnadňuje situaci demokratickému prezidentovi s demokratickou většinou v Kongresu).²¹

Kromě toho tuto kohabitaci umožňuje přísné oddělení moci zákonodárné a moci výkonné, kdy žádná z mocí nemůže svrhnout druhou (prezident nesmí rozpustit parlament a ten nemůže odvolat prezidenta, s výjimkou procedury *impeachment*). Kongres a prezident jsou tak odsouzeni ke koexistenci.

Zajímavější byla kohabitace socialistického prezidenta Françoise Mitterranda a pravicového gaullistického předsedy vlády Jacquese Chiraka (1986–1988). Vedla k výraznému snížení prezidentových manévrovacích schopností, přesto se ale prezidentovi podařilo tuto zkoušku v pořádku přežít a pravicová vláda vyšla z tohoto experimentu oslabena. V letech 1993–1995 došlo ve Francii ke druhé kohabitaci mezi socialistickým prezidentem Mitterrandem a gaullistickým ministerským předsedou Edouardem Balladurem. Tato druhá kohabitace skončila zvolením J. Chiraka za nového prezidenta v roce 1995. *3. kohabitace*

Zprostředkovanou alternací nám představuje Spolková republika Německo. Střídání v Německu doposud neplyne z výsledků voleb, ale ze změny koalic. Protože se obvykle žádné ze dvou stran s většinovým posláním, křesťanské demokracii (CDU-CSU) ani sociální demokracii (SPD), nepodaří obdržet absolutní většinu poslaneckých křesel, zbývá jim buď tzv. velká koalice (1966–1969), nebo – případ mnohem běžnější – koalice s malou liberální stranou (FDP), která tak určuje, bude-li tvořit jádro vlády SPD nebo CDU. Když se roku 1969 dostala SPD k moci s liberály, relativní většinu měla v parlamentu CDU.²² Když se CDU roku 1982 vrátila do vlády, bylo to prostě z toho důvodu, že se v průběhu zákonodárného období (nikoli po parlamentních volbách) liberálové rozhodli opustit koalici se sociálními demokraty a podpořili opoziční CDU při hlasování o nedůvěře.

Pokud jde o vývoj jedním směrem (vývoj doleva nebo vývoj doprava), může jít v případě vývoje doleva o vznik nových stran nalevo od starých stran, což vede dříve existující strany k posunu doprava a může

²¹ Nicméně soužití současného amerického demokratického prezidenta Clintona s republikánskou většinou v Kongresu se zdá být od roku 1994 obtížnější a experti v této souvislosti hovoří často o „rozdělené vládě“.

²² V Bundestagu měla CDU/CSU 242 křesel, SPD jen 224 a rozhodla FDP s pouhými 30 parlamentními křesly. Nejsilnější strana se tak ocitla v opozici, kde zůstala 13 let.

také přivodit zánik nebo sloučení některých z nich. Jinou formou vývoje doleva je celkové oslabení pravicových stran ve prospěch levicových, aniž by došlo k tvoření nových a zániku starých stran (příklad Francie mezi lety 1924 a 1939). Nebo celková rovnováha mezi oběma bloky zůstává zhruba stejná, ale uvnitř každého bloku dochází k posunu doleva: liberálové stoupají na úkor konzervativců, socialisté na úkor liberálů nebo radikálů, komunisté na úkor socialistů; meziválečné Švédsko a Dánsko zhruba odpovídají této kategorii. Další možností je, že existující levicovou stranu nahradí nová, dynamičtější a nesmiřitelnější (Anglie 1900) nebo že nejlevicovější strana roste na úkor všech ostatních (Norsko mezi dvěma válkami). Tento vývoj doleva by se v sociologii politiky dal v podstatě chápat jako vyjádření sociálního vývoje a jeho převedení do politické oblasti. V době, kdy dochází ke vzniku moderního systému politických stran, vede k nástupu nových společenských tříd k moci. Takový vývoj prodělala většina zemí s jednou význačnou výjimkou: Spojenými státy, jejichž sociální struktura se liší od evropských zemí.

Je třeba rozlišovat skutečný a zdánlivý vývoj doleva (nebo doprava). Pokud chceme mít přesný obrázek vývoje doleva v té či oné zemi, nestačí sčítat hlasy levicových a pravicových stran v jednotlivých obdobích a zjišťovat zisk levicových stran a ztráty pravicových. Je také třeba vzít v úvahu oslabení počátečního dynamismu levicových stran, jak s postupem doby stárnou. „Republikán z roku 1875 by hlasoval roku 1901 pro radikály, 1932 pro socialisty, 1945 pro komunisty.“²³ Do jisté míry to ve Francii odpovídalo posunu od republikána doleva, ale do jisté míry to odpovídalo také posunu od levice směrem k republikánu roku 1875. Francouzi za Třetí republiky se vyvíjeli doleva, ale levice se také přibližovala Francouzům; udělala polovinu cesty.

To byl případ, kdy skutečný vývoj doleva byl slabší než zdánlivý vývoj doleva. Existují však i případy, kdy skutečný vývoj doleva je výraznější než zdánlivý vývoj doleva. Například poměr mezi demokraty a republikány se v USA zdánlivě příliš nemění, ale uvnitř demokratické strany lze už několik desetiletí pozorovat určitý posun doleva.

Stálé neboli stabilní rozložení je typ vývoje, který odpovídá největšímu imobilismu. O stálém rozložení lze hovořit tehdy, když v průběhu dlouhého období neexistují významné variace v parlamentní síle stran. Je třeba brát v úvahu dva prvky v této definici: jednak malé rozpětí změn od jedné voleb k druhým, jednak výjimečnost dlouhodobých

²³ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 411.

přesunů. Nelze samozřejmě přesně určit, které rozpětí je malé, ale dá se říci, že odpovídá zhruba takové změně v počtu poslaneckých křesel, která nepřekračuje 5 %. Za střední odchylky lze považovat takové, které dosahují 5–10 %. O stálém rozložení se dá hovořit tehdy, když jen malé změny jsou pravidlem, zatímco střední odchylky jsou jen výjimkou. Dále pak tyto odchylky nesmí jít stále stejným směrem; v takovém případě by totiž i malé změny časem přivodily hlubokou metamorfózu.

Rada zemí prožívala dlouho takovou politickou stabilitu, pokud ji nenarušily významné události politické (např. světová válka) nebo technické (změna volebního systému). V období mezi dvěma světovými válkami lze pokládat za nejlepší příklady takové politické stability (nebo imobilismu) Holandsko a zejména Švýcarsko, v menší míře pak Belgie. Všechny tyto tři země praktikovaly proporcční volební systém, který ve starých stabilních demokratických zemích petrifikuje stávající systém stran. Neplatí to však vždy. Některé země se systémem poměrného zastoupení nespádají do stálého rozložení, ale do dominance, na druhé straně pak například Francie v meziválečném období byla poměrně stále rozdělena, i když tam byl dvoukolový většinový volební systém.

Pokud v zemi existují dvě velké disciplinované („tuhé“) koalice, pak mohou variace víc postihnout buď globální vztah mezi dvěma bloky, nebo jednotlivé strany uvnitř těchto koalic. Strany středu jsou často pružné a přispívají ke snížení odchylek mezi dvěma velkými koalicemi.

Další modalitou vývoje systémů stran je **dominance**. Podle Duvergera má dominantní strana dvě hlavní charakteristiky: 1) je po určité období (řekněme více než trojích řádných voleb po sobě) podstatně silnější než kterákoli jiná strana, 2) její ideologie a její metody jsou jakýmsi výrazem své doby a veřejné mínění ji za dominantní považuje. Druhá charakteristika byla často kritizována jako těžko operacionalizovatelná, ale to nemusí být důvodem k jejímu zavržení. Dominantní stranu v tomto Duvergerově smyslu nesmíme ztotožňovat ani s predominantní stranou ve smyslu Sartoriho, ani se stranou většinovou, ba ani se stranou s většinovým posláním. Většinová strana je taková, která má sama víc než polovinu parlamentních křesel. Strana s většinovým posláním může rozumně takového většinového postavení dosáhnout. Predominantní strana je taková, která v mnoha řádných parlamentních volbách po sobě získala většinu poslaneckých křesel.²⁴

²⁴ Predominantní strana v Sartoriho pojetí musí sice získat ve více než trojích řádných volbách po sobě nadpoloviční většinu křesel, nemusí však přesto být stranou dominantní. K predominanci totiž může docházet v režimech s bipartistickou i multipartistickou for-

Dominantní strana je něco jiného: strana se může stát dominantní, přestože nikdy nebyla většinová a podle všeho se nikdy většinovou nestane. Kromě toho v dokonalém bipartismu, kde obvykle obě velké strany mají většinové poslání, dominantní strana normálně neexistuje. Z toho je patrné, že dominance není přísně vzato samostatný typ vývoje stran, ale spíše způsob (modalita), jež mohou nabýt ostatní typy. Dominance může spadat do stabilního rozložení, do vývoje jedním směrem, ale i do alternace. V posledním případě zpomaluje kyvadlový pohyb: místo aby došlo po každých parlamentních volbách ke střídání, konstatujeme střídání až po delším období, během něhož existuje poměrná stabilita.

Například od zvolení Abrahama Lincolna až do prvního zvolení Franklina D. Roosevelta lze hovořit o dominanci republikánů, od roku 1933 až do prvního zvolení Ronalda Reagana naopak o dominanci demokratů. Ve skandinávských zemích dominance sociálních demokratů spadá vjedno s vývojem doleva. V každém případě, tj. ať už spadá vjedno s alternací, vývojem jedním směrem nebo stálým rozložením,

mou; pokud je forma bipartistická, je obvykle rozdílem mezi predominantní stranou a druhou hlavní stranou poměrně malý, to znamená, že taková predominantní strana neodpovídá kritériu dominance, protože není podstatně silnější než druhá strana. Připomeňme, že dominantní strana v Duvergerově pojetí je naproti tomu víc než ve trojích řádných volbách po sobě podstatně větší než kterákoli jiná politická strana, nemusí mít však sama nadpoloviční většinu poslaneckých křesel, tj. nemusí být predominantní. Stranu, která by byla predominantní i dominantní zároveň, můžeme nazývat spolu s R.-G. Schwartzbergem „ultradominantní“. Příkladem by mohla být Strana kongresu v Indii. Pokud predominantní strana může existovat jak v multipartismu, tak v bipartismu (aspoň v bipartistické „formě“), dominantní strana může normálně existovat jen v multipartismu, v bipartismu jen teoreticky, poněvadž když existují jen dvě relevantní strany, rozdíl mezi nimi obvykle není velký; totéž – a ze stejných důvodů – platí i pro stranu ultradominantní, která tedy rovněž bude existovat spíše v multipartismu. Ultradominance je ostatně v demokratických režimech jen výjimečným případem. Konečně „dominující“ strana podle J. Blondela je prostě taková strana, která má aspoň 40 % hlasů. (Pokud bychom přimhouřili jedno oko, mohli bychom říci, že dominující strana je zhruba synonymem strany s většinovým posláním.) Blondel ji zavádí především do mnohostraničských systémů, aby rozlišil multipartismus s dominující stranou neboli „nedokonalý“ multipartismus od čistého neboli „dokonalého“ multipartismu, v němž žádná strana není dominující. „Dominující“ strana v tomto Blondelově smyslu však existuje i v bipartismu a v systému dvou a půl stran (neboli nedokonalém bipartismu). V dokonalém i nedokonalém bipartismu mohou být dokonce dvě „dominující“ strany, zatímco strana ultradominantní, predominantní i dominantní může být vždycky jen jedna. V nedokonalém multipartismu je „dominující“ strana zároveň stranou dominantní a může tam být i stranou predominantní, ba teoreticky i ultradominantní. A pak že politická věda není zábavná!

vykonává dominance stabilizující vliv: zpomaluje rytmus kyvadlového pohybu, oslabuje vývoj jedním směrem. **Dominantní strana zaujímá postoj blízký (analogický) stranám s většinovým posláním:** nepřetržitý výkon vládní odpovědnosti oslabuje její demagogii a potřebu inovace. Když se levicová strana stane dominantní, její revoluční vůle se rozptýlí, zdánlivý vývoj doleva se posílí, ale skutečný vývoj doleva se oslabí. Dominance činí politiku fádni, zevšedňuje ji, současně však ji stabilizuje. Dominantní strana se mocí opotřebovává, prodělává jakousi sklerózu. Celkově má však dominance prospěšné výsledky, zejména v multipartistickém režimu, kde často umožňuje vytvořit poměrně solidní většinu, ať už výjimečně dosáhne většiny sama, nebo ať tvoří jádro koalice, nebo konečně ať zformuje stejnorodou (jednobarevnou) menšinovou vládu podporovanou v parlamentu spojenci. Podle Duvergera se zdá, že jedině dominantní strana umožňuje vytvoření dlouhodobého menšinového kabinetu (vlády), který by neměl ráz pouhé úřednické vlády. Vývoj stranické scény v českých zemích let 1991–1994 nevyklučoval, že by se ODS mohla stát časem dominantní stranou v Duvergerově smyslu; pozdější vzestup ČSSD činí tuto hypotézu méně pravděpodobnou.

Běžný vývoj a náhlé změny: úloha volebního systému

Někdy dochází k náhlému zlomu, což vyplývá obvykle buď z nějaké vnitropolitické, nebo zahraniční události (např. hospodářská krize začátku 30. let vedla k pádu dominance republikánů a k nástupu dominance demokratů v roce 1933), nebo – tak je tomu podle Duvergera nejčastěji – z volebních reforem, nebo ze změny taktiky stran. Vedle globálních transformací systémů stran se setkáváme kromě toho také se zvláštními náhlými změnami, které se dotýkají jediné strany; nemějí se tedy obecný typ vývoje, nepřechází se od jedné epochy k druhé, ale jde jen o náhlou změnu jedné strany ve stejné epoše (někdy jsme svědky toho, že extrémně pravicové strany náhle získají velký počet poslaneckých křesel, ale při příštích volbách splasknou jako bublina). Jde o jakési vypuknutí vášně, o náhlý záchvat násilné nálady. Takové výjimečné proměny nálad veřejného mínění se promítají značně odlišným způsobem do velikosti stran.

Vliv volebního systému je v této oblasti důležitý; Duverger zdůrazňuje, že je hluboce odlišný podle toho, jedná-li se o běžný, normální vývoj, nebo jde-li o výjimečně prudké skoky. Mluvíme v této souvislosti o citli-

vosti reakce volebního systému jako jeho schopnosti promítnout proměny veřejného mínění (voličů) ve změny ve velikosti (parlamentní síle) politických stran. Volební systém může například velmi citlivě reagovat na běžné změny, ale zároveň být naprosto necitlivý na náhlé změny.

Duverger shrnuje citlivost (neboli schopnost reakce) různých volebních systémů na běžné a náhlé změny do tří schematických pravidel vyjadřujících obecné základní tendence, které mohou být zrušeny působením jiných činitelů:

1) Systém poměrného zastoupení neboli proporční je necitlivý (tj. téměř nereaguje) na běžný, normální vývoj veřejného mínění (voličů), ale zároveň velice citlivě reaguje na náhlé změny, a to i tehdy, když jsou přechodné a nepřilíš silné.

2) Relativní většinový (jednokolový) systém velmi citlivě reaguje na běžný vývoj, ale je necitlivý na náhlé změny, ledaže by byly mocné a trvalé.

3) Dvoukolový většinový systém je poměrně málo citlivý jak na běžný vývoj veřejného mínění, tak na jeho náhlé výkyvy.

Normální, běžný vývoj veřejného mínění a voličských preferencí je dost slabý a skutečně jej zaznamenat mohou jen ty měřicí přístroje, které jej amplifikují (zesilují), podobně jako seismograf zaregistruje chvění zemské kůry, které jinak naše smysly nemohou vnímat. Proporční systém poměrně přesně převádí rozdělení hlasů na rozdělení mandátů, nezveličuje posuny veřejného mínění od jedné voleb k druhým. Tím napomáhá „zabetonovat“ postavení stran. Neznamená to však, že by systém poměrného zastoupení vedl vždy ke stálému rozložení a úplnému imobilismu. Jednak může spadat vjedno s dominancí, jednak malé odchylky, pokud směřují stále jedním a týmž směrem, vyústí nakonec ve velkou změnu (vzestup skandinávských sociálnědemokratických stran od roku 1919).

Pokud jde o náhlé změny, proporční volební systém je na ně extrémně citlivý, ať jde o přechodné vzvednutí nálad, nebo o hluboké a trvalé proudy, což kuriózně kontrastuje s jeho necitlivostí na běžný vývoj veřejného mínění. Oboje plyne z pasivního charakteru proporčního volebního systému. Proč se fašistická horečka, která ve 30. letech vypukla takřka v celé Evropě, volebně projevila právě v poklidných severovýchodních demokraciích (skandinávské země, Holandsko, Belgie), kde byla výrazně slabší než třeba ve Francii? Ve Francii byl většinový volební systém, v ostatních jmenovaných zemích byl proporční.

Podobně je tomu s rozmachem západoevropských extrémně pravicových stran v 80. a 90. letech. Zvlášť poučný je francouzský příklad. Ve

Francii došlo v polovině 80. let dvakrát ke změně systému voleb do parlamentu. Levicová vláda tam nejprve roku 1985 zavedla proporční volební systém, čímž velmi pomohla nacionalistické extrémní pravici (Le Penově Národní Frontě) při parlamentních volbách roku 1986. Zvítězila v nich však umírněná pravice, která hned prosadila návrat ke dvoukolovým většinovým volbám. Le Penova strana pak prakticky zmizela z parlamentu, přestože si udržovala dobré volební výsledky (v parlamentních volbách získala roku 1993 přes 12 % hlasů, ale ani jednoho poslance; Le Pen je poslancem Evropského parlamentu, do něhož se ovšem volí podle proporčního systému).

Také rozvoj komunismu v Německu mezi lety 1919 a 1933 byl usnadněn proporčním systémem, kdežto ve Francii ho většinový systém brzdil. Podobně po skončení 2. světové války komunisté zaznamenali velký přírůstek parlamentních křesel v kontinentální Evropě s proporčním volebním systémem, nikoli v anglosaských zemích s většinovým volebním systémem.

Ostatně náhlé změny se dají těžko rozdělit na přechodné a trvalé změny, mimo jiné proto, že proporční volební systém má sklon přeměňovat přechodné změny v trvalé, pokud jsou dostatečně velké. Citlivost proporčního volebního systému na náhlé výrazné výkyvy se tedy podle Duvergera projevuje v podstatě jen v jednom směru: napomáhá přílivu, ale pak stabilizuje nebo dokonce i brzdí odliv. Krystalizuje tak přechodné vášně (nálady), pokud jsou dostatečně silné (příklad francouzských komunistů po 2. světové válce).

Dvoukolový většinový volební systém neumožňuje takovou krystalizaci, protože brání vášnivým hnutím a náhlým výkyvům, aby se projevovaly (podobnou roli hraje také ve vztahu k normálním změnám veřejného mínění, aniž by však v tom dosáhl takového stupně necitlivosti jako volební systém poměrného zastoupení). Druhé kolo oslabuje změny veřejného mínění, které se projeví v prvním kole. Srovnáme-li ve Francii období 1919–1924 a 1928–1936, pak konstatujeme, že výkyvy v procentech voličských hlasů nebyly mnohem důležitější v prvním období než v druhém, zato však se projeví v parlamentních mandátech jasnými změnami většiny v prvním období, kdy působil jednokolový většinový systém, kdežto ve druhém období, během něhož působil dvoukolový většinový systém, byly změny v počtu parlamentních křesel menší. Proces stabilizace ve druhém kole vyplývá jednak z aliancí, jednak ze zmírňujícího (tlumícího) vlivu strany středu. Existence přísných volebních koalic může vést k systému, který se blíží bipartismu: variace voličstva se nadále projevují jen oslabeně uvnitř každé tenden-

ce, ale rozdělení na dva bloky je zesíleno volebním systémem podobně jako při bipartismu.

Pokud změna vyvolá vznik nové strany, projevuje se nejpatrněji stabilizující ráz dvoukolového systému. Každá nová strana se musí rozhodnout, zda jít do boje sama, a být tak rozdrčena mezi dvěma soupeřícími koalicemi, nebo se zapojit do jedné z nich, ztratit tak velkou část své autonomie a své originality a být znevýhodněna při rozdělování křesel, protože nový kandidát získává obecně méně hlasů než staří kandidáti a má tedy menší šanci postoupit do druhého kola. Tato tendence je nejsilnější tehdy, když je druhé kolo jednomandátové nebo obecněji odpovídá úzkým volebním obvodům. Zkrátka dvoukolový systém je ve své podstatě konzervující, eliminuje automaticky voličské výkyvy, pokud jsou povrchní a přechodné; pokud jsou pak hluboké a trvalé, zpomaluje jejich parlamentní promítnutí a současně opotřebovává jejich originalitu a vede je k zařazení (alignment) k tradičním stranám.

Jednokolový většinový systém má podobný účinek, pokud jde o náhlé voličské výkyvy, ale nikoli co do pomalých a běžných výkyvů veřejného mínění. Na rozdíl od proporcionálního systému je relativní většinový volební systém aktivní, brzdí náhlé proměny, ale zesiluje běžné výkyvy, což napomáhá alternaci dvou hlavních stran. V bipartismu, k němuž normálně relativní většinový systém směřuje, představuje jakýsi seismograf, schopný zaznamenat voličské proměny, které by jinak zůstaly takřka nevnímání. Brání tak, aby se udržoval přirozený imobilismus, aniž by však zkrusoval obecný směr změn. V tomto bipartismu relativní většinový systém působí zhruba podle „kubického zákona“: poměr mezi parlamentními mandáty získanými každou ze dvou stran se zhruba rovná krychlovému (kubickému) poměru jejich hlasů ($a':b' = a^3:b^3$). Při systému více stran (multipartismu) jsou výsledky relativního většinového systému méně uspokojivé, seismograf, místo aby zesiloval variace voličských hlasů, je spíše deformuje. Přesto je třeba říci, že i v tomto případě dochází k deformaci nejčastěji ve zcela určitém směru (na úkor třetí strany) a že přispívá k návratu bipartismu.

Jak je tomu při náhlých obrazech voličů? Pokud se týkají stávajících hlavních stran, tyto variace jednokolový většinový systém ještě početně zesiluje, ale novost změny je politicky oslabena tím, že jde pořád o jedny a tytéž strany, které mají navíc dostředivý a ne odstředivý charakter. Když prudké změny vedou ke vzniku nových stran, lze účinek jednokolového většinového systému zjednodušeně charakterizovat takto: přechodné a povrchní (mohou být i dost velké) výbuchy (vzplanutí) vášní a nálad zmíněný volební systém nemilosrdně zlikviduje. Ale pokud jde

o hluboký a trvalý proces, pak se nová strana prosadí, i když jí to nějakou dobu trvá (už citovaný nástup labouristů jako třetí strany ve Velké Británii a jejich postupné vytlačování liberálů). Jednokolový většinový volební systém má tedy méně konzervující účinek, než se někdy tvrdí: může zrychlit nástup nové strany, jakmile dosáhne určité solidnosti, a umožní jí dříve, aby se stala druhou stranou. Potom se však působení jednokolového systému už podobá dvoukolovému: napomáhá stárnutí této nové strany tím, že přispívá ke sbližování se starou stranou (centristická tendence jednokolového relativního většinového systému).

Blondelovo rozdělení systémů stran podle počtu stran, jejich velikosti a ideologie

Jean Blondel provedl zajímavé zkoumání systémů stran 19 západních demokracií mezi lety 1945 a 1966 z hlediska jejich počtu, jejich poměrné síly a jejich ideologie.²⁵ Pokud jde o počet stran, Blondel je rozdělil do čtyř velkých skupin na základě průměrného úhrnného procenta hlasů²⁶ dvou nejdůležitějších stran:

Průměrné úhrnné procento dvou nejdůležitějších stran (1945–1966)

1. USA	99 %	3. Dánsko	66 %
Nový Zéland	95 %	Švédsko	66 %
Austrálie	93 %	Norsko	64 %
Velká Británie	92 %	Itálie	64 %
Rakousko	89 %	Island	62 %
		Holandsko	62 %
2. Německo	80 %	4. Švýcarsko	50 %
Lucembursko	80 %	Francie	50 %
Kanada	79 %	Finsko	49 %
Belgie	78 %		
Irsko	75 %		

²⁵ Viz J. Blondel, „Party Systems and Pattern of Government in Western Democracies“, in: *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, I, 2, červen 1968, s. 183-203.

²⁶ Vhodnější by však bylo vzít za základ nikoli procento hlasů, nýbrž procento poslaneckých mandátů.

V pěti zemích první skupiny, kde dvě největší strany dosáhnou dohromady nejméně 89 %, lze hovořit o systému dvou stran, tj. bipartismu (Rakousko tam dnes už nepatří). Druhá skupina (Belgie ji opustila), která sdružuje země, v nichž dvě největší strany dosahují mezi 75 a 80 %, odpovídá systému tří stran (tripartismu). Systém mnoha stran (multipartismus) v plném slova smyslu představují třetí skupina (62–65 % hlasů) a čtvrtá skupina (49–50 %), kde v politickém životě hrají roli čtyři, pět nebo šest stran.

Pokud jde o poměrnou sílu (poměrnou velikost) stran, Blondel dospěl k některým zajímavým empirickým závěrům. Pro země první skupiny (90–99 %) je typické, že žádná nejsilnější strana nemá víc než o 10 % hlasů než druhá nejsilnější. Lze z toho učinit závěr, že bipartismus podporuje vyrovnávání mezi dvěma stranami, což se promítá do kyvadlového pohybu.

Přejdeme k tripartistickým zemím (75–80 %), které představují následující charakteristiky: rozpětí mezi dvěma stranami v čele je větší než v zemích bipartistických (průměr 10,5 % pro země druhé skupiny, zatímco pro země první skupiny je průměrný rozdíl mezi dvěma nejsilnějšími stranami jen 1,6 %). Tedy když dvě hlavní strany dosáhnou dohromady tři čtvrtiny nebo čtyři pětiny hlasů (75–80 %), první získá mezi 40 a 56 %, zatímco druhá zhruba třetinu hlasů. Dále pak třetí strana je tam mnohem slabší než dvě první. Proto se užívá termínu „dvou a půl stran“. Režim s třemi stranami zhruba stejné velikosti je nestabilní (příklad belgických voleb v roce 1965 a 1968).

Průměrný rozdíl mezi dvěma největšími stranami v bipartismu a v systému dvou a půl stran

	<i>Bipartismus</i>		
	<i>1. strana</i>	<i>2. strana</i>	<i>Rozdíl</i>
USA	50 %	49 %	1 %
Nový Zéland	48 %	47 %	1 %
Austrálie	47 %	46 %	1 %
Velká Británie	47 %	45 %	2 %
Rakousko	46 %	43 %	3 %
Průměr rozdílů	1,6 %		

Systém dvou a půl stran

	<i>1. strana</i>	<i>2. strana</i>	<i>Rozdíl</i>
Německo	45 %	35 %	10 %
Kanada	43 %	36 %	7 %
Belgie	43 %	35 %	8 %
Irsko	46 %	29 %	17 %
Průměr rozdílů	10,5 %		

Třetí skupina (kde mají dvě nejsilnější strany dohromady 62–66 %) se vyznačuje tím, že – s výjimkou Nizozemí – všech pět ostatních zemí má dominující stranu (za dominující považuje Blondel takovou stranu, která dosáhne aspoň 40 % hlasů).

Vedle systému dvou stran (bipartismu) a systému dvou a půl stran existuje tedy ještě další stabilní systém: multipartismus; s dominující stranou.

Konečně ve Švýcarsku a Finsku (a Francii před rokem 1958) najdeme čistý multipartismus; je to jediná skupina, v níž není dominující strana.

Konečně pokud jde o ideologie a systémy stran, Blondel uvádí následující tabulku:

Ideologické panorama stran v západních demokraciích

	<i>KS</i>	<i>SD</i>	<i>Lib./Rad.</i>	<i>Agr.</i>	<i>KDS</i>	<i>Konz.</i>
<i>1. skupina:</i>						
<i>dvě strany</i>						
USA			v	v		
Nový Zéland		v	vm			v
Austrálie		v	vm			v
Velká Británie		v	vm			v
Rakousko		v	vm		v	

	KS	SD	Lib./Rad.	Agr.	KDS	Konz.
<i>2. skupina:</i>						
<i>dvě a půl strany</i>						
Německo		v	m		v	
Belgie		v	m		v	
Lucembursko		v	m		v	
Kanada		m	v			v
Irsko		m	v			v

3. skupina:
multipartismus s dominující stranou

Dánsko		v	mezi	m		mezi
Norsko		v	m	m	m	mezi
Švédsko		v	mezi	m		mezi
Island	mezi	mezi	s			v
Itálie	s	m	m		v	m

4. skupina:
čistý multipartismus

Holandsko*		s	m		s	m
Švýcarsko		s	s		s	m
Francie (Čtvrtá republika)	s	mezi	m		m	s
Finsko	s	s	m	s		m
(ČR 1996)	m	s			m	s)

* Holandsko zařadil Blondel podle prvního kritéria do 3. skupiny, ale protože na rozdíl od pěti ostatních zemí této skupiny nemá dominující stranu, dává ho zde do 4. skupiny.

v = velká neboli silná strana (podle Blondela aspoň 40 %)

s = střední strana (podle Blondela 20 % nebo o něco víc)

mezi = strana mezi malou a střední (zhruba 15 %)

m = malá strana (10 % nebo o něco méně)

vm = velmi malá strana (zmíněna jen v bipartismu)

Jak je vidět, Blondel rozlišuje šest ideologických skupin (rodin), které řadí zleva doprava následujícím způsobem: nalevo komunisté (KS), pak socialisté nebo sociální demokraté (SD), ve středu liberálové a radikálové, napravo agráři, ještě dále křesťanští demokraté (KDS) a nakonec konzervativci. Podle něho „pozice křesťanských demokratů, kteří věří, že přerozdělování bohatství by se mělo postupně zespolečnit podle křesťanských zásad bratrství, dále pozice agrárních, kteří hlásají práva zemědělců, a pozice liberálů, kteří věří zároveň v obranu vlastnictví i individuálních práv, se hůř definuje. Liberálové jsou pravděpodobně nalevo od křesťanských demokratů v otázkách náboženských a napravo od nich v otázkách ekonomických a sociálních. Agráři mohou být nalevo od obou“.²⁷ Celkově však řadí Blondel agráři napravo od liberálů a křesťanské demokracie mezi agráři a konzervativce. Blondel řadí strany na kontinuum levice-pravice na základě schématu, které spočívá na dvou dichotomiích a jedné trichotomii: „(1a) jejich demokratická nebo (1b) aristokratická hlediska, (2a) liberální nebo (2b) autoritářské prostředky, které používají nebo hodlají používat, a (3a) konzervativní, (3b) středové nebo (3c) radikální [tj. levicové] sociálně-ekonomické cíle, které navrhuji“.²⁸

Pokud jde o „atlantickou zónu, ta je charakterizována stranami, jež jsou (i) z hlediska participace demokratické, (ii) ve velké většině liberální, pokud jde o prostředky, kterých používají nebo hodlají používat..., a (iii) obecně středové ve svých sociálně-ekonomických cílech, i když z tohoto hlediska je rozmanitost větší. Málo stran lze definovat jako konzervativní v přísném slova smyslu...; podobně se vyskytuje jen málo stran socialistické a komunistické levice, které lze popsat jako radikální“.²⁹

Jak vysvítá z uvedené tabulky, Blondel celkem rozlišuje šest ideologicko-strukturních typů západních demokracií. Na jednom pólu se nacházejí dvoustranické režimy, které s výjimkou Spojených států obsahují malou třetí stranu ve středu politického spektra, mezi socialisty a konzervativci nebo křesťanskými demokraciemi. Na druhém pólu se voliči rozdělují takřka rovnou měrou mezi pět nebo šest útvarů, z nichž žádný nedosahuje víc než čtvrtiny hlasů a které pokrývají vše nebo takřka vše – od konzervatismu a křesťanské demokracie až ke komu-

²⁷ J. Blondel, *An Introduction to Comparative Government*, Weidenfeld and Nicholson, London 1965, s. 161.

²⁸ J. Blondel, op. cit., s. 112.

²⁹ J. Blondel, op. cit., s. 113.

nismu přes agrárníky, liberály a socialisty (případ Švýcarska, Finska a Francie za Čtvrté republiky).

Mezi těmito krajními typy se nacházejí čtyři ideologické a strukturální formule. Systém dvou a půl stran může mít: a) levici dost silnou a střed poměrně slabý (Německo, Belgie, Lucembursko), nebo b) levici slabou a střed silný (Irsko a Kanada), zatímco pravice, v prvním případě křesťanskodemokratická, v druhém konzervativní, je silná ve všech kombinacích. Multipartistické systémy s dominující stranou mají buď a) rozdělenou levici s dost silnou komunistickou stranou a tedy poměrně slabou sociálnědemokratickou stranou (konzervativci nebo křesťanští demokraté tam představují dominující stranu: případ Islandu a Itálie), nebo b) rozdělenou pravici s agrární stranou přispívající ke zvýšení počtu tendencí (sociální demokraté tam jsou dominující stranou: případy Norska, Dánska a Švédska).

Dále lze podle Blondela konstatovat, že některé ideologicko-strukturální systémy, které by teoreticky mohly existovat, v praxi neexistují. Neexistuje tripartistický systém v přísném slova smyslu. Existují jen dva ideologické systémy dvou a půl stran, přestože by mohly existovat tři (třetí by byl se slabou pravici). V multipartistických systémech, které mají dominující stranu, má tato dominující strana pravicový nebo levicový charakter, nepatří však ke středu. Typy systémů stran, jež jsou rozšířeny na Západě, tedy existují v omezeném počtu. Tyto systémy stran jsou také obvykle dost stálé. S výjimkou Německa, které se vypracovalo z původního místa ve čtvrté skupině (čistě multipartistické) poměrně rychle až do druhé skupiny (dvou a půl stran), můžeme menší pohyby pozorovat v analyzovaném období jen u Francie, Belgie a Holandska.

Šest ideologicko-strukturálních typů a mezi nimi čtyři strukturální skupiny jsou jediné, které v západních demokraciích existují. Analýza západních zemí nás podle Blondela přivádí k závěru, že tyto čtyři strukturální skupiny tvoří rovnovážné stavy, k nimž země směřují takřka automaticky, ale po dost pomalém vývoji.³⁰

³⁰ Platí to dodnes? Blondel sám píše: „Od počátku 90. let již takovéto přehledné rozčlenění stranických systémů v atlantických zemích není možné. Čtyři výše uvedené typy [bipartismus, systém dvou a půl stran, multipartismus s dominující stranou, čistý multipartismus] sice tvoří i nadále základní rámec, ale v mnoha zemích došlo k významným změnám a procentní zisky největších stran se snížily.“ J. Blondel, *Comparative Government. An Introduction*, Philip Allan, New York, London 1990; citováno podle částečného českého překladu „Systémy vlády. Srovnávací studie“ in: B. Říchová, A. Lisa, *Antologie světových politologií II*, skripta VŠE, Praha 1995, s. 177. Vznikají nové strany, zejména „zeleň“, v některých zemích vzrůstá nacionalistická extrémní pravice nebo autonomistická

Jaká je situace v České republice? Pokud jde o součet procent hlasů dvou nejsilnějších stran (ODS a komunistická koalice v roce 1992), ten činil jen 44 %, na základě parlamentních voleb z roku 1996, kdy sociální demokracie téměř dostihla ODS, pak 56 %. Průměr z obou voleb je 50 %, což odpovídá čistému multipartismu. Fragmentace české politické scény je stále ještě příliš vysoká, ale přece jen se snižuje, což lze uvítat. ODS nebyla příliš daleko postavení dominující strany, i když její zhruba třicetiprocentní voličská podpora neodpovídá Blondelovu kritériu. Vedle čistého multipartismu byl tedy i multipartismus s dominující stranou poměrně blízký naší konstelaci. Vývoj volebních preferencí od voleb roku 1992, jakož i výsledky parlamentních voleb v roce 1996 (udržování vedoucí pozice ODS, velmi výrazný vzestup sociálních demokratů, mírný pokles ortodoxních komunistů, stabilizace lidovců a v menší míře i Sládkových republikánů, stagnace ostatních stran včetně nestálé ODA) nevyklučuje úplně ani vývoj k systému dvou a půl stran.

Literatura

(Úplné údaje k položkám, u nichž je uveden pouze autor a letopočet, najdete v Literatuře na konci knihy.)

K. von Beyme [1985, něm.1984].

J. Blondel [1965].

J. Blondel [1968].

hnutí. V řadě zemí dochází k poklesu identifikace se stranami a zvyšuje se podíl „nezávislých“ voličů. (O tomto problému podrobně pojednávám ve svém článku „Je voličské chování racionální?“, který vyšel v *Politologické revui* v prosinci roku 1995.) Avšak voliči také v rostoucí míře považují strany za prostředek k dosažení určitých politických cílů, což přispívá k zachování přímé vazby na strany. Podle Blondela se tedy stranické systémy v západní Evropě sice patrně nacházejí v procesu transformace, ale změny se budou nejspíš uskutečňovat pomalu a uspořádání systému si ve většině zemí i nadále udrží podobu, kterou mělo v minulosti.

- J. Blondel [1990] (Částečný český překlad „Systémy vlády. Srovnávací studie“ in: B. Řichová, A. Lisa, *Antologie světových politologů II*, skripta VŠE, Praha 1995, s. 145–191.)
- J. Bryce [1926 a 1927].
- A. De Swaan, *Coalitions Theories and Cabinet Formations: A Study of Formal Theories of Coalition Formation Applied to Nine European Parliaments after 1918*, Elsevier, Amsterdam 1973.
- A. De Swaan, „A Classification of Parties and Party Systems according to Coalitional Options“, in: *European Journal of Political Research*, sv. 3, 1975, s. 361–375.
- M. Duverger [1951, 10. vyd. 1981].
- M. Duverger, *Sociologie politique*, Presses universitaires de France, Paris 1966.
- L. Hamon, „Nécessité et conditions de l'alternance“, in: *Pouvoirs*, č. 1, 1977.
- R. Y. Hazan, „Center Parties and Systemic Polarization: An Exploration of Recent Trends in Western Europe“, in: *Journal of Theoretical Politics*, sv. 7, č. 4, 1995, s. 421–445.
- A. Lijphart, „On S. E. Finer's Electoral Theory“, in: *Government and Opposition*, sv. 29, č. 5, 1994, s. 623–636.
- F. Müller-Rommel, G. Pridham (eds.), *Small Parties in Western Europe. Comparative and National Perspectives*, Sage, London 1991.
- M. Novák, „Je voličské chování racionální?“, in: *Politologická revue*, sv. 1, č. 2, prosinec 1995, s. 3–16.
- J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*, Seuil, Paris 1986.
- J.-L. Quermonne, *L'Alternance au pouvoir*, Presses universitaires de France, Paris 1988, 2. vyd. 1995.
- J.-L. Quermonne, „Alternance au pouvoir, multipartisme et pluralisme imparfait“, in: Y. Mény, *Idéologies, partis politiques et groupes sociaux: Etudes réunies pour Georges Lavau*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris 1989, 2. vyd. (coll. Références), 1991, s. 77–88.
- D. Rémy, „The Pivotal Party: Definition and Measurement“, in: *European Journal of Political Research*, č. 3, 1975, s. 293–301.
- D.-L. Seiler, *Partis et familles politiques*, Presses universitaires de France, Paris 1980.
- D.-L. Seiler [1986b].

ALIANCE A KOALICE

Druhy a faktory koalicí

Aliance mezi stranami mají různé formy a stupně, od efemérních, neorganizovaných účelových koalicí až po trvalé a pevné aliance, tvořící jakousi superstranu. Pokud jsou aliance velmi solidní, neliší se příliš od stran hluboce rozdělených v soupeřící směry a tendence. Ačkoli je bavorská CSU samostatnou stranou tvořící alianci s CDU, německá CDU je natolik decentralizovaná, že se CSU příliš neliší od zemských organizací CDU.

Co vede k tvoření aliancí? Důležitým faktorem je počet stran. V dvoustranickém režimu (bipartismu) jsou aliance zcela výjimečné (ojediněly případ Jižní Afriky mezi lety 1933 a 1941), jinak vznikají obvykle jen v dobách velkého národního ohrožení, které vyžadují celonárodní jednotu (v Anglii 1914, 1939). I multipartistické systémy se výjimečně mohou obejít bez koalic, když jedna ze stran dosáhne absolutní většiny; ale i pak se často snaží vládnout s dalšími stranami, jako italská Democrazia Cristiana po 2. světové válce, aby zapojila i jiné strany do účasti na vládní odpovědnosti. Roli mohou hrát také historické tradice.

Převažující vliv v této oblasti má však podle Duvergera volební systém. Dvoukolový většinový systém, jaký je praktikován ve Francii, vede k vytvoření koalicí (ve druhém kole se slabší strany stáhnou ve prospěch silnějších, přičemž odstoupivší kandidát slabší strany může dokonce vyzvat své voliče, komu mají dát své hlasy ve druhém kole).

Pokud jde o relativní neboli jednokolový většinový systém, s nímž se setkáváme například ve Velké Británii, má odlišné důsledky v závislosti na počtu stran: když jsou strany dvě (bipartismus), vede k nezávislosti stran. Když však je stran více (multipartismus), podněcuje naopak k vytváření velmi pevných aliancí, mnohem solidnějších, než vyžaduje dvoukolový systém, protože v relativním (jednokolovém) systému se na rozdíl od dvoukolového systému musí koalice uzavřít už před volbami.

Uzavřít aliance je tedy sice při jednokolovém většinovém systému těžší než při systému dvou kol, ale když už jsou aliance dohodnuty, mají mnohem delší trvání.

Systém poměrného zastoupení vede k nezávislosti stran, zejména pokud jde o co nejuplněnější proporční systém. Poněvadž však tento volební systém ztěžuje utvoření parlamentní většiny jedinou stranou, normálně přece jen předpokládá uzavírání povolebních (vládních a parlamentních) aliancí. Je to podle Duvergera jeden z nedostatků proporčního systému, který činí strany nezávislé při volbách a závislé při následujícím sestavování vlády, což komplikuje osud vládních většin. Proporční systém se však zřídka aplikuje v úplné podobě; obvykle je kombinován s nějakými většinovými prvky (např. u nás je to pěti-procentní klauzule), které napomáhají velkým stranám na úkor malých, což může vést ke koalicím už před volbami.

Klasifikovat aliance není snadné: nejprve lze rozlišovat mezi příležitostnými, efemérními aliancemi a vlastními, trvalejšími aliancemi. Terminologicky lze slova koalice a aliance zaměnit. Podle Duvergera evokuje „koalice“ spíš něco příležitostného, zatímco „aliance“ něco trvalejšího.¹ Sartori naopak užívá termín koalice pro stabilní aliance, kdežto aliance mu evokuje něco přechodného.²

Základní rozlišení je mezi aliancemi volebními, parlamentními a vládními, přičemž první se týkají kandidátů, druhé poslanců, poslední pak ministrů. Mohou existovat odděleně nebo společně.

Volební aliance mohou nabývat nejrozmanitějších forem podle toho, jak jsou těsné, a podle toho, v jakém volebním systému jsou uzavřeny (společné kandidátky nebo kandidátní listiny v prvním nebo druhém kole, vzájemná odstoupení při druhém kole, smlouvy o rozdělování zbytků nebo o sdružování volebních listin atd.). Mohou být uzavřeny mlčky (tacitně) nebo výslovně (explicitně). Prosté odstoupení kandidáta ve druhém kole může být výsledkem tacitní koalice. Když odstoupivší kandidát navíc požádá své voliče, aby dali své hlasy jinému určitému kandidátu, jedná se o alianci výslovnou. Výslovná aliance může být účinnější, ale obvykle také nepříjemnější než tacitní. Tacitní aliance nemohou existovat při proporčním volebním systému. Volební aliance mohou být dále místní (lokální) nebo celostátní. Roli zde hraje samozřejmě stupeň centralizace stran. Podobně jako tacitní aliance, také místní aliance jsou pro strany pohodlnější, méně jim svazují ruce

¹ Viz M. Duverger, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1951, 10. vyd. 1981, s. 439–440.

² Viz G. Sartori, *Teória demokracie*, Archa, Bratislava 1993, s. 253, pozn. č. 29.

a ponechávají na regionech, aby uzavřely koalice podle svého uvážení. Tím také umožňují stranám středu, aby se v některých obvodech spojily s pravíci, v jiných s levíci: Někdy dochází ke kolizi mezi celostátní a místní aliancí.

Dále lze rozlišovat mezi vynucenými a fakultativními (dobrovolnými) volebními koalicemi. Vynucené jsou takové, které volič nemůže ovlivnit (např. když je jediná společná kandidátka). Naproti tomu smlouvy o vzájemném odstoupení ve druhém kole ponechávají voličům svobodu: mohou, ale nemusí volit toho kandidáta, kterého jim odstoupivší doporučil. Tím nijak neškodí straně, již dali svůj hlas v prvním kole. Někdy také dochází naopak k tomu, že voliči koalici volí, i když strany samy koalici neuzavřou. Například ve Francii komunističtí kandidáti do roku 1936 neodstupovali ve druhém kole, ale řada jejich voličů přesto ve druhém kole dala svůj hlas socialistům, i když to bylo v rozporu s instrukcemi komunistické strany.

Pokud jde o parlamentní koalice, mohou být provládní nebo protivládní (opoziční). V této oblasti se můžeme setkat s nejrozmanitějšími stupni, od náhodné a výjimečné koalice až k přesně organizované alianci se společnými institucemi. Pro parlamenty i vlády multipartistických režimů jsou aliance typické. Žádná vládní aliance (která sdružuje u moci ministry různých stran) se samozřejmě neobejde bez parlamentní aliance, ale obrátit se to nedá: každá parlamentní koalice nepředpokládá nutně odpovídající koalici vládní. Vedle opozičních parlamentních koalic se totiž setkáme také s „podpůrnými“ koalicemi: menšinová strana vládne sama (všichni ministři jsou jejími členy), ale v parlamentu se opírá i o poslance stran, které ji podporují, aniž by však přijaly účast ve vládě, tj. ministerská křesla. Dá se hovořit i o „alternativních“ podporách: při liberalistických projektech se vládnoucí strana opírá o pravicovější strany, při etatistických projektech o strany levicovější. I samotné zdržení se hlasování může někdy představovat nepřímou podporu vládní straně. Strany se při svém manévrování snaží maximálně využívat výhod moci i svobody opozice. Krajním případem, který uvádí Duverger, je chování francouzské radikálně-socialistické strany, která v letech 1934–1936 byla jak v pravicové vládě Národního sjednocení, tak i v Delegaci levice – a od roku 1935 i ve výboru Lidové fronty –, což byly orgány levicové opozice.

Jak jsme už uvedli, parlamentní aliance mohou existovat bez vládních aliancí, ale vládní aliance se nemohou obejít bez parlamentních aliancí. V proporčním volebním systému bez sdružování volebních listin se strany představují voličům samy, ale k tomu, aby utvořily nebo

podporovaly vládu, se téměř vždy musí spojit, protože při tomto volebním systému téměř nikdy jedna strana nezíská absolutní většinu. Ne přítomnost (neexistence) předchází volební solidaritu pochopitelně oslabuje parlamentní a vládní solidaritu; každá strana se snaží svalit odpovědnost za nepopulární opatření na své spojence a pro sebe si ponechat odpovědnost za populární opatření.

To neznamená, že se volební aliance musí vždy promítnout do vládní aliance. Je přece snazší se spojit k získání poslaneckých křesel než k výkonu moci; k volební koalici stačí negativní shoda proti odpůrci, zatímco vládní koalice předpokládá pozitivní shodu v programu, tedy hlubší příbuznost. Někdy se volební koalice nemohou promítnout do parlamentní oblasti prostě z toho důvodu, že jsou protikladné: opět připomeňme strany středu spojující se lokálně tu s pravíci, tam s levíci. Na druhé straně ani velké celostátní aliance nebrání vytváření protichůdných lokálních aliancí.

Podle Duvergera platí následující pravidlo: zatímco volební aliance obvykle ovládá nejextrémější strana koalice, vládní aliance naopak obvykle ovládá nejmírnější strana. Tento antagonismus odráží antagonismus vládnoucích a ovládaných. Umírněná strana je nejvůlnavější k požadavkům vlády; její umírněnost odpovídá omezením, jež si fakta vynucují. Extremistická strana je pak postavena před dilema: buď se podílet na moci a vzdálit se svému učení, nebo opustit vládní alianci. Může se například stáhnout do parlamentní podpory bez účasti na vládě, čímž koalice nepadá, ale oslabuje se. Umírněná strana se pak tváří v tvář požadavkům vlády stává ještě umírněnější, což ji vzdaluje od společného programu a přibližuje umírněným druhého „tábora“. To zase přiměje extrémní stranu, aby utužila svou pozici, a vzdálenost mezi koaličními spojenci se dále zvětšuje, až nakonec koalice může padnout. Nějakou dobu před novými volbami se však může obnovit (tak se to odehrávalo zejména ve Francii v letech 1906–1910, 1924–1928, 1932–1936 a 1936–1940).

Toto schéma ovšem neplatí v převratných, revolučních obdobích, kdy potřeba změny je silnější než potřeba stability. Tam pak platí opačné tendence: realismus vyžaduje jít až do samého konce, umírněnost a opatrnost se stávají slabostmi ve výkonu moci a vládní alianci ovládá nejextrémnější strana. Z dnešních extremistů se stávají zítra umírnění a jsou eliminováni a tak to probíhá až do doby kontrarevoluce nebo stabilizace. V obou případech samozřejmě jde jen o zjednodušené schéma.

Kromě toho jsou známy mnohé případy zemí se stabilními aliancemi, což souvisí s moudrým chováním extrémní strany a s její silou.

Když je extrémní strana mnohem silnější než strany umírněné, musí vládnout a výše popsaný mechanismus odštěpování nenastane (to vysvětluje stabilitu aliancí ve skandinávských zemích).

Aliance z politického hlediska

Popis vztahů mezi volebními a vládními koalicemi předpokládá druhou klasifikaci aliancí, která uvažuje na horizontální rovině rozličné postoje stran v politickém spektru. Lze tak rozlišovat mezi: 1) levicovými nebo pravicovými koalicemi, 2) aliancí středu neboli koncentrací, 3) spojením extrémů a 4) „celonárodním sjednocením“.

Nejběžnější jsou první, které vznikají na počátku 20. století potom, co socialistické strany narušily původní bipartismus a ve většině zemí sblížily liberály a konzervativce, jinde pak liberály a socialisty nebo častěji radikály a socialisty. Tak tomu bylo v různých podobách ve Švédsku, Dánsku a Norsku. Toto schéma ovšem mnohdy komplikovala sociální, náboženská a politická štěpení. Tak například v Holandsku se konzervativci dělili na protestanty a katolíky. Ve Francii bylo náboženství dlouho spjato s konzervatismem (pravice), zatímco republikánská levice s antiklerikalismem. Konzervativci však postupně přijali republiku, což zejména s pozdějším nástupem fašismu – a ještě víc komunismu – zamíchalo kartami.

Pokud se utvoří dvě soupeřící koalice (obvykle levicová a pravicová) a pokud jsou dostatečně solidní, multipartismus se může velmi podobat bipartismu. Jedná se pak o bipolární (dvoupólový) multipartismus neboli zdánlivý multipartismus. Například v Holandsku docházelo v období 1830–1925 ke střídáním vlád (alternacím) podobně jako ve Velké Británii, přestože velikost stran se v zemi tulipánů téměř vůbec neměnila (stále rozdělení). Brzy po zavedení proporčního volebního systému (roku 1925, tj. při druhých volbách s tímto systémem) se však konzervativní aliance rozpadla. Dualismus aliancí je obvykle méně solidní než bipartismus, protože uvnitř každého bloku mohou vést vzájemné rivality k demagogii, kterou bipartismus brzdí. Kromě toho systém dvou aliancí může vést k početnějším politickým kombinacím než systém dvou stran: změna aliancí může vyvolat politický obrat. Nejčastějším případem je přestup strany středu od aliance se stranou stojící na jednom pólu k alianci se stranou nacházející se na druhém pólu. Přítomnost poměrně silné komunistické strany ztěžuje dualistické aliance.

Přeměna aliancí může vést také od dvou soupeřících koalic k jedné **alianci středu**. Francouzská Čtvrtá republika se po vypuzení komunistů z vlády roku 1947 opírala o nejrůznější formy aliance středu. Jiným příkladem aliance středu je výmarské Německo. Takové aliance středu jsou pak ohroženy, pokud napravo i nalevo rostou silné strany. Nejhorší je, když obě jsou antisystémové, tj. proti systému jako takovému (např. ve výmarském Německu nacisté a komunisté). Sartori takovou nebezpečnou situaci označuje jako „bilaterální (oboustrannou) opozici“, která vede k tomu, že systém se z bipolárního (dvoupólového) stává tripolárním (třípólovým). Na problematičnost takové situace na příkladu Itálie po 2. světové válce upozornil Václav Bělohradský a nazval ji „pastí středu“.³ Dochází k ní v situacích, které jsme podle Sartoriho charakterizovali jako extrémní polarizovaný pluralismus: „V důsledku polarizace systému na politickém trhu převládá poptávka po ochraně demokratických institucí nad poptávkou po demokratické společnosti. To znamená, že voliči jsou ochotni zříci se určitých výhod demokracie za to, že systém jako celek bude chráněn před extremistickými stranami.“⁴

Nejdůležitější na nebezpečí aliance středu už dlouhá léta poukazuje M. Duverger, například ve své knize *La nostalgie de l'impuissance*: „Vytváří se tak hluboké rozdělení mezi stranami, které jsou takřka neustále u moci, a ostatními, které jsou skoro napořád odsouzeny zůstat v opozici. První strany to přirozeně vede ke korupčním aférám, druhé pak k vynucené nezištnosti. Takové rozštěpení má sklon zostřovat pozice stran nacházejících se v obou směrech od koalice středu a pomáhá zvětšit jejich vliv u veřejnosti. Není nic nebezpečnějšího v dobách, kdy hospodářská krize zvyšuje podíl nespokojených a jejich zmatek. ... V dnešní Francii by Georges Marchais [tehdejší generální tajemník Komunistické strany Francie] a Jean-Marie Le Pen [vůdce krajně pravicové strany „Národní fronty“] měli hlavní prospěch z centrismu à la Giscard d'Estaing.“

Takto utvořený středový blok se postupně ocitá bezpečně schovaný před jakoukoli sankcí voličů, zbavených svého základního práva odstranit [vládní] týmy, které neuspěly, a nahradit je jinými. ... Občané nemohou zabránit nekonečnému sledu velmi podobných kabinetů,

³ Viz V. Bělohradský, „Italská varování“, *Lidové noviny*, 16. 12. 1993, s. 6. Srovnej též od stejného autora: „Konec velkého strachu: K výsledkům voleb v Itálii a jejich zjednodušeným interpretacím“, *Lidové noviny*, 6. 4. 1994, s. 6. O stranickém systému v Itálii za První republiky viz též stať: J. Kunc, „Zrod a zánik stranického systému: první italská republika“, in: *Politologická revue*, prosinec 1994, s. 5–22.

⁴ V. Bělohradský v citovaném článku z 16. 12. 1993.

které jsou všechny podřívány valčíkem ministerských křesel a rozpory mezi koaličními stranami. Vláda středu tak vede k nevládám, které se nemohou udržet ani rozhodovat a sklouzávají k nedemokracii tím, že prakticky unikají rozsudku občanů.“⁵ Duverger se ve prospěch své kritiky aliance středu odvolává i na Karla Poppera, který stejnou koncepci hlásá ve své důležité stati z druhé poloviny 80. let.⁶

Duverger a Popper tedy dávají přednost alternaci (střídání) mezi vládou levice a vládou pravice, zatímco takový Lijphart stále víc dává přednost „centrismu“, velké koalici bez alternativy. Obě konkurující pojetí se dovolávají konsensu a středu, ale každé jiným způsobem. Duverger, Popper (a Bělohradský) jsou pro vládu středu, zatímco Lijphart spíše pro vládu středem (eventuálně co nejrozšířenějším na obě strany). Vláda středu znamená vládu silné, ale umírněné pravice (nebo silné, ale umírněné levice), proti níž je skoro tak silná umírněně levicová (nebo umírněně pravicová) opozice.

Celonárodní sjednocení v plném slova smyslu je aliance všech velkých stran bez výjimky. Dochází k ní za výjimečných okolností, zejména v dobách válečného ohrožení. Belgie praktikovala tento systém mezi dvěma světovými válkami i v době míru, pak je to však dokladem hluboké krize demokratického systému. Existují také oslabené podoby celonárodního sjednocení. Například ve Francii se s nimi setkáváme mezi dvěma světovými válkami za Poincarého, za Doumerguea a za Daladier; zahrnovaly veškeré spektrum s výjimkou krajní levice. Naopak po osvobození se setkáváme s národním sjednocením zahrnujícím všechny směry s výjimkou krajní pravice. Lze si klást otázku, zda by se za velmi znetvořenou formu oslabeného celonárodního sjednocení nedala považovat také Národní fronta v Československu let 1945–1948, kdy téměř všechny pravicové strany byly zakázány.

Nejkurióznější formou aliance je **spojení extrémů**, tj. koalice nejlevicovější a nejpravicovější strany. Obě spojuje jejich odpor vůči umírněným, často také odpor k politickému režimu jako takovému (tzv. anti-systémové strany, např. komunisté nebo extrémní pravice). Spojení extrémů mohou praktikovat obě extrémní strany nebo aspoň jedna z nich;

⁵ M. Duverger, *La nostalgie de l'impuissance*, Albin Michel, Paris 1988, s. 192–193.

⁶ Francouzsky vyšla zmíněná Popperova stať v časopise *Médias-pouvoirs*, duben–červen 1988, s. 7–14. Sir Karl Popper tam mj. píše: „Domnívat se, že poměrné zastoupení je demokratičtější než anglický nebo americký systém, je neudržitelné, protože se to opírá o překonanou teorii demokracie jako svrchovanosti lidu. Tato teorie... byla nahrazena teorií, podle níž základní je prosté právo a moc většiny sesadit vládu.“

i v takovém případě dochází k jistému sblížení. Komunistické strany do roku 1935 často praktikovaly tuto politiku, která napomáhala pravici, ale která jim umožnila zachovat svou ortodoxii. Jde mnohdy o politiku „čím hůř, tím líp“, kdy jedna extrémní strana pomáhá druhé v naději, že víc vysvitne nesprávnost politiky té druhé strany a vzroste nespokojenost s ní, místo aby podporovala umírněné kritiky druhé strany.

Možnost spojení extrémů ohrožuje aliance středu a nutí je, aby se rozšiřovaly tak, až by se blížily národnímu sjednocení. Spojení extrémů je dost běžné v podobě **opoziční parlamentní** aliance (komunisté a nacisté za výmarského Německa, podobně jako před nimi socialisté a fašisté v italském parlamentu). Jen zřídka se spojení extrémů projeví ve **volební** alianci (příklad Francie roku 1910, kdy levice a pravice se vzájemně stáhly ve prospěch druhé strany, protože se shodly ve věci volební reformy proti stranám středu) a ještě vzácněji v alianci **provládní**. Důmyslný způsob, jak omezit nebezpečí „spojení extrémů“, je ústavní princip „konstruktivního vyjádření nedůvěry“, zavedený v Německu po 2. světové válce.

Vztahy mezi koaličními partnery

Právní aspekt vztahu mezi koaličními partnery je méně důležitý než jejich mocenské vztahy. Pokud jde o společné programy, je třeba rozlišovat společný program slepený při vytváření koaliční vlády a společný volební program, který může být významnější potud, pokud hodně zaujme veřejné mínění při volební kampani – v tom případě se strany takového společného volebního programu mohou snáze dovolávat.

Podstatné je rozlišovat aliance podle stupně nerovnosti partnerů, od poměrně egalitárních až po pseudoaliance, které zakrývají faktickou dominanci. Tři faktory tu jsou důležité: poměrná velikost stran, jejich postavení v politickém spektru a konečně jejich vnitřní struktura a povaha. Ministerského předsedu obvykle obsadí nejsilnější strana koalice, což platí zejména tehdy, když další strana (nebo strany) je (nebo jsou) výrazně slabší. Pokud jde o povahu a strukturu největší strany koalice, uveďme případ Francie roku 1946, kdy lidoví republikáni (křesťansko-demokratické tendence) a socialisté odmítli podílet se na vládě, v níž by se nejsilnějším článkem tříčlenné koalice stali komunisté.

Největší odpor k vůdčímu postavení nejsilnějšího koaličního partnera pochází z poměrného postavení koaličních stran. Jak jsme už uvedli, volební aliance tíhnou k vůdcovství nejextrémnější strany koalice, za-

tímco vládní aliance naopak favorizují nejmírnější koaliční stranu; tyto principy mohou vstoupit do střetu s kritériem velikosti. V období, které předchází a následuje volby, má extrémní strana prim; s postupem času, jak se doba voleb vzdaluje, nabývá na významu umírněná strana. Koaliční vlády mají tedy tendenci k demagogii na počátku a na konci, zatímco uprostřed svého období se blíží konzervatismu. Do hry vstupují pochopitelně i jiné faktory.

Celkově má vládní zkušenost umírňující nebo dokonce konzervativní vliv. Tato tendence se ještě posiluje, když je extrémní strana zároveň jasně nejsilnější stranou aliance. Musí se pak ujmout otěží vlády a zaujmout opatrný a umírněný postoj, jaký výkon moci vyžaduje. To vysvětluje vývoj sociální demokracie v severských zemích. Extrémní strana koalice sice vládne, ale přejímá linii umírněné strany koalice. Vývoj voličů doleva je tak doprovázen vývojem levicových vládních stran doprava, čímž se vývoj doleva celkově v podstatě anuluje.

Pokud však koalice zůstává v opozici, je naopak nadále ovládána extrémní stranou, podobně jako je tomu i v převratném období, kdy realismus nediktuje jako obvykle smířlivost, ale naopak neústupnost. Dále pak vnitřní struktura stran může brzdit zmírňující účinek vládní koalice.

Vztahy mezi koaličními partnery jsou odlišné v případě stranického trojúhelníku. Strana středu hraje pak roli rozhodčího mezi dvěma krajnostmi. Základní politická orientace však není dána stranou, která je uprostřed koalice, ale stranou, která je uprostřed parlamentních stran, tj. nejpravicejší v levicové koalici nebo nejlevicovější v pravicové koalici. Levicové koalice se tedy vyvíjejí doprava a pravicové doleva. A tak mohl Duverger prohlásit o vývoji francouzské politiky za Třetí republiky, že se dá charakterizovat trojím způsobem: 1) jako střídání pravice a levice, 2) jako obecná dominance středu nebo 3) jako celkové směřování doleva. Tyto zdánlivě protikladné interpretace jsou ve skutečnosti všechny částečně pravdivé a doplňují se (jsou komplementární).

Avšak vstup fašistických a komunistických stran zavedl do hry něco nového. Jejich totalitní povaze se přiči jakýkoli skutečný kompromis, jakákoli skutečná dohoda, jakákoli skutečná aliance. To samozřejmě neznamená, že by tyto strany nevstupovaly do koalic; naopak z nich mohou těžit, protože jejich masivní struktura je brání proti nákaze a rozkladu, zatímco jejich spojenci jsou zranitelní. Jak uvádí Duverger, tyto strany vstupují do aliancí v rámci dvou taktik, které mohou používat současně: taktiky **maskování (kamoufláže)** a taktiky **kolonizace**.

První taktika má za účel zbavit se atmosféry strachu a izolace, která je doprovází. Jde o to ukázat, že jsou stranou jako jiné, stejně demokratickou, a že stejně dodržují lidské svobody a právní instituce. Komunistické strany zaujaly tento postoj v letech 1933–1936 v době tvoření „lidových front“. „Podaná ruka“ katolíkům, se kterou přišel francouzský komunistický předák Maurice Thorez, byla typická. Velký volební úspěch roku 1936, kdy francouzští komunisté dosáhli dvakrát vyššího procenta voličů než při předchozích volbách, byl důkazem účinnosti této taktiky.

Současně se komunistická strana opírala o techniku kolonizace, se kterou tak uspěla v balkánských zemích. Od roku 1936 se projevovala v nejrůznějších lidových frontách. Například ve Francii byl návrat k odborové jednotě ihned doprovázen systematickým infiltrováním komunistických kádru do odborové centrály. V místních výběrech Lidové fronty se komunisté snažili všude získat vedoucí úlohu; při této masové akci dogmatického rázu jim jejich extremismus v souladu s obecnou logikou aliancí vtiskoval přirozené vůdcovství. Všude v Evropě pak poskytl komunistické straně široké pole ke kolonizaci podzemní boj, na který byla díky své struktuře jediná schopna se plně adaptovat. Snažila se ho dostat pod svou kontrolu, opírajíc se o odvalu svých aktivistů. Částečně se jí to podařilo. „Komunisté infiltrovali všechny odbojové organizace od základny až po špičku.“⁷

Při osvobození její taktika spočívala v tom, že utvářela národní nebo-li vlastenecké fronty, což byly jakési lidové fronty rozšířené až k pravici, vedené komunistickou stranou. Protože sama nebyla dostatečně silná, pokusila se nejprve rozložit sociálnědemokratickou stranu jménem dělnické jednoty: na základně působila prostřednictvím svých buněk, na špičce působila na vůdce, využívajíc soupeření, zášti a ctižádosti; komunisté se pokusili dosáhnout úplného sloučení a naprosté poslušnosti. Potom se sjednocená nebo sjednocené dělnické strany mohly pustit účinněji do svých měšťanských spojenců v „národní frontě“: rozložení strany malovlastníků v Maďarsku představuje v této souvislosti nejúspěšnější vzor. Díky své dokonalejší struktuře mohla komunistická strana ovládat celý blok dělnických stran a tento blok dělnických stran pak mohl ovládat ještě širší aliance stran. Komunistická strana pro sebe vyžadovala klíčové posty ve vládě (např. ministerstvo vnitra, informací, obrany), takže poměr komunistické strany k jejím koaličním partnerům byl naprosto nerovný, podobal se vztahům mezi mateřskou zemí a jejími koloniemi. Tímto způsobem se komunistům podařilo

⁷ M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 462.

připravit se v zemích střední Evropy bez velkého odporu na totalní uchopení moci a na definitivní eliminaci svých bývalých spojenců. Sovětská armáda nemusela do tohoto vývoje přímo zasahovat; byl to výsledek velmi účinné politické strategie.

V západoevropských zemích byla komunistická taktika zpočátku v podstatě stejná, ale odpor ostatních spojenců, zejména socialistů, i odlišné sociální a politické podmínky jí zabránily, aby i tam uspěla. V Itálii se však nejsilnější socialistická frakce (Italská socialistická strana) úzce spojila se svým komunistickým spoluhráčem, přijímala postupně propagandu komunistické strany a dokonce i její vnitřní strukturu. Proti pokusům o nezávislost socialistické strany prý komunistická strana v roce 1950 dokonce rozvinula neobyčejně rozsáhlou infiltraci a přiměla část svých vlastních kádru (hovořilo se o 10 000 vybraných a prověřených aktivistech), aby vstupovali do řad spojence a vykonávali tam tlak na jeho štáb; zároveň vybízela své aktivisty, aby stranu nepouštěli pro jiná nezávislá socialistická hnutí.

Je zajímavé, že Italská socialistická strana se mohla v roce 1956 opět stát nezávislou, což dokazuje, že se dá vzdorovat nátlakům a infiltraci komunistů uvnitř aliance. Fašistické strany používaly podobných prostředků mnohem méně pružně a méně dokonale než komunisté. Když se Mussolini v roce 1922 zmocnil vlády, byly vedle něho ve vládě jen tři fašističtí ministři, zatímco ostatní členové vládního kabinetu byli umírnění, demokraté nebo lidoví křesťané. Jeho spojenci se domnívali, že Mussolini se ve vládě umoudří, ale ten provedl fašistickou revoluci a zmíněné spojence zlikvidoval.

Když Hitler nastoupil k moci, ve vládě byli jen dva další nacisté: Göring a Frick. Ti, kdo mu pomohli k moci, se domnívali, že u moci se Hitler uklidní, ale on provedl nacionálněsocialistickou revoluci a své spojence zlikvidoval. Předchozí poznatky o aliancích a jejich vztazích podle jejich velikosti a politické orientace tady neplatí, protože vnitřní struktura totalitní strany je silnější.

Prediktivní teorie koalicí

Autoři, kteří se zabývali teorií her, se snažili předpovídat vítězné koalice (vítěznou koalicí je každá koalice, která má absolutní většinu poslaneckých křesel, tj. víc než 50 %). Došli tak k různým typům **minimální vítězné koalice** (minimal winning coalition), tj. nejmenší koalice nutně k vítězství:

1) J. von Neumann a O. Morgenstern⁸ předpovídají, že koalice nezahrne žádnou stranu, která nebude potřebná k vítězství. Vítězné strany podle nich nemají zájem rozdělovat kořist mezi více stranami, než je nutné.

2) Podle W. H. Rikera⁹ se utvoří jediné ty koalice, které mají **nejmenší počet poslaneckých křesel**. Podle toho koalice s nejmenším možným počtem mandátů poskytne svým členům největší podíl na zisku, výtěžku.

3) Podle M. A. Leisersona¹⁰ vzniknou jen takové koalice, které sdružují **nejmenší počet stran**, protože to usnadňuje smlouvání mezi stranami. Leiserson tedy nevylučuje hypotézu „velké koalice“ dvou silných stran.

4) Žádná z předchozích teorií nebere v úvahu ideologické vztahy mezi stranami, což naopak učinil R. Axelrod,¹¹ který tvrdí, že se utvoří **nejmenší vítězné koalice složené ze stran sousedících na ideologické škále** (např. na škále levice–pravoce), tj. „minimal connected winning coalition“.

Vezměme příklad poslanecké sněmovny složené z 200 poslanců šesti stran (A, B, C, D, E, F), které jsou seřazeny takto abecedně na ideologické škále zleva doprava a které mají následující počet poslaneckých křesel:

Strana A	64 křesel
B	50
C	40
D	20
E	4
F	22

Dojdeme k následujícím výsledkům, pokud jde o předpověditelné koalice:

⁸ Viz J. von Neumann, O. Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior*, 2. vyd., Princeton University Press, Princeton 1947.

⁹ Viz W. H. Riker, *The Theory of Political Coalition*, Yale University Press, New Haven 1962.

¹⁰ Viz M. A. Leiserson, „Factions and Coalitions in One-Party Japan: An Interpretation based on the Theory of Games“, in: *American Political Science Review*, 1968, s. 770–778.

¹¹ Viz R. Axelrod, *Conflict of Interest. A Theory of Divergent Goals with Application to Politics*, Markham, Chicago 1973.

von Neumann	Leiserson	Riker	Axelrod
A B	A B •	A C	A B
A C	A C		B C D
A D F			
B C D			
B C F			

M. Taylor a M. Laver se pokusili ověřovat na 132 koaličních vládách dvanácti západoevropských zemí prediktivní (předpovědicí) hodnotu takovýchto různých modelů a zjistili, že když se různá kritéria kombinují, hodnota předpovědi se zvyšuje. Vezmeme-li jednotlivé modely zvlášť, neprediktivnějším z nich je podle Taylora a Lavera Axelrodův model, založený na ideologické blízkosti koaličních stran, na druhém místě Rikerův model minimálního počtu poslaneckých křesel potřebného k vítězství.¹²

J. Attali,¹³ první prezident Evropské banky pro obnovu a rozvoj, se svého času také pokusil srovnat teoretické výsledky se skutečností, a to tak, že se opřel o nedávno citovanou studii J. Blondela.

Blondel například konstatoval, že žádný ze západních dvoustranických systémů neposkytuje vítězné straně předstih před druhou stranou vyšší než, ba ani rovný 10 % hlasů. Podle Attaliho to lze chápat jako aplikaci principu minimální koalice. Strany navrhují politické výhody nebo programy voličům, aby získaly většinu, ale nemají zájem na příliš velké většině: většinová strana je většinovou jen slabě.

Dále pak podle Blondela v systému tří stran je třetí strana mnohem slabší než dvě první (systém dvou a půl stran), zatímco by se dalo předpokládat, že všechny tři strany by mohly mít zhruba stejnou (srovnatelnou) velikost. To by se podle Attaliho dalo vysvětlit tak, že v systému dvou a půl stran se dají uzavřít koalice, které jen slabě překračují 50 %

¹² Viz M. Laver, M. Taylor, „Government Coalitions in Western Europe“, in: *European Journal of Political Research*, 1, 1973, s. 205–248. Laver s Taylorem testovali také Gamsónovu teorii minimální „výhodné“ vítězné koalice (cheapest minimal winning coalition), podle níž každý člen chce mít v koalici co největší váhu; a tak silné strany raději vstupují do koalice se stranami slabšími, aby mohli koalici lépe ovládat. Laver a Taylor zjistili, že Gamsónova teorie minimální výhodné vítězné koalice je prediktivně nejslabší, proto se o ní zmiňujeme jen v poznámce pod čarou.

¹³ Viz J. Attali, *Analyse économique de la vie politique*, Presses universitaires de France, 2. vyd., Paris 1981.

hlasů, zatímco se třemi stranami, z nichž každá představuje 33 %, by každá koalice překročila 65 %.

	Minimální koalice				
<i>Blondelův systém dvou a půl</i>	45 %	35 %	10 %	10 %	55 %
<i>Vyoáženij tripartismus</i>	33 %	33 %	33 %		66 %

R. Axelrod ve své výše citované knize aplikoval teorii koalicí na italském příkladě vztahujícím se celkem k 17 vládám, které fungovaly od května 1953 do ledna 1969. Italské strany umístil na pravo-levém kontinuu následovně:

A: komunisté	E: křesť. demokraté
B: socialisté	F: liberálové
C: soc. demokraté	G: monarchisté
D: republikáni	H: neofašisté

Tyto vlády mimo jiné rozdělil do následujících kategorií:

	Počet případů	Průměrné trvání (v měsících)	% z celku
Menšinové	2	1/2	1 %
Většinové, ale ideologicky nesousedící	2	9	9 %
Sousedící, ale nikoli minimální			
- příliš široká vláda	0	—	0 %
- příliš široká parlamentní podpora	3	9	20 %
Minimální ideologicky sousedící	10	14	70 %
	17	12	100 %

Z Axelrodových výzkumů lze učinit následující závěry:

- Minimální koalice složené ze stran sousedících na ideologické škále jsou nejpravděpodobnější, reprezentují 10 případů ze 17, tj. třináctkrát víc, než by tomu mohlo být náhodou.

- Minimální koalice složené ze stran sousedících na ideologické škále trvají déle než jiné koalice (14 měsíců oproti 8).

- V Itálii vládly minimální koalice během sedmdesáti procent zkoumaného období.

Literatura

(Úplné údaje k položkám, u nichž je uveden pouze autor a letopočet, najdete v Literatuře na konci knihy.)

- J. Attali [1972].
 J. Attali [1981].
 R. Axelrod [1973].
 D. P. Baron [1991].
 V. Bělohradský [16. 12. 1993].
 V. Bělohradský [6. 4. 1994].
 V. Bělohradský [28. 6. 1996].
 E. Broklová [1992].
 E. C. Browne [1973].
 E. C. Browne, J. Dreijmanis (eds.) [1982].
 I. Budge, H. Keman [1990].
 A. De Swaan, *Coalitions Theories and Cabinet Formations: A Study of Formal Theories of Coalition Formation Applied to Nine European Parliaments after 1918*, Elsevier, Amsterdam 1973.
 A. De Swaan, „A Classification of Parties and Party Systems according to Coalitional Options, in: *European Journal of Political Research*, sv. 3, 1975, s. 361–375.
 L. C. Dodd, *Coalitions in Parliamentary Government*, Princeton University Press, Princeton 1976.

- A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Row, New York 1957.
- M. Duverger [1951, 10. vyd. 1981].
- M. Duverger, *La nostalgie de l'impuissance*, Albin Michel, Paris 1988.
- M. P. Fiorina, „Coalition Governments, Divided Governments, and Electoral Theory“, in: *Governance. An International Journal of Policy and Administration*, sv. 4, č. 3, červenec 1991, s. 236–249.
- W. A. Gamson, „A Theory of Coalition Formation“, in: *American Sociological Review*, sv. 26, č. 3, červen 1961, s. 373–383.
- W. A. Gamson, „Coalition Formation“, in: *International Encyclopedia of the Social Sciences*, sv. 2, 1968, s. 529–534.
- S. Groennings, E. V. Kelley, M. Leiserson (eds.), *The Study of Coalition Behavior: Theoretical Perspectives and Cases from Four Continents*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1970.
- R. Y. Hazan, „Center Parties and Systemic Polarization: An Exploration of Recent Trends in Western Europe“, in: *Journal of Theoretical Politics*, sv. 7, č. 4, říjen 1995, s. 421–445.
- J. Honajzer, *Vznik a rozpad vládních koalic v Československu v letech 1918–1938*, Orbis, Praha 1995.
- J. a M. Charlot, „L'interaction des groupes politiques“, in: M. Grawitz, J. Leca (eds.), *Traité de science politique*, 7. kapitola 3. svazku, Presses universitaires de France, Paris 1985, s. 497–536.
- E. W. Kelley, „Techniques of Studying Coalition Formation“, in: *Midwest Journal of Political Science*, sv. 12, č. 1, 1968, s. 62–84.
- J. Kunc, „Zrod a zánik stranického systému: první italská republika“, in: *Politologická revue*, prosinec 1994, s. 5–22.
- M. Laver, I. Budge (eds.), *Party Policy and Coalition Government in Western Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- M. Laver, N. Schofield, *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Western Europe*, Oxford University Press, Oxford 1990.
- M. Laver, M. Taylor, „Government Coalitions in Western Europe“, in: *European Journal of Political Research*, 1, 1973, s. 205–248.
- M. A. Leiserson, „Factions and Coalitions in One-Party Japan: An Interpretation based on the Theory of Games“, in: *American Political Science Review*, 1968, s. 770–778.
- C. A. Mershon, „Expectations and Informal Rules in Coalitions Formation“, in: *Comparative Political Studies*, sv. 27, č. 1, duben 1994, s. 40–79.
- J. von Neumann, O. Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior*, 2. vyd., Princeton University Press, Princeton 1947.
- G. Pridham (ed.), *Coalitional Behaviour in Theory and Practice: An Inductive Model for Western Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- G. Pridham, *Political Parties and Coalitional Behaviour in Italy*, Routledge, London and New York 1988.
- W. H. Riker, *The Theory of Political Coalition*, Yale University Press, New Haven 1962.

- W. H. Riker, „The Study of Coalitions“, in: *International Encyclopedia of the Social Sciences*, sv. 2, 1968, s. 524–529.
- J. D. Robertson, „The Political Economy and the Durability of European Coalition Cabinets: New Variations on Game-theoretic Perspective“, in: *Journal of Politics*, sv. 45, 1983, s. 932–957.
- N. Schofield, „Political Competition and Multiparty Coalition Governments“, in: *European Journal of Political Research*, sv. 23, 1993, s. 1–33.
- N. Schofield (ed.), *The Theory of Coalition Governments*, Kluwer-Nijhoff, Boston 1994.
- G. Sjöblom, *Party Strategies in a Multiparty System*, Studentlitteratur, Lund 1968.
- K. Strom, I. Budge, M. J. Laver, „Constraints on Cabinet Formation in Parliamentary Democracies“, in: *American Journal of Political Science*, sv. 38, č. 2, květen 1994, s. 303–335.
- P. Warwick, „The Durability of Coalition Governments in Parliamentary Democracies“, in: *Comparative Political Studies*, sv. 11, 1979, s. 465–498.

STRANY A VLÁDY

„Kdo zná klasické ústavní právo a nezná roli stran, vidí současné politické režimy zkresleně; kdo zná naopak roli stran a nezná klasické ústavní právo, vidí současné politické režimy sice neúplně, ale přesně.“

M. Duverger¹

Stranické systémy a dělba moci

Rozvoj stran hluboce transformoval politické režimy. Totalitní režimy 20. století, opírající se o monopol nebo hegemonii jedné politické strany, se velice liší od osobních nebo vojenských tyranií; stejně tak se moderní demokracie založené na pluralitě stran velice liší od individualistických režimů 19. století, spočívajících na osobní hře vzájemně takřka nezávislých poslanců. Nahrazení režimů bez stran politickými režimy se stranami hluboce proměnilo povahu politických režimů. Chceme-li popsat a pochopit politické režimy, politická zřízení naší doby, můžeme se opřít o rozlišovací kritérium, jímž je monopol jediné strany a pluralita rovnoprávných stran. Jak ukážeme, rozmach politických stran dále radikálně modifikoval vztahy mezi mocí zákonodárnou a výkonnou, mezi parlamentem a vládou.

V důsledku rozmachu stran tradiční právní klasifikace do určité míry zastaraly. Klasicky se rozlišuje trojí moc: zákonodárná neboli legislativa, výkonná neboli exekutiva a soudní neboli judikativa. První vydává obecná, všeobecně závazná pravidla, druhá je aplikuje na konkrétní případy a třetí řeší neshody, pokud jde o jejich interpretaci, nebo trestá ty, kteří je nerespektují.

Podle toho, jaké jsou vztahy mezi legislativou a exekutivou, rozlišujeme mezi **sloučením moci** a **oddělením moci** (neboli **rozdělením, dělbou**

¹ M. Duverger, *Les partis politiques*, A. Colin, 10. vyd., Paris 1981, s. 466.

moci). V prvním případě jsou všechny vládní funkce svěřeny jednomu orgánu, ať je to jedinec, výbor nebo shromáždění; nazýváme to režim shromáždění nebo režim konventu. Druhý případ, tj. rozdělená moc, znamená, že dvěma funkcím odpovídají dva orgány: zákonodárná parlamentu, výkonná vládě v přesném slova smyslu.

Oddělení moci (neboli rozdělení či dělba moci) může být **striktní (přísné)**, což znamená, že každý orgán je přísně specializovaný na výkon svěřené funkce, přičemž se dbá na to, aby byl plně nezávislý na druhém orgánu. Tak tomu bylo v omezených monarchiích, které byly přechodným stupněm mezi absolutními monarchiemi a demokraciemi; parlament tam měl pravomoci v oblasti finanční a zákonodárné a omezoval tak moc krále. Současným příkladem striktního oddělení moci zákonodárné a výkonné je **prezidentský režim** ve Spojených státech. To, že oba příklady dáváme k sobě, není nijak náhodné. Prezidentský režim si vymysleli ve Spojených státech kolonisté, kteří se inspirovali modelem britské mateřské země 18. století, kdy tam byla omezená monarchie. Kolonisté dokonce po určitou dobu váhali mezi králem a prezidentem.

Dále může být rozdělení moci **pružné**, což se také někdy nazývá spoluprací moci, kdy specializace je méně přísná a kdy každý orgán může působit na druhý: například představitelé výkonné moci se mohou zúčastňovat zasedání národního shromáždění, mohou je svolat, oddálit nebo dokonce rozpustit, zatímco poslanci parlamentu mohou působit na ministry svými otázkami, interpelacemi a dokonce i odhlasováním nedůvěry vládě, čímž ji donutí k demisi. Příkladem pružné dělby moci neboli spolupráce moci je tzv. **parlamentní režim**, který charakterizuje vedle výše zmíněné duality exekutivy a legislativy přísná rovnováha těchto orgánů, zajištěná rovnocennými prostředky, jimiž mohou na druhý orgán působit: parlament může svrhnout vládu, která zase může rozpustit parlament, což umožňuje v případě konfliktu mezi legislativou a exekutivou přistoupit k nejvyššímu rozhodčímu – lidu – vypsáním předčasných voleb.

V parlamentním režimu skutečná moc náleží ministerskému předsedovi, zatímco hlava státu, ať je to král nebo prezident, hrají roli spíš symbolickou. Parlamentní režim je výsledkem vývoje, který umožnil přejít ve Velké Británii od absolutní monarchie k demokracii. Zachovaly se přitom vnější formy, avšak byly zbaveny svého obsahu, své podstaty. Parlamentní režim, vytvořený ve Velké Británii, se postupně rozšířil v celé západní Evropě, zatímco prezidentský režim existuje v Americe (s výjimkou Kanady) a v rozvojových zemích. Britský příklad uka-

zuje, že zárukou svobod a práv občanů není oddělení exekutivy od legislativy, ale oddělení moci soudní ve vztahu k ostatním mocím.

Rozmach **politických stran** totiž hluboce proměnil vztahy mezi exekutivou a legislativou. Skutečné rozdělení moci je výsledkem kombinací mezi systémem stran a ústavním rámcem. Stupeň rozdělení moci závisí ve skutečnosti mnohem víc od systému stran než od ústavy. Zejména dva aspekty politických stran zde působí: 1) jejich počet, 2) jejich **stupeň disciplinovanosti**, centralizace a organizovanosti. Pokud jde o počet stran, nejjednodušší klasifikace rozlišuje režim **jediné strany** (monopartismus, unipartismus), režim **dvou stran** (bipartismus) a režim **více (než dvou) stran** (multipartismus).

V ústavách režimů sovětského typu najdeme mnoho prvků vypůjčených z jiných režimů, ale jde o pouhé zdání, protože reálné fungování těchto systémů se naprosto liší od teoretického schématu právních textů. Pokud bychom se nechali zmást vnější fasádou, viděli bychom v těchto režimech něco blízkého pružnému rozdělení moci neboli spolupráci mocí, jak je charakterizuje parlamentní režim.

Ve skutečnosti je základním prvkem režimu sovětského typu systém **jediné nebo aspoň hegemonické strany**. Takový režim vede vždy ke koncentraci moci, ať ústava jakkoli rozčleňuje orgány moci; jde o čistou fikci. „Ústavy se stávají prázdnými formami. Podobají se mušlím, které vyvrhlo moře na břeh: zaznívá z nich tajemná ozvěna nicoty.“² Ve skutečnosti je tam moc v rukou vůdců strany.

Systém dvou stran nevede k podobné koncentraci moci, ale i on hluboce modifikuje dělbu moci. Vezměme příklad Velké Británie, kde v důsledku systému dvou stran má vítězná strana absolutní většinu v parlamentu a její vůdce je zároveň předsedou vlády. Logicky to znamená, že svržení vlády je prakticky téměř nemožné. Vláda má volné ruce k vládnutí, je stabilní a má možnost provádět svou politiku, přičemž opozice ji může kritizovat a při příštích volbách ji vystřídat.

Systém **jediné strany** a systém **dvou stran** se radikálně liší, pokud jde o omezení moci a možnosti opozice; sblízuje je však jistá koncentrace moci. Avšak tato koncentrace moci a její stupeň závisejí od ústavy: parlamentní režim a prezidentský režim se zde jasně liší. Parlamentní režim oficiálně utváří velmi oslabené rozdělení moci, zatímco prezidentský režim odpovídá naopak naprosté izolovanosti vlády a parlamentu; obě moci jsou přísně specializované na výkon svěřené funkce, přičemž žádná z nich nemůže účinně působit na druhou. Takže parlamentní re-

² M. Duverger, *L'échec au roi*, Albin Michel, Paris 1978, s. 31.

žim přidává jistou koncentraci moci k té koncentraci moci, která plyne z bipartismu. Prezidentský režim naopak proti koncentraci moci vyplývající z bipartismu staví přísné rozdělení moci. Parlamentní režim a bipartismus působí tedy stejným směrem, zatímco prezidentský režim a bipartismus působí opačným směrem. Koncentrace moci, která plyne ze systému dvou stran, je proto silnější v parlamentním režimu, který ji posiluje, než v prezidentském režimu, který ji oslabuje.

Toto ale zůstává příliš schematické. V prezidentském režimu se totiž vztahy mezi mocí zákonodárnou a výkonnou liší podle toho, zda prezident a parlamentní většina patří ke stejné politické straně nebo nikoli. Pokud k volbám prezidenta a do parlamentu dochází současně a trvání prezidentského a poslaneckých mandátů je stejné (např. pět let), pak obvykle prezident a parlamentní většina patří k jedné a téže politické straně. Je přece nepravděpodobné, že by titíž voliči v téže době dali svůj hlas pro jednu stranu v parlamentu a pro prezidentského kandidáta jiné strany; k tomu by mohlo dojít jen tehdy, kdyby prezidentský kandidát byl zcela mimořádně populární. Obvykle k takové rozdílnosti mezi stranou hlavy státu a většinovou stranou v parlamentu dochází v důsledku toho, že volby se nekonají ve stejné době: tak je tomu ve Spojených státech, kde je prezident volen jednou za čtyři roky a polovina členů Kongresu každé dva roky.

Pokud jedna a tatáž strana má prezidenta i většinu v obou komorách Kongresu, ústavní oddělení moci zákonodárné a výkonné se tím prakticky anuluje. Tím se tedy vytrácí rozdíl mezi prezidentským a parlamentním režimem, přestože z právního hlediska se liší. Americký prezidentský režim se pak blíží britskému parlamentnímu režimu; respektive blížil by se mu zejména tehdy, kdyby americké politické strany nebyly pružné, tj. nedisciplinované, a kdyby byly naopak tuhé, tj. ukázněné. Pružný, decentralizovaný a slabě organizovaný charakter amerických politických stran značně oslabuje koncentraci moci, k níž vede systém dvou stran.

Pokud prezident a parlamentní většina patří k dvěma různým politickým stranám, oficiální ústavní oddělení zákonodárné a výkonné moci je ještě posíleno soupeřením stran, z nichž plyne další rozdělení moci. Kdyby byly americké politické strany tak disciplinované a centralizované jako strany britské, legislativa a exekutiva by byly tak odděleny, že by celý systém pravděpodobně nemohl vůbec fungovat a byl by zcela paralyzován. Nemá tedy prakticky žádný smysl dohadovat se abstraktně o tom, zda a do jaké míry je v americkém politickém systému oddělena zákonodárná a výkonná moc. Kdyby se americké strany staly

disciplinovanější, centralizovanější a organizovanější, což například Duverger považuje za žádoucí,³ pak by se podle všeho musel opustit systém částečného doplňování do Kongresu a muselo by se zajistit, aby mandáty trvaly současně. Jinak by to vedlo k vážným vládním krizím.

Z povahy parlamentního režimu plyne, že tam k takovému rozchodu mezi parlamentní většinou a vládou dojít nemůže, protože vláda je tam nutně odrazem parlamentní většiny. Ale parlamentní režim je ohrožen jinou disparitou, k níž může dojít také v prezidentském režimu: rozpor mezi většinou dvou komor parlamentu. V evropských parlamentních režimech k této disparitě dochází ještě častěji než v americkém prezidentském režimu. Zpočátku totiž horní sněmovna měla za cíl oslabit demokratický vývoj dolní sněmovny. S postupem času se tento původní charakter oslabil, ale přesto často zůstávají mezi dvěma komorami politické rozdíly, například v důsledku odlišného rekrutování jejich členů nebo odlišné doby trvání mandátů. To zmírňuje koncentraci moci v rukou většinové strany, která se buď musí dohodnout se soupeřící stranou a utvořit vládu, kterou by přijaly obě komory parlamentu, anebo má omezené manévrovací schopnosti v důsledku oponující horní sněmovny, v níž má jen menšinu. Vzniká tak jiné rozdělení moci, jehož demarkační čára nevede mezi legislativou a exekutivou, ale uvnitř legislativy, kdy jedna z komor parlamentu tvoří s exekutivou skutečnou politickou jednotku, proti níž se tyčí, zdvihá druhá komora (tento konflikt ve Velké Británii probíhal zejména v letech 1906–1911 a skončil převahou Dolní sněmovny, jiným příkladem je boj francouzského Senátu proti vládě Lidové fronty v letech 1936–1938 nebo soupeření mezi Senátem a Sněmovnou reprezentantů v Austrálii v roce 1951, který vedl k rozpuštění parlamentu).

Obvykle je rozdělení moci vyplývající z tohoto rozdílu dvou komor mnohem méně vážné než rozdíl plynoucí z disparity mezi prezidentem a parlamentní většinou, protože ústava nejčastěji předvídá možnosti, jak konflikt rozřešit. Dolní, tj. demokratická sněmovna obvykle vítězí, zatímco moc horní sněmovny parlamentních režimů vykazuje v tomto století tendenci k poklesu. Téměř všude má už jen možnost zpomalovat, odkládat rozhodnutí dolní sněmovny, ale nikoli jim úplně zabránit. V americkém prezidentském režimu, kde obě komory mají zhruba stejnou moc, by konflikty mezi nimi mohly vést k neřešitelným problémům, kdyby různorodost, nedisciplinovanost a decentralizace stran neoslabovaly rozpor mezi dvěma většinami.

³ Viz M. Duverger, *Les partis politiques*, cit. vyd., s. 519.

Vnitřní struktura stran tedy významně působí na stupeň rozdělení nebo naopak soustředění moci. V parlamentním režimu soudržnost a disciplína většinové strany pochopitelně posilují koncentraci moci. Pokud uvnitř většinové strany existuje přísná kázeň při hlasování, pokud jsou vnitřní frakce, tendence a proudy odsouzeny k bezmoci nebo k poslušnosti, parlament se tam stává místem, kde se registrují vládní rozhodnutí, která jsou totožná s rozhodnutími většinové strany. Při tomto registrování dochází k velmi svobodné diskusi, v níž menšinová strana může vyjádřit svůj nesouhlas a opozici, které však zůstávají „platonické“.⁴ Když je naopak stranická kázeň při hlasování méně přísná, většinová vládní strana si nemůže být tak jista, musí brát ohled na soupeření svých vlastních frakcí nebo proudů, význam parlamentu se zvyšuje a rozdělení moci se stává něčím skutečným. Ve Velké Británii je například disciplína, centralizace a vnitřní soudržnost větší u labouristů než u konzervativců, takže koncentrace moci je o něco větší, když jsou u moci labouristé, než když jsou u moci konzervativci. V některých oblastech nebo problémech je ta či ona strana více vnitřně rozdělena, a proto když na tyto otázky dojde, je v nich těžší udržet disciplínu. Některé evropské pravicové strany, například francouzské Sdružení pro republiku (RPR) nebo britští konzervativci, jsou vnitřně rozděleny, pokud jde o postoj k evropské integraci. Proto ve vztahu k maastrichtské dohodě je v konzervativní straně velmi obtížné udržet disciplínu a britský ministerský předseda John Major musel užít zbraně, již je otázkou důvěry vládě, aby v červenci 1993 donutil euroskeptický smýšlející poslance své strany k ukázněnosti. V 19. století byly britské strany méně centralizovány, méně disciplinovány a organizovány než dnes, a proto rozdělení moci bylo méně oslabeno režimem dvou stran. Od té doby se také tradují klasické interpretace britského parlamentarismu jako režimu rovnováhy mezi legislativou a exekutivou, jako systému „checks and balances“, který v důsledku situace stran 20. století už je ryze formální a neodpovídá skutečnosti.

V prezidentském režimu hraje vnitřní organizace stran zhruba obdobnou roli, ale její vliv je velice odlišný podle toho, má-li stejná strana prezidenta i parlamentní většinu, nebo ne. V případě, kdy prezident i parlamentní většina patří k jedné a téže straně, pak její centralizovaná, silně rozčleněná, pevně organizovaná a disciplinovaná struktura zcela zruší rozdělení moci. Pokud taková tuhá strana disponuje jenom většinou v parlamentu nebo jenom prezidentem, pak rozdělení moci je

⁴ *Ibid.*, s. 521.

naopak posíleno do té míry, že to může vést k vážným konfliktům a k ochromení vlády.

V případě, kdy je strana „pružná“, tj. málo disciplinovaná, koncentrace moci způsobená tím, že prezident i parlamentní většina patří jedné straně, se oslabí; a pokud jde o rozdělení moci způsobené tím, že k té straně patří jen prezident nebo jen parlamentní většina, to se pružnou stranou rovněž zmírní. Tak je tomu ve Spojených státech, kde v důsledku toho není příliš velký rozdíl mezi situací, kdy stejná strana (demokratická) má prezidenta i většinu v Kongresu, a situací, kdy prezidentem je republikán a většinu v Kongresu mají demokraté. Americký politický režim se tak vlastně ocitá někde mezi rozdělením a koncentrací moci; víc se blíží rozdělení moci tehdy, když parlamentní většina a prezident nejsou ze stejné strany, a víc se blíží koncentraci, když oba jsou ze stejné strany, přičemž v obou případech osobní prestiž hlavy státu mění stupeň rozdělení nebo koncentrace moci.

V prezidentském režimu a ještě víc v parlamentním režimu má na rozdělení moci vliv také to, má-li vládnoucí strana pohodlnou většinu nebo jen nepatrnou většinu. Pokud si udržuje jen nepatrnou většinu rozdíl pár křesel, stačí nepřítomnost několika poslanců k tomu, aby při nějakém hlasování opozice prosadila svou. Parlament tak nabývá na důležitosti a s ním i rozdělení moci mezi legislativu a exekutivu, respektive omezení exekutivy legislativou.

Podobné účinky má multipartismus. Obecně lze říci, že vede k rozdělení moci, k omezení výkonné moci zákonodárnou mocí. Režim více než dvou stran, typický pro západoevropské kontinentální země, totiž vede obvykle k tomu, že žádná strana nezíská sama nadpoloviční většinu parlamentních křesel, musí se proto uzavírat víceméně proměnlivé koalice, což vede k oslabení vlády, která se často musí omezit jen na vyřizování běžných záležitostí. Pro koaliční vlády jsou typické kuloárové intriky, „parlamentní hra“. Parlament tím nabývá na síle, neomezuje se jen na registrování vládních návrhů, spojené s platonickými protesty opozičních poslanců. Lze pak hovořit skutečně o rovnováze mezi výkonnou a zákonodárnou mocí a o systému „checks and balances“, který symbolizuje symetrie mezi možnostmi parlamentu vyslovit nedůvěru vládě, a tím ji svrhnout, a rozpuštěním parlamentu, čímž výkonná moc dosáhne toho, aby rozhodující slovo měl v konfliktu mezi ní a legislativou lid v předčasných volbách. Je příznačné, že v multipartistických parlamentech se obvykle setkáme především s technikou „interpelace“ (která může vyústit ve vyslovení nedůvěry vládě), zatímco v bipartistických parlamentech se poslanci nejčastěji spokojují s technikou „otázky“ (tam

vládě nikterak nehrozí vyslovení nedůvěry). Abychom se však vyvarovali nedorozuměním, musíme dodat, že tato „síla“ parlamentu při multipartismu je jen negativní: může sice účinně blokovat, bránit vládě v její činnosti, ale nemůže sama takřka nic konstruktivního tvořit.

V mnohostranických režimech se někdy k vertikálnímu rozdělení moci, vyplývajícímu z ústavy nebo povahy institucí, připojuje další rozdělení, horizontální, tj. podle sektorů: každá strana, která je součástí vládní koalice, si vyhrazuje určité oblasti (např. zemědělství, zahraničí nebo finance). Přísná stranická kázeň může vést k tomu, že ministři dávají přednost loajalitě ke své straně před loajalitou ke své vládě, již jsou členy. Naopak strany pružné, decentralizované a nedisciplinované se staví do cesty horizontálnímu rozdělování do sektorů, protože ministři těchto stran se projevují jako individualisté a sčejí svou nezávislost vůči vlastní straně.

Specializace do sektorů může být potírána také pomocí neutralizace, a to buď tak, že doplňující (komplementární) ministerstva se přidělí jiné straně (např. k neutralizaci ministra hospodářství nebo obchodu jiná strana získá ministra financí), anebo tím, že ministři z jedné strany se přidělí náměstek nebo státní tajemník z jiné strany, který má za úkol moc ministra omezovat a kontrolovat.

Důležitou roli zde hraje také velikost koaličních stran: skutečné rozdělení sektorů předpokládá, že jsou přibližně stejně velké nebo aspoň to, že malá strana koalice je životně nezbytná k přežití vlády (např. němečtí svobodní demokraté). V multipartistickém režimu je tato horizontální dělba moci jednou, ale nikoli jedinou formou vládní koalice; je pro ni naopak typické zostření klasické vertikální dělby moci.

V prezidentském režimu může samozřejmě existovat jediné vertikální rozdělení moci, protože vláda tam neodráží rozmanitost parlamentu. Při multipartismu tak žádná většinová strana nevytváří most mezi legislativou a exekutivou, který by překlenul izolovanost vyplývající z povahy institucí. Prezidentova autorita nad vlastní stranou už nestačí zajistit, aby parlament prováděl jeho politiku, protože jeho strana je menšinová. Pokud však prezident a parlamentní většina nejsou ze stejné strany, rozdělení moci je tam menší než v bipartismu, protože prezident nemá proti sobě homogenní parlamentní většinu vystupující proti jeho politice, ale nesourodou většinu složenou z různých stran, kterou se mu může podařit rozložit.

Situace se liší ještě víc, opustíme-li hledisko rozdělení moci a přejdeme-li k hledisku vládní moci. Systém totalitní jediné nebo hegemonické strany samozřejmě činí výkonnou moc tak silnou, že národní

shromáždění se v podstatě zabývá jen aklamací, maximálně se omezuje na některé kritiky detailu politiky toho či onoho ministra, aniž by uvedlo v pochybnost celkovou orientaci vlády. Taková pseudodemokratická fasáda, typická pro komunistické země, jenom maskuje tuhou diktaturu. Je třeba vzít v úvahu strukturu jediné strany a skutečnou roli, kterou hraje ve státě. Netotalitní, tj. pragmatická nebo autoritářská jediná strana, může povolovat jistou omezenou opozici, a diktaturu tak poněkud zmírnit. Strana, která není plně integrovaná ve státě, může sama představovat opoziční sílu: fašistické strany se tak několikrát postavily proti režimnímu konzervatismu, a dočkaly se pak čistek. Kromě toho některé jediné strany jsou vlastně mimo vládu a prakticky bezmocné, jako byl Portugalský národní svaz. Až na tyto případy je jediná strana nebo hegemonická strana jasným prostředkem, jak maskovat vnějším zdáním demokracie fakticky diktátorský režim a naprostou moc vlády.

Systém dvou stran naproti tomu samozřejmě nezabavil demokratické formy jejich obsahu, tj. nezlikvidoval demokracii, ale vládní moc rovněž posílil. Viděli jsme, že od rozdělení moci zákonodárné a výkonné vede ke koncentraci moci; tato koncentrace se však děje ve prospěch vlády a na úkor parlamentu. Strana se stává nástrojem k zajištění panství vlády nad parlamentem, protože vláda je v rukou vůdců strany, jimž jsou podřízeni poslanci většinové strany. Vnitřní hierarchie strany se jaksi promítá do struktury veřejné moci.⁵

Kromě toho bipartismus radikálním způsobem mění prostředky, jimiž na sebe vzájemně působí legislativa a exekutiva v parlamentním režimu. Vyslovení nedůvěry, kterým může teoreticky parlament svrhnout vládu, už v praxi nemůže takřka uspět, leda ve zcela výjimečných případech, například když rozdíl v počtu poslaneckých křesel mezi vládní a opoziční stranou je velmi malý nebo když většinová strana není disciplinovaná. Výkon moci sice vede obvykle k frakcím a rozbíjí a k dělení na umírněné a radikální, ale tyto různé téměř nikdy nevyústí až do otevřené roztržky. Spíš dochází k tomu, že někteří poslanci většinové strany se zdrží hlasování (nebo dokonce i hlasují proti), když jim vláda pokládá otázku důvěry. Zatímco původním účelem vyslovení nedůvěry bylo umožnit poslancům parlamentu svrhnout vládu, otázka důvěry se paradoxně stává naopak jakousi zbraní v rukou výkonné moci, jíž se snaží donutit poslance parlamentu k disciplíně (příklad už dříve citovaného postupu britského ministerského předse-

⁵ Ibid., s. 529.

dy Majora v červenci 1993). Výkonná moc si přitom plně ponechává právo rozpustit parlament, což mimochodem dává zbraní, jíž je otázka důvěry, velkou účinnost. Po rozpuštění parlamentu v důsledku roztržky ve většinové straně riskují neukáznění poslanci, že v předčasných volbách nebudou zvoleni, protože strana bude stavět poslušné kandidáty.

Vztah mezi parlamentem a vládou tedy jednak posiluje většinovou stranu, jednak vnitrostranická hierarchie většinové strany posiluje vládu na úkor parlamentu. Systém dvou stran anulují rovnováhu exekutivy a legislativy, jak ji interpretují právní znalci parlamentního režimu: vláda si ponechává svůj nástroj proti parlamentu (rozpuštění parlamentu), zatímco nástroj původně určený parlamentu v konfliktu s vládou (vyslovení nedůvěry vládě) se vlastně naopak mění v nástroj vlády proti parlamentu (otázka důvěry vládě): není náhodou, že iniciativa přechází z parlamentu na vládu. Toto ovšem platí jen potud, pokud je většinová strana dostatečně soudržná. Když je naopak strana jen konglomerátem nezávislých osobností, moc stranických vůdců nad poslanci, a tím i moc ministrů nad vlastní parlamentní většinou, slábně. Podle Duvergera však obecný vývoj stran, jakož i logika jednokolového většinového volebního systému, který bipartismus podporuje, jdou ve směru posílení stranických struktur, a tím i moci vlády.

Není toto posílení moci vlády oproti parlamentu kompenzováno závislostí vlády na stranických aktivistech? To sice platí, ale nemělo by se z toho vyvozovat příliš. Jednak vůdcové disponují účinnými prostředky k udržení svého vedoucího postavení, jak už to pozoroval Robert Michels. Dále pak, pokud stranický sjezd odvolá své vůdce, povede to k jejich odvolání z vlády. Není pak snadné znovu sestavit vládu podporovanou stejnou stranou. Otvírá to naopak možnosti rozpuštění; a to pro většinovou stranu, která uznává svou neschopnost vládnout v důsledku svých vnitřních třenic, může snadno vyústit v její porážku. Dochází tedy spíš jen k částečným změnám v postech jednoho či několika ministrů, zatímco pád vlády vyvolaný stranickým sjezdem se vyskytuje v bipartismu jen zřídkakdy.

V prezidentském režimu podléhá toto schéma některým změnám, když prezident a parlamentní většina patří jedné a téže straně; v opačném případě je toto schéma naprosto převráceno. V prvním případě vytváří většinová strana vazbu, spojení, most mezi vládou a sněmovnou, podobně jako v parlamentním režimu: prezidentovo vůdcovství nad většinovou stranou mu uděluje autoritu nad parlamentem a posiluje vládní moc. Ale protože v prezidentském režimu neexistují klasické

prostředky působení mezi exekutivou a legislativou (vyslovení nedůvěry vládě, rozpuštění parlamentu), nemohou být také dvoustranickým systémem nijak ovlivněny, tj. nedochází tam k oslabení parlamentních výsad ve vztahu k vládě se současným zachováním výsad vlády vůči parlamentu. Jinými slovy účinek bipartismu je v prezidentském režimu omezenější.

Pokud prezident a parlamentní většina patří ke dvěma odlišným stranám, účinek bipartismu je opačný než při parlamentním režimu. V důsledku bipartismu se tam většinová strana v parlamentu může účinně stavět proti prezidentské moci a výrazně ji omezovat. Rozdělení moci tam vede k oslabení vládních výsad (prerogativ). Do jaké míry k tomuto oslabení dochází, to záleží na tom, jak je většinová strana soudržná a disciplinovaná: čím je disciplinovanější, tím větší bude mít schopnost stavět se na odpor prezidentu a tím více bude oslabena vládní moc.

Jak ukazuje americký příklad, čím je většinová strana nesourodější a neukázněnější, tím víc posiluje postavení prezidenta, který patří druhé straně.

Slabá vnitřní struktura stran tak má za následek, že bipartismus se podobá multipartismu (jinak řečeno podle Duvergera: „pseudobipartismus“ amerického typu se v zásadě příliš neliší od „skutečného multipartismu“, typického pro evropské kontinentální země). Důsledky multipartismu se velice liší podle toho, zda působí v parlamentním nebo prezidentském režimu. V parlamentním režimu multipartismus vládu oslabuje, zatímco v prezidentském režimu ji spíše posiluje.

Je prezidentský režim za multipartismu nebezpečný?

V prezidentském režimu má multipartismus tendenci posilovat moc vlády a oslabovat moc parlamentu. Jestliže většinová strana⁶ v parlamentu není stranou prezidenta, pak vláda má volnější ruce než při bipartismu, protože proti ní nestojí soudržná parlamentní většina, ale jen nesourodá koalice. Pokud prezident pochází z většinové strany, pak je vládní moc slabší než při bipartismu. Přesto je tam vláda podstatně silnější a akceschopnější než v parlamentním režimu; je především stabilní, protože parlament ji nemůže svrhnout. V prezidentském režimu je

⁶ Připomeňme, že za multipartismu má většinová strana v parlamentu obvykle jen relativní většinu, absolutní většinu má jen výjimečně.

za bipartismu prezident spíše vůdcem jedné ze dvou stran než nezávislou osobností, zatímco multipartismus zesiluje jeho osobní charakter, zvyšuje personalizaci prezidentské moci. To ovšem také může představovat nebezpečí pro demokracii.

Podle Scotta Mainwaringa⁷ je kombinace prezidentského režimu a multipartismu velmi nepříznivá pro stabilizaci demokracie. V tomto kontextu je třeba připomenout rozlišení mezi stabilitou vlády a stabilitou režimu.⁸ Parlamentní režimy s multipartismem zajišťují často stabilitu režimu, ale velmi často také vedou k nestabilním vládám. Mainwaring má zde na mysli stabilitu režimu, nikoli stabilitu a akceschopnost (efficiency) vlád v tomto režimu, na což klade důraz naopak Duverger.

Žádný z 31 stabilních demokratických režimů (za stabilní počítá Mainwaring takovou demokracii, která existuje aspoň posledních 25 let, od roku 1967 do roku 1992) nepředstavuje tuto kombinaci a existuje jenom jeden historický příklad: Chile od roku 1933 do roku 1973. Jako současnou zatím nejdéle existující zemi s touto kombinací uvádí autor Ekvádor, kde existuje demokracie – a nadto problémová – pouze od roku 1979. Z 31 zemí považovaných za demokratické jsou podle Mainwaringa pouze čtyři s prezidentskou formou vlády (USA, diskutabilní Kolumbie, Kostarika a Venezuela). USA, Kolumbie a Kostarika mají systém dvou stran a od roku 1973 se bipartistickému systému blíží také Venezuela.

Mainwaring uvádí tři důvody, proč je kombinace multipartismu s prezidentským režimem nepříznivá pro stabilizaci demokracie:

a) V důsledku přísného rozdělení výkonné a zákonodárné moci, charakterizujícího prezidentský režim, a v důsledku multipartismu, který na rozdíl od bipartismu obvykle zabrání tomu, aby prezidentova strana měla většinu v parlamentu, dochází k slepé uličce, k uvíznutí na mrtvém bodu, imobilismu, a to může destabilizovat demokracii. V porovnání s parlamentními režimy nemá totiž prezidentská forma vlády mechanismy upravující možnost dosažení kontroly nad exekutivou pomocí parlamentní většiny. Pokud se kombinuje s multipartismem, prezidentská forma vlády se pak ocitá často v situaci podobající se minoritním kabinetům v parlamentních režimech, ale s tím rozdílem, že ta-

⁷ Viz S. Mainwaring, „Presidentialism, Multipartyism, and Democracy“, in: *Comparative Political Studies*, sv. 26, č. 2, červenec 1993, s. 198–228.

⁸ Viz J. J. Linz: „Presidentialism and Majoritarian Democracy: Does it Make a Difference?“, in: J. J. Linz & A. Valenzuela (eds.), *Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference?*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993.

kové vlády trvají v parlamentním režimu obvykle jen po tu dobu, kdy mají v parlamentu podporu v klíčových bodech svého programu. Ještě jinak řečeno: i parlamentní režimy s multipartismem vedou leckdy ke krizím vlády, ale na rozdíl od prezidentských režimů disponují prostředky, jak předejít tomu, aby se vládní krize nestaly krizemi režimu.⁹

b) Multipartismus je obvykle náchylnější k ideologické polarizaci než bipartismus (který vede obvykle k dostředivé formě politického boje a k umírněnosti). Tato polarizace ještě vyhrcoje problémy normálně spjaté s prezidentským režimem. Problémy spojené s kombinací prezidentského režimu a multipartismu mají vzrůstající tendenci spolu s tím, jak se zvětšuje fragmentace systému stran. Tedy velké množství relevantních stran je ještě problematictější než tři nebo čtyři relevantní strany. V zemích jako je Kostarika a Venezuela zabraňuje přílišná fragmentaci stranického systému stejný termín prezidentských a parlamentních voleb. Současné konání prezidentských a parlamentních voleb vede v prezidentských režimech, kde je otázka prezidenta velmi důležitá, k rozdělení voličů do hlavních táborů dvou nejvýznamnějších kandidátů – protivníků a to má dopad na volby do zákonodárných sborů.

Je tomu tak i ve Francii, která má poloprezidentský režim a kde je postavení prezidenta neobyčejně významné. Ve své knize o „republikánské monarchii“ z roku 1974 Duverger uvádí, že by volba prezidenta měla na volbu poslanců ještě větší dopad, kdyby k prezidentské volbě došlo tak týden nebo čtrnáct dní před volbami parlamentními.¹⁰ Později po zkušenostech s rozpuštěním parlamentu ve Francii (nejprve po zvolení F. Mitterranda prezidentem v roce 1981 a pak po jeho znovuzvolení v roce 1988) Duverger ještě víc zdůraznil, že „by bylo bezpochyby třeba, aby se volby prezidenta republiky konaly nejprve a aby je parlamentní volby následovaly tři týdny poté“.¹¹

c) Utváření koalic mezi stranami je ještě obtížnější v prezidentském režimu než v režimu parlamentním. Koalice složená z více stran se v prezidentských režimech liší od koalicí v parlamentních režimech ve třech bodech: Zaprvé zatímco v parlamentních režimech si vybírají

⁹ Zaprvé se v parlamentním režimu vláda nemůže vytvořit, dokud nedosáhne aspoň podporovanou většinu v parlamentu. Zadruhé, ztratí-li tam vláda důvěru zákonodárného sboru, je možné ji odvolat buď hlasováním o nedůvěře, nebo pozitivním hlasováním pro jinou vládu.

¹⁰ Viz M. Duverger, *La Monarchie Républicaine*, Robert Laffont, Paris 1974, s. 78.

¹¹ M. Duverger, *La nostalgie de l'impuissance*, Albin Michel, Paris 1988, s. 173–174.

premiéra a vládní kabinet politické strany a zůstávají tak odpovědní za podporu vlády, v prezidentských režimech vytvářejí prezidenti svůj vlastní kabinet a strany jsou proto daleko méně zavázány vládu podporovat. Dále pak na rozdíl od parlamentních režimů je v mnoha prezidentských formách vlády časté, že členové kabinetu nepodporují vládu. Konečně pak hmotná zainteresovanost vystoupit z koalice je v prezidentských formách vlády většinou silnější. Utváření koalic mezi stranami je tedy ještě obtížnější v prezidentském režimu, kde si ministerského předsedu a ostatní členy vlády nevybírají koaliční strany, které jsou v parlamentním režimu spoluodpovědné za vládu, ale sám prezident, kterému nepřítomnost většinové strany v parlamentu, typická pro multipartismus, může virtuálně přidělit absolutní kontrolu výkonné moci.¹² Prezidenti mohou mít často sklon k obcházení parlamentu a k vládnutí dekrety.

Po 2. světové válce se mezi západními demokratickými státy stal parlamentní režim téměř pravidlem. Například v seznamu jednadvaceti demokracií existujících nepřetržitě od konce 2. světové války, jak ho sestavil Arend Lijphart,¹³ bylo sedmáct parlamentních demokracií, jedna prezidentská (USA), jedna poloprezidentská a dvě smíšené. Naproti tomu, jak právem zdůrazňují Alfred Stepan a Cindy Skachová¹⁴, v 80. a 90. letech si všechny nově se tvořící demokracie v Latinské Americe a v Asii (Korea a Filipíny) zvolily prezidentský režim. A z asi pětadvaceti zemí tvořících nyní Východní Evropu a bývalý Sovětský svaz, vybraly pouze tři – Maďarsko, Česká republika a Slovensko – čistý parlamentní režim: normou je tam poloprezidentský režim kombinující přímo lidem voleného prezidenta, vybaveného velmi silnými pravomocemi, s premiérem, který závisí na podpoře parlamentu. Situace tam ovšem není ještě definitivní, například Polsko má zatím jen prozatímní ústavu a otázka pravomocí prezidenta byla předmětem sporů. Estonsko přešlo na volbu prezidenta parlamentem, ale Bulharsko přešlo naopak od nepřímé volby k přímé volbě prezidenta lidem. V souladu s Mainwaringem Stepan a Skachová ve své citované stati varují: „Východoevropská a latinskoamerická politická vůdci, kteří z historických důvodů věří, že jejich země

¹² Viz S. Mainwaring, op. cit., s. 221, dále pak A. Lijphart, „Presidentialism and Majoritarian Democracy“, in: J. J. Linz & A. Valenzuela (eds.), op. cit.

¹³ Viz A. Lijphart, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*, Yale University Press, New Haven 1984.

¹⁴ Viz A. Stepan, C. Skach, „Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism“, in: *World Politics*, č. 46, říjen 1993.

musí mít nevyhnutelně systém více politických stran (multipartismus), se podle dosavadních zkušeností střetávají s velkými potížemi, jestliže si vyberou prezidentský systém.“

Zatímco řada dnešních politologů dává přednost parlamentním režimům před prezidentskými (jmenujme ještě aspoň Juana J. Linze a Giuseppa Di Palmu), Matthew Sobert Shugart a John M. Carey mají na věc poněkud jiný názor a ve svém významném spise *Presidents and Assemblies* z roku 1992 se pokoušejí vyvrátit mnohé z kritik adresovaných prezidentským režimům. Shugart a Carey upozorňují, že zatímco většina politologické literatury se přiklání k parlamentarismu jako k lepší alternativě, mezi politiky se tento názor příliš neprosazuje. Skoro všechny nové demokracie v 70., 80. a v 90. letech mají prezidenta voleného přímo lidem s různými stupni politické pravomoci. Dále pak zatímco podle nich takřka neexistoval dosud prezidentský systém, který by se někdy změnil v parlamentní, opačný proces se už několikrát stal. Výsledkem je značný kontrast mezi virtuální akademickou shodou na jedné straně a aktuální (reálnou) politickou praxí na straně druhé.¹⁵

Kritikové prezidentských režimů by měli podle Shugarta a Careye uznat, že ani parlamentní, ani prezidentský režim netvoří nějaký jednotný typ. Shugart a Carey především odlišují od prezidentských režimů v přísném slova smyslu (angl. presidentialism) tzv. premiérsko-prezidentské režimy (angl. premier-presidentialism), které zhruba odpovídají tomu, co se častěji podle Duvergera nazývá „poloprezidentským“ režimem, a konečně prezidentsko-parlamentní režimy (angl. president-parliamentarism). Prezidentský režim charakterizuje maximální oddělení moci a plná a výhradní odpovědnost vládního kabinetu prezidentovi. V premiérsko-prezidentském režimu má prezident jisté významné pravomoci, ale vládní kabinet je odpovědný pouze parlamentu. Konečně v prezidentsko-parlamentním režimu se dělí – nebo proplétá – odpovědnost za vládní kabinet mezi prezidenta a parlament.¹⁶

Jak uvádějí zmínění dva politologové, ve 20. století jsme byli svědky dvou vln zhroutení demokracií: jedna z nich proběhla mezi dvěma světovými válkami a druhá v 60. letech. První vlna zasáhla většinou parlamentní režimy, druhá převážně – nikoli však výlučně – prezidentské režimy. Přičemž nám očividně zatím scházejí politologické studie o pádu parlamentních režimů v meziválečném údobí, zatímco máme na-

¹⁵ Viz M. S. Shugart, J. M. Carey, *Presidents and Assemblies*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 2-3.

¹⁶ Viz M. S. Shugart, J. M. Carey, op. cit., s. 15.

opak k dispozici řadu studií o mnohem pozdějším zrušení parlamentních a prezidentských režimů.

Celkově se podle Shugarta a Careye ve 20. století zhroutilo dvanáct prezidentských demokracií, dvacet jedna parlamentních a šest dalších demokratických režimů (z těch šesti byl jeden – meziválečné Rakousko – premiérsko-parlamentní, všech pět zbývajících mělo prezidentsko-parlamentní režim). Parlamentní režimy se prý možná těší větší důvěře, než si zaslouží.

Pokud vezmeme v úvahu celkový poměr prezidentských a parlamentních režimů, které se zhroutily, pak procento prezidentských režimů, v nichž demokracie zanikla, je o něco vyšší (50 %) ve srovnání se zřízenými parlamentními (43,8 %). Prezidentský systém je však téměř výhradně fenomén třetího světa (z ekonomicky rozvinutých zemí mají tento režim jen Spojené státy americké). A vezmeme-li v úvahu pouze země třetího světa, zjistíme, že prezidentských režimů tam ve 20. století padlo 52 %, zatímco parlamentních režimů 59,1 %. Kromě toho zhroutení parlamentních demokracií v rozvojových zemích mělo obvykle dlouhodobý, pokud ne přímo nevratný charakter. Z toho všeho oba autoři vyvozují, že se v zemích třetího světa osvědčil lépe prezidentský než parlamentní režim.¹⁷

Ze své důkladné analýzy odvodili Shugart a Carey dvě důležitá a vzájemně související poučení.¹⁸ Ty systémy, které svěřují prezidentovi mimořádně velké pravomoci, zejména pravomoci zákonodárné (nejen vetovat zákony, ale také vstupovat do legislativy pomocí vlastních dekretů, výsadní právo podávat některé zákonodárné návrhy, pravomoc vyhlášovat referenda...), vykazují značné problémy při udržování stabilní demokracie. Dále pak ty systémy, v nichž prezident má značnou moc při sestavování vládního kabinetu, ale současně je tam jen slabé oddělení ostatní zákonodárné a výkonné moci, také mají tendenci k vytváření problémů a potíží. Zbývají tak dvě základní skupiny, které jsou naopak vhodnější pro úspěch demokracie: 1) prezidentské systémy s vysokým oddělením ostatních mocí a současně poměrně malými legislativními pravomocemi prezidenta a 2) systémy s nízkým stupněm oddělení ostatních mocí, avšak současně s malým vlivem prezidenta na vládu. Je z toho mimo jiné zřejmé, že Shugart a Carey dávají přednost premiérsko-prezidentskému režimu (který odpovídá druhému z doporučených typů) před prezidentsko-parlamentním.

¹⁷ Viz M. S. Shugart, J. M. Carey, op. cit., s. 41-42.

¹⁸ Ibid., s. 148.

Zatímco Mainwaring zdůrazňuje problematičnost multipartismu v kombinaci s prezidentským režimem, Duverger poukazuje na problémy plynoucí ze skutečného multipartismu (na rozdíl od zdánlivého neboli bipolárního multipartismu, který funguje podobně jako skutečný bipartismus) i ve spojitosti s parlamentním režimem, přesněji řečeno zdůrazňuje neakceschopnost vlády v této kombinaci. V parlamentním režimu totiž nepřítomnost většinové strany nutí k uzavírání nesourodných vládních kabinetů spočívajících na koalici nebo menšinových vládách opírajících se o parlamentní podporu blízkých stran. Koaliční vlády jsou neustále čtvrceny, jak píše Duverger, mezi opačnými „magnety“, vazbami, afinitami svých členů, tj. ministrů: stranická solidarita se tu staví proti solidaritě vládní, místo aby ji podporovala jako v případě systému dvou stran. Opozice tak existuje v samém „srdci vlády“ (Duverger): každá strana, která se účastní vládní koalice, musí nedůvěřovat nejen svým otevřeným odpůrcům, tj. opozičním stranám, ale také svým vládním spojencům. Při volbách jsou to právě tito spojenci, kteří jsou nejnebezpečnějšími protivníky, protože, jak jsme už viděli, volební kampaň je v multipartismu nutně zaměřena proti nejbližší sousedícím stranám (připomeňme opět heslo Občanské demokratické aliance z parlamentních voleb roku 1992: „Nejsme stranou jednoho muže“, zaměřené proti Občanské demokratické straně).

Pokud jsou tak koaliční vlády často odsouzeny k pouhému vyřizování běžných záležitostí, menšinové vlády na tom nejsou o nic lépe: jsou sice stejnorodější než vlády koaliční, ale mají zato překérnější parlamentní podporu. Vyskytují se proto méně běžně než vlády koaliční. Je výhodnější dostat do vlády zástupce koaličních stran, protože se tak podílejí na odpovědnosti a na normální nepopulárnosti moci, než je ponechat v méně viditelné a u voličů méně kompromitující parlamentní podpoře. S výjimkou menšinových vlád tvořených dominantní stranou (jak se vyskytovaly zejména ve skandinávských zemích) představují menšinové kabinetu obvykle jen vlády období přechodu, jejichž účelem je upravovat cestu změně aliancí nebo dokázat nemožnost takové změny.

Slabost multipartistických vlád se projevuje zvlášť ve vztahu k parlamentu. Z rozdělení moci, které se tam stává skutečností, má prospěch v zásadě parlament. Prostředky, jimiž legislativa působí na exekutivu, nabývají na účinnosti, zatímco výsady vlády nad parlamentem ztrácejí veškerou sílu. Pády vládních kabinetů, které jsou v bipartismu výjimečné, se stávají běžnými a těžko lze považovat za útěchu to, že se často titíž lidé objevují v rozmanitých kombinacích (G. Andreotti tak byl od ro-

ku 1946 celé čtvrtstoletí takřka neustále ministrem ve všech italských vládách a několikrát byl ministerským předsedou). Interpelace, kterou v bipartismu nahrazuje otázka, se stává prostředkem kontroly a ohrožení vlády; má spíš obecný než zvláštní charakter, je spíš politická než technická. V každém hlasování se opozice snaží, aby se vláda ocitla v menšině, parlament ochromuje vládní iniciativy a vzdoruje její vůli. Naproti tomu v dvoustranických systémech ovládnání kabinetu většinovou stranou umožňuje bez velkých obtíží odhlasovat hlavní zákony a rozpočet; takové disciplíny se v koaličních vládách spjatých s multipartismem nepodaří téměř nikdy dosáhnout. Vláda je při multipartismu silně závislá na parlamentu a nemá proti němu žádnou účinnou zbraň. Základní zbraň vlády proti parlamentu, právo ho rozpustit, ztrácí praktickou účinnost a stává se „papírovou šavlí“ (Duverger), protože voliči tam pak po rozpuštění de facto nemají možnost určit ve volbách většinu, která by vyjadřovala jejich vůli. V systému četných a nezávislých stran odpovídajícím poměrnému zastoupení jsou totiž změny po volbách obvykle příliš slabé na to, aby mohly výrazně změnit poměr sil uvnitř parlamentu: po rozpuštění parlamentu zůstávají možné tytéž ministerské kombinace jako před jeho rozpuštěním; rozpuštění vlády tedy vlastně nic neřeší.

V systému aliancí závislých stran odpovídajícím dvoukolovému (tj. absolutnímu) většinovému volebnímu systému lze dospět k jasnějším výsledkům, i když kyvadlová hra strany středu zmírňuje, utlumuje vyjádření voličské vůle a oslabuje výsledek voleb. Koneckonců má rozpuštění parlamentu skutečně velkou účinnost jen v bipartismu, kde této zbraně k řešení konfliktů mezi parlamentem a vládou není zapotřebí, protože tam jsou při soudržnosti a ukázněnosti stran takové konflikty mezi parlamentem a vládou nepravděpodobné. Rozpuštění parlamentu se tam tedy ve skutečnosti stává prostředkem, jak zkrátit funkční období stávajících poslanců parlamentu, aby se předešlo „demagogii posledního roku“ před volbami a aby se volby mohly uspořádat v době pro většinovou stranu nejpriznivější. Většinová strana se tímto způsobem pokouší kompenzovat nevýhodu, kterou ve vztahu k veřejnému mínění představuje výkon vládní moci.

Struktura stran, jejich relativní velikost a jejich aliance mají také vliv na vládní moc. Existence dominantní strany má nejviditelnější důsledky. Normálně posiluje vládu a oslabuje vliv parlamentu. Pokud má dominantní strana výjimečně nadpoloviční většinu, jako tomu bývá v Norsku a Švédsku, situace se dokonce blíží bipartismu. Protože však je takový stav křehký, vládní strana je obvykle opatrná a často se zřek-

ne vytvoření stejnorodé vlády. Raději se o moc dělí s koaličními stranami, čímž nejen rozšíří své parlamentní zázemí a podělí se o výkon odpovědnosti, ale také udělí koalici charakter obyčejné a normálnosti, což jí usnadní, aby se udržela u moci v případě, že později ztratí absolutní většinu. Znamená to tedy, že chování vládní koalice typické pro multipartismus přežívá do určité míry i ve výjimečných případech, kdy taková koalice není nezbytná.¹⁹

Pokud je však dominantní strana zahrnuta do opozice koalicí všech svých soupeřů, vláda se tím naopak velmi oslabí, vládní většina je nesourodá a neukázněná; proti ní se pak tyčí kompaktní mocná a jednotná opozice.²⁰

Systém pevných a stabilních koalicí může také pozměnit předchozí schémata a přiblížit multipartismus bipartismu tím, že se vytvoří dualismus aliancí. Tento bipolární multipartismus je tedy vlastně jen zdánlivým multipartismem. Takový bipolární multipartismus se může nejvíce přiblížit bipartismu a kompaktnost aliancí se může zvýšit zejména tehdy, když jedna ze stran vládní koalice je dominantní a má pevnou strukturu. Přesto je stejnorodost a disciplína i uvnitř takové koalice menší než v jednotné disciplinované straně, vládní moc není tedy tak silná a parlament má větší manévrovací schopnost.

Pokud jde o účinek vnitřní disciplíny a centralizace stran, Duverger formuloval následující pravidlo: v multipartismu tuhé (tj. disciplinované a centralizované) strany vedou k poměrně stabilním, ale bezmocným vládám (jejich akceschopnost je značně omezená), zatímco pružné (tj. neukázněné a decentralizované) strany vedou k akceschopnějším, ale podstatně méně stabilním vládám. Tuhá disciplína stran totiž znemožňuje, aby koaliční vláda byla kompaktní, a odsuzuje ji naopak k bezmoci. Zároveň však tato disciplína zajišťuje stabilitu vlády, protože prakticky znemožňuje, aby jí byla odhlasována nedůvěra. Naopak pružné, tj. neukázněné a decentralizované strany sice umožňují, aby

¹⁹ Viz příklad Itálie 50. let, kdy křesťanskodemokratická strana měla absolutní většinu v parlamentu.

²⁰ Viz příklad Japonska 1993, kdy dominantní strana Liberálních demokratů, která měla absolutní většinu v parlamentu od roku 1955, tuto absolutní většinu po osmatřiceti letech ztratila v předčasných parlamentních volbách v červenci 1993, přestala být predominantní stranou a proti ní se vytvořila koalice sedmi konzervativních a socialistických stran, z níž vzešel v srpnu 1993 ministerský předseda M. Hosokawa, předseda Nové strany Japonska. Ani to, že liberálnědemokratická strana v Japonsku není disciplinovaná, protože je složena z četných soupeřících frakcí, tuto nesourodou vládní koalici nezachránila, protože je snažší zachovat kázeň v opozici než ve vládě.

vládní kabinetů byly poměrně soudržné a silné, zároveň je však neukázněnost koaličních stran odsuzuje ke značné nestálosti. Příkladem první situace, tj. mnoha disciplinovaných stran, je Nizozemí, zatímco Francie Třetí republiky představuje multipartismus s pružnými stranami.

Poloprezidentské režimy

Poloprezidentské režimy jsou blízké režimům parlamentním: existuje tam vláda v čele s ministerským předsedou, který může být sesazen, když mu parlament vysloví nedůvěru. Od parlamentních režimů se poloprezidentské režimy liší tím, že na rozdíl od nich je hlava státu volena přímo lidem a má některé moci, které hlava státu v parlamentním režimu nemá. Když Duverger v 70. letech vytvořil teorii poloprezidentských režimů, uváděl, že sedm západních zemí odpovídá této situaci – s prezidentem voleným přímo lidem a obdařeným vlastními pravomocemi, jako v prezidentském režimu, a s ministerským předsedou řídícím vládu, již mohou poslanci svrhnout, jako v parlamentním režimu. A v jediném případě tento systém neuspěl: ve výmarském Německu (1919–1933), kde ho smetl Hitlerův nacismus.²¹ Jinde existuje bez větších problémů: teď už zhruba dvacet let v Portugalsku, víc než třicet let ve Francii, čtyři desetiletí v Rakousku a na Islandu, půlstoletí v Irsku a konečně sedm desetiletí ve Finsku. Shugart a Carey soudí, že Portugalsko let 1976–1982, podobně jako německá výmarská republika, odpovídají spíše prezidentsko-parlamentnímu režimu než poloprezidentskému (který označují za premiérsko-prezidentský).

Velká většina postkomunistických zemí bývalého Sovětského svazu a tzv. Východní Evropy se rozhodla ve prospěch poloprezidentského režimu. Země, které zvolily čistě parlamentní režim, jsou tam jen výjimkami: jde o následnické státy Československa, tj. Českou republiku

²¹ Podle Duvergera poloprezidentský režim jako takový nenese vinu za porážku demokracie a nástup nacismu v Německu. Nicméně některá slabá místa ústavy výmarské republiky byla pečlivě analyzována při přípravě nové německé demokratické ústavy po 2. světové válce. Shugart a Carey ve svém citovaném díle z roku 1992 řadí sice německou výmarskou republiku spíše do „prezidentsko-parlamentních“ režimů (které jsou podle nich pro stabilizaci demokracie méně vhodné než režimy „premiérsko-prezidentské“, tj. poloprezidentské), ale zároveň se domnívají, že tam krize byla tak vážná, že by jí asi nezvládl žádný politický režim (viz Shugart a Carey, op. cit., s. 42).

a Slovensko, a dále pak Maďarsko, kde lid v referendu neschválil navrhované posílení prezidentských pravomocí.

Poloprezidentský režim vznikl jako reakce na nedostatky parlamentního režimu. Přímá volba prezidenta lidem měla za úkol posílit výkonnou moc. Tím se však prezident stává soupeřem předsedy vlády a poloprezidentský režim se tak stává jakýmsi „dvouhlavým orlem“ (Duverger). Právní schéma poloprezidentského režimu by se dalo charakterizovat takto: hlava státu tam má jen část moci amerického prezidenta. Podobně jako on, je také volen všeobecným hlasováním, ale nemá ve svých rukou veškerou výkonnou moc, jejíž podstatná část zůstává v rukou ministerského předsedy a jeho vlády. Vláda v čele s premiérem normálně vede politiku státu v souladu s parlamentem, který ji může svrhnout. Prezident nemůže udržet ve své funkci vládu a jejího předsedu proti vůli poslanecké sněmovny. Pokud ta vysloví nedůvěru vládě, musí utvořit vládu novou nebo rozpustit parlament. Nemůže také nastálo jednat na místě vlády nebo z vlády udělat jenom vykonavatele své politiky.

Obecně ovšem platí, že velmi podobné právní systémy mohou dát vzniknout velmi odlišným praxím. To platí také o poloprezidentském režimu. Duverger se pokusil provést klasifikaci poloprezidentských režimů podle toho, jakou moc tam má prezident podle ústavy, a srovnat to s tím, jakou moc má v praxi.

Pokud jde o moc prezidenta podle ústavy, pořadí je následující:

1. Finsko, 2. Island, 3. výmarské Německo, 4. Portugalsko, 5. Rakousko, 6. Francie, 7. Irsko.

Pokud jde o moc prezidenta v praxi, pořadí je následující:

1. Francie, 2. Finsko, 3. výmarské Německo, 4. Portugalsko, 5. Rakousko, 6. Island, 7. Irsko.

Pokud tato pořadí srovnáme, zjistíme, že jenom dvě země praktikují režim velmi odlišný od svých ústavních zákonů: Francie a Island, kde právo a skutečnost jsou takřka v protikladu. Francouzský prezident je na prvním místě, pokud jde o skutečnou moc,²² a předposlední, pokud jde o právní výsady. U islandského prezidenta je tomu naopak: pokud

²² To se však samozřejmě nevztahuje na období, kdy po parlamentních volbách musel francouzský prezident (který má dlouhý sedmiletý mandát) koexistovat (Francouzi tomu říkají „cohabitation“, tj. kohabitace, soužití) s parlamentní většinou z protikladného politického tábora. Levicový prezident François Mitterrand tak musel dvakrát „kohabitovat“ s pravicovou vládou. Nejprve v letech 1986–1988, kdy ministerským předsedou byl gaullistický vůdce Jacques Chirac, podruhé v letech 1993–1995, kdy funkci předsedy vlády zastával Edouard Balladur z téže gaullistické strany RPR (Sdružení pro republiku). V období ko-

jde o jeho praktickou moc, je na předposledním místě, zatímco v právních výsadách je na druhém místě. Zvláště zajímavé je však srovnání mezi Rakouskem a Francií v otázce velmi spektakulární: prezidentovo odvolávání ministerského předsedy. V Rakousku prezident tuto pravomoc podle ústavy má, ale nikdy ji nepoužil, zatímco francouzská ústava hlavě státu tuto moc nedává, ale on ji běžně používá v praxi.

Na druhé straně ovšem rozdíl mezi nominální a reálnou mocí prezidenta není tak jednoznačný, jak by se mohlo zdát. Považovat za skutečné pravomoce jen ty, které se v praxi užívají, není evidentní. Zvláště pak, jde-li o pravomoce nezvyklé a víceméně výjimečné. Rakouský prezident nikdy neodvolal ministerského předsedu – ale potřeboval ho někdy odvolat? Kdyby vznikla vážná krize, proč by prezident nepoužil nebo aspoň nepohrozil použitím zbraně, kterou mu ústava dává? V arzenálu právních výsad některé zůstávají v rezervě. Nic nebrání tomu užít je v případě potřeby či lépe v případě nutnosti. Samotná možnost jich užít může mít jistý odstrašující účinek.

Propast odděluje skutečné parlamentní režimy od poloprezidentských režimů. V prvních hlava státu nemůže překročit symbolickou roli, do níž ho ústava odsuzuje. V poloprezidentských režimech naopak výsady, jichž prezident neužívá, zůstávají stále na dosah jeho ruky. Změna ve struktuře stran, v jejich koalici apod. může usnadnit prezidentovi, aby v praxi využil moci, kterou mu dává ústava.

Ve své „transformační mřížce“ (tabulce) klade Duverger důraz jenom na dva faktory: soudržnosti parlamentní většiny a situaci prezidenta ve vztahu k této většině. Jejich křížením dostaneme transformační mřížku, kde je vidět pozice prezidenta ve všech myslitelných možnostech. Horizontální a vertikální části tabulky jsou vymezeny poměrně přesnými pojmy. Duverger tam uvádí skutečnou většinu, kvazivětšinu a absence většiny. **Skutečná většina** znamená, že jedna strana nebo aliance má víc než polovinu poslanců, kteří se shodli na základních cílech a disciplinovaně hlasují při důležitých hlasováních. Plyne z toho obvykle stabilní a poměrně homogenní vláda, která normálně trvá celé zákonodárné období. **Kvazivětšina** znamená, že jedna strana se blíží polovině parlamentních křesel, ale potřebuje nějakou podporu z jiné strany. **Absence většiny** znamená, že různé většiny, zformované nad každou jednotlivou otázkou, se trvale neshodují.

habitace je prezidentova pozice výrazně oslabena a pozice ministerského předsedy naopak značně stoupne. Přesto má francouzský prezident i v takové situaci větší moc než prezidenti v parlamentních režimech jako v Německu nebo v Itálii.

Duvergerova transformační mřížka²³

Vztahy prezidenta a většiny		P R E Z I D E N T			
		Vůdce většiny	Opozičník	Člen většiny	Neutrální
S	Monolitická	Absolutní	Regulátor	Symbol	Regulátor
k		monarcha			
u		1	5	9	13
t v	Koalice s domin. stranou	Omezený	Regulátor	Symbol	Regulátor
e ě		monarcha			
č t		2	6	10	14
n š	Vyvážená koalice	Diarcha	Regulátor	Symbol	Regulátor
á i		monarcha			
n		3	7	11	15
a	Kvazi většina	Omezený	Regulátor	Symbol	Regulátor
		monarcha			
		4	8	12	16
Absence většiny		x	x	x	Diarcha 17

x = situace logicky nemožná

Vertikální vstupy tabulky odpovídají různým vztahům prezidenta s politickými stranami. Prezident vůdce většiny je leaderem většiny nebo kvzivětšiny nebo jedné ze stran většinové koalice. Figuruje v první řádce, když většina je „monolitická“, tj. tvořená jedinou tuhou stranou, nebo je „pseudokoalicí“, tj. k velké straně se pevně váže jako přívěšek malá strana. Druhá řádka odpovídá skutečné koalici, ale nerovné, v níž prezident řídí dominující stranu. Když řídí dominovanou stranu nerovné koalice nebo jednu ze stran vyvážené koalice (kde žádná strana není převažující), pak figuruje ve třetí řádce.

Prezident **opozičník** patří opoziční straně, ať už je jejím leaderem,

²³ Viz M. Duverger, *Echec au roi*, cit. vyd., s. 122.

členem nebo sympatizantem, všechny tyto možnosti mají zhruba stejné důsledky na jeho akceschopnost. Pokud je naopak jenom členem nebo sympatizantem většiny a nikoli jejím leaderem, situace se mění. Poslední je prezident neutrální. Ten je buď bez politické příslušnosti, nebo je politicky angažován, ale v režimech bez většiny. Absence parlamentní většiny vede totiž k absenci skutečné opozice.

Podle Duvergera volba pěti horizontálních vstupů a čtyř vertikálních vstupů není nijak libovolná, ale vyplývá z logiky poloprezidentského režimu. Skutečná moc hlavy státu tam závisí jak na jeho ústavních pravomocích, tak na jeho vztazích s parlamentem, které zajišťují existenci a akceschopnost vlády. Transformační tabulka či mřížka osvětluje základní možné hypotézy v závislosti na parlamentních většinách a jejich vztazích s prezidentem. Pokud je hlava státu vůdcem monolitní parlamentní většiny, může bez problémů vykonávat všechny své ústavní pravomoci a současně si podřídit ministerského předsedu. V ostatních situacích se mu do cesty staví odpor většiny, kterou zcela neovládá, nebo parlament, který mu může házet klacky pod nohy, i když neexistuje parlamentní většina. V těchto případech se musí rozlišovat mezi těmi pravomocemi, které prezident může vykonávat sám, a těmi, jež mohou být blokovány nebo omezovány poslanci nebo vládou, kterou nemůže odvolat. Rozhodnutí, k nimž prezident nepotřebuje spolupodpis, může přijmout v každém případě. Pokud jde o většinu ostatních rozhodnutí, může se k nim odhodlat o to méně, oč je parlamentní většina silnější a oč víc je na něm nezávislá.

K definování tendence prezidentské pravomoci v každém poli (čtveřku) transformační tabulky či mřížky užívá Duverger dostatečně přesně vymezených pojmů. „Absolutní monarcha“ označuje prezidenta, jemuž je podřízena monolitická většina (pole 1). Hlava státu tam disponuje jak svými ústavními pravomocemi, tak pravomocemi ministerského předsedy a vlády, jejíž otěže drží většinová strana. Taková situace je přesto velice vzdálená absolutní monarchii v klasickém smyslu. Režim totiž zůstává demokratický, protože opozice se může svobodně vyjadřovat prostřednictvím svých poslanců, svých organizací, masových médií atd.

„Omezený monarcha“ odpovídá buď poli 2, nebo poli 4. Prvému případu (poli 2) odpovídá situace ve Francii v letech 1967–1968, kdy parlamentní většina byla jen velmi slabá a kdy stačila neúčast nebo nekázeň několika poslanců nezávislých republikánů, aby prezident nemohl v parlamentu prosadit svou vůli. Parlament zde opět do značné míry

nabyl síly, jakou měl za Čtvrté republiky. Převažující strana vládnoucí koalice (gaullisté, kteří se tehdy nazývali UDR) tvořila však víc než 80 % většinové koalice, kromě toho nezávislí republikáni byli zvoleni jen díky dominující straně. Čím víc je parlamentní většina pod vlivem prezidenta, tím je prezidentská monarchie méně omezená.

Pokud je prezident vůdcem jenom kvazivětšiny (pole 4), pak je jeho moc ještě o něco omezenější. Taková situace by nastala, kdyby se leader strany nezávislosti stal hlavou státu Islandu. Vůdce kvazivětšiny je o to volnější ve svých pohybech, oč méně je „kvazi“ a oč víc je většinou. Roli hraje samozřejmě také to, do jaké míry má prezident autoritu nad svou stranou. Například Georges Pompidou ovládal na počátku svého prezidentského mandátu gaullistickou stranu o poznání méně než jeho předchůdce generál de Gaulle.

Prezident je „diarcha“, když jeho manévrovací možnosti jsou výrazně omezenější. O moc se musí skutečně dělit. Odpovídá to dvěma zcela odlišným situacím. Pole 3 označuje postavení prezidenta, který je vůdcem strany, jež nemá ve většinové parlamentní koalici dominující pozici, a to buď proto, že řídí jinou stranu, nebo proto, že ve většinové koalici nemá žádná strana dominující postavení. Druhou situaci diarchie, tj. vlády dvou neboli dvojvládí (pole 17), představují dva nejstarší poloprezidentské režimy: Finsko a výmarská republika. Jejich kontext a osud se velice liší, ale je jim společná absence parlamentní většiny. Prezident je pak objektivně neutrální: může sice favorizovat tu či onu stranu, zejména pokud je sám členem nějaké z nich, ale nepatří ani k opozici, ani k žádné většině, skutečné ani ke kvazivětšině, protože ve vlastním slova smyslu neexistují, leda krátkodobě a proměnlivě.

Parlament si však zachovává velkou negativní moc, moc blokovat: nemůže rozhodovat, ale může zabránit, aby došlo k rozhodnutí. Nemůže podporovat a udržovat akceschopné vlády, ale může je svrhnout. Prezident pak nemá možnost trvale jednat místo ní. Může dávat impuls, vykonávat kontroly, zacpávat jisté mezery, ale sám vládnout nemůže, leda občas, výjimečně. Z právního hlediska se taková diarchie podobá dvojici slepce a paralytika (ochrnutého). Přesto však tam má podle Duvergera prezident značnou superioritu nad vládami vzešlymi z parlamentu. Je jeden a stabilní. Pokud je třeba, aby byla přijata naléhavá opatření a vládní kabinet toho v důsledku ochromení rozdělením stran není schopen, občané se přirozeně obracejí na hlavu státu. Ve Finsku k tomu trvale došlo až po roce 1944, kdy země potřebovala být akceschopná ve vztahu k mocnému sovětskému sousedu. Výmarská republika neměla čas dosáhnout takového rovnovážného stavu, které-

ho dosáhlo Finsko až po čtvrtstoletí vyplněném střídáním silných a slabých prezidentů. Tento kmitavý pohyb závisel víc na politických a ekonomických krizích než na osobnosti hlav států, a to proto, že mají v takovém režimu především pravomoci výjimečné, určené k mimořádným okolnostem. Prezident Ebert musel hodně zasahovat v prvních letech své vlády, poznamenané státními převraty a peněžním rozkladem. Maršál Hindenburg naopak v letech 1925–1930 zůstává nenápadný, protože podmínky se zlepšily a režim se stabilizoval. Ze stínu vychází až potom, v době těžké ekonomické a politické krize, která nakonec demokracii zničila.

S poli 5 až 8 a 13 až 16 transformační tabulky sestupujeme o jeden stupeň níž ve škále moci hlavy státu, kterého tam nazýváme „regulátorem“. Tento pojem označuje hlavu státu zaručující buď plynulé, řádné fungování režimu, nebo jeho soulad s právním řádem. Oboje jde často spolu, ale někdy ne, například když legalismus ztěžuje uzavírání účinných kompromisů. Prezident regulátor nemůže vykonávat žádné jiné pravomoce, než jaké mu dává ústava, a ani ty nemůže vykonávat plně. Ty, jež se týkají jeho účasti na vládní činnosti, jsou víceméně redukovány jeho izolováním od většiny nebo jeho opozicí k ní. Prezident je zvláště stísněn v situacích na polích 5 až 8. Patří totiž k opozici, a tak autorita vůdce většiny nejenže se nepřičítá k prezidentským pravomocem, definovaným ústavou, ale naopak se mu odečítá. To ho vede k umírněnosti.

„Neutrální“ prezidenti v polích 13 až 16 se ocitají v méně stísněné pozici. Jsou nezávislí jak na opozici, tak na většině, nemají proto takovou tendenci stavět se proti většině s použitím svých ústavních pravomocí. Většina se k nim také staví s menší nedůvěrou než k prezidentu opozičníkovi a nesnaží se tolik omezovat jejich manévrovací schopnosti. Takoví prezidenti mají tedy větší volnost pohybu, volnost, která se zvyšuje s tím, jak postupujeme od políčka 13 až k políčku 16. Islandští prezidenti představují tuto pozici neutrality v kvazivětšinovém režimu. Jsou znovuzvoleni bez soupeře, což posiluje jejich nezávislost. Portugalský prezident generál Eanes byl také v neutrálním postavení, ale Portugalsko se nacházelo mezi kvazivětšinou a absencí většiny, tj. mezi políčky 16 a 17. Znamená to, že se tato situace pohybovala mezi regulací a diarchií. Tím spíš, že prezident Eanes disponoval podporou armády, která hrála v prvních letech po návratu demokracie v Portugalsku významnou roli.

Poslední situace (pole 9 až 12) se vztahují na prezidenty, kteří jsou pouze členy nebo sympatizanty většinové nebo kvazivětšinové stra-

ny, a nikoli jejich vůdci. Jsou tím odsouzeni ke stavu „symbolu“. Proč jsou nejvíce zastíněni ti prezidenti, kteří jsou (pouhými) členy většiny, když leaderi většiny jsou naopak nejmocnější ze všech? Proto, poněvadž autorita vůdce většiny už nepůsobí v jejich prospěch, ale naopak proti nim. Disciplína ve straně, jejímiž jsou členy, jim brání, aby se stáli proti direktivám svého vůdce, místo aby poslance podrobili svým vlastním direktivám jako v pozicích 1 až 4. V Rakousku prezidenti často odpovídají tomuto schématu. Mezi lety 1966 a 1970 byli opozičníky. Před rokem 1966 byli členy jedné ze dvou stran vyvážené (velké) koalice. Od roku 1971 byli dlouho členy nebo sympatizanty monolitní většiny, přičemž zmínku zasluhuje Kirschlager, který by se dal charakterizovat jako sympatizant sociálnědemokratické většiny, ale také jako neutrální, přijatelný i pro lidovce. Připomeňme, že do roku 1966 vládli sociální demokrati a lidovci spolu ve velké koalici, protože ani jedna z těchto dvou velkých stran nedosáhla sama většiny a malá liberální strana byla politicky nepřijatelná do koalice. Prezident byl sociálnědemokratický, kancléř lidovecký. Když v roce 1971 sociální demokrati získali většinu a utvořili sami vládu, připadalo zvláštní, aby jedna strana měla dlouhodobě jak prezidenta, tak kancléře. Na prezidentské volby roku 1974 tedy navrhla sociálnědemokratická strana Kirschlagera, který nebyl jejím členem. Byl to praktikující katolík, bývalý člen křesťanské lidové strany v letech 1945–1947, ředitel Kreiskyho kabinetu v roce 1963. Kreisky ho jmenoval v roce 1967 chargé d'affaires v Praze,²⁴ v roce 1970 pak ministrem zahraničí.

Pokud jsou prezidenti členy většiny, opozičníky nebo neutrálními, jejich moc klesá s tím, jak se soudržnost většiny posiluje. Zvláštní případ představoval v letech 1957–1966 Schärf, který byl už dlouhá léta vůdcem sociálních demokratů. Ti ho navrhli na prezidentského kandidáta, aby mu tak nabídli „pozlacenou penzi“ a urychlili výměnu stranického vedení. Schärf se však s tím nespokojil a po svém zvolení využil své autority ve straně k posílení své prezidentské pozice; nebyl sice už leadrem většiny, ale byl víc než jejím pouhým členem.

²⁴ Připomeňme jeho sympatickou pomoc občanům Československa, kteří se rozhodli po sovětské invazi odejít do Rakouska. U příležitosti jeho životního jubilea v roce 1995 mu za to prezident Havel poděkoval.

Literatura

(Úplné údaje k položkám, u nichž je uveden pouze autor a letopočet, najdete v Literatuře na konci knihy.)

- U. von Allemann [1973].
 K. von Beyme, *Die Parlamentarischen Regierungssysteme in Europa*, München 1970.
 J. Blondel [1973].
 J. Blondel [1982].
 J. Blondel [1995].
 J. Bryce [1926 a 1927].
 I. Budge, J. Keman [1990].
 J.-C. Colliard [1979].
 L. Diamond, J. J. Linz, S. M. Lipset, *Democracy in Developing Countries*, 4 svazky, Lynne Rienner, Boulder 1989.
 G. Di Palma, *To Craft Democracies*, University of California Press, 1990.
 O. Duhamel, *Les démocraties*, Seuil, Paris 1993.
 O. Duhamel, Y. Mény (eds.) [1992].
 M. Duverger, *Les régimes politiques*, Presses universitaires de France, Paris 1948, 7. vyd. 1965.
 M. Duverger [1951, 10. vyd. 1981].
 M. Duverger [1955, 18. vyd. 1990].
 M. Duverger, *La Monarchie Républicaine*, Robert Laffont, Paris 1974.
 M. Duverger, *L'échec au roi*, Albin Michel, Paris 1978.
 M. Duverger, „A New Political System Model: Semi-Presidential Government“, in: *European Journal of Political Research*, č. 8, červen 1980.
 M. Duverger, *La nostalgie de l'impuissance*, Albin Michel, Paris 1988.
 V. Dvořáková, J. Kunc [1995].
 B. Grofman, D. Wittman (eds.), *The Federalist Papers and the New Institutionalism*, Agathon Press, New York 1989.
 A. Hamilton, J. Madison, J. Jay, *Listy federalistů*, Vydavatelství University Palackého v Olomouci, Olomouc 1994.
 V. Klokočka [1991].
 G. Lavau [1969].
 P. Lauvaux, *Le parlementarisme*, Presses universitaires de France, Paris 1988.
 P. Lauvaux, *Les grandes démocraties contemporaines*, Presses universitaires de France, Paris 1990.
 M. Laver, N. Schofield, *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Western Europe*, Oxford University Press, Oxford 1990.
 G. Leibholz, „Repräsentativer Parlamentarismus und parteienstaatliche Demokratie“, in: K. Kluxen (ed.), *Parlamentarismus*, Köln 1967.
 A. Lijphart, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*, Yale University Press, New Haven 1984.

- A. Lijphart (ed.), *Parliamentary versus Presidential Government*, Oxford University Press, New York 1992.
- A. Lijphart, „Presidentialism and Majoritarian Democracy“, in: J. J. Linz & A. Valenzuela (eds.), *Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference?*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993.
- J. J. Linz, „The Perils of Presidentialism“, in: *Journal of Democracy*, č. 1, 1990.
- J. J. Linz, „Presidentialism and Majoritarian Democracy: Does it Make a Difference?“, in: J. J. Linz & A. Valenzuela (eds.), *Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference?*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993.
- J. J. Linz, A. Stepan (eds.), *The Breakdown of Democratic Regimes*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1978.
- K. Loewenstein, *Political Power in Governmental Process*, Chicago 1957.
- K. Loewenstein, *Verfassungslehre*, Tübingen 1959.
- S. Mainwaring, „Presidentialism in Latin America: A Review Essay“, in: *Latin American Research Review*, sv. 25, 1989, s. 157–179.
- S. Mainwaring, „Presidentialism, Multipartism, and Democracy“, in: *Comparative Political Studies*, sv. 26, č. 2, červenec 1993, s. 198–228.
- Z. Neubauer, *Státověda a theorie politiky*, Jan Laichter, Praha 1947 (2. vyd. 1948).
- M. Novák, „Malá politologická úvaha o vládní stabilitě“, in: *Parlamentní zpráva*, březen 1996, s. 296–297.
- M. Novák, „Démocratie(s) et efficience(s)“, in: *Revue internationale de politique comparée*, sv. 3, č. 3, prosinec 1996.
- G. O'Donnell, P. C. Schmitter, L. Whitehead (eds.), *Transitions from Authoritarian Rule*, 4 svazky, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1987.
- G. B. Powell, Jr., *Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence*, Harvard University Press, Cambridge 1982.
- R. Rose, E. N. Suleiman [1980].
- G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcome*, New York University Press, New York 1994.
- M. S. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- W. Steffani, *Parlamentarische und präsidientielle Demokratie. Strukturelle Aspekte westlicher Demokratien*, Opladen 1979.
- A. Stepan, C. Skach, „Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism“, in: *World Politics*, č. 46, říjen 1993 (Český překlad Mojmíra Povolného vyšel v 1. čísle *Politologického časopisu*, který začal roku 1994 vydávat Mezinárodní politologický ústav Právnické fakulty Masarykovy university v Brně.)
- K. Strom, „Minority Governments in Parliamentary Democracies“, in: *Comparative Political Studies*, sv. 17, 1984, s. 199–227.
- K. Strom, „Party Goals and Government Performance in Contemporary Democracies“, *American Political Science Review*, sv. 79, 1985, s. 738–754.
- K. Strom, I. Budge, M. J. Laver, „Constraints on Cabinet Formation in Parliamentary Democracies“, in: *American Journal of Political Science*, sv. 38, č. 2, květen 1994, s. 303–335.
- M. Taylor, V. M. Herman, „Party Systems and Government Stability“, in: *American Political Science Review*, sv. 65, 1971, s. 28–37.
- A. Valenzuela, „Latin America: Presidentialism in Crisis“, in: *Journal of Democracy*, sv. 4, č. 4, říjen 1993.
- P. Warwick, „The Durability of Coalition Governments in Parliamentary Democracies“, in: *Comparative Political Studies*, sv. 11, 1979, s. 465–498.
- P. Warwick, S. Easton, „The Cabinet Stability Controversy: New Perspectives on a Classic Problem“, in: *American Journal of Political Science*, sv. 36, 1992, s. 122–146.

STRANY A OPOZICE¹

Co je opozice, jaký je její význam

Rozlišovali jsme nedávno mezi tradičním vertikálním rozdělením moci na legislativu a exekutivu a horizontálním rozdělením moci, založeným na klasifikaci sektorů výkonné moci. Ještě důležitější se však stává rozlišení mezi vládou a opozicí. Západní demokracie se vyznačuje v zásadě existencí organizované opozice, která naopak neexistuje v režimech jediné nebo hegemónické strany. Skutečné rozdělení moci není mezi legislativou a exekutivou, ale mezi vládou a opozicí; důležitost parlamentu, resp. jeho dolní komory (poslanecké sněmovny), spočívá právě v tom, že je tribunou pro opozici. Demokracie je zajištěna tím, že opozice může převzít vládu na základě nejbližších voleb.

V dějinách by se dalo najít mnoho stop takové oddělené, samostatné organizace opozice, například instituce tribunů lidu za římské republiky, později ve středověku hrála tuto roli církev ve vztahu k feudálním monarchům. Od 18. století už funkce opozice nebyla organizována izolovaně: místo aby ve státě byly vytvořeny oponující instituce, tyčící se proti institucím vládním, vytváří se mezi nimi soupeření tím, že „moc omezuje moc“. Opozice se tak utváří uvnitř politické moci a nikoli už vně politické moci, ale cíl zůstává v zásadě stejný. Rozdělení moci na legislativu a exekutivu původně vycházelo ze stejného záměru: parlament omezoval královskou moc. Podle Duvergera subtilní rozlišení mezi výkonnou a zákonodárnou mocí mělo za cíl jen legitimovat, ospravedlnovat tento dualismus technickým rozdělením úkolů. Děba moci tak byla prezentována vlastně jako důsledek dělby práce.² Časem monarcha zmizel a jakobínský experiment ukázal nebezpečí moci sou-

¹ Tato kapitola vyšla nejprve (v mírně upravené podobě) jako článek (M. Novák, „Systémy politických stran a základní modely opozice“, in: *Sociologický časopis*, sv. 31, č. 3, 1995, s. 305–320).

² Viz M. Duverger, *Les partis politiques*, Armand Colin, Paris 1951, 10. vyd. 1981, s. 539.

středěné v rukou národního shromáždění. Bikameralismus, tj. rozdělení parlamentu do dvou komor, byl kromě jiného odpovědí na tento problém.

Rozvoj politických stran v 19. a 20. století nejen výrazně změnil klasické rozdělení moci, ale vedl také ke změně funkce opozice tím, že ji opět zavedl vně vlády. Menšinové politické strany jsou tak jakýmsi nástupci, dědici tribunů lidu.

Robert A. Dahl uvádí v roce 1965,³ že v dějinách se jen vzácně vyskytují stabilní instituce poskytující pokojně legálně uspořádané prostředky politické opozice. Pokud pak jde o legální a pokojnou opozici mezi stranami, je to jev ještě výjimečnější, omezující se v podstatě na nevelký počet zemí západní Evropy a anglicky mluvícího světa. Pozdější nástup pluralitní demokracie v zemích jižní Evropy (70. léta), Jižní Ameriky (80. léta) a středovýchodní Evropy (90. léta) tuto situaci náštěstí zlepšil.

Ghita Ionescu definoval obecně pojem opozice a odlišil ho od jeho zvláštní formy, kterou představuje institucionalizovaná a legalizovaná politická opozice: „Opozice v širokém slova smyslu se vztahuje na všechny postoje nebo činy, dohodnuté, spontánní (živelné) nebo záměrné, ojedinělé nebo stálé, ze strany formálních nebo neformálních skupin nebo jednotlivců za každých okolností a všemi prostředky namířené proti existující moci. V tom smyslu zahrnuje opozice celé pole pohnutek a projevů konfliktu v každé společnosti, které se řadí v zásadě do dvou druhů: konfliktu zájmů... a konfliktu hodnot...“

[Naproti tomu] politická opozice, jako instituce a prvek ústavní politické procedury, je reprezentována jednou nebo více politickými stranami, které se před voliči ucházejí o výkonnou moc na základě veřejně vyhlášeného souhrnu hodnot a jimž se nepodaří získat množství hlasů potřebné k tomu, aby mohly vyjadřovat vůli svrchovaného lidu. Jejich role a jejich funkce je pak kritizovat stávající vládu, její zákonodárnu a výkonnou činnost a hodnoty, o něž se opírá, a to v parlamentu nebo prostřednictvím jakékoli jiné ústavní činnosti nebo informace, s cílem dosáhnout změny vládní činnosti a zákonodárství a případně nahradit vládu v důsledku nových voleb nebo se s ní o moc podělit.

První rozdíl mezi opozicí a politickou opozicí je, že politická opozice je vždycky institucionalizovaná, uznaná a legitimovaná. ... To předpo-

³ Viz R. A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven 1965, franc. překlad: R. A. Dahl, *L'Avenir de l'opposition dans les démocraties*, SEDEIS, Paris 1966, úvod.

kládá, že termín politická opozice (a to je druhý rozdíl) se vztahuje jediné na situace, kdy má možnost působit, nebo jak by se dalo dokonce říci, kdy má nejen povoleno působit, ale kdy je pověřena funkcí a kdy institucionalizované politické strany mohou otevřeně soutěžit o moc. Konečně pak politická opozice – na rozdíl od opozice v širokém smyslu – je historická: objevuje se od konce 18. a začátku 19. století v režimech, které dlouhý historický vývoj dovedl k této rozsáhlé institucionalizaci, již je politická opozice dovršením.⁴

Ionescu má zcela pravdu, že legalizovaná politická opozice představuje jednu z forem opozice v širokém slova smyslu. Ve své knize *Od Pražského jara k Moskevskému jaru*⁵ jsem však upozornil na nevýhodu Ionescova rozlišení „opozice“ a „politické opozice“: mohlo by nesprávně sugerovat, že každá politická opozice je skutečně uznaná a legalizovaná a že žádná opozice, která uznaná a legalizovaná není, nemůže mít politický charakter. Proto jsem navrhl drobnou úpravu: rozlišovat mezi opozicí v širokém slova smyslu, jak to dělá Ionescu, a nikoli „politickou“, nýbrž **legalizovanou neboli uznanou** politickou opozicí jako jednou z jejích forem (může totiž existovat také nelegalizovaná politická opozice). V režimech sovětského typu jsme se mohli setkat s různými formami **nelegalizované** opozice. Říkám nelegalizované opozice, nikoli ilegální opozice, protože představitelé některých forem opozice v těchto zemích, například skupin bojujících za lidská práva, jako byla u nás Charta 77, prohlašovali, že jejich existence a jejich činnost jsou legální, úřady je však za legální neuznávaly.⁶

V režimech jediné (nebo hegemonické) strany legalizovaná politická opozice neexistuje. Duverger k tomu poznamenává, že například v Nejvyšším sovětu byli také nestraniční poslanci, ale vybrala je strana. Chceme-li vůbec hovořit o opozici v systému jediné nebo hegemonické strany, pak ji podle Duvergera najdeme spíše uvnitř strany samé. V SSSR existovaly organizované frakce zhruba až do první poloviny 30. let. Za Lenina a v prvních letech Stalinovy vlády hrály nezanedbatelnou úlohu. V Itálii se uvnitř fašistické strany mohla rozeznávat levice, střed a pravice. V německé nacionálněsocialistické straně existovaly

⁴ G. Ionescu, *The Politics of the European Communist States*, Weidenfeld and Nicolson, London 1967, franc. překl.: *L'Avenir politique de l'Europe orientale*, SEDEIS, Paris 1967, s. 8–10.

⁵ Viz M. Novák, *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou*, Georg, Genève 1990, s. 58–59.

⁶ Viz mou citovanou knihu, s. 59.

značné třenice až do roku 1934. S opozicí ovšem nelze směřovat tzv. sebekritiku, s níž jsme se mohli setkat v Komunistické straně Sovětského svazu. Jde spíše o veřejné doznání než o opozici, tj. má za cíl spíše potírat opozici než ji projevovat, umožňovat. Sebekritika sloužila k udržování poslušnosti a pravověrnosti na všech úrovních a doplňovala tak čistky a vylučování ze strany. V komunistickém Československu jsme se v postreformním období, tj. po porážce Pražského jara, mohli setkat s nějakými zárodečnými formami opozice obvykle už jen mimo vládnoucí stranu.⁷

Základní modely opozice v demokracii podle Roberta A. Dahla

Analýza vlivu stran na funkci opozice se pochopitelně týká především pluralitních režimů. Dnes již klasickou klasifikaci základních modelů opozice v demokratických systémech provedl významný americký politolog Robert A. Dahl. Uvádí, že různé modely se odlišují podle toho, do jaké míry je opozice:

1. organizačně soudržná neboli koncentrovaná,
2. soutěživá neboli konkurenční,
3. jasná, zřetelná a identifikovatelná, dále
4. na jakém místě se setkává s vládou,
5. jaké jsou její cíle,
6. jaké strategie neboli prostředky užívá.

První otázkou je zde podle Dahla stupeň **organizační soudržnosti neboli koncentrace opozice**.⁸ Stupeň koncentrace opozice závisí na systému stran. Nejvyšší stupeň koncentrace opozice existuje v dvoustranických režimech, kdy strana, která není u moci, monopolizuje téměř všechnu opozici. V multipartistických režimech bude pravděpodobně opozice rozptýlena do různých stran. Vedle počtu relevantních stran má však koncentrace opozice ještě jinou dimenzi: strany se neobyčejně liší podle toho, zda jsou nebo nejsou vnitřně jednotné (tuhé, disciplinované), což se dá zjistit například podle toho, jak jejich členové hlasují v parlamentu. Například ve Spojených státech existuje bipartismus, ale v důsledku velmi slabé vnitřní jednoty obou hlavních stran je tam často opozice skoro tak rozptýlená jako v evropských multipartistických

⁷ Podrobně tuto otázku rozebírám ve své výše citované knize.

⁸ Viz R. A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, cit. franc. překlad *L'Avenir de l'opposition dans les démocraties*, s. 86.

režimech.⁹ Na parlamentním poli se tedy ve Spojených státech opozice blíží někdy víc italskému systému než britskému. Pokud jde o volební pole, vztahuje se to na volby do Senátu a Sněmovny reprezentantů, ale neplatí to pro prezidentské volby, kde se střetávají dva soupeři a jejichž kampaň je poměrně umírněná, jasná a nepřiliš demagogická.¹⁰

Pevné a stejnorodé koalice mohou dát multipartismu fyziogomii blízkou tuhému bipartismu a učinit opozici soudržnější, umírněnější a jasnější. Naopak pružný bipartismus, složený z neukázněných, decentralizovaných a slabě organizovaných stran, vede často k opozici, která se víc blíží skutečnému multipartismu než tuhému bipartismu.

Ke zkoumání vlivu koncentrace na modely opozice je tedy užitečné kombinovat dvě dimenze, jimiž jsou počet stran a stupeň vnitřní soudržnosti, do čtyř jednoduchých kategorií:

1. bipartistické režimy, v nichž každá strana je silně vnitřně soudržná, tj. tuhá (jako ve Velké Británii),
2. bipartistické režimy, kde strany mají poměrně slabý stupeň vnitřní jednoty, tj. jsou pružné (jako v USA),
3. multipartistické režimy, kde každá strana je vnitřně silně jednotná, tj. tuhá (jako ve Švédsku a Norsku),
4. multipartistické režimy se slabým stupněm vnitřní jednoty stran, tj. s pružnými stranami (jako v Itálii nebo ve Francii za Čtvrté republiky).

Opozice přizpůsobí pravděpodobně svou politiku charakteru systému stran.¹¹

Multipartismus a bipartismus plodí zcela odlišné struktury. V systému dvou disciplinovaných stran se opozice stává skutečnou institucí. Dělbě úkolů mezi vládou a opozicí odpovídá rozdělení orgánů mezi většinovou stranu a menšinovou stranu. Opozice je dostatečně odlišná, takže ji lze bez větších problémů identifikovat. Ve Velké Británii má vůdce opoziční strany oficiální titul „leader opozice vlády jejího Veličenstva“, je státem placen, a opozice tak nabývá veřejné funkce, poslání. V mnohostranických režimech se opozice takové institucionalizaci vzpírá, protože její hranice vůči vládě nejsou jasně vymezeny. Existují vlády, které se opírají o alternativní většiny: některé projekty prosadí díky levici, jiné díky pravici, a tak se mezi vládou a opozicí stírá veškerý rozdíl. I v tom případě, že se vláda opírá o jasněji vymezenou většinu, tato většina není tak jasná ani tak stabilní jako v dvoustranickém

⁹ Viz R. A. Dahl, op. cit., s. 88.

¹⁰ Viz M. Duverger, op. cit., s. 545.

¹¹ Viz R. A. Dahl, op. cit., s. 90.

režimu, protože tam intriky mohou vést ke změně nebo dokonce převrácení aliancí. Kromě toho opozice je obvykle složena z nesourodých prvků, často ještě heterogennějších než vládní většina. Je totiž snazší se domluvit proti nějaké politice než pro ni; je dokonce možné ocitnout se v opozici bez jakékoli skutečné dohody, jak se to stává v případě spojení extrémů. Funkci opozice tady nezajišťuje žádný skutečný orgán.

V bipartistickém režimu zůstává však sjednocená opozice opozicí umírněnou, což vyplývá z toho, že alternace, tj. střídání u moci, je tam pravděpodobnou eventualitou a opozice, která má realistickou šanci převzít sama vládu do svých rukou, nemá zájem na přílišné demagogii, která by se mohla obrátit proti ní. Centristický neboli středový charakter volebního boje působí stejným směrem. Naopak v multipartistickém režimu směřuje opozice normálně k demagogii. Opoziční strany se nemusí nikterak obávat, že budou přitlačeny ke zdi, a proto se mohou klidně, nerušeně oddávat přehnaným kritikám a nerealistickým slibům. Charakter volebního boje tlačí k stále vyšším nabídkám a slibům, k boji proti nejbližšímu sousedovi a k vládě extrémů.

Ale tato násilná opozice přesto zůstává opozicí nejasnou. Rozdílnost, rozmanitost stran, které ji provozují, a jejich vzájemné soupeření brání předložit veřejnému mínění jasnou alternativu, jasný výběr, což by mu umožnilo projevit skutečně svou vůli. To, že se demarkační čára mezi většinou a opozicí dá někdy těžko vyznačit, a to, že existuje běžně bilaterální opozice na obou krajních pólech politického spektra, k této nejasnosti ještě přispívá. Naopak v dvoustranickém režimu zůstává přes svou umírněnost opozice jasná: veřejné mínění může dost přesně pochopit rozdíl mezi většinovým a menšinovým hlediskem a rozhodnout se tak se znalostí věci. Tato čitelnost opozice přispívá k upevnění demokracie a její akceschopnosti.

V multipartistickém režimu se nejasnost ještě zvětšuje tím, že vedle vnější opozice – představované menšinovými stranami – působí i opozice vnitřní, tj. mezi stranami vládní většiny. Vládní rozhodnutí vyplývají z kompromisu mezi stranami, které společně vykonávají moc, ale každá z nich si vyhrazuje právo hájit své vlastní stanovisko před svými straníky a voliči, kritizovat vládní kompromis a svádět na své koaliční partnery odpovědnost za jeho nedostatky. Podle Duvergera technika této vnitřní opozice spočívá v tom, že se odlišují bezprostřední praktické potřeby od dlouhodobých strukturálních reforem obsažených ve stranické doktríně: účast na vládě se ospravedlňuje odvoláním na ty první, zatímco kritika vládního kompromisu vychází z druhých. Proto bude

vnitřní opozice o to snazší a o to účinnější, oč bude stranická doktrína soudržnější a revolučnější, aby nevypadala jako pouhá záminka k účasti na vládě. To podle Duvergera vysvětluje virtuozitu komunistických stran při praktikování vnitřní opozice, zvláště patrnou v koaliciích krátce po 2. světové válce (zejména ve Francii a Itálii). Jejich struktura a ideologie bránily tomu, aby je někdo podezíral ze zburžoaznění, z opuštění základních cílů ve prospěch bezprostředních výhod ministerských křesel. Uvnitř buržoazních a sociálnědemokratických vlád zůstaly jakýmsi cizinci, což jim usnadňovalo se od nich distancovat, desolidarizovat. Využívání přidružených organizací, jako jsou odbory, zvyšovalo ještě účinnost vnitřní opozice.

Velmi zajímavá je situace opozice ve Švýcarsku. Už v USA, kde jsou obě hlavní strany decentralizované, není proto snadné rozlišit vládu od opozice a jasně identifikovat opozici. Ve Švýcarsku je to ještě daleko těžší.¹² Kromě toho, že jsou tam strany rovněž decentralizované, nejsou jen dvě, ale je tam multipartismus. Výkonná moc, kterou tam zastává zvláštní typ vlády, tzv. federální neboli spolková rada, je složena ze zástupců všech hlavních stran včetně katolíků a od roku 1959 i socialistů, kteří se obvykle chovají nestrannicky. Přidejme k tomu praxi referenda...

Povahu a formu opozice neovlivňuje jen počet stran a jejich vnitřní struktura a disciplinovanost, ale také jejich velikost a jejich aliance. Jinak zastává funkci opozice velká strana, která sdružuje četné a mnohdy protikladné zájmy, a jinak ji zastává malá strana, která sdružuje jen několik osobností nebo několik jasně vymezených zájmů: malá strana bude obvykle demagogičtější a výstřednější. Sociální různorodost strany je podle Duvergera možná ještě důležitější než její velikost: strana vyjadřující zájmy jedné, poměrně stejnorodé sociální třídy, může zaujmout jednoznačnější postoj než strana vyjadřující protikladné zájmy několika tříd nebo jedné nesourodé třídy (jako jsou střední třídy nebo buržoazie). Strany však vymyslely techniku, jak se vyhnout nevýhodám různorodosti; jde o to podporovat požadavky každé sociální skupiny zvláště pomocí úzce specializované propagandy, která je co nejvíc oddělena od propagandy určené pro jiné sociální skupiny. Je tak možno hájit současně rolnické požadavky na vysoké ceny zemědělských výrobků i přání dělníků, aby ceny potravin byly co nejnižší, nebo „liberální“ vůli obchodníků a průmyslníků zároveň s „dirigistickými“ požadavky námezdně pracujících atd. Moderní masové sdělovací prostředky, zejména pak televize, znesnadňují užívání takové techniky.

¹² Viz R. A. Dahl, op. cit., s. 99.

Existence dominantní nebo predominantní strany¹³ také vede k jistým důsledkům pro opozici. Když predominance trvá velmi dlouho, opozice je odsouzena k bezmoci. To platí zejména o bipartistickém formátu, jehož fungování se pak velice liší od bipartistického mechanismu, jak ho definoval Sartori. Pokud je opozice dlouhodobě vzdálena, odstavena od moci, může ji to přivést k násilnějšímu a demagogičtějšímu postoji. Občané pak mohou ztrácet zájem o politiku a volby. Příkladem je ultradominance radikální strany ve Švýcarsku ve druhé polovině minulého století od roku 1874, k níž došlo za multipartismu, dokud nebyl zaveden volební systém poměrného zastoupení, a ultradominance Demokratické strany v jižních státech USA. V obou případech se dala pozorovat výrazná volební abstence. Ve Švýcarsku rozmach referenda a lidové iniciativy vrátil do určité míry opozici účinnost. V USA systém primárních voleb, usnadňující frakce v Demokratické straně, také aspoň trochu působil ve stejném směru.

Do jaké míry má opozice **soutěživý neboli konkurenční** charakter, závisí zčásti na stupni její koncentrovanosti. Jak upozorňuje Dahl, konkurenčnost se nevztahuje k psychologickým orientacím politických aktérů, ale k tomu, jaký je vztah mezi zisky a ztrátami soupeřů při volbách a v parlamentu. Lze podle Dahla analogicky s pojmem teorie her říci, že dvě strany jsou ve vztahu přísné soutěže (hry s nulovým součtem), pokud používají takové strategie, že zisky jednoho se budou přesně rovnat ztrátám druhého. Vzhledem k tomu, že počet křesel zákonodárního sboru je předem určen, pokud pouze dvě strany prezentují kandidáty do voleb, vstupují nutně do přísně konkurenčního boje, protože křesla získaná jednou stranou budou pro druhou stranu ztracena. Dvě strany mají ovšem charakter přísně konkurenční jedině tehdy, jestliže jejich strategie nemohou být současně strategiemi vítězné koalice. Je jasné, že žádný zákonodárny sbor není neustále přísně konkurenční: jistá opatření se přijímají téměř jednomyslně, zatímco v jiných bodech ponechává stranické vedení záměrně svým poslancům svobodu hlasovat, jak uznají sami za vhodné. V některých zákonodárných sborech však jsou klíčová hlasování obvykle přísně konkurenční: hla-

¹³ Připomeňme, že dominantní strana je po určité období – řekněme více než trojích řádných voleb po sobě – podstatně větší než kterákoli jiná politická strana. Nemusí mít však sama nadpoloviční většinu poslaneckých křesel. Naproti tomu predominantní strana má po stejné období nadpoloviční většinu křesel, ale nemusí být podstatně větší než kterákoli jiná strana (např. při bipartistické formě může být rozdíl mezi predominantní a druhou stranou poměrně malý). Stranu, která by byla predominantní i dominantní zároveň, můžeme nazývat ultradominantní.

sování o vytvoření vlády, o důvěře vládě, o základních zákonodárných a rozpočtových opatřeních navrhovaných vládou atd. Lze tedy podle Dahla považovat za přísně konkurenční ty strany v parlamentu, které jsou přísně konkurenční v klíčových hlasováních.

Dalo by se předpokládat, že v režimu tuhého bipartismu, ať už je parlamentní nebo prezidentský, je soupeření vždy přísně konkurenční. Nejlepším příkladem by byla samozřejmě Velká Británie. Za určitých okolností se však obě strany mohou rozhodnout spolupracovat buď v parlamentu, nebo ve volbách, nebo v obou případech. Ve Velké Británii se za obou světových válek hlavní politické strany dohodly nahradit soutěž spoluprací: vytvořily se koaliční vládní kabinetů a volby byly odloženy na dobu po skončení války. To jsme nazvali svého času „celonárodním sjednocením“. V Rakousku od roku 1947 lidová strana vytvořila se socialisty vládní koalici, takže vlastně nezůstala v parlamentu takřka žádná opozice, ale při volbách obě strany přísně soutěžily. Krajní případ nahrazení soutěže koalicí se vyskytl v Kolumbii, kde dvě hlavní strany (konzervativní a liberální) spolu uzavřely po dlouholeté občanské válce pakt, aby odstranily soutěž nejen v kongresu, ale i během národních voleb. Od roku 1958 si pak křesla v obou sněmovnách kongresu i vládní posty mezi sebou paritně rozdělovaly. Pokud jde o prezidentský úřad, každé čtyři roky se střídal mezi představiteli těchto dvou stran. Tento systém skutečně fungoval až do 70. let, kdy byl postupně nahrazen konkurenčním systémem. O zvláštním případě Švýcarska, kde všechny strany významné na federální úrovni tvoří vládní koalici, jsme už hovořili.

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že ani v systému tuhého bipartismu nemusí nastat nutně za každých okolností přísná soutěž. Jak však poznamenává Dahl, pokusení přejít od koaliční spolupráce k soutěži tam musí být veliké, zejména pro tu stranu, která věří ve svou schopnost dosáhnout většiny hlasů. Například v roce 1922 se členové parlamentního klubu konzervativní strany vzepřeli svému leaderovi Austenovi Chamberlainovi a sesadili ho, protože se snažil udržet s liberály koalici z doby 1. světové války. Naopak Neville Chamberlain podal demisi ze svého postu ministerského předsedy, protože nebyl schopen vytvořit koalici pro dobu 2. světové války; několik měsíců poté se vzdal i vůdcovství své strany. V systému dvou stran vede koalice k vážným napětím, a je proto nejčastěji odsouzena k nestabilitě.¹⁴ Ve Spojených stá-

¹⁴ Jak však poctivě poznamenává Dahl v jedné ze svých nedávných prací (viz R. A. Dahl, *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven 1989, český překlad *Demokra-*

tech jsou obě hlavní strany přísně konkurenční při prezidentských volbách a obvykle i při volbách do Kongresu; ale stranická disciplína ve Sněmovně reprezentantů a v Senátu je slabá a běžně se stává, že část poslanců jedné strany utváří vítěznou koalici s částí poslanců z druhé strany, a to i při klíčových hlasováních.

V multipartistických systémech je přísná soutěž nepravděpodobná, ba nemožná, ledaže by jedna strana sama získala nadpoloviční většinu. Vždyť pokud dvě strany nechtějí vytvořit koalici, nemůže vzniknout žádná většina. Kromě toho tam strany nemusí být přísně konkurenční ani při volbách, neboť se někdy podílejí na volebních aliancích, které různě omezují jejich soutěžení (např. jediný kandidát ve druhém kole ve Francii). Proto tedy, jak konstatuje Dahl, do jaké míry je opozice konkurenční, závisí z velké části na počtu a povaze stran, tj. na stupni koncentrace opozice.¹⁵ V dějinách se reálně vyskytuje řada možností: od systému, v němž je opozice koncentrována v jediné přísně konkurenční straně, až k systémům, kde menšinová strana, která by normálně měla reprezentovat opozici, utvoří koalici s většinovou stranou (jak ve volbách, tak v parlamentu), přes rozličné systémy, v nichž strategie opozice jsou zároveň kooperativní i konkurenční.

Konkurence, kooperace a koalice: typy systémů stran¹⁶

Typ systému	Při volbách	Opozice V parlamentu	Příklady
1. Přísná konkurence	přísně konkurenční	přísně konkurenční	Velká Británie
2. Kooperativně-konkurenční			
a) bipartismus	přísná soutěž	kooperace a soutěž	USA
b) multipartismus	kooperace a soutěž	kooperace a soutěž	Itálie, Francie za Čtvrté republiky

cie a její kritici, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 331), přes jeho pochybnosti se nakonec koalice udržela v Kolumbii po celé předem dohodnuté období.

¹⁵ Viz R. A. Dahl, op. cit., s. 95.

¹⁶ Podle R. A. Dahla, op. cit., s. 94.

3. Koaličně- -konkurenční

a) <i>bipartismus</i>	přísná soutěž	koaliční	Rakousko, Velká Británie za války
b) <i>multipartismus</i>	kooperativní a konkurenční	koaliční	Itálie (1945–1947)

4. *Přísně koaliční*

koaliční	koaliční	Kolumbie
----------	----------	----------

Místem setkání mezi opozicí a vládou nazývá Dahl situace nebo okolnosti, za nichž opozice používá své politické zdroje k tomu, aby přiměla vládu změnit orientaci. V demokratických režimech má opozice možnost stavět se proti vládě buď tak, že ovlivňuje veřejné mínění, aby mohla v následujících volbách získat větší procento hlasů a poslaneckých křesel a volby vyhrát, nebo tak, že vstoupí do vládní koalice, nebo že získá podporu v parlamentu k prosazení nebo odmítnutí jistých zákonů, nebo konečně tak, že vyjednává s nezávislými nebo polooficiálními organizacemi. Poměrná důležitost jednotlivých míst setkání se v různých systémech liší. V některých systémech existuje jedno místo setkání, které je rozhodující, důležitější než ostatní, a vítězství v něm vede obvykle k vítězství v ostatních místech. V jiných systémech není takové rozhodující místo, což kromě jiného znamená, že když tam opozice zvítězí na jednom místě, může na jiných místech prohrát.

Je jasné, že v jistém smyslu má v každé demokracii veřejné mínění rozhodující místo. Vliv na veřejné mínění je velmi důležitý a naopak slabý vliv na veřejné mínění představuje značný handicap. Nicméně důležitost a rozdělení veřejné podpory nutné k vítězství opozice se v různých demokratických režimech mění. Podle Dahla lze rozlišovat zhruba čtyři dost odlišné modely „rozhodujícího charakteru“.

1. Ve Velké Británii jsou takovým poměrně rozhodujícím místem parlamentní volby. Nutnou a postačující podmínkou k tomu, aby tam opoziční strana mohla výrazně změnit politiku vlády, je v zásadě získání většiny parlamentních křesel. Na základě toho získává opozice možnost sestavit vládu a v důsledku vnitřní stranické jednoty, soudržnosti a disciplinovanosti se může bývalá opozice, která se nyní dostala k vládě, spolehnout na svou většinu v dolní sněmovně, že bude podporovat její politiku. Opozice se proto věnuje tomu, aby získala veřejné mínění na svou stranu. Sám parlament není tedy ani tak místem skutečného setkání mezi opozicí a vládou, ale spíš fórem, z něhož se dají připravovat

příští volby. Debaty tam nemají tolik za úkol přesvědčit poslance jako spíš ovlivnit publikum, tj. budoucí voliče. Vyjednávat o vstupu do vládní koalice by bylo pro opozici nesmyslné.

2. V zemích, kde na rozdíl od Velké Británie volby nejsou rozhodující, i když jsou důležité, je poměrně rozhodující vytvoření vládního kabinetu. Vládní koalice má silnou pravděpodobnost parlamentní podpory v otázkách, na nichž se dohodne, zatímco strany, které nejsou součástí koalice, mají mnohem méně šancí prosadit své politické záměry.

Taková je situace v zemích jako je Belgie, kde existuje multipartismus a kde poslanci hlasují dost disciplinovaně. Podobně tomu bylo také v Rakousku po 2. světové válce za tzv. velké koalice lidovců a sociálních demokratů. V těchto zemích se samozřejmě strany snaží ovlivnit veřejné mínění a dobýt poslanecká křesla, ale považují víceméně za jisté, že nebudou moci vládnout jinak než v rámci koalice. Proto na rozdíl od britských stran upravují svoji strategii tak, aby mohli využít všech příležitostí ke vstupu do vládnoucí koalice, nebo ji nahradit jinou koalicí, nebo vyvolat jiné volby, od nichž si slibují zlepšení svých vyjednávacích možností.

3. Některé země, které by se v důsledku fungování stran a vládních institucí daly zařadit do druhé kategorie, se ve skutečnosti blíží systému, v němž volby a výběr vládní koalice jsou rozhodující, jen pokud jde o jiná oficiální místa setkání: parlament, byrokracie, místní administrativa atd. Avšak v řadě klíčových otázek se přechází od těchto oficiálních míst ke smlouvání mezi ohromnými aliancemi tvořenými velkými sdruženími. To je typické pro některé skandinávské země, kde by se dalo hovořit o demokratických korporacích¹⁷ nebo o pluralitní demokracii obsahující vysoce organizovaná sdružení.

4. Nakonec existuje skupina zemí, která se v důsledku rozptýleného nebo pluralitního charakteru klíčových rozhodnutí do jisté míry podobá zemím třetí kategorie, ale liší se od nich tím, že žádné místo, ať je oficiální nebo ne, není rozhodující. To plyne ze záměrného rozptýlení moci prostřednictvím takových ústavních dispozic, jako je federalismus, rozdělení moci a princip brzd a rovnováh (checks and balances). Krajnými případy této čtvrté kategorie jsou Spojené státy a Švýcarsko, ale patří tam i Spolková republika Německo.

¹⁷ Na téma demokratického korporatismu neboli neokorporatismu viz K. Schubert, „Pluralismus versus korporatismus?“, in: *Politologický časopis*, sv. 2., č. 3, 1995, s. 175–191, a dva cenné články Lubomíra Brokla: „Co to je, když se řekne...“ (*Lidové noviny*, 24. 5. 1996, s. 9) a „Neokorporatisté a volby“ (*Lidové noviny*, 29. 5. 1996, s. 11).

Míra identifikovatelnosti opozice je v politickém systému do značné míry výsledkem tří výše zmíněných faktorů: stupně soudržnosti, konkurenčního charakteru a poměrné důležitosti jednotlivých míst setkání.

1. V klasickém modelu se dá opozice jasně identifikovat. Hlavní místa setkání mezi opozicí a vládou jsou parlament, parlamentní volby a masové sdělovací prostředky. Existují jen dvě velké strany, obě jsou vysoce jednotné, takže opozice je silně soustředěna do jedné strany. Obě strany jsou přísně konkurenční v parlamentu a při volbách. Opozice se tam dostatečně jasně odlišuje, takže se dá identifikovat bez problémů. To je případ Velké Británie.

2. Spojené státy a zejména Švýcarsko se nacházejí na druhém krajním pólu. Ve Spojených státech jsou místa, kde dochází ke střetům mezi stoupenci a odpůrci vládní politiky, roztroušena mezi obě komory Kongresu, státní byrokracii, tribunály, padesát států, ba i Bílý dům sám. Obě strany jsou decentralizované a v Kongresu aplikují kooperativně-konkurenční strategie. Není tam tedy snadné odlišit opozici od vlády a je neobyčejně obtížné identifikovat opozici.

Ve Švýcarsku je opozice ještě méně odlišená od vlády, protože k těm rysům, které ve Spojených státech zmenšují její odlišný charakter, Švýcaři přidávají ještě multipartismus, praxi referenda a vládu (federální neboli spolkovou radu), která se skládá z členů všech hlavních politických stran a jejíž členové se tradičně chovají nestrannicky.

Cíle a strategie opozice

Jaké jsou **cíle opozice**? Političtí aktéři mají cíle dlouhodobé a krátkodobé cíle, přičemž krátkodobé cíle nemusí záviset na dlouhodobých, ale naopak mohou ovládnout jejich strategii do té míry, že se dlouhodobé cíle stanou jen jejich důsledky. Kromě toho veřejné neboli ostentativní cíle nemusí být cíli reálnými neboli soukromými.

Dahl proto navrhuje vyjít z toho, že některé cíle, ať už jde o dlouhodobé nebo krátkodobé, veřejné nebo soukromé, jsou dominantní neboli regulující, a rozlišuje dále mezi cíli a strategiemi. Dominantní neboli regulující cíle (controlling goals) opozice jsou takové cíle, k nimž hodlá dospět změnou vládní politiky. Strategií opozice jsou prostředky, jež si vybírá k dosažení těchto cílů.

Pokud jde o cíle, opozice může podle Dahla útočit na vládu proto, že chce změnu: a) vládního personálu, nebo b) jistých zvláštních specifických prvků vládní politiky, nebo c) politické struktury, nebo d) sociál-

ně-ekonomické struktury. Duverger navrhuje jednodušší klasifikaci dominantních cílů opozice, kterou prezentuje v obecném rámci boje mezi stranami: 1) boj bez principů, 2) boj o druhotné principy a 3) boj o základní principy.

Spojené státy odpovídají podle Duvergera první kategorii: obě hlavní strany zde tvoří soupeřící týmy, z nichž jeden má moc, ze které by ho druhý rád odstavil. Tento souboj „in“ a „out“ nenabývá nikdy fanatického charakteru a nevytváří v zemi nijak hluboké rozdělení. Lze mu podle Duvergera vytknout, že do značné míry zbavuje opozici skutečného významu, snižuje její funkci ve státě, oslabuje demokracii tím, že odnímá volbám charakter výběru mezi odlišnými politikami. Lokální charakter americké politiky není jen důsledkem jednomandátových obvodů (vždyť senátoři jsou voleni v rámci států, které někdy reprezentují ohromné obvody). Plyne spíše z toho, že politické strany nemají doktrínu, takže se na první místo dostávají zájmy, zejména partikulární a lokální, jež jsou nejbližší. V prezidentských volbách posiluje nepřítomnost koncepce osobní ráz boje.

Druhé kategorii odpovídají Velká Británie, země evropského severu a Spolkové Německo. Rozdělení stran zde opovídá doktrinálnímu a sociálnímu rozštěpení. Například konzervativci a labouristé mají odlišné koncepce v oblasti rozdělování příjmů nebo struktury elit, odpovídající do značné míry odlišným sociálním vrstvám, na něž se prioritně orientují, ale shodují se v základních principech demokratického politického režimu a na jeho pravidlech hry. Opozice nabývá, na rozdíl od americké situace, jasné a pevné formy. Žádná relevantní strana netouží po totalitě, což zajišťuje režimu solidnost.

3. Zcela jinak politický boj vypadal v Itálii a Francii po 2. světové válce. Tam nešlo jen o druhotné principy, ale o samotné základy státu a o povahu režimu. Komunistické strany nepřijímaly pluralitní demokracii, volnou soutěž stran, kterou chtěly nahradit jedinou stranou, a neuznávaly práva opozice a politické svobody. Demokratické strany odmítaly systém jediné strany, totalitní koncepci státu, likvidaci opozice a zrušení politických svobod. Mezi těmito dvěma soupeři se odehrával boj na život a na smrt. Smrt přitom může přijít jen z jedné strany: nástup komunistů k moci vede ke zrušení nebo domestikování, satelizování ostatních stran, kdežto demokratické strany naopak komunisty tolerují, nechtějí-li se zpronevěřit svým principům. Tento třetí typ stranického boje je ostatně společný všem systémům se silnou totalitní stranou, jako byla začátkem 20. let italská fašistická strana. Tato neshoda v základních principech plyne mnohem víc z povahy totalitních

stran než od jejich voličů, z nichž mnozí jsou podle Duvergera stoupen-
ci politických svobod a práv opozice.¹⁸

Je jasné, že systém se silnou komunistickou (nebo obecně silnou to-
talitní) stranou je nutně křehký. Životaschopný zůstává takový systém
stran jen tehdy, když totalitní strana zůstává v opozici nebo když spo-
lupracuje na vládě jen velmi marginálně, okrajově. Pokud vládne sama,
zruší své konkurenty, a pokud se na vládě podílí významným způso-
bem, pokusí se své partnery rozložit.

Proto je taková politická struktura životaschopná jen v multi-
partismu. Bipartismus, v němž jedna strana je totalitní, by vedl po jisté
době k jejímu vítězství, což by odzvonilo umíráčkem bipartismu i de-
mocracii. V multipartismu však existuje riziko tzv. bilaterální opozice,
když jedna totalitní strana (např. komunistická) vytváří příznivé pod-
houbí ke vzniku druhé (např. fašistické) strany. Fašistická propaganda
nachází připravený terén ve využívání základní nerovnosti mezi komu-
nistickou stranou a jejími demokratickými soupeři. Vyvolává strach
z komunismu a přitahuje klientelu demokratických stran. Demokratic-
ké strany se z kleští dvou totalitních stran nemusí vymanit a mohou se
zhroutit.

Jaké strategie neboli prostředky užívají opozičníci? Je samozřejmé,
že budou záviset od cílů: revoluční opozice nebude mít stejnou strategii
jako opozice, již jde prostě o ministerská křesla. Strategie však závisejí
také od ostatních prvků, jimiž jsme se dosud zabývali, například na
místě setkání mezi vládou a opozicí. Prostředek vhodný v jednom sys-
tému bude naopak nevhodný v jiném systému. Dahl uvádí šest strate-
gií opozice:

1) Opozice se věnuje především přísné soutěži a snaží se tedy získat
dostatečný počet voličských hlasů, aby si mohla zajistit většinu parla-
mentních křesel a utvořit jednobarevnou vládu složenou jenom ze
svých vlastních členů. Tato strategie se nejnáze uplatní v tuhém bi-
partismu, kde je opozice jasně identifikovatelná a kde rozhodují volby.
Učebnicovým příkladem této strategie je Velká Británie.

2) Opozice vychází z toho, že nemůže dosáhnout parlamentní větši-
ny, a věnuje tedy své úsilí tomu, aby mohla vstoupit do vládní koalice
a zajistila si všemožné výhody smlouváním uvnitř koalice. Této strate-
gii přeje nejvíc systém, kde existují víc než dvě relevantní strany, které
jsou poměrně tuhé a v nichž výběr vlády je poměrně nejdůležitější
(rozhodující). Příklady jsou Belgie nebo Holandsko.

¹⁸ Viz M. Duverger, op. cit., s. 547.

3) Opozice přijímá předchozí, tj. druhou strategii, ale je si vědoma,
že k mnoha důležitým rozhodnutím dochází při kvazioficiálním smlou-
vání mezi velkými sdruženími. Tato strategie se dá uplatnit zejména
v multipartistických systémech, které navíc mají široce rozvinutou
strukturu demokratického korporatismu. Setkáme se s tím zejména
v Norsku a Švédsku, ale také v Holandsku.

4) Opozice vychází z toho, že žádné místo setkání není obecně roz-
hodující a že každé místo může být rozhodující v daném případě. Opo-
zice proto zaměřuje svou taktiku na nejzranitelnější místa a vychází
především ze svých zdrojů. Tak je tomu především ve Spojených stá-
tech a v menší míře v Německu.

Tyto čtyři obecné strategie souvisejí s charakteristikami systému,
v němž opozice působí, tj. se stupněm koncentrace opozice, s mírou je-
jího konkurenčního charakteru a její identifikovatelnosti a konečně
s místy jejího setkání s vládou. Kromě toho uvádí Dahl ještě dvě strate-
gie nebo série strategií, které souvisejí s cíli, jež si opozice v demokra-
tických režimech klade:

5) Strategie, přesněji řečeno série strategií užívaných opozicemi, již jde
o přežití politické jednotky, kterou považuje v souladu s vládou za
ohroženou (např. válkou nebo jinou velkou krizí). Opozice se pak snaží
vstoupit do koaliční vlády za co nejvýhodnějších podmínek a vyhrazu-
je si právo vrátit se k systému přísné konkurence, až nebezpečí odpa-
dne, nebo při příštích volbách. Tak tomu bylo ve Velké Británii během
obou světových válek, ve Švédsku za 2. světové války, v Itálii bezpro-
středně po 1. světové válce. Rakousko po 2. světové válce představuje
další příklad velké koalice.

6) Strategie, případně série strategií revolučních opozicemi, které chtějí
zničit politickou jednotku nebo základní principy jejího ústavního sys-
tému. Spočívá v tom, že revoluční opozice využívá všech možností
k narušení normálního fungování politických procesů, ke zdiskredito-
vání systému, ke zruinování jeho legitimacy, a obecněji ke zvýšení jeho
zranitelnosti, aby se mohla chopit moci. Taková byla strategie nacistů
a komunistů ve výmarském Německu. Komunistické strany byly v růz-
ných obdobích nuceny podřídit tuto svou revoluční strategii strategii
kooperace a koalice, ať už vlivem svého neúspěchu v Německu, poža-
davek sovětské zahraniční politiky motivované německou hrozbou,
koalicí v době války a poválečným úsilím o její zachování, politikou
tzv. détente atd. Už ve své klasické práci o opozici z roku 1965 Dahl
uvádí, že v průběhu dvaceti let po skončení 2. světové války neschop-
nost revolučních opozicemi uchopit nebo udržet moc v Evropě bez zahra-

niční vojenské intervence, zdiskreditování stalinismu, slavný Chruščovův projev na 20. sjezdu komunistické strany Sovětského svazu roku 1956, zvýšení nezávislosti západoevropských komunistických stran vůči sovětskému područí, zmenšení důležitosti klasického proletariátu v průmyslově vyspělých zemích, to vše vedlo v hlavních západoevropských komunistických stranách, zejména italské, k pochybnostem o revoluční strategii. Přinejmenším veřejně a oficiálně kladou tyto strany důraz na strategii číslo 2 (koalice).

Literatura

(Úplné údaje k položkám, u nichž je uveden pouze autor a letopočet, najdete v Literatuře na konci knihy.)

- B. Badie [1976].
R. Barker (ed.) [1971].
L. Brokl [24. 5. 1996].
L. Brokl [29. 5. 1996].
R. A. Dahl (ed.) [1965].
R. A. Dahl (ed.) [1973].
R. A. Dahl [1989; čes. 1995].
W. Dewachter, E. Lismont, G. Tegenbos [1977].
M. Duverger [1951, 10. vyd. 1981].
G. Ionescu, *The Politics of the European Communist States*, Weidenfeld and Nicolson, London 1967.
G. Ionescu, I. de Madariaga, *Opposition*, Penguin Books, Harmondsworth 1972.
E. Kolinsky (ed.), *Opposition in Western Europe*, Croom Helm, London 1987.
G. Lavau, „A la recherche du cadre théorique pour l'étude du Parti communiste français“, in: *Revue française de science politique*, sv. XVIII, č. 3, červen 1968, s. 445–466.
G. Lavau [1969].
G. Lavau, „Le parti communiste dans le système politique français“, in: F. Bon et al., *Le Communisme en France*, A. Colin, Paris 1970.

- G. Lavau, „The French Communist Party between State and Revolution“, in: D. Blackmer, S. Tarrow (eds.), *Communism in Italy and France*, Princeton University Press, Princeton 1975.
G. Lavau, *A quoi sert le parti communiste français?*, Fayard, Paris 1981.
G. Lavau, „Le parti communiste français et le pluralisme imparfait en France“, in: J.-L. Seurin, J.-L. Martres (eds.), *La démocratie pluraliste*, Economica, Paris 1981.
M. Novák, *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou*, Georg, Genève 1990.
M. Novák, „Systémy politických stran a základní modely opozice“, in: *Sociologický časopis*, sv. 31, č. 3, 1995, s. 305–320.
A. Percheron, „A propos de l'application du cadre théorique d'Easton à l'étude du PCF“, in: *Revue française de science politique*, sv. XX, č. 1, únor 1970, s. 75–92.
J.-L. Quermonne, „Alternance au pouvoir, multipartisme et pluralisme imparfait“, in: Y. Mény, *Idéologies, partis politiques et groupes sociaux: Etudes réunies pour Georges Lavau*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris 1989, 2. vyd. (coll. Références), 1991, s. 77–88.
L. Schapiro (ed.), *Political Opposition in One-Party States*, MacMillan, London 1972.
K. Schubert, „Pluralismus versus korporatismus?“, in: *Politologický časopis*, sv. 2., č. 3, 1995, s. 175–191.

MÍSTO ZÁVĚRU

Pokud jsem doposud čtenáře nepřesvědčil o významu stranických systémů, pak je už příliš pozdě na to, abych se to teď snažil dohnat. Pokuším se spíš na konci této dlouhé cesty zrekapitulovat a na příkladech zjednodušeně aplikovat podstatnou část toho, co se postupně na stránkách této příručky s pomocí Maurice Duvergera, ale také Giovanniho Sartoriho, Roberta Dahla a dalších politologů odvíjelo před našima očima. Zdá se, že řada disciplín, zejména společenskovedních, by se dala uspořádat okolo nepříliš velkého počtu základních pojmů, jako je třeba konsensus, konflikt, heterogenní, homogenní, monopol, konkurence, koalice apod.

První ideu – tu jsme našli zejména u Raymonda Arona – bychom mohli vyjádřit asi takto: politika není pouhou stínohrou nebo loutkovým představením, v němž za zády diváků někdo tahá drátky. Politika je něčím podstatným, kde se určují pravidla hry, kde se rozhoduje o tom, jak se budou řešit neshody a konflikty, kde se rozhoduje o tom, jaký je vztah mezi těmi, kdo vládnou, a těmi, kdo jsou ovládáni, kde se do značné míry určuje, zda globální systém je lidský nebo nelidský.

Sociálně-ekonomické nerovnosti existují ve všech průmyslových zemích. Ale zatímco v západních liberálních demokraciích se jednotlivé skupiny a třídy mohou svobodně organizovat a hájit své zájmy (např. ve svobodných odborech), v režimech sovětského typu je to vyloučeno. Tento rozdíl, který není nikterak určen „ekonomickou základnou“, je politický a má zásadní význam.

Za základ tohoto podstatného politického rozdílu mezi dvěma typy průmyslových společností 20. století můžeme vzít následující dilema: vnucený monopol jediné strany nebo uznaná pluralita rovnoprávných stran. Jakmile smí legálně existovat a rovnoprávně působit aspoň dvě strany, dochází mezi nimi k soutěžení o výkon moci. Tím se implicitně uznává právo na opozici. Podle Arona západní liberální demokracie se vyznačují tím, že ve svobodných volbách strany pokojně soutěží o výkon moci. Moderní politické strany, jak to už postřehl Max Weber a zejména Maurice Duverger, se objevují při volbách a v parlamentu v souvislosti s rozšířením volebního práva. Jsou tedy spjaty s nástupem moderní reprezentativní (zastupitelské) demokracie. Duverger právem poznamenal, že strany jsou životně důležitější pro obyčejného člověka než pro „smetánku“ (pro „osobnosti“), která by se bez nich snaže obešla.

Ostatně pokud první moderní strany vznikající v 19. století jsou liberální a konzervativní, pak první strany v tom smyslu, jak je dnes víceméně všichni spontánně chápeme, jsou strany dělnické, strany sociálnědemokratického typu. Strany jsou tedy spjaty s demokracií, s všeobecným hlasovacím právem, se vstupem širokých lidových vrstev do politiky.

Jsou-li strany pilířem moderních reprezentativních demokracií, jediná nebo hegemonická „strana“ je jádrem moderních totalitních režimů, zejména komunistických. Totalitní strana se naprosto odpoutává od původního volebního a parlamentního účelu a lze si klást otázku, a to nejen z etymologického hlediska, zda se vůbec ještě jedná o stranu, stejně jako si s Danielem-Louisem Seilerem můžeme klást otázku, zda systém jediné strany je vůbec ještě stranickým systémem.

V demokratickém prostředí jsou politické strany a systém, který utvářejí v daném státě nebo obecněji v dané politické jednotce (tou může být také švýcarský kanton, německý Land nebo Evropská unie), výsledkem, výrazem, odrazem dané společnosti, její struktury, jejích klíčových konfliktů, štěpení a jejího veřejného mínění. Ale platí to i naopak: struktura veřejného mínění (a voličstva) je do značné míry důsledkem systému stran, jak vyplývá z historických okolností, politického vývoje a celého souboru činitelů, mezi nimiž hraje nezanedbatelnou úlohu volební systém, jak to právem zdůraznil Duverger.

Arend Lijphart navrhl rozlišovat dva modely (mohli bychom říci dva ideální typy ve smyslu Maxe Webera) demokracie: většinový a konsenzuální. Touto zajímavou – i když v některých bodech spornou – koncepcí bychom se mohli částečně inspirovat a analogicky rozlišovat dva ideálně typické modely demokratických (pluralitních) stranických systémů.

Zjednodušeně tedy řekněme, že existují dva ideální typy demokratických stranických systémů, mezi nimiž ve skutečnosti samozřejmě existují nejrůznější mezistupně. Na jednom kraji pólu se setkáme s poměrně jednoduchým stranickým systémem složeným ze dvou velkých stran (nebo eventuálně ze dvou velkých pevných a trvalých koalicí), které se obvykle po určité době vystřídají u vlády (tomu říkáme alternace). Je tomu tak obvykle v zemích s homogenní politickou kulturou, tj. v zemích, v nichž základní politické hodnoty, jako je svoboda, se těší vysokému konsensu. Charakterizuje je nejen poměrně homogenní politická kultura, ale i dost homogenní společnost: s výjimkou sociálně-ekonomických rozdílů (rozštěpení vlastníci – pracující) tam prakticky neexistuje žádné jiné významné rozštěpení (etnické, jazykové, náboženské).

Takový systém hladce funguje, pokud je „ideologická vzdálenost“ mezi relevantními stranami poměrně malá. Opozice je tam „koncentrovaná“ v jedné politické straně nebo v jedné pevné a trvalé koalici, lze ji proto snadno identifikovat (rozeznat) a odlišit od vlády. Rozhodují tam volby, při nichž občané mohou buď potvrdit ve vládě stávající tým, anebo ho sesadit a nahradit jiným. Jedná se tedy o tzv. přísnou soutěž, o „hru s nulovým součtem“ (tj. co jeden získá, to druhý ztratí): jedna strana (nebo jedna pevná aliance) volby vyhraje, získá nadpoloviční většinu parlamentních křesel, což jí v parlamentním režimu umožní utvořit „jednobarevnou“ vládu, složenou jenom ze členů vítězné strany (nebo pevné koalice), zatímco druhá strana (nebo pevná koalice) plní funkce opozice. Slovo „přísná“ v termínu „přísná soutěž“ by nás však nemělo zmást. Rozdíl mezi dvěma alternativami je dostatečně jasný, ale není mezi nimi žádná hluboká propast ani nesmiřitelný antagonismus, což znamená, že při střídání jedné vládní garnitury druhou nedochází k žádnému dramatickému převratu. „Přísná soutěž“ je tedy soutěží vcelku klidnou, umírněnou.

Takovému systému může výrazně pomoci relativní, tj. jednokolový většinový volební systém, nejlépe s jednomandátovými volebními obvody. Ten má totiž obvykle za následek systém dvou stran, který do daného kontextu nejlépe zapadá. Když jsou v zemi jen dvě relevantní strany, mají obě velkou šanci dostat se samostatně k moci. Obvykle si toho jsou vědomy a podle toho se také chovají: jsou umírněné, neuchylují se příliš k demagogii, nenavrhují to, o čem vědí, že nemají žádnou šanci prosadit, musí brát v úvahu potřeby občanů-voličů.

Největší část občanů obvykle totiž není ani jednoznačně pravicová, ani jednoznačně levicová, ale soustředí se spíš někde blízko středu. Odborným žargonem to můžeme označit dvojím způsobem. Za prvé jako „umimodální rozdělení politických názorů“, tj. rozdělení ve formě zvonu se silným středem, od něhož se na obě strany, tj. napravo i nalevo, procento politických stoupců radikálnějších názorů postupně zmenšuje. Za druhé jako malou „ideologickou vzdálenost“ mezi relevantními stranami (neboli co nejmenší polarizaci v Sartoriho smyslu).

Strany a politici, kteří na tyto principy politického života nedbají, to pak pocítí na vlastní kůži: ve Velké Británii vedla silně levicová politika labouristů (přispívající ke zvětšení ideologické vzdálenosti) k tomu, že se od nich odštěpilo umírněné sociálnědemokratické křídlo a že labouristé se dostali do „postavení mimo hru“, přesněji řečeno odstavilo je to na dlouhá léta mimo vládu. Pokud jde o konzervativní „Železnou la-

dy“, nerespektování stejného pravidla umírněnosti a malé ideologické vzdálenosti jí stálo její post.

Když je tedy největší část obyvatelstva obvykle blízka politickému středu (také se k němu obvykle lidé hlásí ve známých výzkumech, v nichž se mají sami klasifikovat na několikastupňové škále levice-pravice), proč strany středu nemají větší lidovou podporu? Často se u nás setkáváme s nářky, že nám schází politický střed, který by měl být silný nebo by aspoň měl hrát roli „jazýčku na vahách“ či „štiny v rybníce“.

Zde je třeba rozlišovat. Politický střed je zapotřebí, strany politického středu nikoli. Politiku středu může dobře vést pravicová strana (nebo levicová strana), která vyjde vítězně z volební soutěže v dvoupólovém neboli bipolárním stranickém systému, složeném jen ze dvou silných stran (bipartismus). Podobně je to v případě bipolárního neboli zdánlivého multipartismu, kdy místo dvou relevantních stran máme dvě relevantní pevné aliance. Výkon moci vede obvykle k umírněnosti, tedy k politice blízké středu (neplatí to ovšem pro totalitní strany!).

Duverger a Popper dávají přednost takové alternaci (střídání) mezi umírněnou vládou levice a umírněnou vládou pravice, zatímco třeba Lijphart čím dál tím víc dává přednost druhé alternativě: rozšířenému centrismu, velké koalici bez alternativy. Obě konkurující pojetí se dovolávají konsensu a středu, ale každé jiným způsobem. Duverger, Popper (a Bělohorský) jsou pro vládu středu, zatímco Lijphart spíše pro vládu středem (co nejrozšířenějším na obě strany).

Vláda středu znamená vládu silné, ale umírněné pravice (nebo silné, ale umírněné levice), proti níž je skoro tak silná umírněně levicová (nebo umírněně pravicová) opozice. Voliči tak mohou rozhodnout mezi dvěma jasnými alternativami. Naproti tomu při vládě středem (a tím spíš při vládě široké koalice) žádná věrohodná opoziční alternativa neexistuje. Voliči tam nemají mnoho co říci: rozdají jen karty, ale vlastní hra se odehrává mezi stranickými sekretariáty. Je to kabinetní politika neboli kuloárová hra, koalice se upečou mezi stranickopolitickými elitami, aniž by výsledky voleb hrály nějakou zásadní úlohu. Naproti tomu britský volič, který dá svůj hlas konzervativcům nebo labouristům, ví, že vůdce té z dvou stran, která ve volbách zvítězí, se stane předsedou vlády. Voličské hlasy tedy rozhodují, žádné kuloárové intriky to nezvrátí.

Ve Švýcarsku existuje nepřetržitě od roku 1959 přesně stejná vládní koaliční „formule“: dva radikálové, dva křesťanští demokrati, dva socialisté, jeden agrárník. A to uvádím jen politickou barvu sedmi ministrů, zatímco Švýcaři dbají dále na to, aby tam byli pokud možno proporcčně zastoupeni ministři německy mluvící, francouzsky mluvící, ital-

sky mluvící, katolíci, protestanti... Kde pak hledat ve Švýcarsku opozici? Opozice je tam všude a nikde: je neobyčejně obtížné ji identifikovat a odlišit od vládní koalice, která zahrnuje příslušníky všech relevantních politických stran. Pokud hledáme, opozici tam přece jen najdeme. Jednak jsou tam strany na federální úrovni nedisciplinované, a tak poslanci „vládních“ stran v parlamentu i jinde vesele kritizují vládu, jednak mají občané velkou možnost zvrátit politická rozhodnutí lidovou iniciativou nebo referendem. S tím se však v masovém měřítku setkáme jen ve Švýcarsku, napatří to k charakteristikám „konsensuální“ demokracie.

Konsensuální demokracie se podle Lijpharta vyznačuje vládou široké koalice. Tento konsensus je ovšem na úrovni politických elit, které spolu smlouvají tak dlouho, až se nakonec dohodnou. V zemi, kde panuje široký konsensus, obvykle takové konsensuální formule není třeba (ledaže by zároveň – právě jako v případě Švýcarska – byla jazykově, nábožensky apod. rozdělena).

Takže naposled a stručně: Existuje-li v dané zemi široký politický konsensus (homogenní politická kultura) a je-li společnost etnicky, jazykově, nábožensky poměrně stejnorodá, bude tam moci dobře fungovat alternace dvou přísně soutěžících velkých umírněných politických sil (vysoký konsensus, bipartismus nebo aspoň obecněji bipolarita, jediné důležité rozštěpení, slabá ideologická vzdálenost, přísná soutěž, koncentrovaná a snadno identifikovatelná opozice).

Takovému systému napomáhá jednokolový (relativní) většinový volební systém, v jehož důsledku vznikne obvykle systém dvou stran (bipartismus). Bez většinového volebního systému se totiž takový systém hůř udržuje. Proporční volební systém vede i za takto mimořádně příznivých podmínek k tomu, že další strany narušují pokojné fungování alternujících umírněných velkých stran.

Pokud takovou třetí (dvouapůltou, jak by řekl Blondel) malou, ale k utvoření vládní koalice potřebnou stranou, je strana umírněná (jako německá FDP), tak to příliš nevdává, až na to, že to už není volič (občan), ale „pidiministrana“, která rozhoduje o tom, kdo bude ve vládě a kdo v opozici. Horší je, když takovými „jazýčky na vahách“ jsou strany extrémní nebo fundamentalistické (jak se to občas stává v Izraeli a jak tomu možná bude i ve sjednoceném Německu s postkomunisty PDS). Lze si tedy klást otázku, zda Němci nepropásli příležitost k trvalejší stabilizaci svého stranického systému (a své demokracie), když se v 60. letech po dlouhém váhání rozhodli zachovat převážně proporční volební systém a nenahradili ho systémem většinovým.

Za jakých okolností takový bipolární systém dvou velkých alternujících umírněných politických sil nebude moci dobře fungovat? Pokud schází základní konsensus, tj. neexistuje homogenní politická kultura. Jak právem zdůraznil Duverger, konsensus se staví proti centristmu, proti vládě středem, protože poměrně vysoký konsensus je právě podmínkou alternace: levice (nebo pravice) musí přijmout fakt, že mezi dvěma volbami vládne sama pravice (nebo sama levice). Pokud takový konsensus neexistuje, pak nezbyvá, než aby se umírnění obou „táborů“ spolu dohodli na alianci středu, zatímco by extremisté obou táborů zůstávali dlouhodobě v opozici. Taková vláda „aliance středu“ charakterizovala podle Duvergera Francii s výjimkou krátkých přestávek od pádu jakobínů (1794) až do roku 1962, kdy generál de Gaulle prosadil volbu prezidenta přímo lidem. Velká ideologická vzdálenost ztěžuje bohužel jiné demokratické řešení. Demokracie za takových okolností sice může přežít, je však poměrně zranitelná, zejména když bilaterální (oboustranná) opozice nalevo i napravo je vysloveně antisystémová. Proti „centristické“ vládě pak neexistuje věrohodná demokratická alternativa.

Předpokládejme, že konsensus je naopak vysoký a ideologická vzdálenost poměrně malá. Stačí tyto podmínky k hladkému fungování dvou velkých umírněných alternujících politických sil? Nestačí. Je ještě třeba, aby společnost byla etnicky, jazykově a nábožensky poměrně homogenní (stejnorodá). Pokud není, faktická multipolarita (mnohopólovost) by nejspíš neměla být uměle vměstnávána do bipolarity. Je pak lepší proporční volební systém místo většinového, multipartismus a vláda poměrně široké koalice místo jednobarevné vlády (nebo místo minimální vítězné koalice). Je si však třeba uvědomit, že takové řešení, které může poměrně dobře fungovat, přece jenom něco stojí. Podobně jako v předchozím případě aliance středu, schází i při široké koalici věrohodná alternativa, stírají se rozdíly mezi vládou a opozicí a občan tam má jen málo co říci. A především: akceschopnost vlády je nutně menší než v případě dvou alternujících umírněných sil. V době, kdy dochází jen k rutinnímu vývoji, to nijak zvlášť nevdává. Ale v obdobích, kdy dochází k důležitým transformacím, kdy je třeba přijmout zásadní – a někdy i bolestná – rozhodnutí, může takový systém jen těžko vyvíjet potřebnou iniciativu, ledaže by jeho politická elita byla mimořádně konsensuální.

Posledních pět myšlenek:

1) Jednodušší stranické systémy obvykle lépe fungují než systémy komplikované, málo velkých stran je obvykle lepší než mnoho malých

stran, strany poměrně disciplinované jsou obvykle lepší než strany nedisciplinované.¹

2) Je ovšem třeba vycházet z pečlivé analýzy konkrétní situace (je politická kultura homogenní, nebo ne, je společnost stejnorodá, nebo ne, je ideologická vzdálenost velká, nebo ne...) a nesnažit se vměstnat do předem vybraného modelu jako do Prokrustova lože skutečnost, která je modelu na sto honů vzdálená.

3) Je tedy snad zřejmé, že strany a stranické systémy tvoří „totální“ sociální fenomén a že ten, kdo je chce seriózně zkoumat, musí se ponořit do studia mnoha aspektů sociální skutečnosti. To má, jak na to poukázal Seiler, významné důsledky: kdyby krize stran, o níž se tu a tam hovoří, byla něčím skutečným a ne pouze žurnalistickou nadsázkou, svědčila by o hlubší krizi, o krizi globální společnosti.

4) Neznamená to však, že bychom byli odkázáni jen na to pečlivě přizpůsobovat volební a ústavní ustanovení (zejména volební systém, nejúčinnější prostředek „ústavního inženýrství“) daným podmínkám. Můžeme na základě vybraných ustanovení, zejména volebního systému, aktivně působit ve směru, který považujeme za žádoucí a na základě přesné analýzy za realizovatelný. Politikové, zákonodárci, experti a samozřejmě především občané nejsou v demokracii odsouzeni jen jako seismograf pasivně zachycovat sebemenší zachvění prostým okem nepostřehnutelné: mohou také šlápnout na plyn nebo na brzdu a občas i pořádně zatočit volantem nebo dát zpátečku.

Například ve Francii došlo k přechodu od zablokované „aliance středu“ k systému dvou alternujících politických sil v době, kdy „ideologická vzdálenost“ mezi relevantními politickými silami zůstávala ještě poměrně velká. Ale nový ústavní režim sám pak také přispěl k určitému zmenšení ideologické vzdálenosti, zejména když umožnil levici, dlouho odstavené od moci, ujmout se vládních otěží. Zpočátku to sice vedlo k revoluční rétorice, ale požadavky vlády brzy přivedly levicovou vládu k umírněnosti, realismu a pragmatismu, což ve svých důsledcích znamenalo zvýšení politického konsensu. Chytrému napověz...

5) Poslední slovo ponechám klasikovi zkoumání politických stran a stranických systémů, jemuž nejvíce vděčí tato příručka. V závěru své zakladatelské práce Duverger píše: „Není neúčinné ještě jednou připomenout, že popisy obsažené v této knize mají prozatímní a podmíněný (hypotetický) ráz. Zakládají se totiž často na příliš povrchních

¹ To ovšem neplatí pro strany středu. Němečtí liberálové to vědí, ale uvědomuje si to také Jiří Dienstbier?

a početně příliš omezených pozorování, než aby mohly vést k přesným výsledkům. Leckdy bylo třeba spojit pomyslnými čarami několik rozptýlených světelných bodů v temnu. Takto narysované obrazce nemohou dát o skutečnosti jinou než jen velmi přibližnou (hrubou) představu.“²

² M. Duverger, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1951, 10. vyd. 1981, s. 551.

Raymond ARON (1905–1983) je vynikající francouzský sociolog, politolog, teoretik mezinárodních vztahů, filosof dějin a politiky a v neposlední řadě i brilantní esejista, vlivný žurnalista a politický komentátor. K pochopení bohatého díla R. Arona, který pocházel z pařížské židovské rodiny, je důležitý jeho pobyt v Německu ve 30. letech, kde působil jako universitní asistent v Kolíně nad Rýnem. Setkal se tam nejen s německým myšlením (Aron už od 30. let udělal mnoho pro propagaci německé sociologie, zejména Maxe Webera, ve Francii), ale také s nástupem nacismu k moci. Stal se pak až do konce svého plodného života důsledným a jasnozřivým odpůrcem všech totalitních režimů, zejména komunismu. Jeho první tři odborné spisy, které vyšly ještě ve 30. letech, jsou o německé sociologii a o filosofii dějin.

Za 2. světové války žil v anglickém exilu, kde řídil revui *France libre* (*Svobodná Francie*). Aronovi, který už před válkou odsoudil Mnichovskou smlouvu, bylo nepřijatelné koketování jeho kamaráda ze studií Jeana-Paula Sartra se sovětským komunismem a už roku 1946 se s ním rozchází. Iluze a předsudky progresivistické levice, která byla po 2. světové válce ve Francii mezi intelektuální elitou velmi silná, podrobil brilantnímu rozboru zejména ve své slavné knize *L'Opium des intellectuels* (*Opium intelektuálů*, 1955). Ta byla v kvalitní samizdatové edici „Prameny“ přeložena do češtiny a čeká dodnes na své knižní vydání. V celé řadě dalších, převážně esejistických děl, podrobuje Aron přesvědčivé kritické analýze různé na Západě módní verze marxismu (např. roku 1969 v knize *D'une Sainte Famille à l'autre – Od jedné Svaté rodiny k druhé*) a brání západní liberální demokracii proti jejím – zejména levicovým – odpůrcům (např. roku 1977 v jednom ze svých posledních spisů, *Plaidoyer pour l'Europe décadente – Obhajoba dekadentní Evropy*). Do této kategorie lze zařadit i pozoruhodné úvahy *Essai sur les libertés* (*Esej o svobodách*, 1965), které vyšly roku 1992 v českém knižním překladu.

Ve stejném roce 1955, kdy se *Opium intelektuálů* objevuje na knižním trhu, se Aron stává na pařížské Sorbonně profesorem sociologie a ze svých přednášek na Sorbonně a později na jiné prestižní francouzské universitě, Collège de France, vytěží řadu spisů. Především proslulou trilogii o industriální společnosti, jejíž třetí svazek *Democratie et totalita-*

risme (*Demokracie a totalitarismus*, 1958, knižně 1965) vyšel roku 1993 i v českém překladu. Dále pak *Les Etapes de la pensée sociologique* (*Etapy sociologického myšlení*, knižně 1967). Do teorie mezinárodních vztahů spadají nejrozsáhlejší odborná Aronova díla – *Paix et guerre entre les nations* (*Mír a válka mezi národy*, 1961) a dvousvazkový spis *Penser la guerre. Clausewitz* (*Přemýšlet o válce. Clausewitz*, 1976).

Ve své knize *Demokracie a totalitarismus* Aron hlásá „primát politiky“: rozdíl mezi současnými industriálními společnostmi vyplývají především z politického režimu, který není determinován stupněm ekonomického vývoje.

Tradičním kritériem klasifikace politických režimů byl od dob antického Řecka, kde shromáždění občanů mohlo prostřednictvím přímé demokracie samo přijímat rozhodnutí, počet nositelů politické svrchovanosti (jedinec, malé množství, velké množství). Avšak v moderních reprezentativních (zastupitelských) režimech, kde lid jako formální nositel svrchovanosti už nemůže být nositelem reálným, je forma reprezentace dána tím, existuje-li tam jediná politická strana nebo pluralita stran: to je rozdíl mezi režimy „monopolní strany“ a režimy „ústavně pluralitními“. Protiklad mezi těmito politickými režimy lze podle Arona vyjádřit jako „antitezi konkurence a monopolu, ústavnosti a revoluce, pluralismu společenských skupin a byrokratického absolutismu a konečně státu stran a stranického státu“.

Jean BLONDEL (narozen 1929), původem Francouz, působil především na univerzitách v Anglii, USA a Kanadě. V současné době je profesorem na Evropském universitním institutu ve Florencii. V roce 1989 se stal členem Švédské královské akademie. Specializuje se na komparativní (neboli srovnávací) politologii, zejména na politické strany, stranické systémy a politické instituce. Blondel se proslavil zejména svou empirickou klasifikací soutěživých stranických systémů. Zjistil, že ve stabilizovaných demokraciích se trvaleji vyskytovalo jen několik málo stranických systémů: systém dvou stran (bipartismus), dále tzv. systém dvou a půl stran (neboli nedokonalý bipartismus), typický zejména pro Německo, multipartismus s dominující stranou (kde jedna strana má aspoň 40 % voličských hlasů) a konečně čistý neboli dokonalý multipartismus (ve kterém žádná strana není dominující). Mezi jeho četnými spisy citujme *Comparing Political Systems* (1973), *Political Parties: A Genuine Case for Discontent* (1978), *The Organization of Governments* (1982), *Political Leadership* (1987) a *Comparative Government* (1990).

Lord James BRYCE (1838–1922) je významný britský politolog, právník a politik. Dlouholetý poslanec za liberální stranu, několikrát ministr, velvyslanec ve Washingtonu, v roce 1913 se stává peerem, a tím členem Sněmovny lordů. Mezi jeho hlavní odborné práce patří monumentální dvousvazkové dílo *The American Commonwealth* (1888) a především rovněž dvousvazkový průkopnický spis *Modern Democracies*, který napsal na sklonku svého života (anglický originál vyšel roku 1921, český překlad vyšel v letech 1926 a 1927).

Ve své době je Bryce pravděpodobně nejvýznamnějším představitelem toho, co současná politická věda označuje jako „komparativní politiku“ (angl. comparative politics nebo také comparative government, franc. politique comparée; v češtině se často užívá výrazu „srovnávací politologie“). Snaží se vědecky zkoumat politické skutečnosti používáním komparativní metody. Slouží mu k tomu vedle velké odborné erudice i rozsáhlé zkušenosti z jeho praktické politické práce a z jeho četných zahraničních cest a pobytů. Už ve svém spise o Americkém Commonwealthu si vymyslel pojem „systém stran“, který je dnes jedním z klíčových politologických pojmů. Brycova *Moderní demokracie* je dodnes v západní politologické literatuře citovaná a její český překlad by neměl uniknout pozornosti našeho specializovaného ani širšího publika.

Robert A. DAHL (narozen 1915) je jeden z nejvýznamnějších žijících amerických politologů, dlouholetý profesor na Yaleské universitě a bývalý prezident Americké asociace pro politickou vědu. Ve svých dílech se zabývá zejména problémy demokracie, politické participace a opozice. Jeden z jeho nejnovějších důležitých spisů, *Democracy and its Critics* (1989) vyšel roku 1995 v českém překladu. V témže roce 1995 se na českém knižním trhu objevilo také útlejší Dahlovo dílo pod názvem *Demokracie v právním státě?*, což je překlad druhého rozšířeného vydání (z roku 1990) knihy *After the Revolution*, která v originále vyšla poprvé roku 1970.

Dahl je nejznámějším představitelem tzv. konkurenční teorie demokracie, jejíž první základy položil ekonom Joseph A. Schumpeter ve své proslulé knize *Capitalism, Socialism and Democracy* z roku 1942. Podle Schumpetera je demokratická „metoda“ takový institucionální systém k dosahování politických rozhodnutí, v němž jednotlivci získávají moc rozhodovat prostřednictvím svobodného zápasu o hlasy lidí. K označení konkrétních demokracií v moderních společnostech, na rozdíl od demokracie jako ideálu, navrhl Dahl termín „polyarchie“

(angl. polyarchy, tj. vláda více osob jako opak monarchie, která je vládou jednoho) definovaný na základě kritérií, jako jsou svobodné a pozitivní volby, svoboda projevu, existence alternativních zdrojů informací atd. *Polyarchy* je také název jeho knihy vydané roku 1971. Zatímco například Charles W. Mills zastává ve svém (i do češtiny přeloženém) spisu *Mocenská elita* koncepci koncentrace politické a hospodářské moci, Robert Dahl je spolu s Raymondem Aronem stoupencem pojetí, podle něhož je moc v demokraciích rozptýlená (viz jeho knihu *Who Governs?* z roku 1961).

Dahl zkoumá, jak se liší antická demokracie řeckých městských států od moderní reprezentativní (zastupitelské) demokracie v národních státech a jak se bude dále vyvíjet v souvislosti s transnacionální (nadanárodní) integrací do vyšších celků. Vidí v demokracii dilema mezi účastí (participací) občanů na rozhodování a účinností (efektivností) systému. V malých městských státech a do jisté míry i v malých národních státech mohou občané výrazně ovlivňovat vládu a účastnit se tak na jejím výkonu, ale taková vláda se stává v dnešní době čím dál tím méně účinná, protože mnohá důležitá rozhodnutí přesahují svrchovanost a pravomoce národních států. Vstupem malých států do větších nadnárodních celků (např. do Evropské unie) vzrůstá jejich účinnost, ale je to na úkor občanské participace, která klesá. Na tom, jak se bude řešit toto dilema, bude podle Dahla záležet budoucnost demokracie.

Dahl také navrhl ve spisu *Political Opposition in Western Democracies* (1965) dnes už klasickou klasifikaci základních modelů opozice v polyarchiích. Opozice se podle něho liší mimo jiné podle toho, do jaké míry jsou koncentrované, identifikovatelné, do jaké míry mají konkurenční charakter, jaké jsou jejich cíle a prostředky (strategie) atd. Jak Dahl ukazuje, modely opozice do značné míry souvisejí se stranickými systémy. Například v systému dvou poměrně disciplinovaných stran, jaký charakterizuje Velkou Británii, představuje opozici téměř výlučně jedna strana. Je tam tedy opozice silně koncentrovaná, snadno identifikovatelná a za normálních okolností má jasné konkurenční ráz (výjimkou jsou období velkého ohrožení státu, zejména po dobu dvou světových válek, kdy ve jménu národní jednoty od soutěže dočasně ustupuje).

Maurice DUVERGER (narozen 1917) je nejznámější žijící francouzský politolog. Vedle toho, že byl profesorem na pařížské Sorbonně, vedl její katedru politické vědy a založil a řídil Centrum komparativní analýzy

politických systémů, je znám i jako úvodník francouzského deníku *Le Monde* a byl také poslancem Evropského parlamentu. Z odborného hlediska je jeho nejvýznamnějším dílem průkopnická kniha *Les partis politiques* (*Politické strany*), která poprvé vyšla v roce 1951 a byla přeložena do mnoha jazyků včetně angličtiny a němčiny. Stala se východiskem ke zkoumání politických stran a stranických systémů. Duverger, který je představitelem tzv. institucionalistického přístupu, klade při zkoumání stran důraz na jejich organizaci a z tohoto hlediska rozlišuje tzv. strany kádrů (kádrové strany), k nimž řadí zejména první moderní liberální a konzervativní strany 19. století, a tzv. strany mas (masové strany), jejichž prvním příkladem jsou sociálnědemokratické strany vznikající především na sklonku 19. a začátku 20. století. Tato organizační struktura stran souvisí s tím, jak vznikly. Strany kádrů se utvářejí ve volebním a parlamentním procesu a poslanci (a tím spíše ministři) v nich hrají prim. Naproti tomu strany mas vznikají obvykle na základě předem existujících institucí, například odborů, jsou proto centralizovanější, byrokratičtější a ideologičtější a straníční funkcionáři si v nich snaží podrobit své poslance. Některé strany mas jsou dokonce stranami totalitními, zejména strany komunistické, které se tak naprosto vzdalují původnímu volebnímu a parlamentnímu účelu stran.

Pokud jde o stranické systémy, Duverger zdůrazňuje, že jsou důležitější k chápání fungování politických systémů než třeba ústavy. Proto také není náhodné, že jeho známá vysokoškolská učebnice *Institutions politiques et droit constitutionnel* (*Politické instituce a ústavní právo*, 1. vyd. 1955, 18. vyd. 1988) klade na rozdíl od dobových francouzských zvyklostí na první místo **politické instituce** a teprve na druhé místo **ústavní právo**.

Známé jsou tzv. Duvergerovy zákony nebo tendence, které se týkají vlivu volebních systémů na systémy stran (Duverger je formuloval zejména roku 1950 ve spise *L'influence des systèmes électoraux sur la vie politique – Vliv volebních systémů na politický život*). Jednokolový (neboli relativní) většinový volební systém tenduje k systému dvou stran střídajících se u moci, zatímco proporční volební systém napomáhá systému mnoha vzájemně nezávislých stran (multipartismu). Pokud jde o dvoukolový (absolutní) většinový volební systém, ten tluče k systému, v němž působí také více než dvě relevantní strany, ale méně než při proporčním volebním systému, a kromě toho při dvou kolech jsou strany navzájem závislé, protože se musí dohadovat o postupu do druhého kola.

Později se Duverger odborně proslavil svými pracemi o tzv. poloprezidentském režimu (viz zejména knihu *Echec au roi – doslova Šach králi,*

z roku 1978). Poloprezidentský režim se od parlamentního liší tím, že prezident v něm má větší pravomoce a je obvykle volen přímo lidem. Ke zkoumání poloprezidentských režimů Duvergera přímo vybízel příklad jeho vlasti – Francie Páté republiky, zejména pak situace soužití (kohabitace) prezidenta jedné politické tendence s vládou a parlamentní většinou tvořenou druhou politickou tendencí. Problémům tohoto „soužití“ věnoval v 80. letech Duverger dva odborné spisy: *Breviaire de la cohabitation* (Breviář kohabitace, 1986) a *La cohabitation des Français* (Kohabitace Francouzů, 1987).

V roce 1988 napsal spis *La nostalgie de l'impuissance* (Nostalgie po nemohoucnosti), v němž rozděluje evropské demokratické systémy do dvou kategorií: na „rozhodné“, které jsou akceschopné (např. Velká Británie, Německo, Francie Páté republiky) a „bezmocné“ (např. Itálie, Nizozemí, Belgie, Dánsko, Lucembursko nebo Francie Čtvrté republiky). Rozhodné politické systémy předpokládají značný konsensus, v jehož důsledku levice nemá obavy z vlády pravice (et vice versa). Může tam tedy docházet k bezproblémovým střídáním u vlády. Pokud v zemi politický konsensus schází, nezbyvá, než aby se tam spojil levý střed s pravým středem v „alianci středu“ a krajní póly obou politických směrů zůstaly dlouhodobě v opozici. Takovou alianci středu charakterizoval Duverger jako „demokracii bez lidu“ (la démocratie sans le peuple), což je titul jedné jeho knihy, vydané roku 1967. Systémy dvou alternujících umírněných politických stran, eventuálně dvou alternujících pevných aliancí (těm Duverger dává přednost, pokud to jde) nazval „republikou občanů“ (la république des citoyens), což je titul jiné jeho knihy, která vyšla roku 1982.

Zatím poslední spisy, které Duverger napsal v 90. letech, pojednávají o evropské problematice: 1990 *Le lièvre libéral et la tortue européenne* (Liberalní zajíc a evropská želva) a 1994 *Europe des hommes* (Evropa lidí). Do češtiny byla v 80. letech pod názvem *Úvod do politologie* přeložena Duvergerova proslulá popularizační práce *Introduction à la politique* (1964), ale ani v samizdatové edici „Prameny“, pro kterou byla přeložena, ani veřejně po listopadu 1989 nevyšla.

Arend LIJPHART je současný politolog nizozemského původu, který nyní působí na kalifornské universitě v San Diegu. Proslavil se zejména svou koncepcí „konsociační“ demokracie. Vyšel z toho, že vedle dvou známých typů demokracie, anglo-amerického a kontinentálního evropského, existuje třetí typ, s nímž měli teoretikové potíže a mezi jehož

nejlepší příklady patří právě Lijphartova vlast: Nizozemí. Fragmentovaná politická kultura nebrání zemím jako je Holandsko v politické stabilitě. Při interpretaci tohoto třetího typu demokracie klade Lijphart důraz zejména na konsensuální chování politických elit.

Tato zajímavá koncepce při své konkrétní aplikaci naráží na jisté potíže, což byl možná jeden z důvodů, proč později Lijphart dává přednost binární (podvojně) typologii „konsensuálního“ a „většinového“ modelu demokracie. Oba modely bychom mohli označit za „ideální typy“ ve smyslu Maxe Webera, jejichž charakteristiky se mohou ve skutečnosti částečně kombinovat. Procedury konsensuální demokracie jsou odpovědí na problém subkulturně rozdělených zemí. Pokud jde o stranické systémy, většinový model demokracie charakterizuje bipartismus, přísná soutěž a většinové volební systémy, které mu napomáhají, zatímco konsensuální demokracie se vyznačuje naopak multipartismem, velkou koalicí a proporčním volebním systémem.

Při srovnávání demokracií se Lijphart věnuje zejména alternativám mezi volebními systémy (proporčním nebo většinovým, systémem listiny nebo jednomandátovým atd.) a parlamentními nebo prezidentskými režimy. To se projevuje v jeho novějších spisech, například *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries* (1984), *Electoral Laws and their Political Consequences* (ve spolupráci s B. Grofmanem 1986) a v jeho zatím poslední knize *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990* (1994). Ze starších Lijphartových spisů uveďme *Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in Netherland* (1968, přepracované vydání 1975) a *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration* (1977).

V poslední době se Lijphart snaží čím dál tím víc prokazovat (podle mého názoru nepřesvědčivě), že konsensuální demokracie nejen lépe reprezentují menšiny, ale předčí většinové demokracie i co do účinnosti.

Seymour Martin LIPSET (narozen 1922), významný sociolog politiky, je v současné době profesorem na Universitě George Mason ve Fairfaxu (USA) a na Hoover Institution Stanfordské university. V letech 1992–1993 byl prezidentem Americké sociologické asociace. Proslavila ho především jeho kniha *Political Man* (1960), v níž napsal, že „čím je země bohatší, tím větší má šanci na trvalou demokracii“. Mnoho autorů se pokusilo tuto jeho tezi empiricky doložit. Stabilita demokratických režimů však podle Lipseta nezávisí jenom na stupni ekonomického rozvoje a na účinnosti, ale také na legitimitě. Účinností chápe

„funkční výkonnost, tj. způsob, jímž se režim zhodí podstatných úkolů vlády, jak je může pojímat většina obyvatelstva a především takové mocné skupiny, jako jsou finanční špičky a armáda“. Legitimitou pak rozumí schopnost režimu udržovat lidovou důvěru v jeho instituce. Legitimita a účinnost (a jejich nepřítomnost) se pak mohou různě kombinovat, například silná legitimita může přinejmenším dočasně kompenzovat slabší účinnost, ale také velká účinnost může do jisté míry kompenzovat nedostatečnou legitimitu. Jinou jeho známou tezí je „autoritářství dělnické třídy“. Zatím posledním Lipsetovým spisem je *Continental Divide: The Values and Institutions of the United States and Canada*.

Jan MERTL (1904–1978) byl ve své době snad jediným významným českým moderním politologem anglosaského a sociologizujícího ražení. Přeložil do češtiny slavnou přednášku Maxe Webera *Politika jako povolání*. Přestože skoro polovinu svého života nesměl publikovat (byl obviněn z kolaborace s nacismem), stačil vydat několik pozoruhodných vlastních děl, například *Byrokracie* (1937), *Z dějin politického myšlení* (2. vyd. 1943) a zejména *Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě* (1931). Pod Weberovým vlivem hodlal vést „pozitivní, empirické a nehodnotící zkoumání sociálních jevů a jejich příčin“ a vytvářet „ideální typy“ nebo, jak to on nazýval, „čisté typy“. Při své sociologické analýze stran se vedle M. Webera a R. Michelse opíral zejména o anglosaské autory (J. Bryce, A. L. Lowella, C. E. Merriama aj.).

Stein ROKKAN (1921–1979) je významný norský politolog a politický a historický sociolog, zakladatel tzv. historicko-konfliktního přístupu. Spolu s Lipsetem (o něm viz výše) zdůraznil, že strany jsou jednak činiteli konfliktu, jednak nástrojem integrace do „systému“. Inspiroval se Duvergerovou myšlenkou „dualismu protikladů“ a Parsonsovou koncepcí „funkcionálních imperativů“. Americký sociolog Talcott Parsons hlásal, že každý subsystém globálního sociálního systému musí vyhovovat požadavkům čtyř „funkcionálních imperativů“: A (adaptaci), G (dosahování cílů), I (integraci) a L (latenci neboli udržování norem a řízení napětí). Podle Rokkana a Lipseta osa G-L (dosahování cílů – latence) může odpovídat konfliktní dimenzi územního (teritoriálního) typu a osa A-I (adaptace – integrace) může odpovídat funkční dimenzi. V teritoriální dimenzi jde o územní uspořádání politické kontroly, ve funkční dimenzi jde o fungování systému v čase. Protiklady územního

rázu kladou překážky procesu utváření národního státu a v krajním případě mohou vést až k odtržení (separaci). Funkční protiklady se mohou zcela uplatnit až potom, co dojde k relativní konsolidaci území národního státu. Rokkan tvrdí, že konstelace konfliktů, jak existují na Západě, plyne z národní a průmyslové revoluce. Z kombinace dvou revolucí (národní a průmyslové) a dvou dimenzí (teritoriální a funkční) vzniknou čtyři rozštěpení (cleavages):

„Dvě z těchto rozštěpení jsou bezprostředními výtvyry toho, co by se dalo nazývat národní revolucí: konflikt mezi centrem vytvářejícím národní kulturu a rostoucím odporem obyvatelstva, které je podřízené a etnicky, jazykově nebo nábožensky odlišné v krajích a periferních oblastech [1]; konflikt mezi centralizujícím, standardizujícím a mobilizujícím národním státem a historicky podloženými stavovskými výsadami církve [2]. Dvě z nich jsou výtvyry průmyslové revoluce: konflikt mezi venkovskými zájmy a nastupující třídou průmyslových podnikatelů [3]; konflikt mezi vlastníky a zaměstnavateli na straně jedné a nevlastníky, pracujícími a dělníky na straně druhé [4].“ Seiler na základě těchto konfliktů navrhl genealogickou klasifikaci politických stran.

Z Rokkanových prací lze uvést například: *Approaches to the Study of Political Participation* (1962), *Comparing Nations* (vydal spolu s R. L. Merriamem 1966), *Party Systems and Voter Alignments* (vydal spolu se S. M. Lipsetem 1967), *Comparative Research across Cultures and Nations* (1968), *Citizen, Elections, Parties* (1970), *The Politics of Territorial Identity* (vyšlo ve spolupráci s D. W. Urwinem až v roce 1982, tj. po Rokkanově smrti).

Giovanni SARTORI (narozen 1924), původem Ital, působil nejprve na Universitě ve Florencii, pak na Stanfordské universitě a v současné době je profesorem na Kolumbijské universitě v New Yorku. Patří k nejvýznamnějším žijícím politologům. Jedno z jeho hlavních děl, *The Theory of Democracy Revisited* (1987) bylo přeloženo roku 1993 do slovenštiny. Vedle teorie demokracie se proslavil hlavně svou klasifikací stranických systémů (*Parties and Party Systems* z roku 1976 je asi jeho nejuznávanějším spisem), založenou na dvou kritériích: počtu stran a jejich ideologii. Za hlavní „vysvětlující proměnnou“ soutěživých stranických systémů považuje „polarizaci“, kterou definuje jako velkou „ideologickou vzdálenost“ mezi relevantními stranami. Tato proměnná mu umožňuje vysvětlit výrazný rozdíl mezi umírněným multipartismem (neboli omezeným pluralismem) a extrémním multipartismem (neboli polarizovaným pluralismem). Pro tyto systémy více než dvou stran navrhl

Sartori dvě kritéria „relevance“ stran, na jejichž základě lze určit, se kterými stranami musíme počítat: tzv. koaliční potenciál, v jehož důsledku i malá strana je relevantní, protože se bez ní koalice nemůže obejít, a tzv. zastrášující nebo vyděračský potenciál, typický pro strany, jež svou existencí změny strategickou orientaci politické soutěže.

Sartori velice přispěl k pojmovému upřesnění kategorií politické vědy. Za zmínku v jeho typologii stranických systémů stojí z tohoto hlediska zvláště jeho systém „predominantní“ (převládající) strany, který patří mezi soutěživé stranické systémy, a tím se podstatně liší od systému „hegemonické“ strany (J. J. Wiatr). Za důležité lze považovat také jeho rozlišení mezi umírněným multipartismem (omezeným pluralismem) a extrémním multipartismem (polarizovaným pluralismem). Zatím poslední velkou Sartoriho prací je *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes* (1994).

Daniel-Louis SEILER je belgický politolog. Byl profesorem politické vědy nejprve na Quebecké universitě v Montrealu a pak na Universitě v Lausanne. V současné době je profesorem na Universitě v Bordeaux. Zabývá se především politickými stranami a komparativní politikou, přičemž vychází zejména z Rokkanova historicko-konfliktního přístupu. V poslední době se věnuje zkoumání politických stran v nově se tvořících demokraciích střední a východní Evropy. Z jeho díla citujeme: *Partis et familles politiques* (Strany a stranické skupiny, 1980), *La Politique comparée* (Komparativní politika, 1982), *Comportement politique comparé* (Srovnávací politické chování, 1985), *De la comparaison des partis politiques* (O srovnání politických stran, 1986), *Les partis politiques* (Politické strany, 1993).

Literatura

- P. Abramson, R. Inglehart, „Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies“, in: *British Journal of Political Science*, sv. 22, duben 1992.
- T. W. Adorno et al., *The Authoritarian Personality*, Norton, New York 1969 (1. vyd. 1950).
- R. R. Alford, *Party and Society: the Anglo-American Democracies*, Rand McNally, Chicago 1963.
- U. von Allemann, *Parteiensysteme im Parlamentarismus*, Opladen 1973.
- G. A. Almond, *The Appeals of Communism*, Princeton University Press, Princeton 1954.
- G.-A. Almond, „Comparative Political Systems“, in: *Journal of Politics*, sv. 18, č. 3, 1956, s. 391–409.
- D. E. Apter, *Comparative Politics*, The Free Press of Glencoe, New York 1963.
- D. E. Apter, *The Politics of Modernization*, The University of Chicago Press, Chicago 1965.
- R. Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Gallimard, Paris 1965; český překlad *Demokracie a totalitarismus*, edice „Prameny“ 1988 (samizdat); Atlantis, Brno 1993 (knižní vydání).
- J. Attali, *Les modèles politiques*, Presses universitaires de France, Paris 1972.
- J. Attali, *Analyse économique de la vie politique*, Presses universitaires de France, 2. vyd., Paris 1981.
- R. Axelrod, *Conflict of Interest. A Theory of Divergent Goals with Application to Politics*, Markham, Chicago 1973.
- B. Badie, *Stratégie de la greve. Pour une approche fonctionnaliste du Parti communiste français*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris 1976.
- B. Badie, G. Hermet, *Politique comparée*, Presses universitaires de France, Paris 1990.
- R. Barker (ed.), *Studies in Opposition*, Macmillan, London 1971.
- D. P. Baron, „A Spatial Theory of Government Formation in Parliamentary Systems“, in: *American Political Science Review*, sv. 85, 1991, s. 137–164.
- V. Bělohradský, „Politika nepečuje o lidi, ale o principy“, *Mladá fronta Dnes*, 5. 5. 1992, s. 7.
- V. Bělohradský, „Italská varování“, *Lidové noviny*, 16. 12. 1993, s. 6.
- V. Bělohradský, „Konec velkého strachu: K výsledkům voleb v Itálii a jejich zjednodušeným interpretacím“, *Lidové noviny*, 6. 4. 1994, s. 6.
- V. Bělohradský, „Demokracie sílí jen používáním“, *Lidové noviny*, 28. 6. 1996, s. 8.

- P. Bénétou, *Introduction à la politique moderne*, Hachette, Paris 1987.
- A. F. Bentley, *The Process of Government: A Study of Social Pressure*, Principia Press of Illinois, Evanston 1955.
- H.-G. Betz, „The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe“, in: *Comparative Politics*, červenec 1993, s. 413–427.
- K. von Beyme, *Political Parties in Western Democracies*, Gower, Aldershot 1985 (německy: *Parteien in Westlicher Demokratien*, München 1984).
- J. Blondel, *An Introduction to Comparative Government*, Weidenfeld and Nicholson, London 1965.
- J. Blondel, „Party Systems and Pattern of Government in Western Democracies“, in: *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 1, 2, červen 1968, s. 183–203.
- J. Blondel, *Comparative Legislatures*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1973.
- J. Blondel, *Political Parties: A Genuine Case for Discontent*, Wildwood House, London 1978.
- J. Blondel, *The Organization of Governments*, Sage, London 1982.
- J. Blondel, *Comparative Government. An Introduction*, Philip Allan, New York, London 1990; částečný český překlad „Systémy vlády. Srovnávací studie“ in: B. Řichová, A. Lisa, *Antologie světových politologů II*, skripta VŠE, Praha 1995, s. 145–191.
- J. Blondel, „Toward a Systematic Analysis of Government-Party Relationships“, in: *International Political Science Review*, sv. 16, č. 2, duben 1995, s. 127–143.
- V. Bogdanor, *The People and the Party System*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- P. Braud, *La vie politique*, Presses universitaires de France, Paris 1985, 2. vyd. 1990.
- L. Brokl, „Politická kultura a politický prostor České republiky“, *Lidové noviny*, 11. 11. 1994.
- L. Brokl, „Co to je, když se řekne...“, *Lidové noviny*, 24. 5. 1996, s. 9.
- L. Brokl, „Neokorporatisté a volby“, *Lidové noviny*, 29. 5. 1996, s. 11.
- E. Broklová, *Československá demokracie: Politický systém ČSR 1918–1938*, Sociologické nakladatelství, Praha 1992, zejm. 2. kapitola „Systém politických stran v Československu“, s. 73–99.
- E. C. Browne, *Coalition Theories: A Logical and Empirical Critique*, Sage, London 1973.
- E. C. Browne, J. Dreijmanis (eds.), *Government Coalitions in Western Democracies*, Longman, London and New York 1982.
- J. Bryce, *Moderní demokracie*, 2 svazky, Orbis, Praha 1926 a 1927.
- I. Budge, J. Keman, *Parties and Democracy: Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States*, Oxford University Press, Oxford 1990.
- D. Butler, H. R. Penniman a A. Ranney (eds.), *Democracy at the Polls*, AEI, Washington 1981.

- J.-C. Colliard, *Les régimes parlementaires européens*, Presses de la FNSP, Paris 1979.
- L. Coser, *The Functions of Social Conflict*, The Free Press, Glencoe 1956.
- L. Coser, *Continuities in the Study of Social Conflict*, The Free Press, New York 1967.
- H. Daalder, „The Comparative Analysis of European Parties and Party System: An Overview“, in: H. Daalder, P. Mair (eds.), *Western European Party Systems*, Sage, London 1983.
- R. A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven 1965.
- R. A. Dahl, *After the Revolution*, Yale University, 1970, 2. rozšířené vyd. 1990; český překlad 2. vyd. *Demokracie v právním státě?*, Nadace Readers International, Praha 1995.
- R. A. Dahl (ed.), *Regimes and Oppositions*, Yale University Press, New Haven 1973.
- R. A. Dahl, *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven 1989; český překlad *Demokracie a její kritici*, Victoria Publishing, Praha 1995.
- J.-M. Denquin, *Science politique*, Presses universitaires de France, Paris 1985.
- W. Dewachter, E. Lismont, G. Tegenbos, „The Effect of the Opposition Parties on the Legislative Output in a Multiparty System. The Belgian Case from 1965 to 1971“, in: *European Journal of Political Research*, sv. 5, 1977, s. 245–265.
- O. Duhamel, Y. Mény (eds.), *Dictionnaire constitutionnel*, Presses universitaires de France, Paris 1992.
- M. Duverger, *L'influence des systèmes électoraux sur la vie politique*, A. Colin, Paris 1950.
- M. Duverger, *Les partis politiques*, Armand Colin, Paris 1951, 10. vyd. 1981, coll. Points. (Tento stěžejní spis jsem vzal za základ a nejvíc jsem se o něho opíral v této příručce.)
- M. Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, 1. svazek, Presses universitaires de France, Paris 1955, 19. vyd. 1990.
- M. Duverger, „Sociologie des partis politiques“, in: G. Gurvitch (éd.), *Traité de sociologie*, 2. svazek, Paris, 1960.
- M. Duverger, *Introduction à la politique*, Gallimard, Paris 1964.
- M. Duverger, „Duverger's Law: Forty Years Later“, in: B. Grofman, A. Lijphart (eds.), *Electoral Laws and Their Political Consequences*, Agathon Press, New York 1986, s. 69–84.
- V. Dvořáková, J. Kunc, „Úvodem“, in: *Komparace politických systémů I*, 2. upravené vyd., skripta VŠE, Praha 1995, s. 3–35.
- H. Eckstein, „Political Parties: Party Systems“, in: *International Encyclopedia of the Social Sciences*, svazek 11, MacMillan, New York 1968, s. 436–453.
- S. J. Eldersveld, *Political Parties. A Behavioral Analysis*, Rand McNally, Chicago 1964.
- H. J. Eysenck, *The Psychology of Politics*, Routledge & Kegan Paul, London 1954.

- Ch. Fenner, T. Fichter, J. Horák: *Moderní politické strany: Funkce a způsob práce moderních politických stran ve vyspělých zemích Evropy*, Nadace Friedricha Eberta, Praha 1991.
- S.-P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven 1968.
- J. Charlot, *Le Phénomène gaulliste*, Fayard, Paris 1970.
- J. Charlot, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1971.
- S. Chodak, *Systémy politických stran západní Evropy*, Svoboda, Praha 1966.
- K. Janda, *Information Retrieval. Application to Political Science*, Bob-Merril, Indianapolis 1962.
- K. Janda, *Political Parties, a Cross-National Survey*, The Free Press, New York 1980.
- R. S. Katz, P. Mair (eds.), *Party Organizations: A Data Handbook on Party Organizations in Western Democracies, 1960–1990*, Sage, London 1992.
- M. Klíma, „Nad křesťansko-demokratickými stranami v západní Evropě“, in: *Politologická revue*, č. 1, červen 1995, s. 64–93.
- V. Klokočka, *Politická reprezentace a volby v demokratických systémech*, Aleko, Praha 1991.
- G. Lavau, *Partis politiques et réalités sociales*, A. Colin, Paris 1953.
- G. Lavau, „Partis et systèmes politiques: interactions et fonctions“, in: *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, II, 1, březen 1969.
- K. Lawson, *The Comparative Study of Political Parties*, St. Martin Press, New York 1976.
- K. Lawson, P. Merkl (eds.), *When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations*, Princeton University Press, Princeton 1988.
- J. J. Linz, „Fonctions et dysfonctions des élections non concurrentielles dans les systèmes autoritaires et totalitaires“, in: G. Hermet, A. Rouquie, J. J. Linz, *Des élections pas comme les autres*, Presses de la FNSP, Paris 1979, s. 103–166.
- S. M. Lipset, S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, The Free Press of Glencoe, New York 1967.
- P. Mair (ed.), *The West European Party System*, Oxford University Press, New York 1990.
- P. H. Merkl, *Western European Party Systems: Trends and Prospects*, Free Press/Macmillan, New York 1985.
- J. Mertl, *Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě*, Orbis, Praha 1931.
- J. Meynaud, *Les groupes de pression*, Presses universitaires de France, Paris 1960, 3. vyd. 1965.
- A. Müller, *Úvod do vědy o politice*, Lunarion, Praha 1991.
- S. Neumann, „Toward a Comparative Study of Political Parties“, in: S. Neumann (ed.), *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*, University Press, Chicago 1956.
- M. Offerlé, *Les partis politiques*, Presses universitaires de France, Paris 1987.

- J. La Palombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton 1966.
- A. Panebianco, *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- V. Randall, *Political Parties in Third World*, Sage, London 1988.
- S. Rokkan, *Citizens, Elections, Parties*, Universitets-forlaget, Oslo 1970.
- R. Rose, E. N. Suleiman, *Presidents and Prime Ministers*, American Enterprise Institute, Washington 1980.
- G. Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, New York 1976; český překlad dvou kapitol „Kritérium počtu“ a „Unirněný pluralismus a segmentované společnosti“ in: B. Říchová, A. Liša, *Antologie světových politologů II*, skripta VŠE, Praha 1995, s. 115–143.
- R. Scruton, *Slovník politického myšlení*, Atlantis, Brno 1990, zejm. heslo „Strana“, s. 150–151.
- D.-L. Seiler, *Comportement politique comparé*, Economica, Paris 1986(a).
- D.-L. Seiler, *De la comparaison des partis politiques*, Economica, Paris 1986(b).
- D.-L. Seiler, *Les partis politiques*, A. Colin, Paris 1993.
- M. Weber, *Politika jako povolání*, Orbis, Praha 1929.
- S. B. Wolinetz, *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*, Routledge & Kegan Paul, London 1988.

Jmenný a věcný rejstřík

- Adorno, T. 53, 91–92, 95
AISA 59
Alford, R. A. 52, 75
aliance 141, 175–188, 209
– aliance středu 179–180, 182, 243, 245
Almond, G. A. 37, 43, 66, 95
alternace (střídání u vlády) 60, 67–68, 83–84, 154–159, 166, 179–181, 242–243

Apter, D. 37, 42, 43
Aristotelés 24
Aron, R. 9, 13–14, 22, 56, 63–64, 70, 75, 90, 95, 105, 240, 249–250, 252
Attali, J. 187, 189
autoritářská
– osobnost 53–54, 91–92
– strana 68, 72, 79
– zřízení 70
Axelrod, R. 186–189

Badie, B. 21, 22, 43, 52, 75, 238
Ballestrem, K. 70
Bělohradský, V. 11, 14, 15, 88–90, 96, 180–181, 189, 243
Bénéton, P. 25, 43, 70
Besançon, A. 70, 72
Betz, H. G. 53, 59, 75
bipartismus (systém dvou stran)
– dokonalý 83
– jeho mechanismus 84
– metafyzický 89
– nedokonalý (systém dvou a půl stran, paradualistický) 88, 142

- pružný 85, 142
- skutečný 83, 85
- technický 89
- tuhý 85
- v parlamentním režimu 194-198, 200-201
- v prezidentském režimu 194-198, 201-202
- a volební systémy 60-61
- zdánlivý (neboli pseudobipartismus) 83, 85
bipolarita, bipolární 81-83, 85
Blondel, J. 16, 38, 43, 45-46, 75, 82-83, 93, 96, 136, 151, 162, 167-174, 185, 188, 219, 244, 250
Boguszak, M. 59
Braud, P. 24, 71-72, 75, 137
Brokl, L. 17-18, 108, 137, 233, 238
Broklová, E. 132, 189
Bryce, J. 15, 23, 43, 75, 78, 96, 137, 140, 174, 219, 251, 256
Brzeziński, Z. 70, 108
Budge, I. 93, 96, 189-191, 219, 221
Burdeau, G. 21
Burke, E. 21, 29

Carey, J. M. 206-207, 211, 220
Centers, R. 53
Colliard, J.-C. 47, 75, 219
Connor, W. 118
Coser, L. 122, 137
Cvekl, J. 28-29

Čermák, V. 70

Daalder, H. 43, 79-80, 94, 96-97, 116, 119, 138
Dahl, R. A. 43, 46, 48, 56, 75, 112-123, 137, 223, 225-226, 228, 230-231, 235-238, 240, 251-252

De Gaulle, Ch. 22, 216, 245
demokracie
- konsensuální 241, 244
- „lidová“ 67-68
- pluralitní 63, 70, 72, 78
De Swaan, A. 150, 174, 189
developmentalismus 37-38
dostředivé systémy 81-82
Downs, A. 190
dualismus stran 99, 102-103
- aliancí 62, 85
- přirozený 90-91, 99, 102
Duverger, M. 16-17, 19, 21, 24-33, 36, 47-48, 59-62, 66, 69-76, 79-80, 83-91, 95-97, 99-102, 104, 110-111, 113-114, 117, 123-124, 128-129, 133-135, 137-155, 160-165, 174-178, 180-181, 183-184, 190, 192, 194, 196, 201-204, 206-216, 219, 222, 224, 226-228, 235-236, 238, 240-241, 243, 245-247, 252-254, 256
Duvergerovy zákony 59-62
Dvořáková, V. 75, 219

Easton, D. 81, 96, 221, 239
efektivní počet stran 130-131
Eldersveld, S. J. 36, 43
Engels, F. 50, 56
exekutiva (výkonná moc) 192-202
Eysenck, H. J. 53, 75, 92, 96

Farrell, D. M. 16
Finer, S. E. 154, 174
formule magická (ve Švýcarsku) 151, 157, 228, 243-244
fragmentace 79, 129-131
frakcionalizace 102

rriedrich, C. J. 57, 70, 108
funkce tribunská 41-42
funkcionalismus 41-42

Galli, G. 88
Goguel, F. 21
Grawitz(ová), M. 45, 61, 75, 96, 104, 137, 190

Hamilton, A. 47, 219
Hamon, L. 156, 174
Havel, V. 64-65, 133, 218
Hermet, G. 21-22, 43, 52, 70, 75
hnutí politická 19-20
hodnoty postmateriální 126-128
Holcombe, A. N. 75, 79, 96, 137
Holliday, I. 16
hra s nulovým součtem 242
Huntington, S. P. 37, 43

Charlot, J. 21-22, 33-34, 36, 40, 43, 45, 61, 75, 96, 104-105, 107-109, 137, 190
Charlot(ová), M. 40, 45, 61, 75, 96, 104-105, 107-109, 137
Chirac, J. 212
Chodak, S. 15, 43

ideologická vzdálenost 79-82, 242
index fragmentace 130
index třídního hlasování 52
Inglehart, R. 93, 96, 126-128, 136-137

institucionalismus 24, 252
Ionescu, G. 67, 75, 223-224, 238

Janda, K. 16, 37-38, 43, 103

Katz, R. S. 34, 37, 43-44, 75, 94, 97
Kelsen, H. 21, 47
Kirchheimer, O. 33-34, 36, 52
Kirschläger, R. 218
Kitschelt, H. 108-109, 137
Klaus, V. 34-36, 90, 129, 156
Klíma, M. 15, 34, 40, 44
Klokočka, V. 44, 50, 75, 219
koalice 175-188
kohabitace (soužití) 158-159, 212-213
kolonizace (podle Duvergera) 183-185
komparativní politika (srovnávací politologie) 15, 249-250
komunismus 14, 27-29, 50, 54-56, 248
konflikt 38-41, 101-107, 110, 113-122, 240
konsensus 81, 113-122, 131, 155-157, 240, 243
Krejčí, J. 119, 137
Krejčí, O. 75
kritéria relevance stran (podle Sartoriho) 83-84
kultura politická 108
Kunc, J. 15, 75, 97, 137, 180, 190, 219

Lancelot, A. 93, 97
La Palombara, J. 22, 33, 37-38, 44, 46, 68, 76, 82, 97, 138
Lavau, G. 41-42, 44, 61-62, 76, 88, 97, 137, 174, 219, 238-239
Laver, M. 187, 190-191, 219, 221

Leca, J. 45, 61, 75, 96, 104, 137, 190
 legislativa (zákonodárná moc) 192-198
 Leiserson, M. A. 186-187, 190
 Lenin, V. I. 27-28, 32, 50, 224
 Le Pen, J.-M. 58, 133, 136, 165, 180
 Lijphart, A. 61, 76, 79-80, 97, 103, 118-120, 132, 137-138, 154, 157, 174, 181, 205, 219-220, 241, 243-244, 254-255
 Linz, J. J. 44, 70, 76, 203, 205-206, 219-220
 Lipset, S. M. 38-39, 44, 48-49, 53-56, 58, 76, 114, 125, 138, 219, 255-257
 Lowell, A. L. 46, 76, 78-79, 97, 114, 138, 256

Mainwaring, S. 203, 205, 208, 220
 Marx, K. 14, 28, 50, 56, 144
 maskování (kamufáž) 183-184
 McKinnon, W. J. 53
 Mény, Y. 46, 75, 149, 174, 219, 239
 Merkl, P. H. 16, 42, 44
 Mertl, J. 15, 25, 44, 256
 Meyer, A. G. 28-29
 Meynaud, J. 19, 44, 93, 97
 Michels, R. 15, 16, 36, 201, 256
 Mitterrand, F. 156, 159, 204, 212
 Mlynář, Z. 71
 modernizace 37-38
 Morgenstern, O. 186, 190
 Müller, A. 20, 44
 Müller-Rommel, F. 146, 147, 151, 174
 multipartismus (systém více než dvou stran)
 - extrémní (polarizovaný pluralismus) 79-80
 - pružný 83
 - skutečný 83, 208
 - tuhý 83
 - umírněný (omezený pluralismus) 79-80

- v parlamentním režimu 78
 - v prezidentském režimu 202-205
 - a volební systémy 60, 62, 99-100, 132-136
 - zdánlivý (bipolární) 83, 208
 multipolarita, multipolární 81-82

Neumann, S. 32, 36, 44
 Neumann von, J. 186-187, 190

Občanské fórum 14, 26, 30, 34-36

ODA 26, 32, 173

ODS 27, 34, 62, 88, 163, 173

odstředivé systémy 81-82

opozice

- bilaterální (oboustranná) 82, 156, 180, 236
 - identifikovatelná (rozeznatelná) 234
 - její cíle 234-236
 - její strategie (prostředky) 236-238
 - koncentrovaná 225-227, 242
 - nelegalizovaná 224
 - politická 223-224

Panbianco, A. 31, 44

parlament 15, 25, 193-199, 240

parlamentní klub (frakce, skupina) 25

Parsons, T. 256

participace 104, 171

Perrineau, P. 58-59, 76

Pithart, P. 23, 29, 50, 76

pluralismus nedokonalý (podle Lavaua) 88

pluralismus omezený versus pluralismus polarizovaný (podle Sartoriho)
 79-80

pluralismus segmentovaný (podle Val Lorwina) 80
 pluralismus společenských skupin (podle Arona) 249
 pluralismus stran (pluripartismus) 17-18, 63-66
 polarizace (podle Sartoriho) 79-82
 polyarchie (podle Dahla) 250-251
 polypartismus 128-129
 Popper, K. R. 181, 243
 Pridham, G. 146, 151, 174, 190
 překrývání (franc. superposition) 102, 111, 113
 překrývající se členství (angl. overlapping membership) 113, 118
 přeřazení (angl. realignment) 128

 Quermonne, J.-L. 45, 47, 76, 97, 138, 154, 157, 174, 239

 Rae, D. W. 60-62, 76, 97, 113, 130, 138
 Reagan, R. 162
 režim
 - parlamentní 47, 193-199
 - poloprezidentský 204-205, 211-218
 - premiérsko-prezidentský 206-207, 211
 - prezidentský 193-198, 202-207
 - prezidentsko-parlamentní 206-207, 211
 Riker, W. H. 61, 76, 97, 138, 150, 186-187, 190-191
 Rokkan, S. 38-40, 44, 66, 70, 76, 89, 95, 104-106, 125, 138, 256-258
 Roosevelt, F. D. 162
 Rose, R. 50, 52, 76, 110, 113, 220
 Roskin, M. G. 82
 Rostow, W. W. 56, 76, 97

 Říchová, B. 44, 75, 77, 80, 82, 97-98, 118, 137-138, 172, 174

Sani, G. 81, 93-94, 97, 116, 138
 Sartori, G. 11, 16, 33, 36, 44, 47-50, 65-70, 76-89, 93-94, 97-98,
 113-114, 116, 135, 138, 142-143, 147, 151, 154-155, 161,
 176, 180, 220, 229, 240, 242, 257-258
 Sartre, J.-P. 74, 248
 Scruton, R. 23, 44, 77
 segmentální autonomie 119, 157
 Seiler, D.-L. 16, 24-25, 36, 39-41, 44, 46, 68, 71, 77, 81-83, 95, 98, 102,
 104-107, 109-111, 124-125, 128, 138-139, 148-149, 174,
 241, 246, 256-258
 separace 119, 156
 Shugart, M. S. 77, 139, 202, 206-207, 211
 Scheler, M. 38
 Schumpeter, J. A. 251
 Schwartzberg, R.-G. 67, 162
 Sidjanski, D. 93-96, 98
 Siegfried, A. 90
 Simmel, G. 114, 122, 139
 Skach(ová), C. 205, 220
 skupiny nátlakové 19, 21, 23, 33
 Slavík, J. 28
 Smith, G. 150-151
 soutěž (konkurence) přísná 234, 236-237
 Stepan, A. 205, 220
 strana
 - aktivistů 33
 - antisystémová 156, 180
 - autoritářská 53, 58-59
 - Catch-all (pro všechny, všelidová) 33
 - dominantní (podle Duvergera) 161-163
 - dominující (podle Blondela) 162, 169
 - hegemnická 66-69
 - individuální reprezentace 32
 - jediná 38, 46, 63-66, 68-74
 - kádrová (kádru) 31-32, 147
 - kartelová 34

- komunistická 27-29, 54-56, 70-74, 87, 103, 105, 107-109, 131, 235-237
- konzervativní 94-95, 123-124, 134, 171, 235
- křesťanskodemokratická 40, 94-95, 110, 159, 171
- liberální 94-95, 123-124, 134-135, 171
- malá 146-153
- masová (mas) 31-32
- masová volební (angl. Electoral Mass Party) 33
- notáblü 33
- organizace mas (angl. Organizational Mass Party) 33
- parlamentně volební (angl. Legislative-Electoral Party) 33
- pragmatická 68-70
- predominantní (podle Sartoriho) 66-67, 161-162
- pružná 157
- sociální integrace 32
- sociálnědemokratická 131, 159, 171
- specializovaná 104, 105
- stratarchická 36-37
- s většinovým posláním 141-144
- totalitní
- podle Duvergera 104-105
- podle Sartoriho 68-72
- velká 144
- voličů 33-34
střed politický 243
subkultury (komunity), subkulturní rozdělenost 59-62, 79
systémy volební 131-136, 152-153, 163-167, 175-176
- jejich mechanický efekt 99
- jejich psychologický efekt 100

štěpení, rozštěpení (cleavage) 17, 38-41, 101-122, 241

Taagepera, R. 77, 130, 137, 139
Taylor, M. 113, 138, 187, 190, 221
totalitarismus 70, 108-109

Urwin, D. W. 50, 52, 76, 110, 113, 257

Vaculík, L. 76

vývoj jedním směrem (doleva nebo doprava) 154, 159-160, 183

Weber, M. 15, 21, 23, 25, 38, 44, 240-241, 248, 255-257

Weiner, M. 22, 33, 37-38, 44, 46, 68, 76, 82, 97, 138-139

Wiatr, J. J. 67, 77, 98, 258

Wolfe, B. D. 28